

ლევან სანიკიძე

დედა -
ისტორია

ნაკვეთი
მეორე

გაზელეთიდან
წიწამურამდე

თბილისის უნივერსიტეტის
გამომცემლობა
თბილისი 1986

63.3 (21)
ს 262

საქართველოს ისტორიის
ინსტიტუტი

„დედა-ისტორია“ მხატვრულად მოგვითხრობს ქართველი ხალხის თავგადასავალს უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე (1907 წ.). იგი გამოდის ორ ნაკვეთად. გათვალისწინებულია ახალგაზრდობისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

779.861.1

რედაქტორი პროფ. გ. ჯამბურია

რეცენზენტები: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი პროფ. ა. სურგულაძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი პროფესორი
მ. გაფრინდაშვილი
დოც. გ. იობაშვილი

ქ. სსრ კ. შარქის
საბ. საბ. რესპუბ.
ბ. გლიოთაძე

სპობ-2000
შეგონიერება

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1986

0505040000

C _____

M 608(06) 86

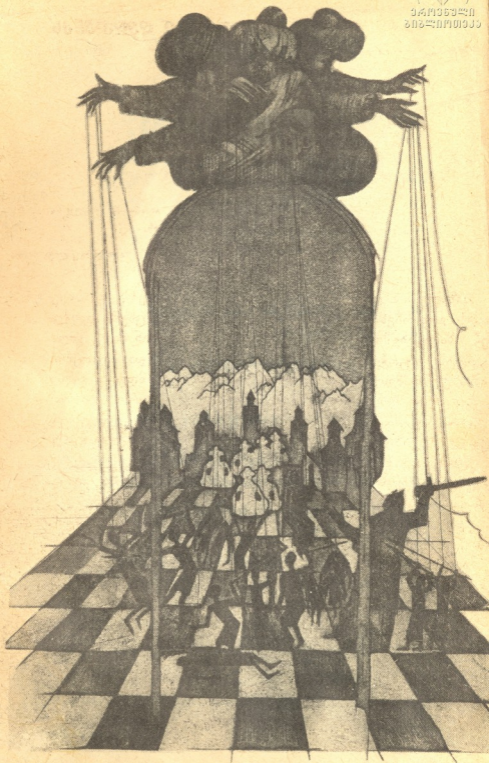
პარი მემკვსე

გაზაღუთიდან ბასტრიონამდე

მარსების დამარცხება არავის ძალუძს
თვინიერ მარსებისა.

ქველრომაული ქრონიკა

კვლავდაცემა სააკაძისა

ერთსა და იმავე აღმზიან გულში
სხვადასხვა დემონი უზის.

ს ო ფ ო კ ლ ი

ბაზალეთის ცოდვიანი მიწიდან გიორგი სააკაძე და სიკვდილს გადარჩენილი მისი თანამებრძოლები სამცხეში გაიქცნენ. ახალციხეში თათბირად დასხდნენ და ძალიან მალე გადაწყვიტეს: თურქეთში უნდა გადახვეწილიყვნენ და ხონთქრის სამსახურში შესულიყვნენ, ხოლო შემდგომ... შემდგომ, გიორგი სააკაძის აზრით, ხონთქრისაგან ოსმალურ ჯარს გამოითხოვდნენ და საქართველოს „დასახსნელად“ გამოუძღვებოდნენ (!).

ის ზამთარი სამცხეში გაატარეს. სააკაძემ ოჯახი სამცხეს დატოვა. მხოლოდ ავთანდილი წაიყოლია, უფროსი ძე და განუყრელი თანამებრძოლი.

და, 1627 წლის გაზაფხულზე, ბაზალეთის ცოდვისშვილებმა თურქეთისაკენ გაქუსლეს.

თურქეთის სულთანმა, მურად მეოთხემ, დიდის ზარ-ზეიმით მიიღო და დაიახლოვა ლეგენდარული ქართველი მხედართმთავარი. სამმართველოდ და „საზრდელად“ ოსმალეთის ყველაზე დიდი ვილაიეთი მისცა ხონთქარმა გიორგის — იკონიის, ანუ ყარაამანიის ვილაიეთი.

იმავე 1627 წლის ზაფხულში თურქებსა და სპარსელებს შორის ბრძოლა გაიმართა არზრუმისათვის. გიორგი სააკაძე ამ ბრძოლაში „მარჯვენა ხელად“ ედგა თურქეთის დიდგეზირსა და სერასქერს, ხალილ-ფაშას. არზრუმი, ხალილ-ფაშას უნიჭობისა და სიმხდალის წყალობით, სპარსე-

ლებს დარჩათ, მაგრამ გიორგი სააკაძეს კი ისევ დიდი სახელი გაუვარდა ამ ბრძოლაში.

მომდევნო წლისთვის სულთანმა ხალილ-ფაშა გადააყენა და მის ნაცვლად დიდვეზირად და სერასქერად დანიშნა თავისი სიძე (დის ქმარი) ხუსრევ-ფაშა, წარმომავლობით ბოსნიელი, ყრმობითვე გათურქებული, ფრიად შურიანი და სისხლისმოყვარე კაცი.

და დაიძრა ხუსრევ-ფაშა დიდის მხედრობით არზრუმისკენ. „მარჯვენა ხელად“ იმასაც გიორგი სააკაძე ედგა. მიადგნენ არზრუმს და ოთხი თვის ალყის შემდეგ გამოსტაცეს ხელიდან სპარსელებს.

ბრძოლის მთავარი გმირები ისევ გიორგი სააკაძე და მისი ქართველები აღმოჩნდნენ და კიდევაც მოახსენეს მურად სულთანს: გურჯი მოურავი რომ არ ყოფილიყო, ხუსრევ-ფაშა არზრუმს ვერასგზით ვერ აიღებდაო.

იმავე 1628 წელს ხუსრევ-ფაშა და გიორგი სააკაძე არზრუმიდან სამცხეს შემოიჭრნენ და აქაური ციხე-ქალაქებიდანაც განდევნეს სპარსული ციხიონები. აქაც, „მშობლიურ მიწაზე“ შემოარბა გიორგი სააკაძემ სავსებით დაჩრდილ ოსმალეთის დიდვეზირი და მხედართუფროსი.

მალე ხუსრევ-ფაშა და მისი სახლეული მტრად გადაეკიდა გიორგი სააკაძეს. ამას ვარდა, სააკაძის საბეგლარბეგოს, კონია-ყარაშანიის თურქი დიდკაცობაც შურითა და მძულვარებით ზომავდა „ზვიადი გურჯის“ აღზევებას. აქაური ფეოდალები უკვე ზღართავდნენ ხეანჯებს სააკაძის სახელის შესალახავად და ხონთქრის თვალში დასამცირებლად. კონიაში დატრიალებულ ყოველ ბნელსა და უწესო საქციელს ქართველებს აბრალებდნენ. ერთი მიზეზიც „ეშოვნა“ ხუსრევ-ფაშას გიორგი სააკაძის გასანადგურებლად: ვილაც იტყობინებოდა, სააკაძე საქართველოში აპირებსო „გაპარვას“. ჯერ „დადიანის ქვეყანაში გაიქცევაო“ და იქიდან ქართლში გადააღწევსო...

ხუსრევ-ფაშა ამჯერად არ ტყუოდა: გიორგის მართლა ჰქონია გულს ამოჭრილი საქართველოში დაბრუნება.

და 1629 წლის 3 ოქტომბერს, ქალაქ პალაბში (აღუბო), ხუსრევ-ფაშას ბრძანებით, გიორგი სააკაძეს, მის შვილს ავ-

თანდილს და კიდევ ორმოცდაათამდე ქართველს თავები და-
აყრევინეს...

...ადარ იყო ამ ქვეყნად გიორგი სააკაძე. აღსრულებული-
ყო გულით მუდამ წრფელი მამულიშვილი. მისი მამული-
შვილური გულწრფელობა შეურყეველი იყო თუნდაც იმ
თხუთმეტწლიანი „ორთათრიალობის“ (სპარსულ-ოსმალურ)
ქამსაბრუნავშიც. გულწრფელობა-მეთქი, რადგან სულ სხვა
იყო მისი ცალკეული პოლიტიკური ცდომილებანი. უაღრე-
სად კეთილშობილური და გრანდიოზული იყო მისი განაზ-
რახი „ყოველი საქართველოს“ გაერთიანებისა და აღზევები-
სა, მაგრამ ამდენადვე უმართებულო და უნიადაგო იყო ამ
უკეთილშობილეს განზრახულობათა განხორციელების გზე-
ბი და საშუალებები. მას ბავშვის სიწრფელით სჯეროდა, რომ
მისი სალოცავი საქართველოს გადარჩენა, გაერთიანება და
გამძლავრება სწორედ ქართველი ხალხის მომტერე „უცხო
ძალების“ საშუალებით შეიძლებოდა. სწორედ ამ „უბედურ
წინააღმდეგობათა“ წყალობით იყო, რომ სააკაძის ბევრ თა-
ნამედროვეს (ზოგჯერ ჩვენს თანამედროვესაც), უცხოეთის
გზებზე მისი „სამამულიშვილო ძიებანი“ სამშობლოს დალა-
ტად და რენეგატობად ეჩვენებოდათ. ეჩვენებოდათ, ვინათგან
დიდი მჭედელი მშობლიური ისტორიისა ხშირად საკუთარი
სამშობლოს მოსისხლე „უცხო თესლთა“ ისტორიისაც სჭედ-
და თავგამოდებით.

აღსრულებულიყო ქართველი გმირი, რომლის აკვანს ვახ-
ტანგ გორგასალისა და დავით აღმაშენებლის აჩრდილები არ-
წევდნენ. მისმა მხედრულმა შემმართველობამ და სარდლურ-
მა ნიჭიერებამ ააღორძინა, განადიდა და უმაღლესი რწმენით
აღავსო ქართული სული. თუმცა მას აკლდა გერშიანობა სა-
კუთარ ხალხში „შინაგან ძალთა“ მიგნებისა და გამონახვისა,
რას უნარიც ისე ჭარბად გააჩნდათ დავით აღმაშენებელსა
და გიორგი ბრწყინვალეს.

ვინ იცის, რამდენს შერჩა ქვეყნისა და ხალხის დაფარუ-
ლი თუ დაუფარავი დალატი. ხოლო სააკაძეს უნებლიეთ თუ
რამე შეეცდა, იმ ცდომილებამ ყველაზე მეტად თვითონ მას
და მის სისხლიერ მონაგარს ავნო. ორი ვაჟკაცი შვილი უყ-
ოყმანოდ გასწირა და თვითონაც მთელი წუთისოფელი ჯვარ-

ზე ეკიდა სალოცავი საქართველოსთვის. რამდენ მოღალატეს
 ერგო პატივად ნაღალატევ მშობლიურ მიწაში განსვენების
 ხოლო სააკაძის ტანჯულსა და წამებულ სხეულს არ იქნა
 და არ ეღირსა მისგანვე გაღმერთებულ ქართულ მიწაში და-
 მიწება. არც ბრძოლის ველზე გმირის სიკვდილი ღირსებია
 საომარი თალპიონის სწორუპოვარ ხელოვანს.

აღსრულებულიყო პაატა სააკაძის მამა.

აღსრულებულიყო ღვიძლი შვილი უბოროტესი დრო-
 ეამისა, მშვენიერი, სპეტაკი სულით, მაგრამ ავი დროის სახი-
 ჩარი დანაშრევეებით და ზადიერებით.

მადლიერმა და დიდსულოვანმა ქართველმა ხალხმა თან გა-
 აყოლა „დიდის“ სახელი — „დიდი მოურავი“ — ვითარცა
 დიდი ვახტანგ, დიდი დავით, დიდი თამარ, დიდი გიორგი,
 დიდი ლუარსაბ, დიდი სვიმონ.

მისი ბობოქარი სახე საქართველოსა და წინა აზიის სისხ-
 ლიანი ისტორიის ჩარჩოში გამორჩევით გამოიკვეთა და გა-
 ქვედა.

ხოლო, თვითონ საქართველო ცხოვრებას განაგრძობდა —
 უ-ს ა ა კ ა ძ ე-ოდ.

სააკაძის სიკვდილის შემდეგ

იმავე 1629 წლის იანვარში, გიორგი სააკაძის დაღუპვამ-
 დე შვიდი თვით ადრე, გარდაიცვალა შაჰ აბასი და ირანის
 ტახტზე ავიდა მისი შვილიშვილი — შ ა ჰ ს ე ფ ი. ახალი შაჰის
 ტახტზე აყვანა, გარდაცვლილი „ლომი აბასის“ ანდერძით, გა-
 ნახორციელა მისმა უახლოესმა ხოსრო-მირზამ, ისფაჰანის ტა-
 რულამ და სამეფო გვარდიის ყულარალასმა. ეს მაჰმადიანი
 ქართველი. მაშინდელი ირანის ფაქტიური გამგებელი შეიქ-
 ნა. თვითონ ახალი შაჰი უმწეო საქეთმპყრობელი გამოდგა
 და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა „ნამდვილ მამას“, ხოს-
 რო-მირზას მიანდო. ამიტომ გაიძახოდნენ მაშინ: ირანის ყოვე-
 ლი საქმე ხოსრო-მირზას ეკითხებაო.

ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში, ბაზალეთის ტრაგე-

დიისა და გიორგი სააკაძის განადგურების შემდგომ, სამი მთავარი მესვეური დარჩა — თეიმურაზი, სვიმონ-ხანი (იგივე მეფე სვიმონ მეორე) და ზურაბ ერისთავი. სამივეს ცალკეულად, საკუთრივ და განუყოფლად ეგულებოდათ აღმოსავლეთი საქართველო.

თეიმურაზ მეფე, იმჟამად „ყველაზე კანონიერი და აღიარებული“ ბაგრატიონი ხელმწიფე, მარტო კახეთს არ სჯერდებოდა და ახლა (გამორჩევით, „ყველაზე სახიფათო მეტოქის“, გიორგი სააკაძის მოსპობის შემდგომ) ქართლსაც თავისად მიიჩნევდა.

სვიმონ მეფე წარმომავლობით ბაგრატიონიც იყო და, რაც მთავარია, „სპარსეთის კაციც“. ამიტომ მას „ტფილისის ქუეყანასთან“ ერთად კახეთის შემოერთებაც „არ აწყენდა“.

ამ ორ ტახტს შორის ზურაბ ერისთავი იდგა, საქართველოს „მეორე გმირი“ (რასაკვირველია, სააკაძის შემდგომ), რომელმაც თავისი „წონით“ ორი დიდი, ყველაზე სანიშნისვეტო ბრძოლის სასწორი „გადასწონა“ — მარტყოფისა და ბაზალეთისა. ზურაბს ქართლ-კახეთზე „განუყოფელი“ მბრძანებლობის „საკუთარი განაზრახი“ ჰქონდა. მან კარგად იცოდა, არც ერთ ტახტზე არაგვის ერისთავს, თუნდაც თეიმურაზ მეფის სიძეს (მას ცოლად ჰყავდა თეიმურაზის ასული ხორეშანი), არავინ დააბრძანებდა. ამიტომ ზურაბს „სწადოდა, რათა იყოს თეიმურაზ კახ-ბატონად და სვიმონ ქართლისად და ორნივე იყვნენ მავედრენი მისნი“. ორივე იყოს და ორივენი მე მემორჩილებოდესო, — ფიქრობდა ერისთავი და გულდინჯად „აწონასწორებდა“ ქართლ-კახეთის „სასწორს“ ხანიან ხელში.

მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ზურაბ ერისთავიც უნდა მამხვდარიყო, რომ „ვერ ხელ-ეწიფების ორთა უფალთა მონებად“. მაინც ძლიერი თეიმურაზი უფრო აფიქრებდა ზურაბს, ვიდრე სუსტი სვიმონი. ამას ისიც დაერთო, რომ სამუხრანბატონო მამულები, რომლებიც თეიმურაზმა ბაზალეთის ბრძოლის წინ ზურაბს აღუთქვა, ახლა თავის შვილს, დავით (დათუნა) ბატონიშვილს მისცა. გიორგი სააკაძის სიტყვები გაახსენდა ზურაბ ერისთავს: მე რომ მომკლავენ, ჩემი მტრები მუხრანსაც ოხრად დაგიჩვენენ და სიცოცხლე-

საცო. გამოერკვა ზურაბ ერისთავი. და ერთბაშად საცნაურად შეიქნა, რომ არაგვის მბრძანებელი ქართლ-კახეთის სეიმონ-ხანის სეიმონ-ხანისკენ წორს“ სეიმონ-ხანისკენ ჰხრიდა. ზურაბი ტფილისის ხშირი სტუმარი შეიქნა. სეიმონ მეფე ზურაბ ერისთავს უკვე „მამას“ ეძახდა. ზურაბ ერისთავის წყალობით ახლა მთელი ქართლი სეიმონ მეფეს ემორჩილებოდა. სულ აიწყვიტა არაგვის ერისთავმა. უამ-უამად ქართლის სოფელ-ქალაქებსაც გაესეოდა და ძარცვავდა და აწიოკებდა. ასე, „საომარი წესით“ აიღო და გაძარცვა გორი.

ერთ დღეს თეიმურაზის შემონათვალის მოუვიდა: მე ახლა ირანს მივდივარ და შაჰს ყოველივე დაწვრილებით უნდა მოვახსენო, რასაც ეგზომ კაღნიერად სჩადიხარ საქართველოშიო. ეს რომ გაიგონა, ერთბაშად დაფრთხა და დადედლდა ხმალთაკვეთებაში სწორუბოვარი გმირი. მაშინვე თავისი კაცი გამოაკიდა სპარსეთისკენ მიმქროლავ თეიმურაზს — ნუ აჩქარდები, ნუ წახვალ, მოვრიგდეთ და შევრიგდეთო. წელში გაიმართა თეიმურაზი და მაშინვე შემოუთვალა ზურაბს: „სიძედ მყავხარ და შეილად მიმაჩნხარ; როგორ არ იცი, რომ შეუგვანებელ-არს ვანწირვა სიძისაგან სიმაპრისა?.. თუ არ დაიშლით, ბოლოს ვიხილოთ შენი და შენი სვიმონისა! ისე კი, მე შენთვის ივრის პირისა და თიანეთის მამულების მოცემა მინდოდაო“.

ამის მოსმენა და ზურაბი უკვე სვიმონ-ხანისგან ერთბაშად თეიმურაზისკენ იყო პირმიქცეული. სულ მალე არაგვის ერისთავის ასეთ „გარდასახვას“ მუხანათურად სისხლის დაქცევაც მოჰყვა. ზურაბმა სვიმონი სხვილოს ციხეში მიიპატიო. ნადიმის შემდეგ, მძინარე მეფეს მკვლელი შეუგზავნა და გულში ხანჯალი დააკერევიანა. თავი მოჰკვეთა და თეიმურაზს გაუგზავნა.

თეიმურაზი ამოდენა მსხვერპლს არ მოელოდა და მეტოქის მოკვეთილი თავი დაიტირა: „საცრადო ხელმწიფეო. ცრემლები მახრჩობს და უდიდესი მწუხარება მეუფლება. როცა ვხედავ შენს ესოდენ უბედურებას, — ვინც გიყვარდა, იმან გიდალატა, და, ახლა აღარც ის მიხარია, შენგან დაობლებული ქართლის მფლობელი რომ შევიქნები!“

ეს ამბები 1630 წელს დატრიალდა — იმ წელს, რა წელსაც შაჰ სეფი ჯარს აგზავნიდა ბაღდადს, თურქთა შემოტევის უკუსაგდებად. სარდლად ხოსრო-მირზა დაეყენებია შაჰს — მისი „მამობილი“, ყულარალასი და ტარულა. სწორედ მაშინ მოუსწრო შათირმა საქართველოდან სვიმონ-ხანის მკვლელობის ამბით. სვიმონი ხომ ხოსრო-მირზას ძმისწული იყო და — მაგ სისხლს ბაღდადიდან რომ მოვბრუნდები მაშინ მოვიკითხავო, — თქვა ხოსრომ, და შაჰმაც დასძინა: მანამდე ისიც გაირკვევა, რას აპირებს თეიმურაზიო.

თეიმურაზმა კი, ისევ ზურაბ ერისთავის წყალობით, ქართლი და კახეთი ერთ სამფლობელოდ გაიერთიანა. მხოლოდ ტფილისში იდგნენ სპარსელები. მაგრამ თეიმურაზ „ორისავე ტახტის მჭერის“ და არაგვის ერისთავის „ერთგული პატრონ-ყმობაც“, „მოყვრობაც“ და „მამაშვილობაც“ დიდი ცოდვის სისხლით გაქედნითელ შლამზე იდგა. უკვე სისინებდნენ ენანი „ფოლადის დამადნობელნი“: ზურაბ ერისთავი ძალიან განდიდდაო, ზურაბ ერისთავი მეფეს მეფედ არა სცნობსო, ზურაბ ერისთავი „ვისაც უნებს მოჰკლავს, ვისაც უნებს განძებსო“, ზურაბ ერისთავმა თავისი კეთილისმყოფელი სვიმონ მეფე მოჰკლა და იგი არ დაინდობს „უფრო დიდ მეფესაცო“. ზოგი იმასაც ჩასჩიჩინებდა თეიმურაზს: სპარსეთის შაჰი „მისი კაცის“, სვიმონ-ხანის სისხლს არ შეგვარჩინსო; შაჰმა რომ შეგვარჩინოს, სვიმონის ბიძა ხოსრო-მირზა მაინც არ გვაპატიებსო. მთელი ირანის საქმეები ახლა ხოსრო-მირზას ეკითხება და იმან რომ მოინდომოს, ძმისწულის სიკვდილის მომიზეზებით დიდ უბედურებას რასმე დაგვატეხსო. ამიტომ აღარ ეგვიანების: ზურაბ ერისთავი, ვითარცა სვიმონ-ხანის მკვლელი, უნდა მოიკლას და მისი თავი ირანში შაჰ სეფისა და ხოსრო-მირზას გაეგზავნოსო...

და თეიმურაზმა „სარწმუნო ადამიანები“ შემოიყარა...

და სიმამრმა სიძე საფურცლეს სანადიმოდ მიიწვია. მივიდა ზურაბიც გულდანდობილად. პირისპირ მიუსხდნენ სუფრას თეიმურაზი და ზურაბი. ზურაბს მარჯვნივ ბარამ საგინაშვილი ჩაუჯდა, მარცხნივ — ელუმ თოლუმიშვილი, ფშავის მოურავი.

პურობა ჩათავდა. ღვინობაც განესრულა, და ის იყო, ბი-
ლობას უნდა შესდგომოდნენ, რომ მეფემ, ერისთავისგან
შეუმჩნევლად, ბარამ საგინაშვილს ანიშნა. საგინაშვილი წა-
მოდგა და სუფრიდან გადავიდა. გადასვლა და იწვილა ხმა-
ლმა — „ესეც შენა მოლაღატვე, მკვლელი, კახპის ნაშობო!“ —
დააყოლა საგინაშვილმა. თავგაჩენილი დაემხო სუფრას ზურაბ
ერისთავი. სისხლმა იჭექა, სუფრა გადირბინა და მკერდზე
დაეძგერა თეიმურაზს. წამოიჭრა თეიმურაზი. წამოიჭრა ზუ-
რაბ ერისთავიც. და იმ წამსვე ელუმ თოღუმიშვილმა შიგ
მარცხენა ძუძუში შეუგდო სატევარი. ისევ დაენარცხა სუფ-
რას ერისთავი მომაკვდავი ნადირის ზმუილით. კიდევ ათიო-
დე ხმალი და ხანჯალი შემოჰკრეს, მაგრამ იმ ორი პირვანდე-
ლის გარდა ყველა დანაკრავი შეუგრძნობელი უნდა დარჩე-
ნილიყო უკვე არყოფნის მორევში ჩათრეული სხეულისათვის.
სისხლისა და ღვინის ნაზავ ტბორეში ეგდო ზურაბ ერისთა-
ვი. დალატით აღსრულებულიყო მთელი მისი წუთისოფელი
დალატის წყურვილ-დაურწყულებელი კაციშვილი. აღარ იყო
ზურაბ ერისთავი — ხან დიდი მამულიშვილი, ხან მამულის
მაოხარი და სისხლმაქცევარი, ხან გულმხურვალე ერისკაცი,
ხან რენეგატი ერისწყეული, ხან ზნემაღალი ზრდილი ვაჟკა-
ცი, ხან უზნეო ლოთი და მრუში, „მეზობლის ქალთა“ საკინ-
ძის მოხარბე, გმირი მარტყოფისა და მარაბდისა, ცოდვისშვი-
ლი ბაზალეთისა.

თავი გააგდებინეთო, — ამოიხრიალა თეიმურაზმა და სი-
სხლიან მკერდზე დაიკრიფა ათრთოლებული ხელები...

...ხორო-პირზა ახალი მობრუნებული იყო ბაღდადიდან,
სადაც მას დაემარცხებინა და განედევნა თურქთა არმიები.
და სწორედ მაშინ ჩამოუტანეს შაჰს საქართველოდან ზურაბ
ერისთავის თავი. ორივეს ესიაზოვნა — შაჰსაც და მის „მა-
მიკოსაც“. ორივემ ერთად გადაწყვიტეს: ქართლი და კახეთი
ორივე თეიმურაზს დარჩესო, ოღონდ ტფილისს არ ახლოს
ხელი ქართველმა მეფემო. ასე დაადგინეს და თეიმურაზს
საგანგებო რაყაში და ძვირფასი ხალათი გამოუგზავნეს.

მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ თეიმურაზის გულის მოგე-
ბა ისევ არ იყო იოლი საქმე. საქართველოდან ისევ ფრიად
საშფოთარი ამბავი მიიღეს ირანის მესვეურებმა: კახეთში,

ევრის ხეობაში, შეთქმულებმა და ადრე ფიც-ვერცხლით შექმობილებულმა თეიმურაზ მეფემ და დაუდ-ხან უნდო-ლაძემ „სტუმრად მიყვანილი“ შვიდასი ირანელი ამოაწყვე-ტინეს კახელებსო.

უფრო ადრე თეიმურაზ მეფე ევროპაში ეძებდა მოკავ-შირეებს, სპარსეთის სარეევანშო აგრესიების უკუსაგდებად. 1626 წელს თეიმურაზმა რომის პაპთან და ესპანეთის მეფეს-თან გაგზავნა ნიკიფორე ჩოლოყაშვილი-ირუბა-ქიძე (ევროპელები „ირბახს“ ეძახდნენ), დიდად განსწავ-ლული საეკლესიო მოღვაწე, დიპლომატი და პოლიტიკოსი, პოლიგლოტი, „ბრძენი ფილოსოფოსი და რიტორი“. მაგრამ რჩეულმა ელჩმა თავის მეუფეს, პაპის „მხურვალე ეპისტო-ლეს“ გარდა, ვერაფერი ჩამოუტანა სახელმწიფო ტალანტე-ბით ლატაკი იმდროინდელი ევროპიდან.

ზეობა როსტომ მეფისა

„მხეველის ნაშობმა მეფემან საქმე ქმნა
ბედაურისა“.

ა რ ი ლ ი

ქართველი კაცის დამარცხება არავის ისე არ ემარჯვება, როგორც ქართველ კაცსო, — იყო მოარულ „შეგონებად“ სპარსეთში დიდი შაჰ აბასის დროიდან. იმავე შეგონებას უე-ჭველად კარგად იცნობდა შაჰ სეფიცი, რომელსაც არ აკლდა ირანში ისეთი ქართველები, საქართველოში ლაშქრობას რომ „არ დაამადლიდნენ“. სწორედ „ამნაირი ქართველები“ სჭირ-დებოდა ახლა შაჰს „იმნაირი ქართველების“ წინააღმდეგ, როგორიც თეიმურაზ მეფე იყო. ბოლოს და ბოლოს, „ქარ-თული სახელმწიფო სამართალიც“ ამას კარნახობდა ირანის შაჰს: ქართლის ტახტი თეიმურაზს „უკანონოდ უჭირავს“; ქართლისთვის იგი „მშობლიური მეფე“ კი არ არის, არამედ „აშკარა დამპყრობელი“! კახელებიც ქართლელების „დამპყ-რობელნი“ არიან; ამას თვითონ კახელებიც არ ფიცავენ და ქართლელებს „ხმლით დაჭირულს“ ეძახიან! და ყველაფერი

ეს ხდება მაშინ, როცა ქართლს თავისი საკუთარი, „მშობლიური“, „კანონიერი“ სამეფო კაცი ჰყოლია!

საქართველოს
ისტორიული
მემორიალი

ეს კაცი გახლავთ ხოსრო-მირზა, ქართულად ქაინოსრო ბატონიშვილი, ქართლის ბაგრატიონთა პირდაპირი შტოს შთამომავალი: შვილი დავით (დაუდ-ხან) ბატონიშვილისა, ანუ მეფე დავით მეთერთმეტისა, შვილიშვილი დიდი ლუარსაბ პირველისა, ძმისშვილი დიდი სვიმონ პირველისა, ბიძაშვილი მეფე გიორგი მეათისა, ბიძა მეფე ლუარსაბ მეორისა.

აქამდე, შაჰის ტახტის გარდა, ყოველი სხვა უმაღლესი „ტახტი“ დაეპყრო ირანში ხოსრო-მირზას. მაგრამ ქართლის სამეფო ტახტ-გვირგვინის დაუფლების წყურვილი არასოდეს განელებია უკვე 67 წლის კაცს. იყო ნიჭიერი, იყო ჭკვიანი, იყო მამაცი, იყო „ხერხიან-ილათიანი“ და იყო ირანის შაჰის „უსაყვარლესი გურჯი“. და აღესრულა მისი მარადი სურვილი: შაჰ სეფიმ ხოსრო-მირზას მისცა ქართლი. სიმამაცისათვის და გმირობისთვის დაარქვა სპარსული სიტყვიერების ყველაზე დიდი გმირის სახელი — როსტომ, ანუ როსტომ-ხან. უწოდა „ვალი“ („მოადგილე“). ამიერიდან შაჰის ყოველ საქმიან და შინაურულ მიმოწერაში ასე გატარდება — „ჩემი ძმა ქართლის ვალი როსტომ-ხანი“. ხოლო ქართველებმა მას დაარქვეს როსტომ მეფე. თვითონ იგი თავს უწოდებდა და ხელრთვად ურთავდა, ვითარცა — „მეფეთ-მეფე და პატრონი“ ქართლისა. საყურადღებოა ისიც, რომ შაჰ სეფიმ როსტომ-ხანს ქართლის გამგებლობასთან ერთად ძველი თანამდებობებიც დაუტოვა. ამიერიდან როსტომი ქართლის მეფეც იყო, ირანის ყულარადასიც და ისფაჰანის ტარულაც.

მაშ, 1632 წლიდან ქართლის მეფობა წაერთვა „უკანონო“ თეიმურაზს და გადაეცა „კანონიერ“ როსტომ-ხანს, ანუ როსტომ მეფეს. ის კი არა და, თეიმურაზი, აქამდე „ორისაგ ტახტის მჭერი“, გადაყენებულია კახეთის მეფობიდანაც. და მის ნაცვლად კახეთის მმართველად დანიშნულია ირანელი მოხელე სალიმ-ხანი...

...შაჰ სეფიმ როსტომ-ხანს საქართველოში თანამოლაშქრედ კიდევ ერთი როსტომი დაუნიშნა. ეს იყო როსტომ-

ხან სააკაძე, ირანის საომარ ძალთა მთავარსარდალად
ანუ ამირსპასალარი.

ეს როსტომი ბეჟან სააკაძის შვილი იყო. ბეჟან სააკაძე ადრე დაუღ-ხანს (ხოსრო-მირზას მამას) ვაჟყოლია ერთგულ აზნაურად სპარსეთში. სპარსელები მას ყარა-ბეჟან-ბეგს უძახდნენ საარაკო სიმამაცისათვის. მერე საქართველოშიც დაბრუნდა ბეჟანი თავის ოჯახით. მაგრამ სააკაძეების მოსიხსლე ფარსადან ციციშვილმა მოაკვლევინა იგი, ცოლ-შვილიც აუწიოკა და უკანვე სპარსეთს გადაჰხვეწა. დაობლებული 11 წლის როსტომი დიდმა შაჰ აბასმა აიყვანა პირად ღულამად. მალე დაწინაურდა და სახელი გაითქვა. ახლა, საქართველოში გამომგზავრების ეამს, როსტომ-ხან სააკაძე არის ირანის ჯარების ამირსპასალარი და თავრიზის ბეგლარ-ბეგი. გადახდილი აქვს ბევრი ომი, მაგრამ მის მხედრულ გვირგვინთაგან გამორჩეულად ბრწყინავენ: გალაშქრება ვანის ციხეზე, ქურთების განადგურება, თურქთაგან ბაღდადის გამოხსნა, ომი ჰამადანს, ჰელეს ციხის აღება. ახლა კიდევ «ყველაზე დიდ სახელს» საქართველოში ლაშქრობით გამოელის ჯერ ისევ ახალგაზრდა (43 წლის) პატივმოყვარე «გურჯი სპასალარი»...

...და აჰა, ქართველები მოუძღვიან საქართველოსკენ 130000-იან სპარსულ მხედრობას — როსტომ-ხან ბაგრატიონი და როსტომ-ხან სააკაძე.

თეიმურაზს დროზე შეეტყო ორი როსტომის გამოლაშქრების ამბავი, და დროზევე დაეგზავნა საომარი წვევა ქართლ-კახეთის ყველა კუთხეში. მაგრამ არავინ არ მოეშველა და მარტოდ დარჩენილი თეიმურაზი იძულებული გახდა ოჯახით ისევ იმერეთს გაქცეულიყო.

როსტომ მეფე მოვიდა გორს და იქიდან ყველას სამშვიდობო მიმართვა დაუგზავნა: ვინც ადგილზე ხართ, მშვიდად იყავით და თქვენი საქმე მშვიდადვე აკეთეთო, ვინც გაქცეულები ხართ, სამალავებიდან გამოდით, თქვენს კერას დაუბრუნდით და სრული უშიშროებით განაგრძეთ თქვენი ცხოვრებაო. ყველამ იცოდეს, მე ქართლის საპატრონოდ და მოსაველელად მოვედი და არა დასაპყრობად და დასამონებლადო. ჯარშიც ასეთი ბრძანება გასცა როსტომ-ხანმა — რომელი ჯა-

რისკაციც ადგილობრივ მოსახლეს შეაწუხებს, იმ ჯარისკაცს უმშველად მუცელზე გავფატრავო.

ქართული
ბიბლიოთეკა

მალე დადასტურდა, რომ როსტომ მეფის სიტყვა და საქმე ერთი იყო. მართლაც, იგი ქართლის „გადასაშენებლად“ კი არა, „მოსაშენებლად“ ყოფილა მოსული. მალე ყველა თავადი და აზნაური მოვიდა ქართლის „ნამდვილ მეფესთან“, ფეხზე სამთხვევად. ერთმა, სააკაძეების მოსისხლე ფარსადან ციციშვილმა ვერ გაბედა როსტომ მეფესთან გამოცხადება. ვერ გაბედა იმიტომ, რომ იქვე როსტომ-ხან სააკაძე იდგა. სწორედ ის როსტომ-ხან სააკაძე, რომელიც ფარსადან ციციშვილმა ყრმობის ასაკში დააობლა — მამა მოუკლა, ოჯახი დაუქცია და სამშობლოდან გააქცია.

თვითონ გაუძახა ლაშქარი საციციანოში როსტომ სააკაძემ, ფარსადან ციციშვილის სამფლობელო ააწიოკა, ააოხრა, გაძარცვა და მოსტყვევნა.

როცა ეს ამბავი როსტომ მეფემ შეიტყო, რისხვით აღივსო და როსტომ სააკაძეს შეუთვალა: ვინ მოგცა ნება, ასეთი რამ უჩემოდ გაგიბედავსო? საქართველო ისედაც აოხრებული არის და რაც გადარჩენილა, იმასაც შენ მიოხრებ და მიტიალე, — მაშ, მე რიღას ბატონი და პატრონი ვყოფილვარო?!

როსტომ-ხან სააკაძემ არ მოუხარა თავი როსტომ მეფეს და საჩივარი გაგზავნა შაჰთან სპარსეთში. საჩივარი აფრინა მეფემაც. შაჰ სეფიმ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ისევ თავისი „ერთგული მამიკოს“ მხარე დაიჭირა და როსტომ-ხან სააკაძე სასწრაფოდ საქართველოდან გაიწვია...

...მაშ, ქართლის ტახტზე ზის როსტომ მეფე (1632-1658). ზის და განაგებს ქართლს „ქართულად“: ქართული ენით და სიტყვიერებით, ქართული წესით და ადათით, ქართული მიწათსაკუთრებით და მიწათმეურნეობით, ქართული ხელოსნობით და ხელოვნებით, ქართული სულით და ქართული გულით. საქართველოს „სრული გათათრების“ განაზრახი აღეკვეთა სპარსეთის მესვეურებს. მათ საკმარისად უნდა მიეჩნიათ ყოველწლიური ხარკის აკრეფა, „მისართმეველის“ მირთმევა და ჯარის გაყვანა საქართველოდან.

მაგრამ საქმე ისედაც არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ როსტომ-ხანმა სპარსელობას პირწმინდად უღალატა და ქართველობას სულხორციანად დაუბრუნდა. საქმე ისაა, რომ ქართულისა და სპარსულის „ნებაყოფილობით შერიგებასა“ და „შერწყმას“ ცდილობდა. რა ვუყოთ, რომ როსტომ მეფე ტფილისში სახელმწიფო საქმეებს ქართულ ენაზე აწარმოებდა (აქი თვით დიდი შაჰ აბასიც ძალიან ხშირად სპარსეთის სატახტოშიც ქართულად ლაპარაკობდა).

მაინც და მაინც როსტომის მმართველობით „ახალი ერა“ დადგა საქართველოს მატიანეში. მისი მოსვლიდან მთელი 112 წლის სიგრძეზე (1632-1744) ქართლის გამგებელნი მხოლოდ სპარსელი მოხელენი—„ხანები“, „ვალები“ თუ „ჯანიშინები“ იყვნენ, მართალია, ქართველები, მაგრამ მაინც სპარსეთის კარზე სპარსულად აღზრდილნი, გამაჰმადიანებულნი და „გარდასახულნი“.

საუკუნეზე უგრძესი დრო-ჟამი წარიმართა, ვითარცა უდიდესი გამოცდა ქართული კულტურის გამძლეობისა, ცხოველმყოფელობისა და უკვდავებისა. როსტომ-ხანისა და მისი მომდევნო „გურჯი-ხანების“ მმართველობის დროინდელ ქართულ და სპარსულ კულტურათა „შერწყმის პოლიტიკა“ ისევ და ისევ „ქართულ სისტემათა“ გამარჯვებით გათავდა. ქართულმა კულტურამ, ბუნებრივია, მაღალი ირანული სულიერი და ნივთიერი მემკვიდრეობიდან ბევრი რამ შეითვისა და გაითავისა, მაგრამ თავის მხრივაც მრავლად „ჩაასესხა“ და „ჩაასისხლხორცა“ სპარსულს ქართულმა.

შეწყდა სპარსულ-თათრული შემოსევები საქართველოში. ქართველ კაცს საშუალება ეძლეოდა მშვიდობიან ცხოვრებას დაბრუნებოდა.

როსტომ მეფეზე მაინც დაბეჯითებით ამბობდნენ: იგი, ვითარცა ქართლის მეფე, ირანის ყულარადასი და ისფაჰანის ტარულა — „განუყოფლად“ განაგებს ქართლსაც და სპარსეთსაცო. ქართლში ქართული თანამედებობანი უკლებლივ და უცვლელად დატოვა, მაგრამ მათ გვერდით სპარსულიც შემოიღო და სპარსეთიდან ჩამოყვანილ გამაჰმადიანებულ ქართველებს ჩამოურიგა. ოღონდ კი მისი ერთგულნი ყოფილიყვნენ და ყველას ერთნაირი სიუხვით ხცემდა პატივს —

2. ლ. სანიკიძე

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. რესპუბ.
ბიბლიოთეკა

დამხვედრ „სჯულიერ ქართველსაც“ და მომხველელ „გადაღწეულ გუბერნიასაც“. ქართული ცხოვრების გარეგნულსა და შინაგან სახეს ხელს არ ახლებდა, მაგრამ თვითონ სპარსეთიდან თანმოყოლილ „გურჯებთან“ ერთად სპარსეთში გარეული წესითა და ადათით ცხოვრობდა.

ქართველთაგან ბევრი ისევ ინარჩუნებდა ძველ ქართულ ღირსებებს: „იყვნენ მხნენი, რჯულ-მტკიცენი, წრფელნი, ვერცხლის უყვარულნი“.

მაგრამ როსტომის მხლებელ თათართაგან და გათათრებულ ქართველთაგან „შეერიათ ქართველთა განცხრომა, სმა-ჭამა ყიზილბაშური, სიძვა, მრუშება, ტყუილი, ხორცთ-განსვენება, აბანო, კეკლუცობა უგვანი, მეჩანგე მგოსანი“. „და მას უამსა იწყო ქართლის წესმან და რიგმან გარდაცვალება, და ყოველთავე შეიყვარეს ანგარება და სიმდიდრის-მოყვარეობა, ჯამაგირი და სოფლის მიცემა ყაენისაგან, და განმრავლდა ტანთ-ცმა ყიზილბაშურად, და საქართველოს დიდებულნი და თავადნი ყაენისაგან განმდიდრდებოდნენ და რაყმით იშოვნინდნენ მამულებსა“.

ბევრი ქართველი, საეროც და სასულიეროც, აჰყვა ცდუნებას: ქონებას ეხარბებოდნენ, ქრთამს ღებულობდნენ, მოფენილზე ფეხმორთხმულნი უზომოდ ჰამდნენ და სვამდნენ, ცრუობდნენ, მრუშობდნენ, მთელი დღეები აბანოს ორთქლში ჩანთქმულნი ბაიათებს ჰკიოდნენ, თეძობის მრუში მიმოტანით როკავდნენ.

ბევრ ქართველს რვალის მკლავი დაუცომდა, მუცელი დაუზორზოხდა და თეძო დაუდებლდა.

როსტომ მეფე დანგრეულ ქრისტიანულ ეკლესიებს აღადგენდა, ახლებს აშენებდა, შესაწირავებით ამდიდრებდა, წირვა-ლოცვას ესწრებოდა და თვითონაც, სპარსელთაგან შეფარვით, ქრისტიანულად ლოცულობდა. ქრისტიან მოწესეებს ჯამაგირს უნიშნავდა, „თავმდაბლად და ტბილად ექცეოდათ“. სათქმელად კმარა — მან „აღაშენა წმინდა კათოლიკე ეკლესია, მცხეთის გუმბათი და სხვანიცა...“ აღადგინა დანგრეული გრემი, მისი სასახლე და მისი ტაძარი.

მაგრამ როსტომმა ისნის ქართული, მამაპაპური ციხე და სასახლე მიატოვა და საცხოვრებლად ხიონ-ანჩისხატს შო-

რის დასახლდა, მტკვრის პირას. აქ „აღაშენა სახლი ყიზილ-
ზაშური კეკლუცად და ტურფად ნაგები“. მდინარის ^{გადასასვლელად}
გამოღმა ციხეებიც ააგო, ბალებიც და მეჩეთებიც. მეტეხისა
და ნარიყალას ციხეებს ახალი ზღუდეები შემოავლო და შიგ
ყიზილზაშური ციხიონები ჩაასაგრა.

როსტომ მეფემ ფულის ყადრი იცოდა და ვაჭარ-ხელოს-
ნობას ძალიან აქეზებდა და მფარველობდა. გამორჩევით ტფი-
ლისელ და გორელ სომეხებს ეხმარებოდა, ემზრუნველებოდა
და ემეგობრებოდა. სომეხთა კათალიკოსი როსტომს სომეხთა
ნოამაგესა და მეგობარს უწოდებდა. საჭირო შემთხვევაში
როსტომ მეფე მისებრ „ხერხიან და ილათიან სომეხებს“ გა-
ურჩიებული ქართველი თავადების წინააღმდეგაც კარგად იყე-
ნებდა...

შენდებოდა და მრავლდებოდა ქართული სოფელი. როს-
ტომ მეფის დროს ქვემო ქართლში 61 დაცარიელებული სო-
ფელი დასახლდა, ქართლ-კახეთში 12 გაუკაცრიელებული
სოფელი აღორძინდა.

როსტომ მეფეს გაჰყავდა გზები, წყალსადენები, სარწყა-
ვი არხები, აგებდა ხიდებს, წისქვილებს, სავაჭრო ქარვას-
ლებს, საფოსტო და სამიმოსვლო სადგურებსა და სასტუმრო-
ებს. ყველაზე დიდი, გუმბათიანი ხიდი მდინარე ხრამზე ააგო,
განჯისკენ მიმავალ გზაზე. ხიდთან საგანგებოდ სოფელი და-
სახლდა და საფოსტო სადგური — „ქარავან-სარაიც“ ააგო,
„რათა მგზავრი არ გაისარჯოს, სადგომი და საჭმელი მზად
დახვდესო“. აქედან (1652 წლიდან) იწყებს „თავის ისტორი-
ას“ სახელგანთქმული „გატეხილი ხიდი“...

...სპარსეთიდან ჩამოსულ როსტომ მეფეს არც ცოლი
ჰყოლია და არც შვილი. და ჩამოსვლისთანავე, 67 წლის კაც-
მა ცოლად შეირთო ახალგაზრდა ქალი, ქეთევანი, გორჯას-
პი აბაშიშვილის ასული. მაგრამ ქალმა დედოფლად ერთი
თვეც ვერ მოათია, ისე გარდაიცვალა მოულოდნელად. გამ-
წარდა როსტომი, ესოდენ გვიან გახსენებულზე რომ უმუხთ-
ლა ბედმა. ტახტის მემკვიდრე ეჩქარებოდა, რათა დროზე
წამოსწეოდა მომავალი სისხლიერი შემცვლელი ესოდენ სა-
ნატრელი ქართული მეფობისა. და როსტომ მეფემ მეორედ
იქორწინა. ამჯერად ცოლად შეირთო ოდიშის მთავრის ლე-

ვან დადიანის და მარიაში, ქალი ძალზე ლამაზი და განათლებული. ამ ქორწინებას პოლიტიკური სარჩულიანი აჩნდა: ოდიშის მთავარი და იმერეთის მეფე დანასისხლად იყვნენ გადამტერებულნი. თანაც როსტომის მეტოქე თეიმურაზი იმერეთის მეფეს აფარებდა თავს. ისე გამოდიოდა, რომ როსტომს და ლევან დადიანს საერთო მტრები ჰყოლიათ, ამიტომ საჭირო იყო „გაერთიანებული მტრების“ საპირისპიროდ თვითონაც გაერთიანებულიყვნენ როსტომი და ლევანი. ასედაც მოხდა — კიდევაც შეკავშირდნენ, კიდევაც დამოყვრდნენ.

1634 წელს თეიმურაზ მეფე უეცრად გადმოვიდა იმერეთიდან კახეთს, კახელები აიყოლია და შეუტია შაჰისგან აქ გამოგზავნილ სალიმ-ხანს. სალიმ-ხანმა ძლივს გაასწრო „ფეხშიშველამან“, ხოლო მისი ყიზილბაშური ჯარი ერთიანად ამოწყვეტეს კახელებმა. ისევ „იწყო კახეთმან შენობად და მოსახლეობად“. მაგრამ თეიმურაზმა იცოდა, რომ ირანის შაჰი და როსტომ მეფე კახეთის წართმევას ასე იოლად ვერ მოინელებდნენ. ამიტომ ისევ დაიწყო დიდი მოკავშირის ძებნა თეიმურაზმა. ეს „დიდი მოკავშირე“ ისევ რუსეთი უნდა ყოფილიყო.

ქართველი მეფე რუსთა ხელმწიფეს მიხეილ რომანოვს ერთხელ კიდევ ატყობინებდა საქართველოს გასაჭირს. ატყობინებდა, რომ სამის მხრიდან ისევ განუწყვეტლივ ესხმიან თავს საქართველოს სპარსელები, თურქები და ლეკები, იქნებ როგორმე ბოლოს და ბოლოს მოეშველოს დიდი რუსეთი ჯარით და ფულით მის „მომძე საქრისტიანოს“. მაინც არაფერი გამოვიდა. მხოლოდ 20000 მარჩილი გამოუგზავნა მიხეილ რომანოვმა თეიმურაზს; თან სპარსეთის შაჰთან შუამდგომლობასაც შეჰპირდა.

როსტომ მეფემ კი დიდძალი ჯარი შეჰყარა და დაიძრა თეიმურაზთან საომრად. თეიმურაზმა შერიგება სთხოვა მეტოქეს. როსტომი დათანხმდა. შაჰიც შეურიგდა კახეთის ტახტზე თეიმურაზის აღდგენას. ეს დიდ გამარჯვებად უნდა ჩათვლილიყო, ჯერ — ამოწყვეტილი კახელი ხალხისთვის, მერე — მისი დაქანცული ხელმწიფისათვის. ირანმა ისევ

სცნო კახეთის დამოუკიდებლობაც და მარად „რჯულშეუცვლელი“ თეიმურაზის „დამოუკიდებელი მეფობაც“.

მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ თვითონ თეიმურაზი არ სცნობდა არც როსტომისა და არც სპარსეთის შაჰის მბრძანებლობას საქართველოში. 1642 წელს შაჰ სეფი მოკვდა და ირანის ტახტზე ავიდა მისი ძე შაჰ აბას მეორე. ამავე წელს თეიმურაზმა ომი აუტეხა როსტომ მეფეს. მაგრამ ისევ დამარცხდა და კვლავ შერიგება ითხოვა. ისევ დათმო როსტომმა. ისევ დარჩა კახეთის ტახტზე თეიმურაზი.

1648 წელს ისევ შეიბნენ როსტომი და თეიმურაზი. ისევ გაიმარჯვა როსტომმა. თანაც, ბრძოლაში დაიღუპა თეიმურაზის ერთადერთი ვაჟი დავით (დათუნა) უფლისწული. განადგურებული თეიმურაზი ისევ იმერეთს გადაიხვეწა.

მინც არ აიღო ხელი ბრძოლაზე თეიმურაზმა. ისევ რუსეთის დახმარების მოიმედე და მოსწრაფე იყო. შეუჩნდა იგი ალექსანდრე იმერთა მეფეს და დაიყოლია, სასწრაფოდ ელჩები გაეგზავნათ მოსკოვში და დახმარება ეთხოვათ რუსთა ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძე რომანოვისათვის. და 1649 წელს მოსკოვში ჩავიდნენ ქართველ მეფეთა ელჩები — თავადი ივანე გრიგოლაშვილი, არქიმანდრიტი პახომი, მღვდელი დავითი და ბერი ვასილი. იმერეთის მეფე რუსეთის ხელმწიფეს „მფარველობაში აყვანას“ სთხოვდა. თეიმურაზი ალექსი რომანოვს 20000 რუს ჯარისკაცს სთხოვდა დამხმარე ძალად. 1650 წელს ქართველი ელჩები საქართველოში დაბრუნდნენ საჩუქრებით, ტკბილი სიტყვებითა და სამომავლო დაპირებებით დატვირთულნი. მათ რუსი ელჩებიც ჩამოყვინენ, ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და ალექსი იევლიევოვი. 1651 წლის ოქტომბერს იმერეთის მეფე ალექსანდრე მესამე და მისმა დარბაზმა, რუს-ხელმწიფის მოთხოვნის თანახმად, ხელი მოაწერეს რუსეთის ნეფის „ერთგულების წიგნს“. ხოლო, თეიმურაზისგან რუსები, მისთვის „დახმარების“ გაღებამდე, მოითხოვდნენ ერთ-ერთი ქართველი უფლისწულის რუსეთის სასახლის კარზე გაგზავნას. ლაპარაკი იყო თეიმურაზის შვილიშვილზე — ნიკოლოზ (ერეკლე) დავითის ძე ბატონიშვილზე. თეიმურაზი თავის მხრივ ამას ამბობდა — ნიკოლოზს იმ შემთხვე-

ვაში გაგზავნი, თუ რუსთხელმწიფე ცოლად თავის დასწერ
 თავსო. ტოლოჩანოვს და იველიევს კი ასეთი თანხმობის
 რწმუნება თავისი მეუფისაგან არა ჰქონიათ. ამიტომ შეთანხ-
 მება იმჯერად არ შედგა და თეიმურაზს ისევ უნდა ეთმინა.
 მაგრამ ბოლოს, მოთმინებაც რომ დაეღია, 1652 წელს მან
 აღასრულა რუსეთის ხელმწიფის მოთხოვნა და მოსკოვს „ას-
 აყვანად“ და „აღსაზრდელად“ გაგზავნა ბატონიშვილი ნიკო-
 ლოზ დავითის ძე.

რომანოვების სასახლეში ქართველი ბატონიშვილი, „ცა-
 რვეიჩ ნიკალაი“, უალრესად შინაური და უახლოესი ადამიან-
 ნი შეიქნა.

1658 წელს თვითონ ეწვია მოსკოვს თეიმურაზ მეფე.
 იგი დიდის პატივით მიიღო ალექსი რომანოვმა. მაგრამ, პო-
 ლონეთთან და შვეციასთან ომის მომიზეზებით, ქართველ
 ჩეფეს დახმარებაზე უარი უთხრეს და ისიც ისევ „სამომავ-
 ლო იმედის“ ამარად უნდა დაბრუნებულიყო საქართველოში.
 სამგზავროდ ექვსი ათასი ფულად და ათასი მანეთის ღირე-
 ბული სიასამურები გამოატანეს. ეს უნდა ეკმარა „ჯერჯერო-
 ბით“. რა გაეწყობოდა! ისევ უნდა „შერიგებოდა ბედს!“ ისევ
 უნდა ეცადა და ეთმინა ჭაში ჩავარდნილი კაცის მოთმინებით.
 შვილიშვილს შეხვდა უკანასკნელად თეიმურაზი, ნიკოლოზ
 ბატონიშვილს; აქაურ „ფიცხელ სასმელს“ ნუ მიეძალებიო,
 დაარიგა, გამოეთხოვა და წამოვიდა. მოდიოდა და მაინც
 უხაროდა, რომ ტანზე რუსული სიასამური ემოსა და არა
 სპარსული ხალათი.

ასტრახანს რომ მოადღწიეს, საშინელი ამბავი დაახვედრეს:
 იმერეთს მომკვდარიყო მისი შვილიშვილი ლუარსაბი. ჩამო-
 ვიდა და მეუღლე-დედოფალიც მიცვალებული და დაკრძა-
 ლული დახვდა. უკვე აღარავინ აღარ დარჩენოდა მსცოვან
 ხელმწიფეს, მოსკოვს მყოფი ნიკოლოზ-ერეკლე ბატონიშვილს
 გარდა.

...მაგრამ მთავარი მეტოქე, ვისი ბრალითაც თეიმურაზ
 მეფე ამდენს ეწამა, ეთრია და ეთავცემა, რუსეთიდან მობ-
 რუნებულს ცოცხალი აღარ დახვედრია: მომკვდარიყო როს-
 ტომ მეფე...

...როსტომს საკუთარი შვილი არ გაუჩნდა და ტახტის

მემკვიდრე სამჯერ იშვილა, მაგრამ სამი შვილობილიდან არც ერთი არ შერჩა. მეოთხედ სცადა, მაგრამ „მეოთხე შვილი“ ბილიც“ მანამ მოკვდა, სანამ მისი მემკვიდრეობის საკითხი საბოლოოდ გადაწყდებოდა. მაინც არ დადგა როსტომ მეფე და მეხუთედ სცადა ბედი. ამჯერად ბაგრატიონების მუხრანულ შტოს მიაღვა „მემკვიდრის უქმურით“ ატანილი ბებერი ხელმწიფე. ეს ახალი სამემკვიდრეო კაცი იყო ვახტანგ მუხრანბატონი, მარაბდის ბრძოლაში დაღუპული თეიმურაზ მუხრანბატონის ძე, გიორგი სააკაძის შვილიშვილი დედის ხაზით.

ძალიან „უყუარდა როსტომ მეფეს“ ვახტანგ მუხრანბატონი, რომელიც ყოველთვის „იყო საქმის ხელ-გამომავალი, მხნე, ახოვანი და გამარჯვებული“. თეიმურაზ მეფესთან ბრძოლაშიც პირველი უდგა მხარში ვახტანგი ქართლის მეფეს. და აი, უკვე მეხუთედ, შვილად, ანუ მემკვიდრედ, ანუ „ჯანიშინად“ (მოადგილედ) როსტომ მეფემ აირჩია ვახტანგ მუხრანბატონი და დასამტკიცებლად გაგზავნა ირანს. შაჰ აბას მეორის კარზე ვახტანგი მისვლისთანავე „დიდად მიიჩნივეს“ და „დიდი პატივიც“ მიაგეს. მთავარი მაინც ეს იყო: ძაშინვე „შეუკვეთეს სჯული მაჰმადისა“. ბევრი იუარა ვახტანგმა, მაგრამ ბოლოს, რაკი სხვა „არლარა ღონე ჰქონდა“, ისიც „გათათრდა“. შაჰმა ქართლის მომავალი მეფე დაამტკიცა, ახალი სახელი — შაჰ-ნავაზ დაარქვა, კვლავ მრავალი „წყალობა უყო, მრავალი მოსცა“ და ასე გამოსტუმრა საქართველოში...

და იდგა 1658 წელი.

და მომკვდარიყო ბატონიშვილი ქაიხოსრო დავითის ძე, ანუ ხოსრო-მირზა, ანუ როსტომ მეფე, ანუ როსტომ-ხანი. სისხლით „წმინდა ქართველი“ — მამით ბაგრატიონი, დედით ქართველი გლეხი; რჯულით მაჰმადიანი, სულით ვახლეჩილი „ქართველ-თათარი“. მამაცი მხედარი, დიდი სარდალი და პოლიტიკური თავკაცი; ავი დრო-ჟამის ჭკვიანი და მკლავდონიერი ეტლისმწაფელი; დიდი გიორგი სააკაძის აღზრდილი, მისი წყალობით ამაღლებული და აღზევებული; მთელი ნახევარი საუკუნის სიგრძეზე სპარსეთის ტახტ-გვირგვინის „პატრონთა-პატრონი“. დიდი მხედრული „სახელები“

ჭაბუკობიდანვე მოსდევდა, თუმცა დიდი სახელმწიფოებრივი „სახელოები“ ყოველთვის ასაკმორეულს ეწვეოდა. მისი მუშაობის ტარულა შეიქმნა 53 წლისა, ირანის ყულარა-დასი — 60 წლისა, საქართველოს მეფე — 67 წლისა. მაგრამ მაინც მისი ჩაკირული სხეული და უძვერელ-უშფოთარი გული საკაცოშვილო წუთისოფლის სათავედამართო „მეორე ნახევარს“ ჭაბუკური აღმავლობის წლებად აქცევდა. სიბერე მისთვის თითქოს ზრდა იყო, დავაუკაცება და არა მიხრწნი-ლება. ამიტომაც მისი ტარულობა გაგრძელდა 40 წელი, ყულარადასობა — 33 წელი, მეფობა — 26 წელი.

და აღესრულა შობითგან 93 წლისა.

ორდღიანი „ქართული ტირილის“ შემდგომ სპარსეთს წაასვენეს და დაკრძალეს „წმიდა ქალაქ ყუმში“, დიდი შაჰ აბასის გვერდით.

ბ ა ხ ტ რ ი ო ნ უ ლ ი

„ვისაც ჩვენ არ ვებრალებით,
ჩვენ შევიბრალოთ რისადა?“

ვაჟა-ფშაველა

სანამ ვახტანგ მუხრანბატონს როსტომ მეფე მემკვიდრედ აიყვანდა, მანამ ზაალ არაგვის ერისთავი და ელიზბარ ქსნის ერისთავი როსტომთან ერთად „ერთ ბანაკში“ იყვნენ, მაგრამ მუხრანბატონის მომავალი მეფობა ერისთავებმა იუკადრისეს და მაშინვე მას მტრად გადაეკიდ-ნენ. ვახტანგმა ერისთავებთან ზავის ჩამოგდება სცადა, მაგრამ არაფერი გამოვიდა, როსტომი მოკვდა. ვახტანგი გამეფ-და. მაგრამ ზაალ ერისთავმა ქედი მაინც არ მოიხარა. იგი „უკუნ იქცა დუშეთს და არღარა ინება მონება ვახტანგისა“. ვახტანგმა „დრომდე“ გადასდო გაურჩებულ ფეოდალებთან ანგარიშსწორება.

ასე იწყებდა მეფობას ვახტანგ მეხუთე, შაჰ-ნავ-აზი (1658-1675) — პირველი მეფე ბაგრატიონი „მუხრანუ-ლი შტოისა“...

...როსტომ მეფისგან აღორძინებული, კერავამთბარი ქართველი მეფის მმართველობის დასაწყისს კიდევ იმედისა და სამომავლო რწმენის თვალთ ხედავდა. მაგრამ ამდენადვე სახიფათო, სავაგლახო და სავაებო მდგომარეობაში ჩავარდნილიყო კახეთი.

როსტომის დროიდან კახეთი ზაალ არაგვის ერისთავს ჰქონდა სამმართველოდ მინდობილი. მაგრამ ზაალ ერისთავი თავს იტყუებდა: სინამდვილეში კახეთს სპარსეთის მოხელე სელიმ-ხანი დასცხრომდა თავს.

სელიმ-ხანს კი ირანის შაჰისგან დიდი ამოცანა ჰქონდა დაკისრებული.

კახეთის მოსახლეობის გაუტეხლობამ და მისი მეფის თეიმურაზის ცხოველმა „რუსულმა პოლიტიკამ“ ირანის სასახლის კარზე ისევ აღორძინა დიდი შაჰ აბასის უბოროტესი განაზრახი — კახეთიდან კახელთა აყრა და მათ ნაცვლად მომთაბარე ელებისა და თურქმანების ჩასახლება. და ამ განაზრახის აღსრულება ახლა სწორედ სელიმ-ხანს ჰქონდა დაკისრებული.

პირველ ჯერზე, ერთბაშად 15000 მრავალსულიანი თურქმანული ოჯახი უნდა ჩაესახლებინათ შიდა და გარე კახეთის მადლიან მიწებზე. უნდა ჩაესახლებინათ და როგორმე ეს ქონა მდოღავნი მიწაზე დაემაგრებინათ, ხვან-თესვა, შენება და მკვიდრი ცხოვრება შეეთვისებინათ.

ელნი-თურქმანნი ყიშლად-იალალურ ცხოვრებას მისდევდნენ და ქინქლასავით მრავლდებოდნენ. ეს იმას ნიშნავდა, რომ სულ მალე მთელი კახეთი ამნაირი „ქინქლებით“ გატენილიყო, მაღალკულტურული ქართული მიწათმეურნეობა დაქცეულიყო და ყიშლადური ქოჩადმავლობით კახეთის დოვლათიანი მიწები სავსებით გაბერწებულიყო.

ასედაც დაიწყო. სელიმ-ხანმა ორ წელიწადში აზერბაიჯანიდან კახეთს თურქმანთა ურდოები კალიასავით შემოუსია და ტანში ტკიპასავით ჩაუჭედა.

იღროვეს ლეკებმა და კახეთის სოფლებზე აბრაგული შემოსევები გააჩაღეს. სელიმ-ხანი ლეკთა ყაჩაღობას თითქოს ვერა ხედავდა და კახეთის „თურქმანიზაციას“ გულდანდობილად განაგრძობდა.

სპარსეთის ხელმწიფემ, შაჰ აბას მეორემ, ეს საკმარისად არ მიიჩნია და თურქმანული კოლონიზაციის უფრო გაფართოვებისათვის კახეთში საგანგებოდ გამოგზავნა ირანის მაშინდელი ყულარალასი და სპასალარი ალ ავ ე რ დ ი - ხ ა ნ ი.

ალავერდი-ხანმა კახეთში სამი ციხე ააშენა — ბატრიონს, ალავერდს და ყარაღაჯს. საამისოდ ირანიდან ხუროთმოძღვარი, კალატოზები, მშენებლები და ფულიც კი გამოგზავნეს. სამივე ციხეში ძლიერი ყიზილბაშური ციხიონები ჩააყენა ალავერდი-ხანმა. ამ სამ ციხეს უნდა დაეცვა ყიზილბაშობა და თურქმანობა კახელი შურისმგებელი გუნდების თავდასხმებისაგან.

ბატრიონის დიდი ციხის (სიგრძით ას მეტრზე მეტი) მშენებლობა რომ დაამთავრეს, სელიმ-ხანს კახეთი ჩამოართვეს და ორად გაჰყვეს: მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხარე ყარაბაღის ბეგლარბეგს მურთუზ-ყული-ხანს ჩააბარეს, ხოლო დანარჩენი კახეთი — ნახიჭევანის ბეგლარბეგს ალი-ყული-ხან ქენ-გერლუს. ორივე ბეგლარბეგს შაჰისგან საგანგებოდ ებრძანათ კახეთის მიწებზე თურქმანთა ჩასახლება-გავრცელების დაჩქარება და გაფართოება.

კახეთის ბარში ერთბაშად 80000 ელი-თურქმანი ჩაასახლეს.

ბარი იღუპებოდა და მისი პურისა და ღვინის შემყურე მთიელობაც დაქცევისა და დამეხვის უფსკრულს მისდგომოდა.

ველური ელი-თურქმანნი ყრუ გულცივობით ჩეხავდნენ ქართველთა ხელით ნახარებ და ნალოლიავებ ვენახებსა და ზაღებს და საიალალო საძოვრებად აქცევდნენ კულტურულ მიწა-სავარგულებს.

სწორედ ამ უბოროტეს უამს დაიბადა ეს უბედური, მწარე სიმღერა:

ბატრიონს სხედან თათრები,
 სიტყვას ამზობენ ძნელსაო:
 ახმეტას ჩაეჭრით ვენახსა,
 შიგ ჩავასახლებთ ელსაო!..

...კახეთის მთა და ბარი საომრად იჭურვებოდა.

დაპქროდნენ შურისმგებლური სახალხო რაზმები, ხან აქ და ხან იქ ყიზილბაშთა და თურქმანთა ზარსაცემად და სისხლის საქცევად. ხალხის წიადში შობილნი შექმნილიყვნენ მშობელი ხალხისვე ბელადნი — ლეგენდარული თუში ზეზვა გაფრინდაული და ხევსური ნადირა ხოშარეული, ფშაველნი — გურგენ ჭინჭარაული, გოგოლაური და ძმანი გულუხიძენი, ალვანელი ფუნჩაიშვილი, თუშები — შველაიძე და საღირიშვილი.

აჯანყება დღედღეზე უნდა დაწყებულიყო. მეთაურები იყვნენ — ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავნი და ეპისკოპოსი ალავერდელი. სათათბიროდ შეიყარნენ ზაალ არაგვის ერისთავის კარზე, დუშეთში. ზეზვა გაფრინდაულიც მოიწვიეს („შემოიფიცნეს ძთის კაცნი თუშნი“) და მტკიცედ გადაწყვიტეს აჯანყება „უსჯულო თათართა“ ამოსაწყვეტად და კახეთის გასათავისუფლებლად. საომარი განაზრახიც განსაზღვრეს და გაითვალეს. საპაემნო ადგილებიც დაიგულეს, საიდუმლო ნიშნებიც დაინიშნეს და გულს დაიდუმეს, ერთმანეთს შეჰფიცეს. იარაღი „მოივარგეს“ და გაუჩინარდნენ.

ზაალ ერისთავი თვითონ არ წასულა ბრძოლაში (ვითომ არც რაიმე იცოდა ამ ბრძოლისა). სამაგიეროდ თავისი ძე, ზურაბი გაგზავნა არაგველთა ჯარით.

...საომარი განაზრახი იყო მარტივი, გაბედული და გამანადგურებელი: ნაშუადამევს, ერთდროულად და ანაზღეულად, უნდა დასცემოდნენ თათართა მთავარ ბუდეებს, ბახტრიონსა და ალავერდს. და ორ ნაკადად დაიძრა ქართველთა ლაშქარი — კახელები, ბიძინა ჩოლოყაშვილის სარდლობით ალავერდისკენ მიისწრაფიან; ქსნისა და არაგვის ჯარები შალვას, ელიზბარისა და ზურაბის მეთაურობით თიანეთს გადაივლიან, ეხმეტას ჩავლენ და ბახტრიონს მიაღგებიან. ბახტრიონისკენ მიუძღვის ზეზვა გაფრინდაულიც უკუღმა დაქედით ცხენებზე ამხედრებულ მთიელთა ლაშქარს...

1659 წელი (დღე უცნობი). ნაშუადამევი. ბახტრიონი.

მოიერიშე რაზმს მიუძღვის ზეზვა გაფრინდაული.

ნაბდით თავწაკრულ პალოებს ზეაღმა ურჭობს და საო-

ცარი სისწრაფით არბის ციხის კედელზე. უკვე კიდევაც მო-
ველო და გადაველო, „გადაფრინდა ბახტრიონ გალავანზე“
და“. სხვებიც მიჰყვნენ, მთიელნი — თუშნი, ხევსურნი, ფშა-
ველნი — კლდეებზე „ჯიხვებრ მხლტომელნი“. ციხის ალაყაფს
დაეძგერნენ. გუშაგები ჩაჰხოცეს. ხმლის ჩახაჩუხმა და მომა-
კვდავთა ბლავილმა ფეხზე წამოაგდო ყიზილბაშთა ბანაკი.
მაინც დაასწრო გაფრინდაულმა კარის გაღება. ციხეში ნია-
ღვრად შეაგდეს ქსანელთა და არაგველთა ჯარები შალვამ,
ელიზბარმა და ზურაბმა. ახლად აღმოხდენილ მზეს მეწამული
სამოსელით შეეგება ბახტრიონი. ყიზილბაშთა უმრავლესობა
დაირეცა მათივე სისხლით ატალახებულ მიწაზე. ერთმა ნა-
წილმა მაინც მოახერხა გარეთ გაღწევა და ალავერდისკენ
გაქცევა. გამოედევნენ ქართველები. ალავერდის ციხეში თავ-
შესაფარებლად გარბოდნენ ბახტრიონის ჯოჯოხეთიდან თავ-
დახსნილი ყიზილბაშები და არ კი იცოდნენ, რომ ალავერდშიც
„ის ჯოჯოხეთი“ დატრიალებულიყო, რაც ბახტრიონში დატ-
რიალდა.

ბიძინა ჩოლოყაშვილს და მის კახელობას ალავერდი უკვე
აეღოთ, იქაური ირანული ციხიონი სანახევროდ ამოეულიტათ,
დანარჩენ ყიზილბაშობას ალავერდის გალავნიდან გამოედ-
წია და ბახტრიონის ციხისკენ მირბოდა თავშესაფარებლად.

სწორედ საოცარი „სახილველი“ იყო: „ბახტრიონელი ყი-
ზილბაშები“ ალავერდს გარბოდნენ, „ალავერდელი ყიზილ-
ბაშები“ — ბახტრიონს!

და ზედ შუა გზაზე, ალვანის ველზე, ერთმანეთს შეასკდა
ორის მხრიდან თავპირის მტვრევით მომლტოლვარე „ორი
ციხის“ ყიზილბაშობა. და სანამ გონს მოეგებოდნენ, „შესა-
ბამისად“ ორივე მხრიდან წამოეწივნენ და წამოესივნენ შუ-
რისგების ცეცხლით აღუღებელი ქართველები. წამოესივნენ
და ისე გაწყვიტეს, ცოცხლად მოამბეც არ გაუშვიათ.

როგორც კარგი მთიბავის ხელით „ლესურად“ მოთიბული
ბალახი ისევ ცერზე დადგება ხოლმე, ასე „ფეხზე შეყენე-
ბულ ძნებად“ ეყარა დახოცილ ყიზილბაშთა გროვანი.

და თქვა მაშინ ზეზვა გაფრინდაულმა: „როცა დახოცილი
მტერი ასე დათიბული ბალახით ფეხზე დადგება, ხმალი

უნდა შეაყენო და ბრძოლის ველს გაშორდე, რადგან შაინც
ცოდო არს ადამიანი!“

„ადამიანი?!“

„ჰო, რამეთუ მტერი მტერია, მაგრამ შაინც არის ადამი-
ანი“.

და ცოცხლები მკვდრებს გაშორდნენ.

იმ დღიდან იმ ადგილს, მტრის სისხლით და ძვალ-ხორ-
ციტ გაპოხილ მიწას, ხალხმა დაარქვა „გაწყვეტილი“.

„გაწყვეტილადან“ ქართველები თურქმანთა დასახლებებს
მოედვნენ და დედაწულიანად გაულიტეს ყველა, ვისაც ამ
დღემდე წილი დაედო კახური ოჯახის დაქცევაში, კახური
ვაზის გაჩეხვაში, კახური სალოცავი მიწისა და წყლის შე-
ბილწვაში...

...„ბახტრიონულმა ომმა“ მტერიც და მოყვარეც ერთხელ
შიდევ დაარწმუნა ქართველი ხალხის გაუტეხლობაში, უძლე-
ველობასა და უკვდავებაში. ირანის სასახლის კარმა ეგზომ
დიდი მსხვერპლის სამაგიერო დამსჯელი „ილდარის“ მოწყო-
ბაც ველარ შეუბედა სახალხო აჯანყებით ანთებულ კახეთს.
კახეთის „თურქმანიზაციაც“ შეწყდა. მხოლოდ აჯანყების მე-
თათურების დასჯისათვის სამზადისს შეუდგა სპარსეთის ხელი-
სუფლება (აკი ასე ხდება თითქმის ყოველთვის: ხალხის რისხ-
ვით ზარდაცემული ხელისუფალნი აჯანყებულ ხალხს უცო-
დველ კრავად ჩათვლიან და გულის ჭავრს ხალხის მეთათრე-
ბზე ამოიყრიან).

სპარსელებმა ჯერ ზაალ არაგვის ერისთავს დაადგეს თვა-
ლი, ვითარცა აჯანყების მეთაურს. ზაალმა თავისი „უდანა-
შაულობა“ იმით „დაასაბუთა“, რომ აჯანყებაში პირადად მო-
ნაწილეობა არ მიუღია და ყველაფერი ბეგლარბეგ ალი-ყუ-
ლი-ხან ქენ-გერლუს „ცუდ ქცევას“ დააბრალა. ალი-ყული-ხა-
ნი შაჰმა ბეგლარბეგობიდან გადააგდო და კახეთი მთლიანად
მურთუზ-ყული-ხანს ჩააბარა, მაგრამ ზაალ ერისთავი დაუს-
ჯელად შაინც არ დატოვა. სპარსელებმა არაგვის ბატონის
განადგურება მეფე ვახტანგ შაჰ-ნავაზს დააქისრეს.

ვახტანგ მეფე ამდენხანს თითქოს განზე იდგა, თითქოს მას
„ბახტრიონული ომისა“ არც არაფერა სცოდნოდა. სინამდ-
ვილესი ვახტანგის „ზომიერი პოლიტიკა“ კახელთა აჯანყებაში

მის პირად მონაწილეობას გამორიცხავდა; მაგრამ კახელთა შურისმაძიებლური ხელით სპარსელთა ამოწყვეტას და გულით თანაუგრძობდა. ხოლო, რაც შეეხება თვითონ ზაალ ერისთავს, მისი პირადი განადგურება ვახტანგს კიდევაც ჰქონდა გულს ამოჭრილი. ზაალ ერისთავი ქართლის მეფის განუყოფელ ხელისუფლებას ებრძოდა, ცალკე „ხელმწიფობას“ ჩემულობდა და კახეთის მიტაცებისთვისაც თავს არ იზოგავდა, და ეს ყოველივე მაშინ, როცა ვახტანგ მეფე, ვითარცა ქართლის უმაღლესი ხელისუფალი, თვითონ აპირებდა კახეთის შემოერთებასაც და საარაგვის სრულ დამორჩილებასაც.

მერმე, როცა დასავლეთ საქართველოში შინაფეოდალური არეულობა გაბშირდა, ვახტანგ მეფე ჯარით წავიდა იმერეთისკენ (იქნებ, დასავლეთ საქართველოს შემოერთებაზეც ოცნებობდა ვახტანგ შაჰ-ნავაზი), ხოლო ზაალ ერისთავმა მაინცდამაინც მაშინ „აიტება“ აჯანყება კახეთში და იმერეთისკენ მიმავალი ვახტანგიც იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო.

ერთი სიტყვით, ვახტანგ მეფეს ზაალ ერისთავი უნდა მოესპო და მოსპო კიდევ: იგი მისსავე ძმისწულებს მოაკვლევინა, დუშეთის სასახლეში. სიკვდილს გაასწრეს ზაალის შვილებმა, ზურაბმა და ნაბერალმა, მაგრამ ისინიც შეიპყრო ვახტანგმა, შეიპყრო და ორივე ირანს გაგზავნა. ზურაბი, ვითარცა ბახტრიონის აჯანყების მონაწილე და ერთ-ერთი მეთაური, სპარსელმა ჯალათებმა ციხეში ჩაკლეს, ხოლო ნაბერალი შაჰ აბას მეორემ გაათათრა და პირად ლულამად აიყვანა.

არაგვის ერისთავობა ვახტანგ მეფემ მისცა ზაალის მკვლელ ძმისწულთაგან ერთ-ერთს — ოთარს, რომელსაც ცოლად ჰყავდა თვითონ მეფის დაი...

...ზაალ ერისთავის განადგურებისთანავე დადგა საკითხი აჯანყების ნამდვილი ბელადების — ბიძინა ჩოლოყაშვილისა და ქსნის ერისთავების დასჯისა. რაკი საქართველოს „ყოველი საქმე“ როსტომ მეფის შემდგომ ვახტანგ მეფეს „ეკითხებოდა“, ბუნებრივად, ბიძინა, შალვა და ელიზბარი სწორედ ვახტანგთან უნდა მისულიყვნენ მსჯავრის მისაღებად. მაგრამ ქართველები ქართველს არ ენდნენ. კახეთის აჯანყების ბელა-

დები ვახტანგ მეფის ნაცვლად ყიზილბაშ მურთუზ-ყული-
ჯანს ეახლნენ ყარაღაჯში.

სპარსელმა ბეგლარბეგმა სამივე ქართველი — ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავნი — მისვლისთანავე შეიპყრო და ირანს გაგზავნა, შაჰის სამს-
კავროში.

შაჰ აბას მეორე თავისი დიდი წინაპრისა და სეხნიის მიმდევარი და მიმბაძველი იყო. ეს „პატარა შაჰ აბასი“ დი-
დი შაჰ აბასივით ცდილობდა ყოველი დიდი ქართველი თათრობის გზაზე შეეგდო და, თვითონ საქართველოს სამტ-
როდ და საზიანოდ, სპარსეთის „ისტორიის მჭედლად“ გადა-
ექცია.

ასე დაუპირეს მაშინ ბახტრიონის აჯანყების მეთაურებ-
საც. სამივეს იგივე უთხრეს, რაიც სპარსეთში მოუსმენია „მი-
ლიონ ერთს“: ან მაჰმადიანობა მიიღეთ და სპარსეთის სამ-
სახურში შედით, ან სიკვდილისთვის მოემზადეთო.

სამივემ, უყოყმანოდ, ქართველობაზე და ქრისტიანობაზე ხელის აღებას სიკვდილი არჩია.

ბიძინამ მშვიდად უთხრა შალვას და ელიზბარს: „ძმებო, ნუ მოვეშვებით და ნუ შევშინდებით, რამეთუ სიკვდილი ჩვენს უკითხავად დაბადებიდან თან მოგვდევს, ვერც ვერა-
ვინ წინააღუდგების სიკვდილსა, და რაკი უნდა მოვკვდეთ, ბარემ მოვკვდეთ ქრისტესთვის და საქართველოსთვის და სა-
მარადღეამოდ დავიმკვიდროთ სასუფეველი!“

არც შალვას და არც ელიზბარს წაქეზება არ სჭირდებო-
დათ, რადგან არც ერთი მათგანის გულსა და გონებას სხვა რამ აზრი არ გაჰკარებია — მხოლოდ სიკვდილი საქართვე-
ლოსთვის და ქართველობისთვის!

სამივემ „განბასრეს (გაკიცხეს) და გინებულ ჰყვეს სჯუ-
ლი მაჰმადისა“. სამივემ „ერთხმობით“ სამარეში ჩასატანად დაინარჩუნა ქრისტიანობა და ქართველობა.

გაცოფდა ირანის მბრძანებელი. და, — „ვითართა წესი და ჩვეულება არს თათართა, რამეთუ მკვლელს ხელში მის-
ცემენ მოსისხარსა“, შაჰის ბრძანებით სამივე ქართველი მამულიშვილი მიუგდეს იმ ელ-თურქმანებს, რომელთა ნათე-

საქართველო
საქართველოს
საქართველოს

საენი ჩოლოყაშვილისა და ქსნის ერისთავთა მეთაურობით
ამოწყვიტეს ქართველებმა ბახტრიონულ ომში.

ალბათ, რამდენჯერ უნატრიათ პირუტყვეულად გონება
ბრჯგუ ელებს ბიძინა ჩოლოყაშვილისა და ქსნის ერისთავთა
თა სისხლის დაღვევა! და აი, ახლა აუსრულდათ ეს დღე-ღამე
დაუღვენელი სანატრებელი. და წამებასაც ხომ მრავალი
საუკუნის „პრაქტიკულ-ნოვატორული“ ისტორია ჰქონდა
ირანულ-თურქმანულ ტომებში.

და აწამეს დიდი ქართველი მამულიშვილნი.

ასოელებად ასკრეს და აპკაფეს („ხოლო უწყალოთა მათ
მტარვალთა იწყეს რა მოჭრად თვითეულთა ასოთა ყოველნი-
ვე თითნი ხელისა და ფეხისანი მოჰკვეთნეს თვითეულად სახ-
სარ-სახსრად. და მერე, მაჯა-იდაყვნი, და მხარნი, და ფერხნი
კოჭებიდგან მუხლებადმდე, და ესრეთვე თქმონიცა...“).

ასოელებად აჭრილნი და აკაფულნი ისრებით დაცხრი-
ლეს, მახვილებით დაჩეხეს, ტყვიებით დახვრიტეს.

ბიძინა ჩოლოყაშვილის ნაშთები ევროპელმა კათოლიკე
ბერებმა მოიპარეს და იღუმალ დაკრძალეს, სადღაც უცნობ
ადგილას.

შალვასა და ელიზბარის ცხედრები, როგორც იქნა, მათმა
სვეგაშავებულმა მეუღლეებმა გამოიხსნეს, საქართველოში
ჩამოასვენეს და ქსნის ერისთავთა საგვარეულო იკორთის
მონასტერში მიაბარეს მიწას.

ქართველმა ხალხმა გააღმერთა ბიძინა ჩოლოყაშვილისა
და ძმათა ქსან-ერისთავთა სახელები და მათი სამამულიშვი-
ლო საქმენი. ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა სამივე
გმირი, წამებულნი ერისა და სარწმუნოებისათვის. ბიძინა,
შალვა და ელიზბარი სამშობლო ქვეყნისათვის თავდადე-
ბულის შარავანდელით შემკობილნი შეუერთდნენ იმ სარწ-
მუნოებრივ და საეროვნებო რაინდთა გუნდს, რომელთა შო-
რის ბრწყინავდნენ: დავით და კონსტანტინე მხეიძენი, გობ-
რონი, კონსტანტი კახი, შალვა ახალციხელი, თევდორე მღვ-
დელი, ცხრა ძმა ხერხეულიძე და პაატა სააკაძე.

ასე დაასრულა სიცოცხლე ბახტრიონული ომის მეთაურთა
„თავადურმა წრემ“. რაც შეეხება აჯანყების „ხალხურ წრეს“,
ამათთაგანნი არც ქართველ მეფეს ენდნენ, არც ქართველ

თავადებს, არც სპარსელ ბეგლარბეგებს და არც სპარსეთის შაჰს. იმათ საერთოდ არც უფიქრიათ „რაიმე შერიგება“ ან საერთოდ იარაღის დაყრა და მორჩილებით მუხლის მოკეცვა. ისევ იბრძოდნენ თუში ზეზვა გაფრინდაული, ხევსური ნადირა ხოშარეული, ფშაველი გოგოლაური. ისევ იბრძოდნენ „სანამ პირში სული ედგათ“. იბრძოდნენ, ვინათგან შეურყევლად სწამდათ მათი მშობელი ხალხის გაუტეხელობისა, უძლეველობისა, მარადიულობისა.

განუზომლად დიდი მოვლენა იყო ქართველი ხალხის მატთანეში „ბახტრიონული ომი“. შესატყვისად, დიდი მეხოტბეებიც გამოუჩნდნენ ამ საოცარ სამამულიშვილო გმირობას — სამი გენიალური მეხოტბე:

ქართველი ხალხი — „ხალხური პოეზია“,

აკაკი წერეთელი — „ბაში-აჩუკი“,

ვაჟა-ფშაველა — „ბახტრიონი“.

პარი მეუპილა

ბასტრიონიდან ასპინძამდე

ძნელი საქმე მოვიდა ჩვენზედა,
ან ღმერთი არის და ჭაბუკობა
ჩვენი დამარჩენელი!

ამირან დარეჯანიანი

თეიმურაზის საწუთროს დასასრული

„რად, სოფელო, ხხვა არ დახწვი
ჩემებრ, მე შქენ დახადაგი?
გლახ, ლახვარი სასიკვდინე
ჟველა მე შკარ, დახად აგი!“

თეიმურაზ პირველი

იმერეთში ფეოდალური შინააშლილობა და ტახტის გარშემო ბრძოლა არ წყდებოდა. ვახტანგ ქართლის მეფე ჯარით გადავიდა და ჩაერია დასავლეთ საქართველოს ასე გაუთავებლად მოუწესრიგებელ საქმეებში. აქვე იგი შეხვდა თეიმურაზ მეფეს, ნახევარსაუკუნოვანი სამამულო ხმალთაკვეთების მთავარ გმირს. სავსებით დაბერებულიყო და გატეხილიყო, სულითაც და სხეულითაც. და თეიმურაზმა ვახტანგ მეფეს ირანის შაჰთან შერიგება სთხოვა! უსაზღვროდ გაახარა ვახტანგი ირანთან მარად შეურიგებელი ლეგენდარული გმირის ამ მოულოდნელმა თხოვნამ. მაშინვე ბეჯითად დაარწმუნა და დაანუგეშა, შაჰი დიდის პატივით, სიხარულით და სიყვარულით მიგიღებს, შეგირიგებს და „შეგიტკობსო“. სახლთუხუცესი გივი ამილახორი ამალით აახლა თეიმურაზს და ტფილისში გაგზავნა. იმერეთის საქმეებს რომ მოვრჩები, მეც ტფილისს გეახლები და იქიდან ირანს გაგისტუმრებო, დააბარა ვახტანგმა თეიმურაზს.

ვახტანგ მეხუთემ დაიპყრო ქუთათისი, დაიპყრო ოდიში. ოდიშში მთავრად დასვა ლევან მესამე დადიანი. ხოლო იმერეთის სამეფო გვირგვინი თავზე დაადგა თავის უფროს ძეს, 14 წლის არჩილს (1661).

იმავე 1661 წელს, ტფილისში დაბრუნებისთანავე, ვახ-

ტანგ მეფემ ბრწყინვალე ამაღლა აარჩია, მეთაურად ისტრატეგის
 ამილახორი უჩინა და მათი თანხლებით თეიმურაზი სპარსეთს
 გაგზავნა. წინასწარ შეატყობინა შაჰ აბას მეორეს ვახტანგმა:
 თეიმურაზი მოეშურება შენთან სტუმრად და შესარიგებლადო.
 თეიმურაზ მეფე მოეშურებაო?! ისიც, თავისის ნებითა და
 ფეხით მოდისო?! ცას ეწია შაჰი სიხარულით. მართლაც, რა
 საოცრება იყო! დიდი შაჰ აბასი ისე ჩავიდა საფლავში, თეი-
 მურაზის ქედის მოდრეკას ვერ ეღიროსა, და ახლა, დიდი შაჰ
 აბასის ოცნება ასე უბრალოდ და უმსხვერპლოდ უსრულდება
 „მცირე შაჰ აბასს!“ ირანს ნებდებოდა მისი ნახევარსაუკუ-
 ნოვანი დაუძინებელი მტერი, „რუსთმოყვარე“ თეიმურაზ
 მეფე!

შაჰის ბრძანებით, საქართველოდან ისფაჰანამდე, მთელი
 გზის გასწვრივ სპარსელები დიდი „ფიშვანებით“ (საზეიმო
 შეხვედრები) ეგებებოდნენ მხცოვან მტერს, გმირსა და ხელმ-
 წიფეს. ისფაჰანს რომ მიადწიეს, სატახტოში ძეხორციელი
 აღარავინ დაკავებულა — მთელი მოსახლეობა, დიდიან-პა-
 ტრიანად და ქალიან-კაციანად, ქართველებს შემოეგება.
 ქალაქის ალაყაფთან ეთიშადოვლე (დიდგეზირი) დაუხვდა
 თეიმურაზს, თაყვანი სცა და თავისი სასახლისკენ წარუძღვა.
 უკვე მიმწუხრის ჟამი დამდგარიყო და ეთიშადოვლეს მდი-
 დარი სავახშმო სუფრა გაეწყო ქართველი სტუმრებისათ-
 ვის. მოხუცი მეფე ნადიმს დიდხანს არ შერჩენია და დასას-
 ვენებლად შევიდა მდიდრულად მორთულ სანთიობოში.

წაძინება ძლივს მოასწრო, რომ ვიღაცამ გამოაღვიძა,
 ფრთხილი ხელის შეხებით. ეს თვითონ შაჰ აბასი ყოფილა.
 იგი თავისი ფეხით მოსულა „ძვირფასი სტუმრის“ სანახავად!
 ასეთ პატივს სწორედ არავინ მოელოდა.

თეიმურაზი ფეხზე წამოიჭრა და მუხლის მოყრა დააპირა,
 მაგრამ შაჰმა არ დაანება, ფეხზე წამოაყენა და ისე გადაეხვია,
 როგორც „შვილი მამას“. ძალისძალად სამგლოვიარო ტან-
 საცმელი გამოუცვალა შაჰმა თეიმურაზს და მაშინვე ახალ
 სანადიმო სუფრაზე გაიტაცა. მთელი ღამე და მეორე დღეს
 მზის დაყუდებამდე გაგრძელდა სმა, ზმა, სანადიმო ლიწინ-
 ლიწინი დასასრულს, „ვითაც შვილმან მამას“, შაჰმა თეი-
 მურაზს „ათასი თუმანი თეთრი და ათასი თუმანი ფარჩა“

შიართვა. უხვად დააჯილდოვა ქართველთა ამაღაც, გამოჩენილ ვით გივი ამილახორი, რომელიც შაჰს ძალიან მოსწონებია „შვენიერობისთვის და კარგ საქციელობისთვის“. ამილახორი და სხვანი ქართველნი თეიმურაზს გამოეთხოვნენ და საქართველოსკენ გამობრუნდნენ.

დღე და ღამე არ შორდებოდა შაჰი თეიმურაზს. „ანადიმებდა და ანადირებდა თვისთა-თანა და ნიჭვიდა მრავალსა“.

მაგრამ სტუმარ-მასპინძლის „შეხმატკბილებული ცხოვრება“ ერთბაშად მოვარდნილმა საშფოთარმა ამბავმა შეარყია. და ისევ საქართველოდან მოდიოდა ეს „შემარყეველი“ ცნობა. თურმე საქართველოს მთაში, თუშ-ფშავ-ხევსურეთში, ესევ აუსხამთ იარაღი ქართველებს. „ბახტრიონული ომი“ მხოლოდ დასაწყისად მიუჩნევიათ მთიელ მამულიშვილებს. ელნი და სპარსელნი დიახაც დავიფრინეთ, მაგრამ კახეთი შინც სპარსეთის შაჰისა და „გათათრებული ქართველი“ ხელმწიფისგან საბოლოოდ უნდა გათავისუფლდეს და ისევ თავისი საკუთარი ბატონ-პატრონი დაუბრუნდესო!

კახეთის „საკუთარი ბატონ-პატრონი“, რასაკვირველია, თეიმურაზი იყო, მაგრამ რაკი მოხუცმა მეფემ იმერეთიდან, ქართლის გავლით, სპარსეთს ჩაიტანა სული, კახეთის მთიანეთმა თურმე ხელმწიფედ და „პატრონად“ რუსეთიდან მოიხმო თეიმურაზის შვილიშვილი ნიკოლოზ დაჯითის ძე.

ნიკოლოზი აგერ რვა წელიწადი იმყოფებოდა მოსკოვში, „ვითარცა ძე“ რუსთა ხელმწიფე ალექსი რომანოვისა.

ალექსიმ თავის „საყვარელ შვილობილს“ საქართველოში წამოსვლის წინ დიდი „გაცილება“ მოუწყო. სამჯერ „სამსაფეხურიანი მიღებით“ მიიღო, ნადიმ-ღრეობანი გაუმართა უმაღლეს სახელმწიფო მოხელეთა და ბოიართა თანდასწრებით. თავის გვერდით, სადაფის მაგიდასთან, ხელმარჯვნივ დაისვა, ტკბილად, „შინაურულად“ ესაუბრა, უხვად დაასაჩუქრა და შინ თავისი სამეფო კარეკით გაისტუმრა. ბოლო შეხვედრა სოფელ პოკროვსკოეში დაუნიშნა ალექსიმ „ქართველ შვილობილს“. მეფესთან მიმავალი ნიკოლოზის კარეტას სამასორმოცდაათი რუსი მხედარი მიაცილებდა. ამდენივე ცხენოსანი და მოისარი მისთვის განკუთვნილი ბინის წინ ჩამწყრივებულიყო სახელმწიფო აღმებითა და დაფდაფებით.

მთელი დღე ერთად გაატარეს მეფემ და „სამეფო ტანსაცმელში“ უფლისწულმა. ბოლოს, ალექსიმ ახალ ტანსაცმელში გამოაწყო ნიკოლოზი, ძვირფასი საჩუქრებიც უბოძა, სახარჯო ფულიც „ჩაუჭიბა“, დალოცა, გამოეთხოვა და გამოუშვა. 1660 წლის 3 ივნისს გამოემგზავრნენ საქართველოსკენ ნიკოლოზი და დედამისი ელენე. მოსკოვიდან თერგამდე, მეფის ბრძანებისამებრ, ყველგან დიდის ზარ-ზეიმით ეგებებოდნენ ქართველ უფლისწულს. 1661 წლის ზაფხულის მიწურულს თუშეთს მოაღწია ნიკოლოზმა. მოაღწია და მაშინვე შემოეყარნენ „მის იმედად დამდგარი“ მთიელი პატრიოტები.

მოსვლისთანავე თუშებმა უფლისწულს ყრმობის სახელი — ერეკლე დაუბრუნეს (ამიერიდან ასე ეწოდა — ერეკლე ბატონიშვილი, ანუ ერეკლე პირველი).

და გამალებით შესდგომოდნენ საომარ სამზადისს ქართველნი ერეკლეს მეთაურობით...

შაჰ აბას მეორეს თავზარი დასცა ამ ამბავმა. მაგრამ „თავიდან ზარი“ მოიშორა და თეიმურაზ მეფეს „ტკბილად“ ჩაუჭდა სალაპარაკოდ — შენი შვილიშვილი ჩამობრძანებულა რუსეთიდან კახეთში, თურმე ხალხს მიჯანყებსო. მე კი შენთვის მინდოდა დამებრუნებია კახეთით. ახლა ამას გირჩევ, იმ შენს შვილიშვილს კაცი გაუგზავნო და ჩემთან მოვიდეს და შეახლოს. სიტყვას გაძლევთ, არაფერს ვაწვებ, ძმასავით შევიყვარებ და შევიტკობ, ოღონდ კი რუსეთს თავი დაანებოს და ჩემს სამსახურად დადგესო. თუ ამას აღასრულებთ, მაშინვე შენს კახეთს დაგიბრუნებთ, თქვენსავე სამეფოდ და საპატრონოდ, თუ არა და...

გასაგებად იყო ნათქვამი. ენდობოდა თუ არ ენდობოდა შაჰის „პატიოსან სიტყვას“ თეიმურაზი, სულ ერთია, ტყვეს მისი მეუფის ბრძანება მაინც უნდა შეესრულებინა.

თეიმურაზმა ორი ერთგული კაცი გაამზადა საქართველოში გასაგზავნად. შაჰმა ქართველ შათირებს ერთი თავისი სპარსელიც გააყოლა. ამათ უნდა ჩამოეყვანათ ერეკლე ბატონიშვილი საქართველოდან სპარსეთში.

მაღე უკანვე მობრუნდნენ წარგზავნილნი, მობრუნდნენ ხელცარიელნი, ვაწბილებულნი და პირში ჩალაგამოვლებულნი.

ნი. ერეკლეს ცივი უარი ეთქვა რუსთა და ქართველთა ღია ლატზე და სპარსეთს წამოსვლაზე. დედამისი ელენეც დასა-
ომრად შემართული მთიელებიც აღეშფოთებინა შაჰ აბას
მეორისა და თეიმურაზის „მიწვევას“.

ყველაფერი მაინც თეიმურაზის ბრალიაო, აილესა შაჰი.
— ალბათ, ამ ცბიერმა ბებერმა რაიმე კალამბურით მიანიშ-
ნა თავის შვილიშვილს, ღმერთი არ გაგიწყრეს და მართლა არ
წამოხვიდე სპარსეთსო...

დიდხანს იყო შაჰ აბას მეორე ალესილი, ბალანაშლილი და
მძიმე ფიქრებით დარეგვილი. მერე ბრძანა, სანადიმო სუფრა
გააწყვეთ და თეიმურაზი მომიპატიეთო. ისევ მოვიდა თეი-
მურაზი. ღვინო და ნანადირევი მიიძალა მასპინძელმა სტუ-
მარს. ახლა ჩვენებური მარხვია და სახსნილოს არ გეაზღებო-
თო, იუარა თეიმურაზმა.

— ჩვენებურიო?! ქართულიო?! ქრისტიანულიო?! ჰო,
მართლა, ეგ კარგი გამახსენე, ბოლოს და ბოლოს, სანამ უნ-
და სდიო ამ ქართულსა და ქრისტიანულს?! მე გირჩევ, გირჩევ
კი არა, მოვითხოვ ქრისტიანული სარწმუნოება დააგდო და
მაჰმადის სჯულს ეზიარო! — იყვირა შაჰმა და ისევ მიიძალა
ხორცეული სტუმარს.

— ვერც ქრისტიანობას მივატოვებ და ვერც მარხვას
გავტეხავო, — ცივად მოსჭრა თეიმურაზმა.

ღვინით სავსე თასი აუძაგძაგდა ხელში შაჰ აბასს. ერთ-
ბაშად გაიჭნია და ღვინო სახეში შეაქცია თეიმურაზს. თხუთ-
მეტი წლის ბიჭივით წამოფრინდა ფეხზე მხცოვანი მეფე,
გულაწყვეტილი და სახეალეწილი. — მაპატიეო, უმაღვე
შეაგება შაჰმა — აკი შვილი შეცდება ხოლმე და მშობელ
მამას ჰკადრებს რაიმე უკადრისსა, ხოლო მამა დიდსულოვნე-
ბით შეუნდობს შვილსო! რა გაეწყობოდა! „მამას შვილის-
თვის“ უნდა შეენდო და თეიმურაზმაც „შეიწყნარა“ შაჰის
„უტაქტობა“.

მეორე ღღეს შაჰმა შეუთვალა თეიმურაზს: აშრაფს ვა-
პირებ წასვლას, თქვენც თან უნდა წაგიყვანოთ, მაგრამ მანამ
ქრისტიანობა უნდა დააგდოთ და მაჰმადიანად მოინათლოთო.
თეიმურაზმაც მაშინვე უყოყმანოდ შეუბრუნა პასუხი: მე უკ-
ვე მოგახსენეთ და ახლაც იმავე აზრზე გახლავართ — არამც

და არამც არ მოხდება, ცოცხალის თავით ქრისტიანობას და ქართველობას გადავუდგე და თათრად მოვინათლო. მაშინ, შაჰ აბასის ბრძანებით, თეიმურაზ მეფეს ბორკილები გაუყარეს და ასტრაბადის ციხეში ჩააგდეს.

ასტრაბადის ციხე! რამდენი ქართველი მამულიშვილის გული გაცივებულა მის ცრემლიან ჯურღმულეებში! (აქ ეწამებოდა ქართლის მეფე ლუარსაბ მეორეც...).

და იჯდა თეიმურაზ მეფე ასტრაბადის ციხეში და ელოდა სიკვდილს.

და დადგა 1663 წელი, მკაცრი, ყინვიანი, და ეწვია სიკვდილი თეიმურაზს... და გაჩერდა სამშობლოზე ზრუნვით და ურვით დამდნარი გული.

ყოველის დამაწყნარებელი სიკვდილის საუფლოში იწვა მთელი თავისი წუთისოფელი დაუწყნარებელი კაცი, — კაცი, რომელიც მცირე ხნით, „სულის მოსაბრუნებლად“ თუ მიაყრდნობდა ხოლმე მძიმე ცხოვრებით დამაშვრალ თავს — ხან საომარი ცხენის უნაგირს, ხან ლირიკულ და ეპიკურ მუზათა კალთას. მთელი სიცოცხლის მანძილზე არც ერთი არ გაუგდია ხელიდან — არც მამულის საკეთილდღეოდ აღმობდენილი ხმალი, არც ქართული ხატოვანი სიტყვიერების შემამკობელი პოეტური ქნარი. ასე იყო, რადგან „ორივე ბუნება“ მძლავრად ჩაბუდებულიყო მის სხეულში — „ბუნებაი კაცობრივი“ და „ბუნებაი საღმრთოი“. თუმცა იყო შემთხვევები, როცა მისი უდროჟამოდ მოქნეული ხმალი შინაურ თანამოძმეს უფრო მეტ სისხლს აქცევინებდა ხოლმე, ვიდრე ქართველი ხალხის მტერს და მოსისხლეს; და ზოგჯერაც მისი „პოეტური პიი-პუიცი“ მისსავე ხალხს საბედისწერო „ვაი-ვაის“ გმინვად უჯღებოდა. მაგრამ თვითონ — მეფეს, სარდალს, მხედარს და პოეტს — ყოველთვის გულწრფელად სჯეროდა, რომ მისი ხმალიც და ქნარიც მხოლოდ სამშობლოს საკეთილდღეოდ იღვწოდა, იწვოდა და იხარჯებოდა. ამიტომაც ძნელი ხდება ეგზომ რთული, წინააღმდეგობრივ თვისებათა შქონე პიროვნების განსაზღვრებად მოიძებნოს რაიმე ერთი სახელნართაული სიტყვა. მაგრამ მაინც მის პიროვნებაში იყო ერთი ყველაზე დიდი „მთლიანობა“ — მარად შეურყეველი რწმენა საკუთარი ხალხის დაუშრეტელი ძალმოსილებისა, უძლევე-

ლობისა და უკვდავებისა. დავით აღმაშენებლისა და გიორგი ბრწყინვალის შემდგომ, საკუთარ ხალხში არავის ისე თვალნათლივ არ ესახებოდა მარად „თვითაღდგომადი“ და „თვითამაღორძინებელი“ ფენიქსი, როგორც მეფე თეიმურაზ პირველს. ეს რწმენა, ვითარცა „განუჭრელი თვისება“ (იოანე დამასკელის ფორმულაა) მასში ყოველთვის „მაღალ დონეზე“ იდგა ერთნაირად — მისი პირადი თუ მისი ხალხის უზემოესი აღზევების დროსაც და უქვემოესი დაცემის ქამსაც. საქართველო მისთვის უნივერსალური ფენომენი გახლდათ. სამშობლოსთან მიმართების გარეშე ყოველი „სხვა-არსი“ მისთვის იყო მხოლოდ „არ-არსი“. მთელი მისი პირადი ცხოვრება უმძიმესი გოლგოთა იყო. მთელი მისი წუთისოფელი ამ ქართველი იობს სამგლოვიარო თაღის გაძრობა არ ჰღირებია. ყრმობის ქამს დაობლდა მამით, მერე დედა მოუკლეს გაუგონარი ტანჯვა-წამებით. ორი ოჯახი ჰყავდა და ორივე მის სიცოცხლეშივე ამოუწყდა: მოესწრო ორივე მეუღლის სიკვდილს, ორი ვაჟი შაპ აბასმა დაუსახიჩრა და მოუკლა, ერთიც სპარსელებს შეაკვდა, ერთი ასულიც სპარსეთის შაჰის კარზე დაახრჩვეს. ერთი ქალიშვილი დარჩა და ისიც უშვილძიროდ გადაეგო. შვილიშვილ „გვარისგამგრძელებელთაგან“ ორი მოუკვდა და ერთი ძლივს დაურჩა... მაინც იბრძოდა. იბრძოდა, რადგანაც ყოველივე პირადულზე მაღლა, გაცილებით მაღლა მაინც იდგა საქართველო! იგი იბრძოდა მაშინაც, როცა მისი სამშობლოს ძალ-ღონე ლამის უკანასკნელ მამულიშვილზე იყო დასული. იბრძოდა, რადგან რაღაცნაირი, აუხსნელი მისტიურობით სწამდა, რომ არასოდეს მისი სამშობლო და მისი ხალხი არ დაილუპებოდა. მისი ღრმა (გინა „მისტიური“) რწმენით, საქართველოს ახლავს მხოლოდ ფენიქსისებური „მოქცევანი“ — ქამნი დაცემისა და ქამნი აღორძინებისა — და ქართველი ხალხიც იარსებებს ამ ქვეყანაზე, სანამ არსებობს „სხეული ციხაი“ და „სხეული მიწისაი“...

გამეფდა 16 წლისა, იმეფა და იომა 58 წელიწადი, აღესრულა შობითგან 74 წლისა.

საქართველოს დალოცვა მოასწრო.

ესეც დაასწრო სიკვდილს: აქ არ დატოვოთ ჩემი ცხედა-

რი, მტრის მიწაზეო. საქართველოში წაასვენეთ და იქ დაკრძალეთ, ჩემი კახეთის მიწაშიო.

ერთგულ კახელთა ხვეწნა-მუდარას შაჰმა ყურიც არ ათხოვა და „არ გამოუშვა“ თეიმურაზი საქართველოში. ზამთრიდან შემოდგომამდე ისევ გრძელდებოდა „ტყვეობა“ აღსრულებული გმირი ხელმწიფისა. მერე ვახტანგ ქართლის მეფემ შეუთვალა შაჰს: მაინც სჯობია ნება დართოთ და წამოასვენონ საქართველოში გარდაცვლილი ქართველი ხელმწიფეო. შაჰმა „შაჰ-ნავაზის“ თხოვნაზე მაშინვე თანხმობა ბრძანა.

წამოასვენეს კახელებმა თავისი ხელმწიფისა და პატრონის ცხედარი. ალავერდის ტაძარში დაკრძალეს, წამებული დედის წმინდა ნაშთთა გვერდით...

...ალაზნის გასწვრივ კახელ მხედართა გუნდი მითქარუნობდა და მღეროდა:

აიმ ადგილის ჳირიმე,
სად თეიმურაზ ბრძანდება;
დაიცემს წითლის კარავსა,
ზედ ოქროს სვეტი დადგება“...

მამა-შვილის „სიმფონია“

ირანის შაჰს თურქეთის სულთნისაგან რისხვიანი წერილი მიუვიდა: ჩვენს შორის ახლა ზავია და როგორ მოხდა, რომ ჩემს საყმო იმერეთში შენს ყმა ვახტანგ შაჰ-ნავაზს თავისი შვილი არჩილი მეფედ დაუსვამსო?! ამიტომ, ჩვენ თხოვთ, ახლავე გაიყვანოთ არჩილ ვახტანგის ძე იმერეთიდან, ხოლო უკეთუ არ აღასრულებთ, მაშინ ომი გსურვებიათ და ჩვენც დაუყოვნებლივ წამოვალთ ჩვენის მხედრობითო!.. ეს მისწერა სულთანმა შაჰს და პასუხსაც აღარ დაუცადა, ისე უბრძანა ახალციხის ფაშას იმერეთს ლაშქრობა და იქიდან არჩილის განდევნა.

დამფრთხალმა შაჰ აბას მეორემ მაშინვე აფრინა შიკრიკი ვახტანგ მეფესთან: ახლავე არჩილი იმერეთს მოაშორე და ჩემთან გამოგზავნე, თურქებთან ზავს ნუ ჩამიშლი და არ-

ჩილს მე თვითონ მივცემ სამეფოდ იმერეთზე „უმჯობეს“
ქვეყანასო.

ვახტანგმა შაჰის ბრძანება აღასრულა. არჩილი იმერეთი-
დან გაიწვია და სპარსეთს გაგზავნა. იმერეთის ტახტზე ისევ
დაჯდა ბაგრატ მეოთხე (რომელიც ვახტანგს ქართლში ტყვედ
წამოეყვანა).

შაჰმაც თავისი სიტყვა შეასრულა, არჩილი „შეიყვარა“, მაჰ-
მადიანად მოაქცია, ახალსახელად „შაჰ-ნაზარ-ხანი“ დაარქვა
და სამეფოდ ის აღთქმული „უმჯობესი ქვეყანაც“ მისცა—კა-
ხეთი. რასაკვირველია, შაჰს ამ პოლიტიკური სვლით თავისი
განაზრახი ჰქონდა. მას ძალიან აშფოთებდა კახეთში „რუსე-
თუმე“ ერეკლე ბატონიშვილის ყოფნა და მთიელი ქართვე-
ლების საომარი იარაღის უღრიალი. სწორედ ამიტომ აძლევდა
კახეთს შაჰი „გათათრებულ არჩილს“, რომ მას, „გათათრე-
ბული მამის“ თანადგომით, კახეთიდან უნდა გაეძევებინა ქრის-
ტიანი ქართველებისა და მათი „ქრისტესმიერი ძმების“, რუ-
სების რჩეული ბატონიშვილი — ერეკლე-ნიკოლოზი.

ასე გამეფდა არჩილი კახეთს, 1664 წელს. მამა-შვილი
მაშინვე შეუდგნენ ერეკლე ბატონიშვილთან ბრძოლას. ერ-
ეკლე დამარცხდა და ჯერჯერობით ხელი აიღო „თათარ მამა-
შვილთან“ ბრძოლაზე. იგი ისევ დედასთან ერთად, 1666
წელს, გაბრუნდა რუსეთს.

„19 აპრილს მოსკოვში დიდი ზეიმით შემოვიდა ქართ-
ველი უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე“, — ჩაიწერა დღი-
ურში რუსეთის ჯარის პოლკოვნიკმა, შოტლანდიელმა პატ-
რიკ გორდონმა.

10 ივნისს მეფე ალექსი მიხეილის ძე „წახნაგოვან პალა-
ტში“ დიდის ამბით შეხვდა „ნანატრ შვილობილს“. ისევ
გვერდით უჯდა სანადიმო სუფრასთან რუსთ ხელმწიფეს
ქართველი უფლისწული. თერთმეტი ახალგაზრდა ბოიარი
ნიკოლოზს დვინის მწუდედ უდგა და ოცდაათი ჭაბუკიც კერ-
ძთა მიმტანად ემსახურებოდა...

...ხოლო, არჩილი „დაჯდა მეფედ და დაიპყრა ყოველი სა-
ზღვარი კახეთისა. სატახტო ქალაქად იავარქმნილი გრემის
ნაცვლად გამოაცხადა თელავი. მისი ზრუნვით „შენდებოდა
კახეთი, ვინათგან იყო მშვიდობა და უმტრობა“. რამდენჯერმე

ლეკებს მოუხდა არჩილი, სააბრაგო ბუდეები მოუშალა და კახეთის მშვიდობიან მოსახლეობაზე ყაჩაღური თავდასხმების მადაც გაუნელა. დიდ სააღმშენებლო საქმეებს განასრულებდა: „ამან არჩილ ჰყო სასახლე თელავს და განაახლნა ეკლესიანი ყოველნი კახეთისანი და დასხნა ეპისკოპოსნი, მატა სჯულსა და შენობასა ქვეყნისასა“. კახელებს ძალიან მოსწონდათ ეს მომხიბლავი ჰაბუკი, რომელიც „იყო ახოვნებითა, შვენიერებითა, სიმხნითა და ყოვლითა სამხედრო სანადიმო ზნითა სრული, რომლისა ისარი 12 მუჭი სიგრძითა, შემმართებელი, ძლიერი, ლალი და ამაყი, მონადირე და მოაჰპარეზე, წარჩინებული და საღმრთოთი აღმატებული“. უკვე ლექსებსაც წერდა მაღალი პოეტური ხელოვნებით, თუმცა თვითონ კრძალვით ამბობდა, მე ვწერ მხოლოდ „ნადვლის რასმე საქარევებლადო“. წრფელად ამბობდა — „სიტყვა ნაგრეხი არ მითქვამსო“, და შართლაც, მსმენელს ატკობდა მისი მშვენიერი, დახვეწილი, უცხოური „მიმძლავრებისაგან“ განწმენდილი ქართული სიტყვა და სიტყვათა წყობა.

მაგრამ ჯერ იგი მხოლოდ „გზების“ დასაწყისში იდგა — პოლიტიკისა და პოეზიის უმძიმესი გზების დასაწყისში...

...არჩილი კახეთს „მეფური მეფობით“ განაგებდა, მაგრამ იგი მაინც მამის, ვახტანგ ქართლის მეფის ქვეშევრდომად უფრო ჩაითვლებოდა. ევროპელებსაც (უან შარდენი) არჩილი მამამისის „მოადგილედ“ მიაჩნდათ. არჩილი ასეთ „ქვეშევრდომობას“ არც უჩიოდა და არც უწუხდებოდა. საბედნიეროდ, შვილიც და მამაც მთავარ საქმედ მაინც ქართლისა და კახეთის ერთიანობას მიიჩნევდნენ. ასედაც იყო, მამა-შვილის „პოლიტიკური სიმფონია“ აღმოსავლეთ საქართველოს ერთიანობას და ერთიან აღორძინება-გამძლავრებას ემსახურებოდა. ირანის სახელმწიფო კარსაც ქართლ-კახეთის საქმეთა მთავარ გამგებლად ვახტანგ შაჰ-ნავაზი მიაჩნდა.

ვახტანგ მეფის „სპარსული პოლიტიკა“ როსტომ მეფის პოლიტიკის გაგრძელება იყო, მაგრამ ვახტანგს მაინც უფრო დამოუკიდებლად ეჭირა თავი. ამას ევროპელი უან შარდენიც ამბობდა: „საქართველოს მეფე ვახტანგი მაინცდამაინც არც ისე ძლიერ ემორჩილება სპარსეთის შაჰის ბრძანებასო“. ქართველი მეფის ეს „დამოუკიდებლობა“ გამორჩე-

ვით მისი სამეფოს შინაურ საქმეებში იგრძნობოდა. ვახტანგი და არჩილი სპარსეთის შაჰის დაუკითხავად იღვეოდნენ თავ-გამოდებით ქართული მიწა-წყლის აყვავებისათვის, კულტურული აღმშენებლობისათვის, ხალხის სულიერი ამაღლებისა და ნივთიერი გამდიდრებისათვის. ვახტანგი ევროპელ ვაჭრებს იწვევდა საქართველოში, ტფილისში ბინებისა და ქარვასლების აშენებას ჰპირდებოდა, ბაქისაგან გათავისუფლებას აღუთქვამდა და დაბეჯითებით არწმუნებდა: ევროპელები რომ ინდოეთში მიმავალ გზებს ეძიებენ, „ქართულ-გზაზე“ უკეთეს გზას ვერსადაც ვერ იპოვნიან, ოღონდ ერთხელ გაიარონ საქართველოზე და შერე სხვა გზას არასოდეს აღარ დაადგებიანო.

შენდებოდა ქართლ-კახეთი. ისევ ყვავილობდა სამამულე რქა ახლად მომძლავრებულ ზვრებში. ჰყვოდა ბალი. შენდებოდა სარწყავი არხები, მარნები, წისკვილები, ზეთსახდელეები, ქარვასლები, დუქნები, გზები, ხიდები, ბოსლები, საჯინიბოებო, სრა-სასახლენი, ციხესიმაგრენი. ვახტანგ მეფე მის „მეგობარ“ კათოლიკე მისიონერებს ევროპიდან ინჟინრებსა და მექანიკოსებს აწერინებდა. ისევ მოეშენენ ამოგდებული სოფლები, დაქცეული ქალაქები და დაბეები. აღმოცენდნენ „ახალ-სოფელნი“, „ახალ-დაბანი“, „ახალ-ქალაქნი“. მაშინ დაიბადნენ: ახალქალაქი, ატენი, ბოლნისი და წინწყარო. აღორძინდნენ და ამაღლდნენ: ნაბახტევი, ალი, სურამი, ახალდაბა. ერთხელ კიდევ აშენდა და აღორძინდა მრავალგზის ნაოხარი, ნაჭირვალი და ნაწამები დიდი ქართული ქალაქი გორი.

ხოლო, საქართველოს სატახტო ასე აღუწერია ეან შარდენს: „ტფილისი ერთი უკეთესი და უმშვენიერესი ქალაქია... სახლების უმეტესი ნაწილი ციცაბო კლდეზე დგას. ქალაქი შემოზოლდულია მშვენიერი და მაგარი კედლით. მდინარისკენ კი კედელი არა აქვს.

ტფილისში რამდენიმე ეკლესიაა, ექვსი მათგანი ქართველებისაა... დედა ეკლესია, რომელსაც სიონს უწოდებენ, დგას მდინარის პირზე და მშვენიერი თლილი ქვებით არის ნაშენი...

ტფილისში რამდენიმე კარგი საჯარო შენობაა. აქ არის ქვით ნაშენი და კარგად შენახული დიდი საბაზრო ნაგებობა-

ნი. ასეთივეა ქარვასლებიც, რომელშიც უცხოეთიდან მოსულნი ბინავდებიან დროებით. თვითონ ქალაქში აბანოებში ცოტა და ხალხი ბანაობს იმ თბილ წყლებში, რომლებიც ციხის გალავანს შიგნითაა. ამ აბანოების წყალი არის გოგირდიანი და ძალიან ცხელი. ჯანმრთელთა გარდა, აქ სნეულებიც ბანაობენ სამკურნალოდ... დუქნებიც კარგად არის მოწყობილი, სუფთად მოვლილი, მაღლობზე წამოჭიმული და დიდი მოედნის პირად ჩარიგებული.

მეფის სასახლე ერთი უმშვენიერესი შენობაა ტფილისში. სასახლეში არის დიდი დარბაზები, რომლებიც მდინარესა და ბაღებს გადასცქერიან. ბაღები ძალიან ფართოა... სასახლის წინ არის ოთხკუთხი მოედანი, რომელზეც ათას ცხენამდე დაეტევა, მოედანი დუქნებით არის შემოზღუდული და ბოლოს გრძელი ბაზარი გახლავთ სასახლის პირდაპირ. მშვენიერი სანახავია მოედანი და სასახლის ფასადი ამ ბაზრის თავიდან...

ტფილისის მიდამო შეკრულია რამდენიმე სალხინო სახლით და მშვენიერი ბაღებით. ყველაზე დიდი მეფის ბაღია. ხეხილი ცოტაა, მაგრამ იმისთანა ხეებით არის სავსე, რომლებიც ამშვენებენ ბაღს და ჩრდილსა და სიგრილეს ავრცობენ გარშემო...

თვითონ მეფის სასახლის დარბაზი სიგრძით ას ათი ფუტი იყო, სიგანით ორმოცი; სასახლე მტკვრის პირას იდგა და მტკვრის დარბაზი ახდილი იყო. საროთი ნაკეთებს დარბაზის ჭერს რამდენიმე დახატული და ოქროთი მოვარაყებული სვეტი ედგა; სვეტების სიმაღლე 35 ფუტიდან 40 ფუტამდე ჰქონდა; მთელი დარბაზი მშვენიერი ორბოებით იყო მორთული...“

მოსკოველი ქართველი უფლისწული

1666 წელს მოკვდა შაჰ აბას მეორე და ირანის მბრძანებელი შეიქმნა მისი ძე სულეიმანი (1666-1694). სულეიმან შაჰმა ქართველთა „დამოუკიდებელი პოლიტიკა“ თავიდანვე ავად დასუნთქა. იგი ვახტანგ მეფის „ფრთხილ ნაბიჯებ-

„ში“ ირანისათვის დიდ სამომავლო საფრთხეს ხედავდა, ხოლო არჩილი მას სპარსეთის ნამდვილ მტრად მიაჩნდა. ვაც იძლეოდა კახეთის გამგებელი სპარსელთაგან ამნაირი შეფასების საფუძველს, ვინათგან „არჩილ იყო მოძულე მაჰმადიანთა და მაჰმადიანობისა“.

და შაჰ სულეიმანმა გადაწყვიტა დაერღვია შამა-შვილის „პოლიტიკური სიმფონია“ და უფრო მძიმე კირთებით დაეთრგუნა „კადნიერ გურჯთა დამოუკიდებლობა“. ბოლოს, მრავალ „ვარიანტთა“ შორის, მაინც ეს ამჯობინა შაჰმა — რუსეთიდან მოეწვია კახეთის ტახტზე „შეყვარებული“ ნიკოლოზ-ერეკლე ბატონიშვილი, მიეცა მისთვის კახეთის ტახტი და ამით ქართლ-კახეთის ერთიანობაც დაენგრია, ვახტანგისა და არჩილის „სიმფონიური მმართველობაც“ გაექრო და გაზვიადებული ვახტანგ მეფეც დაექინებია...

...ერეკლე ბატონიშვილი მოსკოვის ქართველ „კოლონისტთა“ იმედი და სასოება იყო. ერეკლეს უნდა აღესრულებინა მისი დიდი პაპის, თეიმურაზის მარად აუსრულებელი ოცნებანი—ჯერ კახეთისა და ქართლის დაუფლება, ყიზილბაშთაგან გათავისუფლება, და ბოლოს, „ყოველი საქართველოს“ გაერთიანება და გამძლავრება. დროც ხელსაყრელად მიაჩნდათ მოსკოველ ქართველებს. დიდი შაჰ აბას პირველის შემდგომ საქართველოს მოსისხლე სპარსეთი სწრაფად ეცემოდა და კნინდებოდა. რამდენიმე ათასეული რუსი ჯარისკაცი, თანამოძმე ქართულ ლაშქართან ერთად, ადვილად გაანადგურებდა სპარსეთს, ქრისტიანთა ამ მარადიულ სამტრო-საბუღარს. დრო ხელსაყრელი იყო იმ მხრიავაც, რომ „ცარევიჩ ნიკოლაი“ რუსთა ხელმწიფის დიდი პატივისცემით სარგებლობდა. მოსკოვის კარზე ძალიან ჩანდა ეს შომხიბლავი ქართველი ჭაბუკი — ახოვანი, წელწვრილი და მხარბეჭიანი, ნებიანი სახის ნაკვთებით და ძლიერი შუქმოსიერი თვალებით, ერთდროულად ფიცხელი და დარბაისელი, მამაცი მახვილოსანი და სწორუპოვარი ცხენოსანი. რუსულ წრეებში ყველამ იცოდა, რომ საქართველო ამ ახალგაზრდა ქართველ რაინდს „ეკუთვნოდა“. რაც მთავარია, ეს იცოდა თვითონ ხელმწიფემ. ალექსი რომანოვს დიახაც „ესურვილებოდა“, რომ კავკასიის სა-
4. ლ. სანიკიძე

ქრისტიანო, ქრისტიანი შვილობილის საშუალებით, დიდი სახელმწიფოს საზღვრებში მოექცია.

მაგრამ რუსეთის სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა ერთბაშად ისე აიწეწა, რომ „საქართველოს საქმეებისთვის“ ისევ ვეღარ მოიცალა მოსკოვის უმაღლესმა კარმა. ყველაფერი ერთმანეთს მიჰყვა: ნიკონის რეფორმა და სასულიერო „ბუნტები“, ომები პოლონეთთან და შვეციასთან, „სპილენძის აჯანყება“ მოსკოვში, დონელი კაზაკების გამოსვლა ვასილი უსის მეთაურობით, გლეხთა ომი სტენკა რაზინის წინამძღოლობით, და ბოლოს, ალექსი რომანოვის მეუღლისა და დედოფლის, მარია ილინიჩნა მილოსლავსკაიას გარდაცვალება.

ქართველი ბატონიშვილი მაინც ისევ დიდ პატივში იყო მოსკოვის კარზე. 1671 წლის იანვარში მეფე ალექსი რომანოვი მეორედ დაქორწინდა — ნატალია კირილეს ასულ ნარიშკინაზე და ამ ქორწინებაზე ნიკოლოზ ბატონიშვილი „ტისიაცი“ იყო — მთელი საქორწინო განწყობების, ხარჯების, მსვლელობისა და დაგვირგვინების მეთაური. „ტისიაცი“, ვითარცა ნეფე-დედოფლის მეჯვარე, განუყრელად თან ახლდა ახლად შეუღლებულებს, იგი იხდიდა საქორწინო ფულს, ჯვარსაწერად მიუძღოდა ნეფე-დედოფალს, საქორწინო ბეჭდებსაც თვითონ უცვლიდა შეუღლებულებს, სანადიმო სუფრეს გაწყობასაც იგი მეთვალყურეობდა და მეურვეობდა.

1672 წლის მაისის ბოლოს ნატალია ნარიშკინამ შვა მომავალი უდიდესი ხელმწიფე რუსეთისა — პეტრე.

მოსკოვის სასახლის კარზე რუსთა და ქართველთა სიყვარულსა და სიახლოვეს დიდი სამომავლო პირი უჩანდა. მოსვენება დაჰკარგვოდათ ირანისა და ოსმალეთის სატახტოებს. გამორჩევით ირანის შაჰი ვერ შერიგებოდა რუსეთის კარზე ქართველი უფლისწულის დაწინაურებას და აღზევებას. ვაი, თუ ამიერიდან „გარუსებულმა ქართველებმა“ შეცვალონ „გათათრებული ქართველები“ საქართველოს ტახტზე!

და ნიკოლოზ-ერეკლეს ირანის შაჰის წერილი მიუვიდა — სპარსეთს მეწვიე და კახეთის მეფობას ისე ჩაგაბარებ, ქრისტიანობის გამოცვლასაც არ მოგთხოვო.

რუსეთის მეფის დახმარებით საქართველოში გამეფების

იმედი, როგორც ეტყობა, სავსებით დაჰკარგვოდა ნიკოლოზს.
ამიტომ იგი დათანხმდა წასულიყო სპარსეთს.

იგი ცივად გამოისტუმრეს რუსეთიდან.

დარიალს რომ გამოაღწია, ირანის შაჰის შათირებმა ხმალი და „საფიცარი რაყამი“ შემოაგებეს. „ამ ხმალსა და საფიცარს მოენდევ და სპარსეთს მეწვიეო“ — სწერდა შაჰი რუსეთიდან წამოსულ ქართველს.

იგი დიდის ამბით მიიღეს სპარსეთში. ყაზმინს იღვა და იქ ელოდებოდა შაჰ სულეიმანი ქართველ ბატონიშვილს. მისი ბრძანებით, წინასწარ „გზის ხარჯათ“ ათასი თუმანი შეაგებეს სტუმარს. ხუთი დღის შემდეგ კვლავ დაახვედრეს გზაზე „ათასი თუმანი ნაღდი და ათასი თუმნის სხვა მორთულობა და იარაღი“, ბოლოს, ყაზმინს რომ მიუახლოვდა, შაჰმა ქალაქის მთელი მოსახლეობა შეაგება ბატონიშვილს. შემოვიდა ყაზმინში ერეკლე ქართველთა ამალით, „ქართულათ მოკაზმულნი, ყველანი ახალგაზრდა ვაჟკაცი, ტურფანი და შვენიერნი, ნამეტნავად ბატონიშვილს ერეკლეს წვერ-ულვაში ახლა ეხვეოდა და ტანად ყველას უმაღლე იყო და ნაქმარათ ყველას ამჯობინეს.“ შაჰის მეჯლისზე რომ შევიდა, „ბატონიშვილის სიტურფემან და შვენიერობამან და ტანადობამან ყველაკანი გააკვირვა“. შაჰ სულეიმანმა გვერდით დაისვა. „რუსეთის ხელმწიფის ანბავი ჰკითხა, მერე თავისი და რუსთ შექცევა, განწყობა და მათი კაცობა გამოჰკითხა“. შემდეგ, როგორ იმგზავრეო, ეს გამოიძია დაწვრილებით. ერთი სიტყვით, შაჰ სულეიმანმა ერეკლე ბატონიშვილი „კარგის თვალით ნახა და შეიყვარა, თავად დიდ გვარის კაცობისათვის და მერმე შვენიარობისათვის და კარგად აგებულობისათვის“. მაშინვე „საზრდელიც“ დაუდგინა სულეიმანმა ერეკლეს: „წელიწადში ორი ათასი თუმანი თეთრი, დღეში თორმეტი ჰიქა შირაზული ღვინო და ხუთასი თუმანიც სხვა რამეების ფასათ გაუჩინა“.

ამასობაში ორი მოულოდნელი ამბავი მოვიდა სპარსეთს: ერთი — არჩილს კახეთის ტახტი მიუტოვებია და იმერეთის ტახტის ხელახლა „საძიებლად“ წასულა ახალციხეს, და მეორე — გარდაცვლილიყო ქართლის მეფე ვახტანგ მეხუთე შაჰ-ნავაზი.

იყო 1675 წელი. დაესრულებინა თავისი წილხვედრი წუ-
თისოფელი მეფე ვახტანგ მეხუთეს, გონებავრცელ ქართველ
ხელმწიფეს, ქვეყნისა და ერის ღირსეულ წინამძღოლს, კვი-
ან სჯულმდებელსა და მამაც მხედარს.

გამეფდა 40 წლისა, იმეფა 17 წელიწადი, აღესრულა შო-
ბითგან 57 წლისა. დაკრძალეს ყუშში, სპარსეთის „უწმიდეს
ქალაქში“, როსტომ მეფის გვერდით (იქვე, სულ ახლოს, დიდი
შაჰ აბასის ძვლები განისვენებდა)...

....თითქოს ერეკლე ბატონიშვილის „იღბალი“ იყო, რომ
ერთდროულად გათავისუფლდა ორივე ტახტი, ქართლისა და
კახეთისა. და შესთავაზა სულეიმან შაჰმა ორივე ერეკლეს,
ქართლიც და კახეთიც, ოღონდ... წინასწარ სარწმუნოება
უნდა გამოიცვალო, — ბრძანა სულეიმანმა. ერეკლემ შაჰს
მაშინვე მისი „საფიცარი ბარათი“ აჩვენა და მოაგონა — აქი
სარწმუნოებას „ხელს არ ვჰყოფო“?! მაგრამ შაჰმა თვალი-
თაც არ შეხედა თავის ნატყუარ წერილს. ერეკლე კი განაგრ-
ძობდა: „მეფენი მბრძანებლობენ, გარნა არ უნდა სტყუოდ-
ნენ; მე წავიკითხე შენი ბარათი, ვერწმუნე შენს ფიცს და
დაუეჭვებლად მოვედი შენთან. მე ჩემს სარწმუნოებას ვერ
გადავუდგები. ხოლო თქვენი დიდებულებისათვის ლამაზი არ
იქნება ფიცის გატეხვა“. ტახტიდან წამოდგა სულეიმან შაჰი,
ერეკლეს მკლავში ჩააფრინდა და მუდარით უთხრა: „მეტი
რაღა გინდა, გაძლევ კახეთს, ტფილისს, მთელს საქართველ-
ოსს და ყოველივეს თურგიდან ვიდრე არეზამდე, — ეს ირა-
ნის ერთი მეხუთედია. ამას გარდა, მოგანიჭებ ისფაჰანის ტა-
რულობას და შენც იმდენსავე ჯამაგირს მოგცემ, რამდენსაც
ვახტანგ შაჰ-ნავაზს ვაძლევდი. მხოლოდ სთქვი: დიდია ალლა-
ჰი და მუჰამედი მისი წინასწარმეტყველი! სთქვი, რომ ლე-
ბულობ ჩვენს სჯულს, რათა აღსრულდეს სიტყვა ჩემი, რათა
არა მკიცხავდნენ გარემო სახელმწიფოთა მეფენი იმის გამო,
რომ მუსლიმთა სამფლობელო მიწა მე ქრისტიანს მივეცი.
გამიგონე და დამეთანხმე, რასაც გეუბნები, ხოლო როცა
საქართველოში დაბრუნდები, იქ ის სჯული იწამე, რომელიც
შენ მოგესურვოს“. მაგრამ მაშინვე შეაგება შაჰს „ორი ქრის-
ტიანი ქვეყნის შვილმა“: „მარტო საქართველო კი არა, მთე-
ლი ირანიც რომ მიბოძო, ჩემთა ბაგეთაგან არ ამოვუშვებ

ქრისტიანობის მგმობელ არც ერთ სიტყვას, ჩემს სარწმუნოებას არ ვუღალატებ სიმღიდრისა და ხელმწიფობის მოპოებისათვის. უკეთუ ღმერთსა ჩემსა მოვატყუებ და წარმავალი ხელმწიფებისათვის სარწმუნოებას განვუდგები, მაშინ შენი ერთგულიც როგორღა ვიქნები?“ ისევ სცადა შაჰმა თუ რჩევით და თუ მუქარით ერეკლეს დაყოლიება, მაგრამ ვერაფერს გახდა. რა გაეწყობაო, ბრძანა უკვე განრისხებულმა შაჰმა, მე სამოთხეში ყოფნას გირჩევდი და რაკი არ ინებე, ჯოჯოხეთში მიბრძანდიო, და ჩააგდო ციხეში ერეკლე ბატონიშვილი.

და დადგა 1677 წელი, დადგა და ქართლის ტახტზე ირანის შაჰმა, სულეიმანმა, დასვა ვახტანგ შაჰ-ნავაზის ძე, გიორგი „შაჰ-ნავაზ მეორე“, ანუ ისტორიაში ცნობილი გიორგი მეოთხე (1677-1688). ხოლო, კახეთი შაჰ სულეიმანმა სამმართველოდ მისცა ისევ ირანის მოხელეს — ბეჟანხანს, წარმომავლობით ქართველს.

ქართლის ახალი მეფე, გიორგი მეთერთმეტე, „იყო მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და ტანითა, შვენიერ-ჰაეროვანი, პირ-მხიარული, ენა-ტკბილი, უხვი და მრისხანე, მოისარ-მოასპარეზე უებრო“. სულ მალე საცნაური შეიქნა, რომ გიორგის სპარსეთისგან გაცილებით უფრო დამოუკიდებლად ეჭირა თავი, ვიდრე მის მამას და ძმას — ვახტანგს და არჩილს. იგი სპარსეთის დაუკითხავად და ანგარიშგაუწევლად ამყარებდა მეგობრობას, მოყვრობას თუ მტრობას და მესისხლეობას, ვისთანაც როგორ მოისურვებდა. უფრო მეტიც — სპარსეთის მტრებთან უფრო სიახლოვესა და „სიყვარულს“ ამყლავნებდა, ვიდრე სპარსეთის ერთგულ მეგობრებთან და ქვეშევრდომებთან. ამიტომ შაჰ სულეიმანი აღივსო შურისგებით „გიორგი მეფესა ზედა და მცდელობდა შემუსრვასა მისსა“. „გურგინ-ხანი მეგონა გამაჰმადიანდა, მაგრამ ისევ ქალარი (ურჯულო, ქრისტიანი) დარჩენილაო“, — იძახდა გამწარებული შაჰი. უკვე გადაეწყვიტა კიდეც შაჰს გიორგის დამხობა და აეშაგები დაუგზავნა ქართლში ქართველ თავადებს, გადასდგომოდნენ „უღირს ხელმწიფეს“. მაგრამ გიორგი მეფეც არ დარჩა ვალში: მისდგა და ყველა მოღალატე და „მოთათრე“ თავადი დაუნდობლად ამოწყვიტა

დედა-ბუდიანად. მერე, შაჰმა ისიც შეიტყო, რომ გიორგი ქართლსა და კახეთში აჯანყებას ამზადებდა და მძევლებად ძმა (ლევანი) და ერთადერთი ძე (ბაგრატი) მოსთხოვა. გიორგიმ აჯანყება დააჩქარა, მაგრამ მოულოდნელი დაღატაკის წყალობით ჩაეშალა და იძულებული გახდა ლევანი და ბაგრატი ორივე გაეგზავნა ირანს. შაჰი ბოლომდე მაინც არ ენდო „ცბიერ გურგინ-ხანს“ და შემოუთვალა: ქართლის მეფობა ერეკლე ბატონიშვილს ვუბოძეთ, შენ კი ჩემს წინაშე მობრძანდი, რამეთუ „მოგცე ქვეყანა სხვა და ნიჭნი დიდნი“!. გიორგიმ შაჰის რაყაში შორს მოისროლა და არც სპარსეთს წავიდა და არც ახალ მეტოქეს შეეგება.

ქართლში კი ახალი მეფე შემოდიოდა. მაინც ვერ გადაჩენილა „გათათრებას“ ამპარტავანი ერეკლე ბატონიშვილი, ახალი, თათრული სახელიც მიუღია, ნ ა ზ ა რ - ა ლ ი - ხ ა ნ ა. თუმცა საისტორიო მეფეთა ნუსხაში დაივანებს როგორც მეფე ერეკლე პირველი (1688-1703). იგი ახლა 46 წლის კაცი იყო. საქართველოდან მას მხოლოდ ბავშვობა და ყრმობა ახსოვდა. 22 წელიწადი რუსეთში გაატარა, 14 წელიწადი — სპარსეთში. გარეგნულად, დიხაც, უმშვენიერესი ვაჟკაცი იყო, მაგრამ მისი შინაგანი სამყარო საგრძნობლად აემღვრია უცხოობაში ხანგრძლივ ცხოვრებას. თამარ მეფის პირველი ქმრის შემდგომ საქართველოს ტახტს არ მოსწრებია ეგზომი „მსმელი“ და „ქალთა მოლაღე“, როგორც „ცარევიჩ ნიკოლაი“ აღმოჩნდა. ღვინო მაინცდამაინც არ უყვარდა. თურმე ვერ შეუსრულებია თავისი პაპის თეიმურაზ მეფის შეგონება და მაინც მისჩვევია „ფიცხელი სასმელის“ ყლურწვას რუსეთში. ხშირი „სმისა და შვება-ლხინის მოყვარეს“ არ შეეძლო „ზარხოშობის დონემდე“ თავის შეკავება და თრობით დათრგუნვილი „ლირწიანად და უშვერად“ ენამყარლობდა, შიმენვარ ქალებს უგვანად ელაციცებოდა. ბუნებით კი გულმოწყალე იყო, „მცირეთა ყურის მიმპყრობი“, თანაც „დიდთა დამამდაბლებელი“. ირანის შაჰის გარდა ძალდაც არავის აგდებდა. მაინც კახეთისკენ ეჭირა თვალი კახეთის ბაგრატიონთა ნაფესვარს. სულეიმან შაჰმაც შეიწყნარა მისი „კახური მისწრაფებანი“ და „სახასოდ“ მისცა ქიზიყი და თუშეთი.

ქართლის ძველ თავადობას არ შეიძლებოდა მოსწონებოდა „რუსეთუმეს“ ახალი, „უცნაური“ ღონისძიებანი — ძველ ფეოდალთა დაკნინება, ჩამოქვეითება და „ახლების“, ლამის „ვიგინდარების“, დაწინაურება. ერეკლემ იცოდა, რომ მისგან დაქვეითებული ძველი ქართლელი თავადობა, იღუპალ თუ აშკარად, ისევ გიორგი მეფეს ეძიებდა ტფილისის ტახტზე დასაბრუნებლად, მაგრამ არც ამაზე ფიქრით იწამლავედა „ორი დღის წუთისოფელს“ ლზინისა და დროსტარების მოტრფიალე მეფე. არხეინად იყო, რადგან ქართლის მთავარ ციხეებში ყიზილბაშური ციხიონები ჰყავდა.

გიორგი მეფეს შაჰ სულეიმანი მეფედ აღარ სცნობდა, მაგრამ თვითონ გიორგი „სცნობდა თავის თავს“ და ეს საკმარისად მიაჩნდა მას. ოთხი წელიწადი ებრძოდნენ ერთმანეთს ერეკლე და გიორგი თავთავიანთი „დასებით“ ქართლის ტახტისთვის. ოთხი წელიწადი ძმათაშორისი სისხლმათხევარი ბრძოლა! ცოდვიანი ომის სასწორი წონასწორად ქანაობდა. ზიარქურჭლებივით ერთიმეორეს ანაკლულებდნენ და ავსებდნენ ერთმანეთის სისხლით: ერთიმეორის ბანაკებში მიმორბოდნენ პოლიტიკურ წყევლიადში ბრმად მოფართხალე საომარი ძალები. იდგა ხმალთა გაუთავებელი კვეთება — „კვეთებითა მეხისათა“, ჩალიბად ბრძოლა (ნინოწმინდაში, ქიზიყის მოურავმა დუშია ანდრონიკაშვილმა ქართლის სახლთუხუცესს ბარძიმ ერისთავს უბრალოდ, „შესაშინებლად“, ტყვიით ბეჭი დაუღეწა), თოფების ბათქაბუთქი, ზარბაზნების გრილი (ერთი ჭურვი მცხეთის სვეტიცხოველსაც დაეტაკა, მაგრამ გადაურჩა არსუკისძის ნახელავი უგუნურად ნასროლს), განუკითხავი ყელის დაჭრა და თვალთა „აღმონღომიანი“ (გიორგიმ შეიპყრო და თვალები დათხარა ერეკლეს მომხრე ბეჟან სააკაძეს).

ერთხელ შერიგებაც სცადეს გიორგიმ და ერეკლემ. კიდევაც შეთანხმდნენ: გიორგი ქართლის ტახტს დაიჭერდა, ერეკლე — კახეთისას. კიდევაც უნდა ეუწყებინათ ეს შეთანხმება შაჰისათვის. მაგრამ „არა აუფლეს მეშფოთეთა ესე ყოფად“ — არც ერთი ბანაკის თავადობამ არ ინება იარაღის დაყრა.

ერთხელ გიორგის ისეთი შემთხვევაც მიეცა, იოლად შე-

ექლო თავიდან მოეშორებინა მეტოქე. დამე იყო და გიორგის აცნობეს: ერეკლე ბოლნისიდან მოდის ტფილისისკენთაგანა გადაუჭრა გიორგიმ ერეკლეს. არჩილიც თან ახლდა გიორგის. ერეკლე გამოჩნდა მცირე ჯმალით. გიორგი აიშართა საიერიშოდ. მაგრამ არჩილმა არ დაანება: ხელს ნუ ახლებ, რა ვაქაცის საქმეა ასე ქურდულად დაცემაო! და გიორგიმაც აიღო ხელი „მოპარულ გამარჯვებაზე...“

...ირანის ახალი შაჰი, სულთან ჰუსეინი კი დაჟინებით იწვევდა გიორგის თავისთან. სხვებიც წერდნენ წერილებს ირანიდან, შაჰს ეწვიე და არამცთუ წყენა, „არამედ უფრო სარგებელი და წყალობა და კეთილის ყოფა“ გელის მისგანო.

და, ბოლოს და ბოლოს, 1696 წელს, გიორგი მეფე სპარსეთს გაემგზავრა.

ქართლის ტახტზე უმეტოქედ დარჩა ერეკლე პირველი, რომელიც კიდევ რვა წელიწადი იმეფებს ფრიად უფერული მეფობით.

კულტურის კატალოგი

„ქართველები მთელს აზიაში უმამაცესი ხალხია და მათ საშინაო თანხმობა რომ ჰქონოდათ, მაშინ ვერავითარი საგარეო მტრული ძალა უმცირეს ზიანსაც კი ვერ მიაყენებდა“, წერდა რუსი დიპლომატი პ. ლევაშოვი 1766 წელს. მართლაც, შინაფეოდალურმა აშლილობამ ფრიად გაუადვილა ქართველთა მიწა-წყლის უთავჯამო რბევა და ნგრევა გარედან მოსულ უთვალავ მტერს. ხუთასწლოვანმა შინა და გარე ომებმა, სამეურნეო ცხოვრების მოშლასთან ერთად, ძალზე დაასუსტა და დააკნინა ქართული კულტურის ყოველი დარგი, სულიერიც და ნივთიერიც.

მეჩვიდმეტე საუკუნის მანძილზე უმძიმესი სისხლათხევანი მაინც ქართველთა აქტიური ბალანსით განესრულა: გარეშე მტრებთან გამართული 28 ბრძოლიდან მათ მოიგეს 21, წააგეს 7.

მაგრამ მეჩვიდმეტე საუკუნის სიგრძეზე ქართველებმა უფრო მეტი სისხლი აღინეს ერთიმეორეს. მარტო ბაზალეთის ცოდვიანი, ძმათაშორისი ომის გახსენებაც იკმარებს უამური ურყოლის აღსაძვრელად. გამორჩევით დასავლეთ

საქართველოს მესვეურებმა „სახელეს თავი“ უთავყამო შინა მტრობით და შინაომებით. აქ, მთელი საუკუნეების ვრცელ მძვინვარებად ქართველთა ხელით ქართველთა სისხლის ღვრა, — მძვინვარებდა, რამეთუ გადაწყვეტილიყო: ვინ ვის „ტახტზე“ დამჯდარიყო, ვინ ვის „სახელოში“ გამძვრა-ლიყო, ვინ ვის სარეცელში ჩაწოლილიყო.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, მაინც ბრწყინავდნენ ქართული სააზროვნო, თეოლოგიურ-თეოსოფიური, სამეცნიერო და სახელოვნებო კერები: ტფილისი, ქუთაისი, მცხეთა, გელათი, ალავერდი, ნიკორწმინდა, დავით-გარეჯა, წილკანი, სამთავისი, თელავი, გრემი, ლარგვისი, ჯრუჭი, იკორთა, კაბენი, ქვათახევი, მუხრანი, მძოვრეთი, ტანძია, ცაიში, ბეღია, მარტვილი, ხობი, შემოქმედი, უშგული.

მარიამ დედოფალი, როსტომ მეფის მეუღლე, ამზადებინებს „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერს. სულხან-საბა ორბელიანი ადგენს ქართულ განმარტებით ლექსიკონს. ძმებმა სულხან და ბეგთაბეგ თანიაშვილებმა გალექსეს „ამირანდარეჯანიანი“. ბარძიმ ვაჩნაძემ „შაჰ-ნამეს“ მოტივებზე დაწერა პოემა „უთრუთიან-საამიანი“; მამუკა თავაქალაშვილმა — „ზაქიანი“; მეფე თეიმურაზ პირველმა — „ვარდ-ბულბულიანი“, „შამი-ფარვანიანი“, „ლეილ-მაჯნუნიანი“, „იოსებ-ზილიზანიანი“, „შედარება გაზაფხულისა და შემოდგომისა“, „მაჯამა“, „წამება ქეთევან დედოფლისა“, „სოფლის სამღურავი“, „გრემის სასახლეზე“, „თამარის სახე დავით-გარეჯას“, „ანბანთქებანი“, „შვიდთა კრებათათვის“; მეფე არჩილმა — „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“. „საქართველოს ზნეობანი“, „გაბაასება კაცისა და სოფლისა“, „სამიჯნურონი“, „ლექსნი ასეულნი“, „ანბანთქებანი“; იოსებ ტფილელმა — პოემა „დიდმოურავიანი“, ფარსადან გორგიჯანიძემ — „საქართველოს ისტორია“.

სწავლა-აზრდის ქართული კერების გარდა, საქართველოში (ტფილისში, გორში) სკოლები გახსნეს ევროპელმა კათოლიკე მისიონერებმა. აქ, საღვთისმეტყველო საგნებს გარდა, ასწავლიდნენ ქართულ, ლათინურსა და იტალიურ ენებს.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში განსაკუთრებით გაიზარდა ინტე-

რესი „საერო მწიგნობრობისადმი“ — ისტორიის, ლოგიის, პოეზიის, უცხო ენების, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა (ასტრონომია, მედიცინა, გეოგრაფია) შესწავლისადმი. ამიტომ წერდა თეიმურაზ მეფე: „არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა“.

მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისს რომში დაარსდა პირველი ქართული სტამბა, სადაც 1629 წელს გამოჩენილი ქართველი სწავლულისა და დიპლომატის ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის (ირბახის) მონაწილეობით, დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა.

აღარსად იყო მეთავე-მეცამეტე საუკუნეთა არქიტექტურული აღმშენებლობის მასშტაბები, მაგრამ მეჩვიდმეტე საუკუნემ მაინც გვიანდერძა ზოგიერთი საინტერესო ხუროთმოძღვრული ნაგებობანი: აღდგენილი გრემის ქალაქი ეკლესიებით, გალავნებით, აბანოებით; ანანურის არქიტექტურული ანსაშბლი; ლევან დადიანის მიერ გამშვენნიერებული მოქვის ტაძარი; როსტომ მეფის მიერ აგებული ხიდი მდინარე ხრამზე — „გატეხილი ხიდი“, რომელიც დღესაც მოქმედებს საქართველო-აზერბაიჯანის დღევანდელ საზღვარზე. ამავე საუკუნიდან მრავლად შემოგვრჩა ფრესკული მხატვრობისა და ქედურობის ნიმუშები.

პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან ერთად, დიდ კულტურულ საქმიანობას ეწეოდნენ ქართველები უცხოეთში: სპარსეთში — ალავერდი-ხან უნდილაძე, იმამ-ყული-ხან უნდილაძე, დავით (დაუდ-ხან) უნდილაძე, კონსტანტინე-მირზა თეიმურაზის ძე, იესე (ისა-ხან) ლევანის ძე, თამაზ-ყული-ხანი, მანუჩარ-ბეგი (შაჰ აბასის ელჩი ინდოეთში), გიორგი სააკაძე, ბაგრატ-მირზა (მეფე ბაგრატ მეშვიდე), სვიმონ-ხანი (მეფე სვიმონ მეორე), ხოსრო-მირზა (როსტომ მეფე), ყარაბეყან-ბეგ სააკაძე, როსტომ-ხან სააკაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე, პაატა-ბეგი, ალექსანდრე მუხრანბატონი, ხოჯასთე-ბეგი, რამაზ-ბეგი, იოთამ-სულთან გურჯი, ფეროხ-სულთანი, დაუდ-ბეგ გურჯი, ალი-ყული-ბეგ სააკაძე, მუსლიმბეგი, ადამ სულთან ანდრონიკაშვილი, სიაოშ-ხანი, მერაბ-ხანი, ოთარ-ხანი, მანსურ-ხან ბარათაშვილი; პოეტები მირზა მოჰამედ თაჰერ ნასრაბადი, ქაიხოსრო-ხანი (როსტომ-ხან სააკაძის დის-

წული), ზეინალ-ბეგი, ზურაბ-ბეგი, ფაზალ-ალი-ბეგი, შაჰნ-ბეგი, ალი-ხან-ბეგი; თურქეთში — გიორგი-ბეგი, მეკ-მედ-ფაშა, გულჩარა (დიპლომატი ქალი, მეფე გიორგი მეათის ასული), ფერად ფაშა, ქენან ფაშა „კოჯა“ („ზორბა“), გურჯი მეკმედი, საფარ ფაშა, მურთაზა ფაშა. რუსეთში — ბატონიშვილი ნიკოლოზ (ერეკლე), არჩილ მეფე, ალექსანდრე არჩილის ძე.

შკანასკნელი დიდი გიორგი

ჩვენ აღარაფერი დაგვრჩენია, თვინიერ
საჭურვლისა და სიმაშაცისა.

ქ ხ ე ნ ო ფ ო ნ ტ ი.

დადგა მეთვრამეტე საუკუნე. „ქართველები უდავოდ ყველაზე მამაცი ხალხია აღმოსავლეთში“, წერდა მარტინ გოდერო. ამას იმეორებდა რუსი დიპლომატიც, არტემ ვოლინსკი: „მთელს ირანში საუკეთესოდ მიმაჩნია ქართველთა მხედრობაო“. მაგრამ ქართველთა სიმამაცეც და „უკეთესობაც“ უფრო სპარსეთს ხმარდებოდა, ვიდრე თვითონ საქართველოს...

...მაშ, გიორგი მეთვრამეტე ისფაჰანს ჩავიდა და შაჰს შეურიგდა. შაჰ სულთან ჰუსეინმა დიდის ამბით მიიღო და „შეიტკბო“ დიდი ქართველი მხედარი და მხედართმთავარი. მან ყველაფერი დაივიწყა, რაც კი „ამპარტავან გურგინ-ხანს“ ირანელი „უფროსი ძმებისთვის“ ვნება მიეყენებინა. დაივიწყა, ვინათვან იმჟამად არავინ ისე არ სჭირდებოდა ჰუსეინ შაჰს, როგორც გიორგი. ჯერ ქირმანის ბეგლარბეგობა „აკამრა“ და აღმოსავლეთიდან შემოსეულ ბელუჯთა ტომების წინააღმდეგ წარგზავნა შაჰმა გიორგი და მისი ძმა ლევანი. ქართველებმა ზედიზედ გაანადგურეს ბელუჯები. მერე ბელუჯები და ავღანელები გაერთიანდნენ და ერთად შემოუტიეს ყიზილბაშებს. და შეუთვალა დამფრთხალმა შაჰმა გიორგის: „დამირბიეს ქვეყანა და ამამიწყვიტეს ლაშქარი, წამოვიდნენ ქვეყნისა შენისაკენ (ქირმანისაკენ), გამოაჩინე ლომგულობა შენი და ნუ გაუშვებ მაგათ უზიანოთ“. გიორგი-

საც წაქეზება აღარ სჭირდებოდა, რადგან ისედაც „წესი მისა: სითქენაც მტერი გამოჩნდის, უომარი არ გაუშვინს“ გაემართნენ გიორგი და ლევანი და სასტიკად გაანადგურეს ბელუჯნი და ავღანნი. გიორგის ბრძანებით, ცალკე ბელუჯთა და ცალკე ავღანთა თავებისგან მინარეთის მსგავსი ორი კომუნი აღმართეს, თითოეული ოცი წყრთის სიმაღლისა (ქართველთა მეფეც აპყოლია „თათრულ ყაიდასა“ და ნაქცეურობას!)...

ცას ეწია ირანის შაჰი ქართველთა გამარჯვებისა და ყიზილბაშთა მომტერე ბელუჯთა და ავღანთა განადგურებისთვის. მაშინვე მალემსობოლნი აფრინა ქირმანისკენ და მიართვეს გიორგი მეფეს ირანის ხელმწიფისგან „წყალობა და დამადლება დიდი, თაჯი და ჯილა მურასა, ხმალი და ხანჯალი, შემკულნი თვალითა და მარგალიტითა, ცხენი ოქროითა უნაგირითა, თეთრად ორი ათასი თუმანი, ხალათი მძიმე სიასამურის ქათიბითა“. დანარჩენ ქართველებსაც ებოძათ შაჰის ნაძღვნევი „ინამი და ხალათი“.

1703 წელს ირანის ხელმწიფემ „საბოლოოდ მოაგვარა“ ქართლ-კახეთის საქმეები. მან აღასრულა „საყვარელი ქართველი მეფეების“ დღენიადაგი ნაოცნებარი: ერეკლე ნაზარალი-ხანი ქართლიდან კახეთის მეფედ გადაიყვანა, ხოლო ქართლის უმაღლესი ხელისუფლება ისევ გიორგი მეთერთმეტეს დაუბრუნა. სულ მალე კი გამოირკვევა, რომ არც ერეკლეს უნდა ეღიროს კახეთის მიწაზე ფეხის დაბიჯება და არც გიორგის მოესწრება ქართლის წყაროს წყლით დარწყულება ირანულ-უდაბნოური მწყურველებით აღუღებული გულისა. ერეკლეს ბრძანება მოუვიდა, კახეთის მბრძანებლობის მისაღებად ისფაჰანს გამოცხადდით. ერეკლე „სიხარულით“ შეუდგა სპარსულ „შაჰ რას“ („შაჰის გზას“). ხოლო მანამ ჰუსეინ შაჰმა ქირმანში მდგარ გიორგის რაყამი გაუგზავნა: ამიერიდან შენ ხარ ქართლის „მეფე-ვალიც“, სპარსეთის უმაღლესი მთავარსარდალიც და ბეგლარბეგიც ქირმანისა, ყანდაჰარისა და გირიშკისაო.

მალე გაირკვევა, რომ მთავარი აქ ყანდაჰარის გამგებლობა და მოვლა-პატრონობა ყოფილა, რადგან ისევ მოიწევდნენ ავღანელნი ცოფიანი იერიშებით აღმოსავლეთიდან. უკანას-

კნელად ქართველი თამაზ სარდალი შეჰკვდომოდა ქართველთა გუნდით ყანდაპარის კედლებთან მოიერიშებოდნათა ჯარებს. ახლა გიორგი მეფეს, ყანდაპარის ახალ მბრძანებელს, ავალებდა შაჰი „მისი საბეგლარბეგოს“ დაცვას ავღანთა შემოტევებისაგან. მაშ, გიორგი მეფე ყანდაპარს უნდა წასულიყო დაუყოვნებლივ, ხოლო „მის სამეფოს“, ქართლს, ვითარცა გიორგის „ნაიბი“ (მოადგილე), გაიგზავნებოდა მისი ძმა ლევანი. თუმცაღა, ლევანი ირანის მდივანბეგი იყო, მაგრამ, სანამ იგი ქართლში ნაიბობას გასწევდა, მანამ შაჰი ირანის მდივანბეგობას ლევანის ძეს, ქაიხოსროს აკისრებდა. ვიმეორებ: ყველა ეს „გადანაცვლებანი“ არის „დროებითი“ — მანამ, სანამ გიორგი მეფე ყანდაპარისა და ავღანელების „საქმეებს მორჩებოდეს“...

...ამასობაში ერეკლეც ჩავიდა სპარსეთს. ირანის „ხელმწიფე მხიარულად დახუდა“ მას. კახეთის მეფობა პირადად დაუდასტურა და „დამატებით“ სამეფო გვარდიის ყულარაღასობაც უბოძა. მაგრამ იქვე დასძინა შაჰმა მოულოდნელად: ვითარცა სპარსეთის ყულარაღასი, შენ ჯერჯერობით სპარსეთს უნდა დარჩეო, ხოლო კახეთის სამმართველოდ შენს ნაცვლად შენი ძე დავით იმამ-ყული-ხანი გაემგზავრებაო. დიდი პატივი დაუდევს ჰუსეინ შაჰს ერეკლესათვის: პირადად — კახეთის მეფობა და სპარსეთის ყულარაღასობა, უფროსი ვაჟისთვის — კახეთის „ნაიბობა“, ანუ „ჯანიშინობა“, ხოლო უმცროსი ძისთვის, კონსტანტინესთვის — ისფაჰანის ტარულობა.

მაშ, ისევ ქართველებს უჭირავთ ირანის უზენაესი „სახელონი“: მთავარსარდლობა (გიორგი), ყულარაღასობა (ერეკლე), მდივანბეგობა (ლევანი), ტარულობა (კონსტანტინე).

მაგრამ ვერც გიორგი და ვერც ერეკლე, მეფენი „უმთავრესი საქართველოებისა“, ჯერჯერობით საქართველოსკენ ფეხს ვერ გადგამენ, „ჯერჯერობით“ მათ იკმარონ „ქართველ მეფეთა“ ტიტულები, ვინათგან „ჯერჯერობით“ მათ „არსცალიათ“ საქართველოსთვის...

...1704 წელს გიორგი მეფე ქირმანიდან ყანდაპარისკენ გაემართა. 20000-იან სპარსულ მხედრობას მეწინავე ძალად 2000 ქართველი მიუძღოდა. ყანდაპარსაც მიატანეს. გამოე-

გება ხალხი და ჯარი ყანდაპარისა ქართველ ხელმწიფეს, ავღანელთაგან დაშინებულნი. „როგორც ქირმანის ქვეყანაში ჩინაო მტერთა ხელთაგანო, ღვითთ ისე ჩვენც გვიშველის ქართველი მეფე და მისი ქართველობაო“, — ბლაოდა ხალხი.

მისვლისთანავე ბრძანებანი დაგზავნა გიორგი მეფემ ავღანისტანში: ყველა, ვინც ჩემს მორჩილად თავს მიიჩნევს, დაუყოვნებლივ მეწვიოს, რათა მივანიჭო მათ ღირსნი პატივნი, ხოლო უკეთუ ურჩნი აღმოჩნდებიან, უწყალოდ განადგურდებიან პირითა ჩემი მახვილისაგან! „ამისნი მსმენელნი მოვიდნენ ყოველნივე ძღვენითა დიდითა წინაშე მეფისა და დაიმორჩილნა სრულიად და შეხარკე-ჰყვნა“.

ქართველი მეფე საქართველოდან შორს, უცხო ქვეყანაში იწყებდა მეფობას — მკაცრად, სასტიკად, სამართლიანად.

ქაბულიდან ინდოეთის მეფის ძემ გიორგის მდიდარი ძღვენი გამოუგზავნა და მშვიდობიანობის ჩამოგდება სთხოვა, — „რამეთუ ჰგონებდა იგიცა მისვლასა მეფისასა“ მასზე საომრად. გიორგიმ ინდოელის ძღვენი და წერილი შაჰს გამოუგზავნა. ამისთვის ჰუსეინ შაჰი „ფრიად მაღლიერი იქმნა“, ინდოელის ძღვენი და თავის მხრივ „სხვანი უმეტესნი საძღნოცა“, ყველაფერი ერთად გიორგის გამოუგზავნა და ნება დართო, შენ თვითონ შენის ნებით იქონიე ურთიერთობა ინდოელებთანო.

ამის შემდგომ კიდევ მეტად „მისანდობელი იქმნა“ მეფე გიორგი შაჰისათვის.

ხოლო, ამის გამო „შურობდნენ ამას ყიზილბაშნი“..

...შამის მაგივრად „დროებით“ ისფაჰანში მდივანბეგად დატოვებული ქაიხოსრო ლევანის ძე ჭეშმარიტი სახელმწიფო კაცი გამოდგა. მართლაც ყოფილა ეს ახალგაზრდა ქართველი „ცოდნის იადგარი“. იგი „ასე გაუძღვა ირანის მდივანბეგობას, რომე დიდი და მცირე გააკვირვა“. შაჰმა იგი ძალიან დაიხლოვა და „სდებდა პატივსა უშურველსა“. მაგრამ 1705 წელს ჰუსეინ შაჰმა მაინც გაიძახა ლევანი ქართლიდან სპარსეთს.

ლევანმა ქართლის „ნაიბად“, ანუ „ჯანიშინად“ დატოვა თავისი ძე ვახტანგი, ხოლო თვითონ კიდევ ერთი ძის, იესეს თანხლებით ისფაჰანისკენ გაქუსლა. შაჰს ძალიან მოე-

წონა იესე ბატონიშვილი, „სიმხნე და სიმშვენიერე მისი“ და
მაშინვე გადაწყვიტა: ეს ჭაბუკი ბიძამის, გურგინ-ხანს გამო-
ადგებაო და გაგზავნა კიდეც ყანდაპარს. გიორგი სიხარულით
და სიყვარულით შეხვდა ძმისწულს...

...დაუდგრომელი და დაუწყნარებელი ცხოვრებით ცხო-
ვრობდა და განაგებდა გიორგი მეფე უცხო ქვეყანას. მხო-
ლოდ უზომო შიშითა და სისასტიკით შეეძლო საუკუნეების
სიგრძეზე ველურ მტარვალობაში ნაზარდ ქვეშევრდომთა
დამორჩილება. ამიტომ ბოროტებას ბოროტებით კურნავდა
„თათრობითა“ და „თათრობაში“ გამწარებული მეფე. ზოგჯერ
გაუტრჩეულ სოფელ-ქალაქებს ჯარს გაუსევდა და ააწიოკე-
ბინებდა, „ზოგი კლდესა გარდაყარის, ზოგი ცოცხალი და-
მარხის, ზოგთა კბილები დააძვრის და თავზე დაარჭვის“.
გამორჩეული სიმკაცრით და თავაშვებულობით ექცეოდნენ
ყანდაპარელებს ყიზილბაშები. ისინი იტაცებდნენ და ისაკუ-
თრებდნენ ყველაფერს, მოძრავს და უძრავს, სულიერსა და
უსულოს. ყანდაპარშიო, — წერს ისტორიკოსი იოსებ ქართ-
ველი — „ვაჟები და ქალიშვილები უკვე აღარ მიეკუთ-
ვნებოდნენ თავიანთ მამებსა და დედებს, ცოლები აღარ ეკუ-
თვნოდნენ ქმრებს, ვაჟები აღარ იყვნენ თავიანთი ფულისა
და საკუთრების ბატონ-პატრონნი და მოსახლეთაგან არავინ
იყო დარწმუნებული, შეეგებებოდა თუ არა იგი ცოცხალი
ხვალინდელ ღღეს“.

დაშინდა ქვეყანა.

და რაკი დაშინდა, კიდევაც „დაწყნარდა“...

...გიორგი მეფე კი „ჭეშმარიტი ქართველი“ იყო. ყოველ
შაბათ ღღეს მხოლოდ ქართველებთან ჰქონდა შეხვედრა,
ნადიმი, სიმღერა, ზმა, სმა და სამშობლოს დარდით და ნატვ-
რით აშლილი ცრემლების ღღესა.

მაგრამ გიორგი მეფე „ჭეშმარიტი თათარიც“ იყო და
ყოველ სამშაბათს მხოლოდ თათრებს ხვდებოდა, მათთან ნა-
დიმოვდა და „თრიაქდებოდა“.

ასე მიდიოდა საწუთრო მეფე გიორგი მეთერთმეტისა
უცხო და უარშიო ქვეყანაში — „სამართლობდის, განისვენ-
ებდის, ნადირობდის, შეექცეოდის“...

კიდევ აჯანყდნენ ავღანნი. გიორგიმ ძმისწული, იესე ლევანის ძე აფრინა ქართველ ცხენოსანთა და ქვეით სპარსელთა ჯარით. და „შეიქნა ომი ფიცხელი, და... იმ დღეს ბატონიშვილი იესე გენახათ, ამას ბრძანებდი, კაცთა შვილი ამისთანა რა ინახებოდა! გაიმარჯვეს, ამოსწყვიტეს, ცათა ღმერთი შეარისხეს, გამობრუნდნენ გამარჯვებულნი“. გაიხარა გიორგიმ კიდევ ერთი გამარჯვებით, ძმისწულის სიმამაცით და საზრიანობით. წელზე ძვირფასი ხმალი შეარტყა საკუთარ ზელით. ყველას მიუგო საბოძვარი, ვინც ბრძოლაში თავი გამოიჩინა...

...ბევრი ავღანელი ბელადი თვითონ დაიმორჩილა გიორგიმ, ბევრი თავისით ეახლა და ეყმო. ამათგან იყო ერთი — სახელად მირ-ვეისი, ნიჭიერი და მამაცი ავღანი. „უსაზღვრო ერთგულების“ მეტი ჯერჯერობით ვერაფერი ამოეკითხა ამ კაცში ქართველი მეფის ფხიზელ თვალსა და საღმასურ გონებას. კიდევაც გამოსცადა იგი გიორგიმ. ერთ-ერთი აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა მირ-ვეისი. წავიდა მირ-ვეისი, აჯანყებულნი გაანადგურა და მათი ბელადი ბორკილ-გაყრილი მოართვა მეფეს. ძალიან გაიხარა გიორგიმ და უბოძა საბოძვარი გამარჯვებულ მირ-ვეისს და საბოლოოდ დაიჯერა მისი „გულწრფელი ერთგულება“. მაგრამ სულ მალე იგრძნო, რომ მწარედ მოტყუვდა. მირ-ვეისი აღმოჩნდა ცბიერი და მზაკვარი. მსტოვრები ატყობინებდნენ გიორგის: მირ-ვეისი თეთრი კბილით იცინის და შავი გულით მოქმედებს, იდუმალ შეთქმულებებს აწყობს, ავღანელ ტომებს სააჯანყოდ ამზადებს. გიორგიმ მირ-ვეისი შეიპყრო და მხოლოდ იმით დაკმაყოფილდა, რომ იგი ისფაჰანში შაჰ სულთან ჰუსეინს გაუგზავნა და შეუთვალა: „ეს კაცი აღმოჩნდა გარდასულ არეულობათა და უწყესობათა გამომწვევი და სულისჩამდგმელი; ახლაც უარშიობს თავაშვებული; დააკავეთ და არასგზით არ გამოუშვათ, თორემ იგი გახდება ისეთ ახალ არეულობათა მიზეზი, რომლებიც შეიძლება დიდად სახიფათონი აღმოჩნდნენ სახელმწიფოსთვის“.

გიორგის ასეთი „ლმობიერება“ მისთვის დამლუპველი გამოდგება...

მირ-ვეისი რომ „მოიშორა“, რაღაც უზრუნველობას მიეცა გიორგი. თითქოს აღარ იყო „შეჭირვება გულსა მისსა“ საფრთხის ალღო და გერში სავსებით მოეშალა. ავღანელთა ყრუ დრტვინვასა და ქლავილს ძაღლის ყეფადაც აღარ აგდებდა. მარტო ციხიონი ჩაიტოვა ქალაქში, ქართველთა გუნდი მცველად დაიყენა, ხოლო უმეტესი საომარი ძალა — სპარსელთა მხედრობა — სულ დაშალა და დაითხოვა სამსახურიდან.

ისფაჰანში კი მირ-ვეისმა მისვლისთანავე დაყნოსა სასახლის კარის განწყობილებანი და უმალვე იგერშა, რომ შაჰის უმალღეს მოხელეთა შორის გიორგი მეფისადმი უფრო შური, შიში და მტრობა სუფევდა, ვიდრე თანადგომა, პატივისცემა და სიყვარული. მართლაც, აშკარად „შურობდნენ ყიზილბაშნი“ ქართველ ხელმწიფეს. გიორგი მეფის მტრების მოთავესაც მაშინვე მიაგნო მირ-ვეისმა. ეს ყოფილა სასახლის კარის უმალღესი გამრიგე და ბაზიერთუხუცესი ფათხალი-ხანი (წარმომავლობით ლეკი), რომელიც შემდგომში ირანის პირველი ვეზირი უნდა შეიქნეს. ესეც არ დაგვავიწყდეს: ავღანელ ბორკილოსანს უკან უამრავი საჩუქრები და ფულად ოცდაათი ათასი თუმანი მოსდევდა. სხვა რაღა იყო საჭირო? ქრთამი, შური და სიძულვილი ერთ კავშირში — ქართველი მეფის წინააღმდეგ! ბოლოს, გიორგის მტრებმა იმდენი ქნეს, რამდენჯერმე შაჰთანაც მოახერხეს მირ-ვეისის შეყვანა... და შეუჩნდნენ შაჰ სულთან ჰუსეინს — გავათავისუფლოთ და გავუშვათ თავისსავე ქვეყანაში უღანაშაულო და ერთგული მირ-ვეისიო. შაჰს ყოყმანი შეუდგა. ეს კარგი ნიშანი იყო. მირ-ვეისმა ვითომც გიორგი დაივიწყა და შაჰს სთხოვა მექაში გამიშვი სალოცავადო. შაჰი დათანხმდა. წავიდა მექაში მირ-ვეისი. ილოცა ქააბას, „ღვთაებრივ ქვაზე“, და დიდხანს ეთათბირა ისლამიტური სამყაროს უმალღეს ქურუმს. ეთათბირა და მიიღო ნება და კურთხევა საღვთო ომისა „ურწმუნო ქართველების“ წინააღმდეგ, რომლებიც „ჩაგრავენ ნამდვილ მორწმუნეებს, ყანდაპარელებს“. ისფაჰანს დაბრუნდა მირ-ვეისი და წარუდგინა შაჰს მუსლიმური რელიგიის საჭეთმპყრობლის მოწოდება „საღვრთო ომისა“ ქართველთა წინააღმდეგ.

ყოველივე ამას ზედ დაერთო კიდევ ერთი „ძლიერი შემთხვევა“, რამაც საბოლოოდ გადაწყვიტა მირ-ვეისის გიორგი მეფის იღბალიც და, ასე გასინჯეთ, სპარსეთის მომავალიც. სპარსეთს ჩამოვიდა რუსეთის ელჩი, სომეხი ხალხის რჩეული შვილი ისრაელ ორი, რომელსაც ჩამოსვლისთანავე რაღაც საიდუმლო „მი-მო-სვლა“ გაუმართავს გიორგი მეფესთან.

ეს სავსებით საკმარისი შეიქნა, მირ-ვეისს, ფათჰ-ალი-ხანსა და მათ მომხრეებს მთელს სპარსეთში ხმები დაეგდოთ: ქართველთა მეფე თანაქრისტიან რუსებთან და სომხებთან რაღაც სპარსეთის სამტრო კავშირს ჩარხავსო. „ვის შეუძლია დაიჯეროს ქართველების ერთგულება? — ამბობდა მირ-ვეისი — განა, საეჭველია, რომ ისინი თავისი ნებით არ ემორჩილებიან სხვა რჯულის ქვეყანას? განა დაგვავეიწყდა მათი მრავალგზისი ცდა გადაეგდოთ სპარსეთის იმპერიის უღელი ამავე გურგინ-ხანის მეთაურობით, რომელიც ახლა სპარსეთის იმპერიის სამი პროვინციის გუბერნატორია!“ ნურც ის დაგვავეიწყდება, გურგინ-ხანის უფროსი ძმა რომ რუსეთშია (არჩილი მაშინ რუსეთს იყო) და იქ პეტრე პირველთან ეძებს დახმარებას; რუსეთის არმიებსაც ხომ შეუძლიათ კავკასია გადმოლახონ, ქართველებს ხელი მისცენ და სპარსეთს ზოლო მოუღონ. „გურგინ-ხანიც ხომ გულით ქრისტიანია!“ და უეჭველად ასე მოხდება: ქართველები და სომხები ერთმანეთს შეეკვრებიან (როგორც ეს ადრეც „სჩვეოდათ“) და რუსეთის დახმარებით სპარსეთისგან თავს დაიხსნიან და ამ დიდ „საქრისტიანო ბრძოლაში“ მთავარ ძალად „საქართველოს მამაცი მცხოვრებლები“ იქნებიან, ხოლო მთავარ გმირად უეჭველად გიორგი მეფე ეყოლებათ მონიშნული!

და ყოველივე ეს მართლაც რომ ჰგავდა სიმართლეს...

და ერთ დღეს გიორგი მეფეს სპარსმა შათირმა ჰუსეინ შაჰის გამოგზავნილი ძვირფასი ხალათი და რაყამი მოართვა. რაყამში ეწერა: „ჩვენ მირ-ვეისი უბრალოდ ვსცანიით და შევირიგეთ, ვინძლო ჩვენი გადაწყვეტილება მართებულად მიიჩნით, მირ-ვეისი თქვენც მართლად ჩათვალთ, შეიერიგთ და თქვენს სამსახურად დაიბრუნოთ!“

რალა გაეწყობოდა — მიიღო და შეირიგა მირ-ვეისი გიორგი მეფემ. საშიშარი და საფთხურიც არაფერი უგრძნა, რადგან მის წინაშე მუხლებზე დაცემული მირ-ვეისის თვალებიდან მხოლოდ მორჩილი და ბედსშერიგებული მონა იმზირებოდა და სხვა არაფერი.

წელიწად-ნახევარი გავიდა „შერიგებიდან“. მირ-ვეისი ძალღურ ერთგულებას იჩენდა. გიორგის სავსებით ამორეცხოდა გულიდან მისდამი „ოდინდელი“ წყენა და ეჭვი.

1708 წელს გიორგი მეფემ თავისი ძმისწული იესე ლევანის ძე ქირმანს სამმართველოდ გაგზავნა და მის ნაცვლად ყანდაპარს მეორე ძმისწული ჩამოიყვანა — ალექსანდრე ლუარსაბის ძე. იმავე წელს გიორგიმ იერუსალიმს, გოლგოთისა და ჯვრის მონასტრის „სახსრად“ და შესამკობად გაგზავნა ორი ათასი თუმანი და „სხვანი მრავალნი შესამკონი“ (დიდი საბუთი უნდა მისცემოდა მირ-ვეისს: გიორგი მეფე ქრისტიანობას არ იშლიდა!). მერე, ოქონის განთქმული ხატი, ჯვარნი და სანაწილენი, რომლებიც ადრე, საქართველოში ყოფნის დროს, გიორგის მესხეთიდან გამოქცეულმა ქართველმა ჩამოუტანა, ახლა მეფემ საქართველოშივე გაგზავნა თავის ძმისწულ ვახტანგ ჯანიშინთან...

...იმ დღეებში მირ-ვეისმა ნადიმი გამართა და გიორგი მეფე მიიწვია. გიორგიმ მირ-ვეისის ასული იხილა და „გარდარეულად მოესურვა“. ეს ქალი უნდა მომცეო, მტკიცედ უთხრა სტუმარმა მასპინძელს. მირ-ვეისი „სიხარულით შეირყა“, ოღონდ „მოფიქრებისთვის“ მცირე დრო უნდა მომცეო.

განვლო კიდევ მცირე დრომ და ერთ დილას მირ-ვეისი მოიქრა სასახლეში და მეფეს აცნობა: ფირინების ტომი აჯანყებულა ჩვენს წინააღმდეგო! (ქართველთაგან კი არავინ იცოდა, რომ იმ „მოფიქრების დროში“ ფირინები სწორედ მირ-ვეისის ნიშანზე აჯანყებულიყვნენ!).

ადრეც ვამბობდი, ფირინების საზიზლარი მოდგმა უნდა ამოწყდეს და ამოიძირკვოსო, — ყვიროდა მირ-ვეისი ვითომ გულწრფელი ლანძღვით. გიორგიმ იგი „დაამშვიდა“ და ძმისწული ალექსანდრე ლუარსაბის ძე იხმო სასწრაფოდ. ქართველთა ჯარი, სულ ათასი კაცი, ჩააბარა და ფირინთა ბუდეების მოსათხრელად გაგზავნა.

მირ-ვეისს კი ისევ ნადიმი აქვს, გიორგი მეფის, ვითარ-
ცა „სიძის“, საპატიოდ. თავს ეგებიან ავღანელნი დიდებულ-
სტუმარს. „ყველაფერი მიართვეს, რისი მირთმევაც კი შეიძ-
ლებოდა. ყველა ცდილობდა ყოფილიყო პირველი ქართვე-
ლი სტუმრისადმი ყოველნაირ სამსახურში... საუცხოო ღზინი
ნი გაჩაღდა“. უკვე დიდი სასმურებით დაეძალნენ ღვინოს.
სვამენ ქართველები მწყურვალედ, დაურიდებლად, უდიე-
რად. ნადიმი (თუ ქორწილი) გრძელდება შუალამემდე. ქა-
ლაქიდან სამი ვერსის მანძილზე დგანან ავღანთა ჯარები და
მირ-ვეისის ნიშანს ელიან. ქართველები კი ჯერჯერობით
ღვინოში იხრჩობიან (ღვინოში და არა სისხლში — ჯერჯე-
რობით). ნადიმი აბარბაცდა, აიშალა და გაიყარა. ღვინით
ხელდარეული ქართველები ერთმანეთს შორდებიან და ცალ-
კერძოულად ბრუნდებიან თავიანთ სახლებში (მათ არ იციან,
რომ სამუდამოდ დაშორდნენ ერთუროს). მეფე გიორგიც
მარტოდმარტო შედის სასახლეში...

მესამედ იყივლეს მამლებმა. ავღანთა რაზმეულები ერთსა
და იმავე ჟამს მიაღვნენ ძილში ჩაძირულ ქართველთა ცალ-
კერძოულ საბინადროებს: ორმოცდაათ-ორმოცდაათი ავღანი
მეომარი — თითოეული ქართველის სიცოცხლის ჩასაქრო-
ბად. ასკაციანი რაზმი — „ყოვლისმძლეველი ქართველი მე-
ფის“ შესამუსრავად...

...კარის ზრიალმა და თოფის გრიალმა წამოავდო ფეხზე
გიორგი მეფე. შშვილდი და კაპარჭი აიტაცა და რვაჯერ მოა-
სწრო ისრის გასროლა. რვაჯერვე გაისმა მომაკვდავის ბლავი-
ლი დალეწილ კართან. ისრები რომ შემოეხარჯა, ხმალგამარ-
თული ეკვეთა უკვე სანთიობოში შემოქრილ მტრებს. ზედიზედ
დასცა და დარეცა, ვისაც მიუხდა და ვინაც მოუხდა. „თო-
ფებიო!“ — გაისმა ბლავილი მირ-ვეისისა და საშინელმა გრი-
ალმა შეაზანზარა სასახლე... სისხლით დატბორილ იატაკზე
ათი-თორმეტი მკვდარი ესვენა — ზოგი ისრით გულგაბო-
ბილი, ზოგიც ხმლით შუაგაჩხილი. ცალკე იწვა ვეება გვა-
მი, ტყვიით დაცხრილული. ეს იყო გიორგი მეთერთმეტე,
მეფე ქართველთა.

...მიეჭრა მირ-ვეისი, დალეწილი მკერდი მოუჩხრიკა და...
ქრისტეს ჯვარცმამ იელვა ქართველი მეფის მეწამულ მკერდ-

ზე. იქვე, სარეკლის სასთუმალ ქვეშ ბიბლია გამოჩნდა, ფსალმუნზე გადაშლილი. აღტაცებული ღმერთი აღმოხდა შირვეისს. სხვა საბუთები რაღა-საჭირო იყო ქართველი მეფის „ლალატის“ დასამტკიცებლად. შაჰსა და ქვეყანას მაჰმადიანობას ეფიცებოდა, ხოლო სულით და გულით ისევ ქრისტიანად დარჩენილა! ჯვარი ააგლიჯა მკერდიდან მოკლულს, ბიბლიაც აიტაცა და მალემსრბოლი იხმო.

მიჰქროდა შათირი ისფაჰანისკენ და მიჰქონდა ქრისტიანული ნივთები გიორგი მეფისა და წერილი მირ-ვეისისა. ავღანთა ბელადი ირანის ხელმწიფეს სწერდა: „აჰა, დახედე და დარწმუნდი, როგორ გაცდუნებდა მეფე ქართველთა!“

...ყანდაპარი კი მირ-ვეისის ჯარებით ავსებულყო. დახოცილ ქართველთა გვამები გამოათრიეს და ქალაქის შუაგულ მოედანზე გროვად დაჰყარეს. გიორგი მეფის უზარმაზარი ცხედარი ზემოდან წამოაწვინეს, ხალხის და ჯარის „თვალსასეიროდ“. მირ-ვეისი ცხენზე აღიმართა, გიორგისკენ ხელი გაიშვირა და შესძახა: „აი, ხელმწიფე გურგინ-ხან, იგი უკვე აღარ არსებობს ცოცხალთა შორის; ქართველი კაცი, ერთადერთი სპარსელთა შორის, რომელმაც ღირსეულად დაიმსახურა სახელი ჭეშმარიტი მხედრისა, ხელმწიფისა და ვაჟაკისა“.

იღვა 1709 წლის 21 აპრილი, დიდი ხუთშაბათი. აღსრულებულყო გიორგი მეთერთმეტე, უკანასკნელი დიდი გიორგი (გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ჭყონდიდელის, გიორგი მესამის, გიორგი მეოთხე ლაშას, გიორგი მეხუთე ბრწყინვალისა და გიორგი სააკაძის შემდგომ). ასე დასრულდა მისი სახელით გამორჩეული „გიორგი-შვიდეული“ საქართველოს ისტორიაში.

აღსრულებულყო მეფე ქართლისა, „გენერალისიმუსი სპარსეთის ჯარებისა“ (როგორც უწოდებდნენ მას იმდროინდელი ევროპელები), ბეგლარბეგი ქირმანისა, ყანდაპარისა და გირიშკისა — ერთდროულად სამშობლო საქართველოს თავდადებული გმირიც და მისი სამშობლოს მოსისხლე „უცხო თესლთა“ ისტორიის მჭედელიც. აღსრულებულყო „მეფე მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და ტანითა“ („ძლიერი გოლიათებრ“), შვენიერ-ჰაეროვანი, პირ-მხიარული, ენატკბი-

ლი („ასეთი სიტყვა ჰქონდა, მტერნი მოყვრად შეცვალის“), უხვი და მრისხანე, მოისარ-მოასპარეზე უებრო, სამხედროთა საქმეთა სრული და ხელგამომავალი“, იმდროინდელი აღმოსავლეთის უდიდესი გენერალი და პოლიტიკოსი, თავისი დროის ქართული ენის დიდი მესიტყვე, ქართული მწიგნობრობის თავკაცი და მეცენატი, თვითონაც მწერლობაში ხელგაწაფული (მისი თხზულებაა „თხრობანი სულთა და ხორცთანი ურთიერთას, თქმული საქართველოს მეფის გიორგის მიერ“) გადაეგო უშვილძიროდ (ის ერთადერთი ძე, ბაგრატი, სპარსეთის მძევლობაში მოუკვდა), თვისტომთაგან დაუტირებლად. გადაეგო ყველაზე მწარე ტრაგედიით — სამშობლო-დაკარგული კაცის ტრაგედიით (აკი უცხო სამყაროში ჩადენილ უდიდეს გმირობასაც ადგილობრივი უმადურობისა და უფასურობის მიწა ეყრება უმეტეს წილად!).

უცნაური იყო მისი წუთისოფელი: დიდმა მამულიშვილმა საყვარელ სამშობლოს საკუთარ წილში მოღვაწეობისას ვერ მისცა იმდენი მადლი და სიკეთე, რამდენიც უცხოეთში მოღვაწეობით და უცხოელთათვის თავის გაწირვით. ამიტომაც უიღბლო ჩანს მისი გმირობა... განა ვისმეს გაეგებოდა (ან გაეგება?!), რომ მისი უებარი სიჭველე და თავგანწირვა უმადურ „უცხო თესლთათვის“ უცხო მხარეში, მაინც დიდ მადლად გამოადგა მის ღვიძლ სამშობლო საქართველოს?! სწორედ მან წარმართა საქართველოს მოსისხლე სპარსეთის ხარბი თვალყური აღმოსავლეთ ირანსა და ავღანისტანისაკენ, ხოლო მასვე ეამს გიორგის ძმისწულმა, დიდმა მამულიშვილმა ვახტანგ მეექვსემ დრო დაიხელთა და ირანის ზურგს უკან მშობლიური ქართლი მკვდრეთით აღადგინა, ააღორძინა და ააყვავა. განა, ყოველივე ეს გიორგი მეთერთმეტის „უიღბლო გმირობის“ მადლი არ იყო?! განა, მისი „უიღბლობა“ მისსავე სამშობლოს ფეხბედნიერ „იღბლად“ არ მოევლინა?!

გამეფდა 26 წლისა, იმეფა 18 წელიწადი, აღესრულა 51 წლისა.

საქართველოდან შორს, უცხო ცის ქვეშ, ცხელ უდაბნოში განზავდა ქართული მიწისა და წყლის მონატრული მხურვალე გული.

უწილობაშები დიაცები არიან ავღანებთან
შედარებით, ხოლო ავღანები დიაცები ვართ
ქართველებთან შედარებით.

ავღანთა აღიარება

გიორგიმ რომ აჯანყებული ფირინების წინააღმდეგ ალე-ქსანდრე ლუარსაბის ძის სარდლობით ქართველთა ათასეული გაგზავნა, იმ ათასეულმა აჯანყებულები მძიმედ დაამარცხა, ხელახლა დახარკა, ნადავლი აიღო და უკან გამობრუნდა. გიორგისთან მოიჩქაროდნენ და არკი იცოდნენ, რაც დამართნოდა მათ მეფეს. ყანდაპარს რომ მიუახლოვდნენ, მაშინ შეიტყვეს შემთხვევით ამბავი მეფისა და ქალაქში დარჩენილ ქართველთა დაღუპვისა. ალექსანდრე მიხვდა, ათასი მეომრით ავღანთა ჯარებითა და ზარბაზნებით გატენილ ქალაქს ვერ აიღებდა და ყანდაპარის გზიდან გირიშკის გზისკენ გადაუხვია. 5000 მეომრით დაედევნა მირ-ვეისი, შემობრუნდნენ ქართველები და შეებნენ. ლესურად ჩათიბეს მეწინავე ავღანნი ქართველებმა. უკუიქცა მირ-ვეისი. ქალაქიდან ახალი ძალები გამოიხმო და კვლავ გამოედევნა. ისევ უკუიქციეს ქართველებმა მკვლელი მათი მეფისა. მაინც არ მოეშვა მირ-ვეისი და რვა დღე-ღამე გაგრძელდა დევნა, დაცემა, უკუტყვევა ყანდაპარიდან გირიშკისკენ მიმავალ გზაზე. თორმეტჯერ დაამარცხეს და გააქციეს ქართველებმა მირ-ვეისი, რამდენიმე ათასი მეომარი გაუწყვიტეს და გაუხეიბრეს. გირიშკის ციხეში შევიდნენ და შეიკეტნენ ქართველნი. მირ-ვეისმა, „დაუცხრომელმან მანქანამან“, 13000 მეომარი მიაცენა გირიშკს ალყაში ქართველთა მოსაქცევად. მაგრამ მტრის ალყად დადგომას დაასწრო ალექსანდრემ, დილა-ბნელზე ჯარი გამოიყვანა და უეცრად დაცა თავს ავღანთა ლაშქართვ ლაშქარს. მრავალი ავღანი შეაკვდა ქართულ ხმლებს. მირ-ვეისმა თავისი მხედრობის ნაფლეთებითლა გაასწრო სიკვდილს...

...გიორგის დაღუპვის შემდგომ ჰუსეინ შაჰმა უქართველე-

ბოდ სცადა ყანდაპარის დალაშქვრა და გაგზავნა კიდეც 15000
ცხენოსანი ყიზილბაში ჰერათის ხანის სარდლობით.

საქართველო
საზღვრო

„მე ქართველებთან ომი მიჭირს, თორემ ყიზილბაშები
ჩემი ცხვრები არიანო“, — უთქვამს მირ-ვეისს და 5000 ავ-
ღანი იკმარა თხუთმეტი ათასი სპარსელის წინააღმდეგ. პირ-
ველი დატაკებისთანავე დაფრთხნენ და აირივნენ სპარსელნი
და თითქმის ერთიან ასწყვიტეს ისინი ავღანელებმა.

მაშ, ისევ საჭირო ყოფილა ქართველი სპასალარი და „წი-
ნამბრძოლობა ქართველთა“, ანუ საჭირო იყო შეეცვალათ
მზაკვრულად მოკლული გიორგი მეფე — „ვალი“ ქართლისა,
ბეგლარბეგი ქირმანისა, ყანდაპარისა, გირიშკისა და სხვათა
და სხვათა.

გიორგის „მაგივრობა“ ყველაზე მეტად ალბათ მის ძმას,
ლევანს დაშვენიდებოდა, მაგრამ ლევანი უკვე ცოცხალი აღარ
იყო — იგი მოულოდნელად გარდაცვლილიყო, გიორგის სიკ-
ვდილიდან ორმოცის თავზე. გიორგისა და ლევანის შემდეგ
სპარსელებს ლევანის უფროსი ძე ქაიხოსრო ჰყავდათ
თვალში ამოდებული. არც ტყუევდებოდნენ ირანის გონება-
სუსტი მესვეურები: ქაიხოსრო ნიჭით, სიმამაცითა და სიქვე-
ლით, დიადაც, ღირსეული მემკვიდრე იყო სახელოვანი ბიძი-
სა და მამისა. და შაჰ ჰუსეინმა ქაიხოსროს ჩააბარა: მეფობა
ქართლისა („ვალი გურჯისტანისა“), მთავარსარდლობა ირა-
ნისა და ბეგლარბეგობა თავრიზისა და ბარდისა. ხოლო, და-
ნარჩენი „სახელოები“ შაჰმა ასე გაანაწილა: ქართლის ჯანი-
შინობა, ანუ ქაიხოსროს მოადგილეობა დაუტოვა ისევ მის
ძმას ვახტანგს, ქირმანის ბეგლარბეგობა მისცა მესამე ძმას
იესეს და ისფაჰანის ტარულობა — მეოთხე ძმას როსტომს...

...1710 წელს ქაიხოსრო მეფე ყანდაპარისაკენ გაეშურა.
30000 ირანელს წინ მთავარ, „უტყუარ საიმედო ძალად“
1200 ქართველი მიუძღოდა. ქირმანელთა ჯარს ქირმანის
ბეგლარბეგი იესე ბატონიშვილი სარდლობდა; გირიშკის
ომგადანახადი ქართველთა ათასეულიც შეუერთდათ, ალექ-
სანდრე ლუარსაბის ძის მეთაურობით. ყანდაპარს რომ მი-
უახლოვდნენ, შემოეგებათ მირ-ვეისი, ავღანთა უზარმაზარი
მხედრობით. ბრძოლა ისევ ქართველებმა გახსნეს. შუაგულს
თვითონ ქაიხოსრო მიუძღოდა, მარჯვენა ფლანგს — იესე.

მარცხენას — ალექსანდრე. პირველი დატაკებისთანავე გა-
ექცნენ ავღანელნი ქართველთა შეტევას. გამოედევნენ ქარ-
თველები. მიჰყვნენ სპარსელები. მირ-ვეისი ტყვეობას ძლივს
გადაურჩა და ყანდაპარის კედლებში შეაღწია. ქაიხოსრომ
ალყა შემოართყა ყანდაპარს. რამდენჯერმე გამოიჭრა მირ-ვე-
ისი ჯარით, მაგრამ ყოველთვის ისევ დამარცხდა, კვლავ შე-
ეფარა ქალაქის კედლებს. ალყა გაჭიანურდა რამდენიმე თვეს.
ქაიხოსროს ბანაკში შიმშილი და ავადმყოფობა გამძლავრდა.
მირ-ვეისმა დრო იხელთა და გამოიჭრა ქალაქიდან დიდის
მხედრობით. საშინელ ბრძოლაში ჩატოვეს ქართველები ყი-
ზილბაშებმა, თვითონ კი გამოქცევით თავს უშველეს. ქართ-
ველთა უმრავლესობა შეაკვდა მტერს. ბრძოლაში დაიღუპნენ
ალექსანდრე ლუარსაბის ძე და თვითონ ქაიხოსრო, მეფე
ქართლისა, „გენერალისიმუსი სპარსეთის ჯარებისა“, * ბეგ-
ლარბეგი თავრიზისა და ბარდისა, „ცოდნის იადგარი“, მაღალ-
გონიერი სახელმწიფო კაცი, მამაცი მხედარი და ნიჭიერი მხე-
დართმთავარი.

ეს მოხდა 1711 წლის 27 სექტემბერს.

და სწორედ მაშინ ითქვა თვითონ ავღანელთ შორის: „ყი-
ზილბაშები დიაცები არიან ავღანებთან შედარებით; ხოლო
ავღანები დიაცები ვართ ქართველებთან შედარებით“.

ვახტანგ ჯანიშინი

სანამ მეფენი გიორგი და ქაიხოსრო ავღანეთში იბრძოდ-
ნენ და იხოცებოდნენ, მანამ ქართლის ტახტზე „ჯანიშინი“
(მოადგილე) იჯდა — ვახტანგ ლევანის ძე. ვახტან-
გის „ჯანიშინობა“ საერთო სათვალავით გაგრძელდა ცხრა წე-
ლიწადი, ქართლი დიდი ეროვნული აღორძინების, აღმავ-
ლობისა და აყვავების გზას შეუდგა. ქვეყნის ნივთიერ, სული-
ერ, სამხედრო და პოლიტიკურ ცხოვრებაში ვახტანგი სწო-
რედ ღირსეული მემკვიდრე გამოდგა დიდი სახელმწიფო და
პულტურული მოღვაწეებისა.

* ასე უწოდებს ქაიხოსროს ფრანგი პიერ ისუდენი.

ვახტანგი ჯერ პიროვნულად იყო მომზადებული ეგზომ მაღალსახელმწიფოებრივი და მაღალკულტურული მოღვაწეობისათვის. იყო იგი „ზნესრული“, „ფრიად მოღვაწე, სამღვდელოთა პატივისმცემელი, ქვრივ-ობოლთა, გლახაკთა ნიმიცემელი, შემბრალე, ეკლესიათა მაშენებელი, ხატთა, ჯვართა მამკობელი, მოწყალე, ცოდნისმოყვარე, ბრძენი, მხნე და ახოვანი, შვენიერ-ჰაეროვანი, მუშაკი, უხვი და მშვიდი, არამედ მრისხანე. ამან მოიწყო ყოვლითა ქართველნი“. დიდაც მრავალშრივი იყო მისი გონებისა და „მუშაკობის“ თვალსაწიერი. იგი არ ყოფილა მხოლოდ „მშრალი გვირგვინოსანი“, არამედ იყო ქვეყნის ქეშმარიტი განმანათლებელი, დიდი მწიგნობრობის მოთავე და მეცენატ-მფარველი, თვითონ მგრძნობიარე პოეტი, მეცნიერული მუშაობის სულისჩამდგმელი, სამწიგნობრო გამომცემლობის მესაფუძველე, სამოსამართლო სჯულმდებელი და სახელმწიფოებრივი კანონმყრელი. ვახტანგი არის დამაარსებელი საქართველოში პირველი სტამბისა, სადაც პირველად დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“, თვითონ ვახტანგის მიერ მეცნიერულად კომენტირებული და რედაქტირებული. აქვე დაიბეჭდა მრავალი საღვთისმეტყველო და საერო ხასიათის წიგნი. მბეჭდველობითი საქმიანობით ვახტანგმა შექმნა ისეთი განწყობილება, რომ „უმცარნიცა სამღვდელოთა წერილთა იკითხვიდიან“.

სტამბის შექმნაში ვახტანგს ფასდაუდებელი დახმარება გაუწია რუმინეთში მცხოვრებმა დიდმა ქართველმა მოღვაწემ ანთიმოზ ივერიელმა, დიდმა საეკლესიო რეფორმატორმა, ხუროთმოძღვარმა, მოქანდაკემ, მხატვარმა, ორატორმა, რომელსაც მანამდე შეექმნა სტამბები რუმინულ, ბერძნულ, სლავურ და არაბულ ენებზე.

ვახტანგი იყო პირველი, რომელმაც ხელი მოჰკიდა „ქართლის ცხოვრების“ მეცნიერულ შესწავლას, ხელახალ დამუშავებას, გასწორებას და შევსებას. საამისოდ მან, ბერი ეგნატაშვილის მეთაურობით, შექმნა „მეცნიერ კაცთა“ კომისია, რომლის საკვლევადიებო განზრახულება, სამუშაო განწესება და ჩატარებული მუშაობის შინაარსი წარმოდგენილია ვახტანგისეული „ქართლის ცხოვრების“ წინასიტყვაობაში, ანუ თავისებურ „მანიფესტში“.

ვახტანგმა ქართლის სამეფო სადარბაზოდან ზედი-
ზედ გააძევა სპარსული ნასუფრალის შემყურე „ანტი-
ქართველი“ თანამემამულენი და მათ ადგილზე დანიშნა,
ჰეშმარიტი პატრიოტები — გონიერნი, განათლებულნი,
მამულისთვის თავდადებულნი, მსგავსნი დიდი მწერლი-
სა და განმანათლებლის სულხან-საბა ორბელიანი-
სა.

საქართველოს ერთიანი იდეოლოგია ისევ ქრისტიანულ
სარწმუნოებას ემყარებოდა, „ქრისტიანობა“ და „ქართველო-
ბა“ ისევ ერთ მთლიან სულიერ-სხეულებრივ ეროვნულ თვით-
მყოფობას გულისხმობდა. ეს ყველაზე კარგად ვახტანგ
ჯანიშინმა იცოდა და იმიტომაც „ინება საქართველოს სარწ-
მუნოების გაძლიერება“, ქრისტიანული ეკლესიის განწმენ-
და, განმტკიცება და აღზევება. 1705 წელს საეკლესიო კრე-
ბა მოიწვია, რომელმაც საქართველოს კათალიკოსად აკურ-
თხა ვახტანგის ძმა დომენტი, რუსეთიდან ახლად დაბრუ-
ნებულნი, ფრიად განათლებული და განსწავლული კაცი.

ვახტანგმა აღაშენა და განაახლა ბევრი ტაძარი და ეკლე-
სია, მათ შორის „სიონის გუმბათი და სამხრო და შეამკო
ყოვლითურთ სიპატიოსნითა, განაპატიოსნა ცხოვლისმყოფე-
ლი სვეტი და დაასვენა კარსა სვეტისასა ხატი პატიოსანი,
შემკული ყოვლითურთ სიპატიოსნითა, შემოავლო სვეტსა
ფარდა მძიმისა ზარბაბისა, გამოუცვალა კანკელსა ზევითა
სვეტები, თლილის ქვისა და აღაშენა ურბნისის სამრეკლო
და გალავანი, განაპატიოსნა შიგნით გარემდი“. გაპყავდა გზე-
ბი, აგებდა ხიდებს, სავაჭრო ქარვასლებს, წისქვილებს, წყა-
როებს („ვახტანგის რუ-ები“), მართავდა წყალსადენებს.
აშენებდა ახალ ქალაქებს, დაბებს, სოფლებს, „აღაშენა ხუ-
ნანი და სოფლები უშენსა ადგილებსა“. აშენდა, დამშვენდა
და გაიზარდა თვითონ ტფილისი. საქართველოს სატახტოში
მაშინ ოცი ათას მცხოვრებზე მეტი ითვლებოდა. იყო გაცხო-
ველებული ვაჭრობა, ხელოსნობა ნაირსახოვანი — წარმო-
ება საომარი საჭურველისა და სამუშაო იარაღებისა, ოქრო-
ვერცხლის სამკაულთა, მუსიკალურ საკრავთა, ქსოვილთა,
საოჯახო ჭურჭლეულთა, თოფის წამლისა და ტყვიისა, ცხე-

ნთა და აქლემთა მოკაზმულობისა, საღებავებისა, სასმელე-
ბისა. ტფილისს ვახტანგმა აღაშენა ბრწყინვალე სასახლე.

ვახტანგი შეიქნა სამართლებრივი (გინა „იურიდიული“) სჯულმდებელი (გინა „კოდიფიკატორი“), რომელმაც „დასწერა წიგნი სამართლისა და მით სჯიდიან მსაჯულნი“. „ვახტანგის სამართალი“ ეხებოდა ცხოვრების ყოველ მხარეს — საბატონე მო ურთიერთობებს, წოდებრივ მიმართებებს, ქონებას, ნასყიდობას, ვალს, მემკვიდრეობას, ქურდობას, მკვლელობას, ოჯახს, ზნეობას. ცალკე საკანონმდებლო ძეგლად შეადგინა ვახტანგმა „დასტურლამალი“, თავისებური „ახალი ვარიანტი“ ძველი „ხელმწიფის კარის გარიგებისა“, რომელიც განსაზღვრავდა სახელმწიფო „ინსტიტუტების“ გარეგნულ სახესაცა და შინაარსსაც.

თავისი, ვითარცა ერთპიროვნული მეუფის, ხელისუფლების ასამაღლებლად, ვახტანგმა „განაწყენა სპანი როქითა მცველად თვისად“, ანუ „სამეფო გვარდია“. ეს უნდა ყოფილიყო ჯანიშინის საყრდენი ძალა „თავგანმზიდავი“ ფეოდალების დასათრგუნავად და „დასამშვიდებლად“.

და კიდევ — უდიდესი ჰუმანიზმი ვახტანგ ჯანიშინისა: მან „მოშალა ტყვის-ყიდვა“.

ამას კი არ შეურიგდნენ საქართველოს სატახტოში ჩამკვიდრებული სპარსელები, რომლებიც ქართველი ტყვის ყიდვა-გაყიდვით დიდ შემოსავალს ღებულობდნენ. ასე არ უნდაო, და ვახტანგმაც „დაამდაბლნა თათარნი და უმეტეს ტფილისის ციხის მცველნი და აღამაღლა ქართველნი“. ამან სულ გააცოფა ტფილისელი თათრები, ისინი „განდგნენ და დახშნეს კარნი ციხისა და იწყეს სროლა თოფ-ზარბაზანთა“. ვახტანგმა შაჰს „მიანდო“ ამბოხებულ ყიზილბაშთა „მოვლა“. შაჰ სულთან ჰუსეინს ეამა „ერთგული ჯანიშინის თავაზიანობა“ და „წარმოავლინა მტარვალნი“, რომელთაც შეიპყრეს მემამოხე სპარსელები, ხელ-ფეხზე ხუნდები დაადეს, ვახტანგის წინაშე მუხლებზე დააჩოქეს, მერე ირანს წაიყვანეს და აღამუთის ციხეში ჩაჰყარეს.

ქართლში ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა ძალაში დარჩა.

ვახტანგის ძალმოსილება და უზენაესობა უკვე ქართლის საზღვრებსაც სცილდებოდა: „ამას მორჩილებდნენ იმერნი,

უსმენდნენ კახნი“. კახეთთან და იმერეთთან „სიახლოვეს“ გულისხმობდა ვახტანგის ორივე ასულის ქორწინება. თამარ ბატონიშვილი მამამ ცოლად შერთო კახეთის მეფის ერეკლე პირველის უმცროს ძეს თეიმურაზს (შემდგომში მეფე თეიმურაზ მეორე. ეს ქორწინება უპირატესად ილბლიანი გამოდგება თუნდაც იმიტომ, რომ თამარი გახდა დედა სახელოვანი ერეკლე მეორისა). ხოლო თამარის მომდევნო დაი ანუკა ვახტანგმა შეაუღლა იმერეთის დიდ ფეოდალს, ვახუშტი აბაშიძეს...

...ვახტანგის ჯანიშინობის დროს, მისი უფროსი ბიძა, კახეთსა და იმერეთს მეფედ ნამყოფი არჩილი, რუსეთში ცხოვრობდა ოჯახით. იგი რუსეთს გაემგზავრა 1698 წელს. მანამდე კი მისი ვაჟი ალექსანდრე ბატონიშვილი პეტრე პირველთან ერთად ატარებდა ჭაბუკობის წლებს. ქართველები მოსკოვის მახლობლად, სოფელ ვსესვიატსკოეში ცხოვრობდნენ. 1697 წელს პეტრე პირველმა მოაწყო სახელოვანი „დიდი ელჩობა“ ევროპაში, სადაც ინკოგნიტოდ ჩასულ ხელმწიფეს თან ახლდა — როგორც ევროპელები ამბობდნენ — „ქართველი თავადი ალესანდრე ბაგრატიონი“, ანუ „ცარევიჩი იმერეტინსკი“. კენიგსბერგში პეტრე და ალექსანდრე საარტილერიო და საფორტიფიკაციო ხელოვნებას სწავლობდნენ გამოჩენილ პრუსიელ ინჟინერთან შტენეიტნერ ფონ შტერნფელდთან, კენიგსბერგიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი ჰაავას გაემგზავრა საარტილერიო ცოდნის გასადრმაველად. ჰოლანდიაში ყველას აოცებდა „ქართველი თავადი ალექსანდრე ბაგრატიონი“ — ნიჭით, დაკვირვებულობით, სწრაფსაზრიანობით, ვაჟკაცობით, აღზრდილობით. მეილდენბერგში გამართულ საარტილერიო გამოცდებზე ყველა გააკვირვა „ბომბარდირების ხელოვნებაში“ ქართველი ბატონიშვილის განსწავლულობამ და გაწაფულობამ. პეტრე აღფრთოვანებული იყო „ძმისა“ და „მეგობრის“ წარმატებით. ალექსანდრესთან სიახლოვეს ესწრაფვოდნენ ჰოლანდიელი სწავლულნი, სამხედრონი, იურისტები, „მაღალ საზოგადოებაზე“ დახარბებული პლუტოკრატები. ევროპელებისათვის პირდაპირ „აღმოჩენა“ იყო ეს „საოცარი ქართველი“, თავისუფალ დროს ქართული ტანსაცმლით მორთულ-

მოკაზმული. მერე ქალაქ უტრეხტში სწავლობდა არტილერი-
ასა და ფორტიფიკაციას ალექსანდრე ბატონიშვილი. მასწავლებელი იყო დიდი სპეციალისტი იან გოშკა. ალექ-
სანდრე არტილერიისა და ფორტიფიკაციის გარდა სწავლობ-
და ყველაფერს, რაიც იმდროინდელი ევროპის ქვეყნებში
შეეძლო ეხილა, ვითარცა უმაღლესი სულიერი და ნივთიერი
კულტურის მონაპოვარი — მწერლობა, წიგნის ბეჭდვა, ფერ-
წერა, ქანდაკება, ხუროთმოძღვრება. 1698 წელს პეტრე ინ-
გლისს წავიდა და თან წაიყვანა ალექსანდრე ბატონიშვილი.
ავსტრიელი რეზიდენტი ჰოფმანი წერდა, რომ აქ, ინგ-
ლისში, რუსეთის ხელმწიფეს „ძინავს ეგრეთ წოდებულ თა-
ვად ალექსანდრე იმერეტინსკისთან, ერთ ექიმთან და კიდევ
სამ თუ ოთხ ადამიანთან ერთად, ერთს პატარა ოთახში“.

1700 წლის 19 მაისს, ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ,
პეტრე პირველმა გამოსცა ბრძანება: „საქვემეხო („პუშკარუ-
ლი“) პრიკაზის ყველა საქმე განაგოს არტილერიის გენერალ-
მა, უფლისწულმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“. მაშინვე პეტ-
რემ დააწესა უმაღლესი სამხედრო წოდება „გენერალ-ფელდ-
ცეხმეისტერისა“. და ეს წოდებაც მიანიჭა პირველად ისევ
ალექსანდრე ბატონიშვილს.

ასე შეიქნა არჩილ მეფის უფროსი ვაჟი რუსეთის არტი-
ლერიის „მამამთავარი“ — რუსეთის პირველი არტილერის-
ტი, არტილერიის პირველი „მინისტრი“ და პირველი გენე-
რალ-ფელდცეხმეისტერი. იგი მაშინ ოცდაათი წლისა იყო.

ალექსანდრე მისთვის ჩვეული ცხოველმყოფელობითა და
დაუცხრომლობით შეუდგა რუსეთის საარტილერიო-საომარი
სხეულის ჩამოყალიბებასა და დაფუძნებას. მაგრამ უეცარმა
კატასტროფამ უეცრადვე დაამხო დიდების მწვერვალზე აღ-
ზევებული უფლისწული. „საქვემეხო პრიკაზის“ უფროსად
ალექსანდრეს დანიშნვიდან (1700 წლის 19 მაისი) ზუსტად
სამი თვის თავზე (1700 წლის 19 აგვისტო) დაიწყო „ჩრდი-
ლოეთის ომი“ — ოცდაერთწლიანი სამკედრო-სასიცოცხლო
კიდილი რუსეთსა და შვეციას შორის. პირველ შეტაკებაში,
ნარვასთან, შვედებმა მოპირდაპირე დაამარცხეს, გენერალი-
ტეტი ტყვედ წაიყვანეს, ტყვეთა შორის იყო ალექსანდრე
არჩილის ძე...

— ალექსანდრე არჩილის ძე არის შესანიშნავი მაგალი-
თი ბედის უკუღმართობისა — წერს სახელოვანი ვოლტერ-
რი — იგი, საქართველოს გვირგვინის უდავო მემკვიდრე,
ბედისწერამ შვეციის ტყვედ აქცია. მამამისი — არჩილი, ხელ-
მწიფე ყველაზე მშვენიერი ქვეყნისა, — რომელიც გაშლილია
არარატსა, კავკასიონსა და შავ ზღვას შორის — მტრებმა
აიძულეს სამშობლო დაეტოვებინა. მან ოსმალეთის ხონთქარ-
თან თავშესაფარს რუსეთის იმპერატორის წყალობა არჩია.
არჩილის ვაჟი ნარვასთან შეტაკებისას ფინელ ჯარისკაცებს
შეუპყრიათ, ტანზე შემოუძარცვავთ და ის იყო კიდევაც უნდა
მოეკლათ, რომ გრაფმა რენშილდმა გამოჰგლიჯა ხელიდან გამ-
ხეცებულ მეომრებს ძვირფასი ტყვე და მეფეს მიჰგვარა. გა-
ოცდა კარლოსი, როცა შეიტყო ვინაობა ამ მშვენიერი ვაჟკა-
ცისა. კავკასიის მთების ძირას დაბადებული აზიელი პრინცი,
რომელმაც ტყვეობა უნდა გაატაროს ყინულოვანი შვეციის მი-
წაზე! „ეს იმას ჰგავს, ერთ მშვენიერ დღეს მე რომ აღმოვჩნდე
ტყვედ ყირიმელ თათრებთან!“ — შესძახა კარლოსმა...

ბევრი ეცადა და იბრძოლა არჩილმა შვილის გამოხსნისა-
თვის, პეტრე პირველიც ბევრს პირდებოდა, მაგრამ წელი
წელს მისდევდა და რუსი ოფიცრებისა და ქართველი უფ-
ლისწულის უმძიმესი ტყვეობა კვლავ გრძელდებოდა. ბო-
ლოს, შვეციის მეფემ კარლოს მეთორმეტემ ალექსანდრეს
გასათავისუფლებლად ათი ტონა ოქრო მოითხოვა! პეტრემ
ალექსანდრეს შეუთვალა, როგორ მოვიქცეო. ალექსანდრემ
სასწრაფოდ მოაბრუნა პასუხი: „არა თუ სათქმელად, ფიქრა-
დაც არ მომსვლია, რაიმე ზარალი მოუვიდეს სახელმწიფოს
ჩვენი გულისათვის, თუნდაც ათასჯერ უკეთესები ვიყოთ.
ჩვენ ამისთვის ვართ მოწოდებული მხოლოდ: ვითმინოთ და
მოვკვდეთ ხელმწიფისა და მამულისათვის!“.

და შვეციის ტყვეობაში მოკვდა ქართველი უფლისწული,
უახლოესი თანამოღვაწე რუსეთის უდიდესი ხელმწიფისა,
რუსული არტილერიის მთავარსარდალი, რუსული არმიის პირ-
ველი გენერალ-ფელდცეხმეისტერი.

დარჩა არჩილ მეფე, მეუღლე დედოფალი ქეთევანი და ასუ-
ლი დარეჯანი. პეტრე პირველმა ალექსანდრეს სიკვდილამდე
არჩილს სამუდამო საკუთრებად დაუმტკიცა ვსესვიატსკოე,

მასთან — სოფელი პახრა და ნიენიგოროდის „ვოლსტეპი“
— ტერიუშევი, ბელგოროდი და ლისკოვი.

პეტრემ არჩილს საგამგებლოდ და საპატრონოდ გადასცა რუსული ქრისტიანული კულტურის მშენებელი — დონის მონასტერი, სადაც ესვენა დონის ღვთისმშობლის ხატი, სიმბოლო და სიამაყე რუსული გმირობისა და მამულიშვილობისა (ეს ხატი წინ მიუძღოდა სახელოვან დიმიტრი დონელს კულიკოვოს ველზე მონღოლ-თათრებთან გამართულ ბრძოლაში 1380 წელს). დონის მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი საეკლესიო შოღვაწე არქიმანდრიტი ლავრენტი. დონის მონასტერი არჩილმა პირველხარისხოვან საომარ ციხეებურჯად გადააქცია. მას მოსკოვი უნდა დაეცვა სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან.

არჩილის გვერდით იმეამად ქართულ კოლონიაში ცხოვრობდნენ და რუსული სახელმწიფოსა და კულტურის სამსახურში იღვნენ „ჩრდილოური ოდისეის“ თანამგზავრები: დავითაშვილი, თურქესტანიშვილი, ამბრასაძე („აბრაზანცევი“), ხერხულიძე („ხერხულიძევი“), სოლოლაშვილი („სოლოგოვი“), დადიანი („დადიანოვი“), ქვარიანი, ჯაფარიძე, საყვარელიძე, ბეჟანიშვილი, ალადაშვილი — სულ ოცამდე წარჩინებული და ასორმოდამდე „მდაბიური“ ქართული გვარი.

არჩილი დაუცხრომლად ზრუნავდა ქართული წიგნის ბეჭდვისათვის მოსკოვში. 1703 წელს პეტრეს ბრძანებით შეუდგნენ ქართული წიგნის ბეჭდვას და 1705 წელს გამოვიდა კიდევ ქართული „დავითნი“.

გარდაიცვალა არჩილი 1713 წლის 16 აპრილს. დაიკრძალა იქვე, დონის მონასტერს, შვილების გვერდით. აღარ იყო ამ ქვეყნად არჩილ მეორე, მეფე ქართველთა და პოეტი ქართველთა. უმძლავრესი მკლავი რომ ჰქონდა, უბასრესი ხმალი, უგრძესი ისარი („12 მუჭი სიგრძითა“), მაგრამ მხედრობას და ხელმწიფობას მაინც მისმა პოეტურმა ქნარმა აჯობა!

მეფე იყო და ჰგოდებდა: „მეფედ ვიწოდე, ვერ გავიწოდე ფეხი ჩემისა გონებისადა“.

მხედარი იყო და თავს დასცინოდა: „ვიყავ მხედარი — კარგ სახედარი“.

პოეტი იყო და მართლაც დიდებულ პოეტურ ქმნილებად, „წმინდა ქართულ პოეზიად“ დარჩა მისი „არჩილიანი“.

აღსრულებულიყო უბედური კაცი-ამბოჯარი, უბედური მამა-მშობელი, უბედური ხელმწიფე-პატრონი.

გამეფდა 14 წლისა, იმეფა იმერეთში 6 წელიწადი (ხუთჯერ წყვეტილი მეფობით), კახეთში — 11 წელიწადი, უცხოებაში გაატარა 17 წელიწადი, აღესრულა შობითგან 66 წლისა.

იმ ჩვიდმეტი წლის „უცხოებაში“, დიხაც, „მოალერსებული“ იყო „ქრისტესმიერ ძმათაგან“, მაგრამ მაინც „წამოსცდენია“ ეს მწარე ლექსი:

თუ კაცსა მიხვდეს გრძლად ყოფნა უცხოს თემსა და მიწებსა,
შარბათიც ჰქონდეს სასმელად, ნაღველად ამოიწებსა...

დარჩა ორი ქალი, — ერთი არჩილის სიკვდილით დაქვრივებული, მეორე დაობლებული — მეუღლე ქეთევანი და ასული დარეჯანი. რუსები ქეთევანს ეკატერინეს ეძახდნენ, დარეჯანს — დარიას. ქეთევანი გარდაიცვალა 1719 წელს. პეტრე პირველის ბრძანებით, მეუღლე არჩილ მეფისა და დედა საყვარელი „მეგობრისა“ და „ძმის“ ალექსანდრე ბატონიშვილისა, დაქრძალა დიდი ზარ-ზეიმით. ქართველი დედოფლის წესის აგებაში მონაწილეობდნენ უმაღლესი სამღვდელთა რუსეთისა და უცხოეთისა: სარსკისა და პოდოლსკის მიტროპოლიტი ეგნატე, პალესტინელი არქიელი მიტროპოლიტი თებაიდელი, მელეკენის მიტროპოლიტი გრიგორი, პეტროვსკისა და ზლატოუსტის არქიმანდრიტები და სერბიის არქიმანდრიტი იოაკიმე.

აღარავინ დარჩენილიყო არჩილ მეფის ოჯახისაგან, თვინიერ დარეჯან-დარიასი...

...1711 წელს, ქაიხოსრო მეფის დაღუპვის შემდეგ, ვახტანგი სპარსეთს გაეშურა ქართლის სამეფო მემკვიდრეობის მისაღებად. შაჰ სულთან ჰუსეინმა იგი დიდი პატივით მიიღო, მაგრამ ბოლოს, „როგორც წესი“, მაინც ქრისტიანობის უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება მოსთხოვა. ვახტანგმა ცივად იუარა.

ისფაჰანში ფრანგი მისიონერი პიერ ისუდენი შეხ-
6. ლ. სანიკიძე

ვედრია და იმისთვის უთქვამს ვახტანგს: ნაკუწებად რომ
მაქციონ, ქრისტეს სჯულს მაინც არ ვუღალატებ და მამამადი
ანად არ მოვიქცევიო.

ჰუსეინ შაჰმა ვახტანგი ქირმანს გადაასახლა, ხოლო ქარ-
თლი მის ძმას, გამაჰმადიანებულ იესეს ჩააბარა...

იესემ ორი წელი (1714-1716) იმეფა უალრესად მძიმე
მეფობით: ქართლები არ სცნობდნენ „გადარჯულებული“
რენეგატის „თათრულ მეფობას“. იგი მხოლოდ „დროებით
ბოროტებად“ იყო მიჩნეული, ხოლო ნამდვილ და „მუდმივ“
ხელმწიფედ ისევ ვახტანგი ეგულებოდა ხალხს, ჯარს, ერსა
და ბერს.

იესეს საწინააღმდეგო მოძრაობა ქართლში მისი მოსვლის
დღიდანვე დაიწყო. ამ „შოძრაობის“ მეთაური იყო ვახტან-
გის უფროსი ძე ბაქარი...

...1714 წელს ისევ აუჯანყდნენ სპარსელებს ავღანელები.
ირანის მესვეურებმა ისევ მიაპყრეს მავედრებელი შხერა
„სპარსელ ქართველებს“. ხოლო ქართველებმა (როგორც ამას
გვაუწყებს ინგლისელი ჰანვეი) შაჰს „შეუთვალეს: ყოველი
მარცხი, რაც კი ავღანთაგან სპარსეთს უგემნია, არის მხოლოდ
ყიზილბაშთა ლაჩრობისა და უნიჭობის შედეგი. ამიტომ ჩვენ
საომრად წავალთ და ავღანელებს კიდევაც გავანადგურებთ,
უკეთუ ჯარი მხოლოდ ქართველებისგან შეიყრება და საომარი
ხარჯებიც საქმარისად და დროისად გაიცემაო. მაგრამ ვერ გა-
ბედეს ირანის მესვეურებმა ქართველთა მოთხოვნის შესრუ-
ლება: ეჭვი არ არის, მართლაც გაიმარჯვებენ ქართველები ავ-
ღანელებზე (აკი თვითონ ამბობენ ავღანელნი — ყიზილბაშები
ჩვენთან დიაცები არიან, ხოლო ჩვენ ქართველებთან ვართ
დიაცებიო!), მაგრამ შემდგომ, გამარჯვების შემდგომ როგორ-
ღა მოიქცევიან ქართველები?! ვინ დაგვარწმუნებს, რომ ავ-
ღანთა შქლეველი ქართველები ავღანელებზე „უფრო დიაც“
ყიზილბაშებს არ დაერევიან და „თავის მბრძანებელ“ სპარ-
სეთს „თავის საყმო“ ქვეყნად არ გადააქცევენ? არა! უმჯო-
ბესია გვეშინოდეს ავღანელებისა, ვიდრე გვემუქრებოდეს
უეჭველი უღელი აღზევებული ქართველებისა!..

სანამ ეს ამბები ხდებოდა, ვახტანგი ქირმანის ტყვეობაში პწერლობით „შეექცეოდა“ და პოეტურ მუზასთან ტრფიალუბაში იქარგებდა ჯავრსა და კაეშანს. „სხვა საქმე არა მქონდა რა, ამის შექცევას გამოვეკიდეო... თუცა დამეკლოს რამე, ნუ დამგმობთ. ჩემი ჭირი ქვას ჰქონებოდა, დადნებოდა. ჩემი ფიქრი და ნაღველი ზღვის ალაგს აავსებდა“, — წერდა იგი ხაღველიანად. ქირმანში თარგმნა ვახტანგმა მსოფლიო ლიტერატურის შესანიშნავი ქმნილება „ქილილა და დამანა“. აქაურმა წუხილმა შთააგონა პოეტ-პოლიტიკოსს ბევრი სტრიქონი მისი „ტრისტიციებისა“.

მაგრამ მხოლოდ ლიტერატურული ქვითინით როდი ცხოვრობდა ქირმანში ვახტანგ ბატონიშვილი. იგი დაუცხრომლად ეძიებდა უფრო „ძლიერ საშუალებას“, რაიც აიძულებდა ან დაიყოლიებდა სპარსეთის ხელისუფლებას, მიეკუთვნებიათ ქრისტიანი ბატონიშვილისთვის მისი ქრისტიანი ქვეყანა, „რჯულშეუცვლელად“.

ასეთ საშუალებად ვახტანგმა მიიჩნია დასავლეთი ევროპა, საითაც მის წინაპრებს დიდი ხნის წინათ ეკვლიათ გზები. ევროპას კი ელჩი სჭირდებოდა „ევროპის დონისა“... და ჰყავდა კიდევ ასეთი კაცი ვახტანგს.

ეს იყო სულხან-საბა ორბელიანი, ჭეშმარიტი „მამა საქართველოსი“.

“საქართველოს მამა“ ევროპაში

იგი დაიბადა 1658 წლის 4 ნოემბერს, კვირა დღეს, „ჟამსა შუალამისასა“, ტანძიაში.

მამა — ვახტანგ ორბელიშვილი (ანუ ბარათაშვილ-ორბელიშვილი, ანუ ყაფლანიშვილი), მდივანბეგი ქართლის მეფე ვახტანგ მეხუთის დროს. ვახტანგის დაი, როდამი, ქართლის დედოფალი იყო — იგი ცოლად ჰყავდა ვახტანგ მეხუთეს.

დედა — თამარი, ასული ზაალ არაგვის ერისთავისა, ბახტრიონული აჯანყების ერთ-ერთი მოთავეისა.

სულხანი დაარქვეს პირმშო ძეს.

ალიზარდა იმჟამინდელ „უმადლეს სკოლაში“ — მუხრანელ მეფე-ბაგრატიონთა ოჯახში, ანუ უფლისწულ-მამულაშვილთა (არჩილი, გიორგი, ლევანი) შორის.

შეისწავლა თეოლოგია, ფილოსოფია, ბუნებისმეტყველება, გამორჩევით — ფილოლოგია.

იგი შეიქნა გამზრდელი და მასწავლებელი ვახტანგ ლევანის ძე ჯანიშინისა.

გიორგი მეთერთმეტის დაცემისა და ერეკლე პირველის გამეფებისთანავე სულხან ორბელიანი პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოშორდა, ბერად აღიკვეცა და სასულიერო სახელად დაირქვა ს ა ბ ა. იგი დამკვიდრდა გარეჯას.

გარეჯაში დაწერა საბამ თხზულება „სწავლა-მოძღვრებანი“. უკვე დაწერილი ჰქონდა „სიტყვის კონა“, პოეტურად ხორცშესხმული ლექსიკონი. მერე დაიწერება მშვენიერად ქართული სიტყვიერებისა, პოეზიისა და პროზისა: „სიბრძნე-სიცრუისა“, „ქილილა და დამანა“, „მოგზაურობა ევროპაში“, ლექსები.

1712 წელს „საქართველოს მამა“ სპარსეთში წაჰყვა თავის გაზრდილს ვახტანგ ჯანიშინს...

...1713 წლის 17 აგვისტოს 55 წლის სულხან-საბა ორბელიანი მიემგზავრება ევროპაში, ანუ „მიიპარება“ სპარსელთაგან და ვახტანგის მტერთაგან იღუმალ. იგი წაჰყვა ფრანგ კათოლიკე მისიონერს ჟ ა ნ რ ი შ ა რ ს. ჩავიდნენ სტამბოლს. აქ რიშარმა სულხან-საბა წარუდგინა საფრანგეთის ელჩს დე ზ ა ლ უ რ ს, რომელიც დიდი პატივით შეხვდა „მალაქ ქართველ დიასპანს“. სტამბოლიდან წასულნი, 1714 წლის 23 იანვარს ჩავიდნენ ქალაქ მარსელში. აქაურმა მერმა აგრეთვე პატივით მიიღო ქართველი ელჩი. მარსელიდან რიშარმა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს ჟ ა ნ ბ ა ტ ი ს ტ დ ე ტ ო რ ს ი ს აცნობა „საქართველოს მეფის ბიძის“ ჩამოსვლა და საფრანგეთის ხელმწიფესთან მისი შეხვედრის სურვილი.

აქედანვე სულხან-საბამ წერილი გაგზავნა რომში, კარდინალთან, რომელსაც შეატყობინა ევროპაში მისი ჩამოსვლის მიზანი და სთხოვა შუამდგომლობა პაპთან — მფარველ-

ობის კალთა გადააფაროს საქართველოს და სამაგიეროდ მთელს ჩვენს ქვეყანას კათოლიკურ ქრისტიანობაზე მთავარ ცევეთო... მარსელიდან პარიზს ჩავიდნენ რიშარი და ორბელიანი.

1714 წლის აპრილში „საქართველოს მამა“ ვერსალის სასახლეში შეხვდა საფრანგეთის დიდ ხელმწიფეს ლუი მეოთხეტეს. მეფე ნაავადმყოფარი იყო; სულხან-საბამ გამოჯანმრთელება მიულოცა. ხელმწიფეს ეამა უცხო სტუმრის თავაზიანობა, გაიღიმა და სუსტი ხმით თქვა: თუმცა ერთ მტერს, ავადმყოფობას, გადავურჩი, მაგრამ მეორე მტერი, სიბერე დამესხა თავსო. სიბერე რას დაგაკლებთო, არ დაიხია უკან ორბელიანმა. ასე იოლი არ ვახლავთ სამოც წელს გადაბიჯებაო, თქვა მეფემ ათი წლის მოპარვით (იგი სამოცდაათ წელს იყო გადაცილებული). მაშინვე საბამ მიაგება ახალი ქათინაური: „ხელმწიფეო, თქვენი უდიდებულესობა მაგ სამოც წელს ისე მოხდენილად, ისეთი გრაციით ატარებს, რომ ყველა ისურვებდა მაგ ასაკში ყოფნასო“. საბას სიტყვამ ყველა მოხიბლა — მეფეც და მისი დარბაზიც.

მაშინ „იდროვა“ ქართველმა ელჩმა და ლუი მეოთხემეტეს მიართვა მოხსენება, რომელშიც ეწერა: „საქართველოს მეფე ვახტანგი ისფაჰანშია, საქართველოს ერთიანად გამაჰმადიანება მოელის და დიდ განსაცდელშია. თუ დაბრუნდა თავის სამეფოში, ქართველები არა მარტო დარჩებიან ქრისტიანებად, არამედ კიდევ შეუერთდებიან კათოლიკე ეკლესიას თავიანთი მეფის მაგალითისამებრ, რომელიც საამისოდ მზად არის და რომელმაც აღთქვა, რომ მობრუნდება თუ არა თავის სამშობლოში, კათოლიკობა მიიღოს, რადგან იგი თავის უბედურებას აწერს იმას, რომ აქამდე შეაყოვნა კათოლიკობის მიღება. მეფე, ამას გარდა, ფიქრობს ყოველი დახმარება აღმოუჩინოს მისიონერებს, რათა მოაქციონ მთელი ჩერქეზეთი, რომელიც საქართველოს საზღვარზეა და საიდანაც თავისი ნეუღლე მოიყვანა... იმედი მაქვს, ამ წერილმა წადილსა გვწიოს და დაავალოთ ყეინს, რათა თქვენი ბრძანების აღსასრულებლად ვახტანგი საქართველოში გამოგზავნოს. უკეთუ შეჰპირდებით საჩუქარს სპარსეთის დიდებულთ, მაშინ ამ დაპირების გამო ყეინს დაავალდებენ, რომ მალე აღასრულოს.

გარეგნული
საზღვრო
დაზღვევის
სააგენტო

ამნაირის საშუალებით ვერავინ გაიგებს, თუ რა დახმარების აღმოჩენა ეწადა თქვენს იმპერატორობას; ხოლო ამის რულებას მთანდობთ თქვენს მიერ არჩეულ პირს. სპარსეთში ჩვეულებად აქვთ ხოლმე, რომ რომელსამე საქმის შესასრულებლად ჯერ შეპირდებიან მარტო წერილით და არაფერს მისცემენ, ვიდრე საქმეს ბოლომდე არ დასრულებენ. ამიტომ სპარსეთის გავლენიან პირთ ჯერ არაფერი უნდა მიეცეს, ვიდრე ვახტანგი თავის სამეფოში არ დაბრუნდება უვნებლად. დავასახელოთ, თუ რა გვარი დახმარება იქნება საჭირო. საჭიროა 300000 ეკიუ და კიდევ კმარა. მაგრამ საქართველოს მეფემ რა ქნა ისეთი, რომ ღირსი გახდეს ამ წყალობისა? ეს ერთი ქრისტიანე მეფეა და, იმის საბუთად, რომ ისიც ღირსია დახმარებისა, ასახელებს ბევრ მეფეებსა, მთავრებს, რომელთაც სხვადასხვა უბედურების დროს შეეწია და კვალად ეწევა ეგოდენის დიდებით მათი უქრისტიანესი ხელმწიფება... თავის გულმოდგინებისა და სახიერების გავლენით თუ აწინებებს ყოვლად ქრისტიანე ხელმწიფე და შეეწევა ამ მეფეს, საუკეთესო საშუალება ამის სისრულეში მოყვანისათვის არის, რომ ინებოს და ერთი თავისი საიმედო პირი გაგზავნოს და მასვე გაატანოს ვახტანგისთვის საჭირო ნივთიერი შემწეობა, რათა იმან შეძლოს სპარსელთა მოწინავე პირთა გულის მოგება; აგრეთვე სპარსეთის მეფეს ერთი წიგნი მისწეროს და სთხოვოს, რომ მან უბრძანოს საქართველოს მმართველებს, რათა ფრანგებს, რომლებიც იქ გაატარებენ თავიანთ საქონელს სპარსეთში წასაღებად, შიში არაფრისა ჰქონდეთ“...

ლუი მეოთხმეტე ცარიელი, გაყინული თვალებით მისჩერებოდა ამ უცნაურ აღმოსავლელს. თითქოს არაფერიც არ გაუგია, რაც იმ მოხსენებიდან წაუკითხეს. მერე თავისივე ხელით შედგენილი საქართველოს რუკა წარუდგინა ორბელიანმა საფრანგეთის ხელმწიფეს. მაგრამ ისევ გულგრილი. უაზრო თვალები უცქერდა ქართველი კაცის ხელში რუდუნებით გაშლილ „უცხო ქვეყანას“.

იმდღევანდელი აუდიენცია ასე ვათავდა.

სულხან-საბამ რომის კარდინალთან გაგზავნილი წერილის პასუხი მიიღო: თქვენი თხოვნა პაპს მოვახსენიეო, პაპი საფ-

რანგეთის მეფის სახელზე წერილს აგზავნის, თვითონ თქვენი ხელით მიართვით და უეჭველად დაგეხმარებათო. მეფის ითხოვა საბამ მეფესთან შეხვედრა. ლუი მეთოთხმეტე ისევ თავაზითა და პატივით შეეგება იშვიათ სტუმარს. პაპის საშუამდგომლო წერილიც წაიკითხა, მაგრამ ყველაფერი ისევ ამით გამოდგა. მისიონერებს გამოვგზავნი საქართველოშიო, აღუთქვა მეფემ საბას. ეს იყო და ეს. არც ფულადი დახმარება უხსენებია, არც ყაენთან. შუამდგომლობა ვახტანგის დასახმარებლად.

საქმე ის იყო, რომ ქართლი საფრანგეთისთვის არავითარ „პოლიტიკურ ანგარიშს“ არ წარმოადგენდა. საქართველოს მტრებთან — სპარსეთთან და თურქეთთან კავშირი და სიახლოვე სჭირდებოდა მაშინ ფრანგთა მეფეს.

1714 წლის ივნისში საბა ორბელიანი პარიზიდან იტალიას გამგზავრა. ჯერ სავოიის საჰერცოგოში მივიდა. სავოიის ჰერცოგმა ქალაქის მერის ხელით ძღვენი გაუგზავნა და დიდის მოწიწებით მიიპატიჟა. საბამ მადლობა შეუთვალა, მაგრამ პირადად ვერ ეახლა. სავოიიდან გასვლისას, ჰერცოგის ბრძანებით, ქართველი ელჩის პატივსაცემად ზარბაზნები დააგრი-ალეს.

მონაკოს მივიდნენ. იქაურმა მეფემაც მიიპატიჟა, მაგრამ ორბელიანმა დადლილობა მოიმიზნა და მეფესთან სადარბაზოდ მადლობითა და მოკითხვით რიშარი გაგზავნა. მეფემ საპასუხოდ თავისი დიდებულები გაუგზავნა დიდი მოსაკითხით.

მერე, სულხან-საბამ გაიარა მონტე-კარლო, გენუა, და ბოლოს, მიადგა მდინარე ტიბრის შესართავს, იქ რომის პაპმა კლიმენტი მეოთხეტემ ორი ეტლი შეაგება. 1714 წლის 29 ივნისს ღამით მივიდა რომს და საცხოვრებლად დადგა მონასტერს. ორი დღე არავის შეუწუხებია სტუმარი. 1 ივლისს საფრანგეთის კარდინალი ეწვია. 2 ივლისს პაპმა ისევ გამოუგზავნა ეტლი, ჩაბრძანდი, წმინდა პეტრეს ტაძარი მოინახულე და იქიდან ჩემთან მობრძანდიო. წავიდა, მოიხილა საბამ პეტრეს ტაძარი — საოცარი ქმნილება ბრამანტესი, მიქელანჯელოსი და რაფაელ სანტისა.

5 ივლისს უკვე პაპთან იყო სულხან-საბა ორბელიანი. ტკბილად შეხვდა კათოლიკური სამყაროს საჭეთმპყრობელი ქართველ სტუმარს. ღვთის სახელითაც „ნაღდი“ დაპირებები მისცა — უეჭველად მალე დაიხსნის თავს ვახტანგ მეფე „ავი ალაგიდანო“; კიდევ მივწერ საფრანგეთის მეფეს, რათა უშუამდგომლოს ვახტანგს სპარსეთის შაჰთანო. პაპის უმდიდრესი საწიგნობელიც დაათვალიერა საბამ. ქართული წიგნები ეძია, მაგრამ ვერ მოიძია.

პაპმა მართლა გაგზავნა ხელმეორე წერილი ლუი მეოთხემეტესთან და ერთხელ კიდევ მიიწვია საბა სასაუბროდ. „მრავალი კაი სიტყვა მიბრძანა, — წერს თვითონ საბა — თავისი ხელით მიბოძა ძელი ჭეშმარიტი, კარგა გაკეთებული. აკატის კრიალოსანი და ოქროთ გაკეთებული და ზედ ოქროს ხატი, ცოდვათ შესაძლობლად, ნაწილები წმიდათა. მიბრძანა: შინარიან რომში დიდი ხმა დაგვივარდაო. კარგა იქცევით და ჭკვიანადო. მრავალი მიაღერსა. ნაწილებსა და ჩემს საჯდომ ეტლს გამოგიგზავნიო და ისე წადი ეტლით, წმიდა შვიდი ეკლესია მოილოცეო“.

ეკლესიებიც მოილოცა. ყოველი ღირსსახსოვარი ძეგლიც მოიხილა და პაპის „სამადლო სკოლაშიც“ მივიდა. აქ სხვადასხვა ერის ყმაწვილებს ასწავლიდნენ და განსწავლულებს ისევ თავიანთ სამშობლოში აბრუნებდნენ. აქაურმა ეპისკოპოსმა უთხრა საბას: გთხოვთ, ქართველი ყმაწვილები გამოგვიგზავნოთ, ვასწავლით და ისევ დაგიბრუნებთ საქართველოშიო. საბას ჯერ ხუმრობა ეგონა, მაგრამ ეპისკოპოსმა მაშინვე დაარწმუნა, პაპმა მიბრძანა ასეთი თხოვნით მომემართა შენთვისო.

17 აგვისტოს ერთხელ კიდევ მიიღო პაპმა საბა ორბელიანი. ისევ „ტკბილი სიტყვანი“, ისევ ლოცვა-კურთხევა, ისევ დაპირებანი „ღვთის სახელით“, „ღვთის მიმართ ლოცვით“ და საკმევლის კმევით.

რომიდან ფლორენციას ეწვია. ორჯერ დიდის პატივით მიიწვია და მიიღო გრანდუკამ. თავისი ნავი მისცა და ისე გამოისტუმრა. საგანგებოდაც ჩაწერეს საპატიო ქართველი სტუმრის გამოცხადება ფლორენციაში: „...11 სექტემბერს

მოვიდა ფლორენციაში, ჩამოხდა წმიდა ლუიჯის სასტუმრო-ში, მაგრამ გრანდუკას ბრძანებით ორი ეტლით წაიყვანეს წმიდა სამების სასახლეში, სადაც მშვენივრად მოწყობილია ყველაფერი ამისთანა სტუმრებისათვის. ის სამოცი წლის არის, მაღალი ტანისა, მხნე და ძლიერის აგებულებისა, მშვენიერი სახე აქვს და თეთრ-მოწითალო ფერის ერთ მტკაველზე მეტი წვერი აქვს, რომელიც ძალიან უხდება... 20 სექტემბერს თავის მხლებლებით წავიდა ფლორენციიდან მათი ხელმწიფობის საგანგებო ნავით“.

მერე იყო პიზაში, გალილეის მშობელ ქალაქში, ინახულა განთქმული „დახრილი კოშკი“, შემდგომ — ლივორნო, პალერმო, მალტა. აქ ქართველი ტყვეები იხილა „საქართველოს მამამ“. თურმე მალტელებს წაერთმიათ თურქებისთვის საბაზროდ დაბორკილი ქართველნი...

1715 წლის 17 იანვარს სტამბოლს მოადგნია. წელიწადზე მეტ ხანს დარჩა სტამბოლში. განუწყვეტელი მიმოწერა ჰქონდა პარიზთან, რომთან, საფრანგეთის საელჩოსთან. რომის პაპს უკვე ამოერჩია საქართველოში გასაგზავნი მისიონერები, საფრანგეთის მეფე კისრულობდა მათ დაფინანსებას. რიშარი სპარსეთის ელჩად უნდა დაენიშნათ და მას უნდა გამოეთხოვა შაჰისთვის ვახტანგის მობრუნება საქართველოში. მაგრამ ლუი მეთოთხმეტე მოკვდა და მისი „მეფური დაპირებებიც“ უკანმოუბრუნებლად წაჰყვა სამარეში.

სულხან-საბამ სტამბოლში გაიცნო ახალგაზრდა სწავლული და მოგზაური იოსებ ქართველი, აბესალამაშვილი და დაუახლოვდა მას.

1716 წლის მაისში სტამბოლიდან წამოვიდა და დიდის ვაი-ვაგლახით, თუ ზღვით თუ ხმელით, ივლისში ძლივს ჩამოადგნია საქართველოში.

ზეიობა ვახტანგ მემქმნისა

სულხან-საბა ორბელიანის „ევროპული კალმასობის“ შემდეგ საქართველოს დახსნის „ევროპულმა გზამ“ თავი შეიკვებინა ვახტანგის თვალში. იმასაც მიხვდა ვახტანგი, რომ

„სხვა უამი“ დამდგარიყო და მარტო ქრისტეს სჯულსთვეთ
გაკერპებით ხელმწიფედ მოწოდებული კაცი თავის ქვეყნი-
სთვის ბევრს ვერაფერს გააკეთებდა. მისი დროის ყველა კა-
ნონიერმა და უკანონო უფლისწულმა ქართლისა და კახეთის
მეფობა მხოლოდ „გათათრების“ გზით მოიპოვა. მაგრამ მთა-
ვარი აქ შინაგანი სინდისი ყოფილა და სხვა არაფერი. ყველა-
ზე დიდი „გათათრებული“ ხელმწიფეები — ვახტანგ მეხუ-
თე, არჩილ მეორე, გიორგი მეთერთმეტე და ქაიხოსრო —
ყველაზე „საქმიანი ქრისტიანები“ და ჭეშმარიტი მამულიშ-
ვილები გამოდგნენ!

და მივიდა ქირმანიდან ისფაჰანს ვახტანგი, ეწვია შაჰს და
მოახსენა თანხმობა „გათათრებაზე“. უსაზღვროდ გაიხარა
ჰუსეინ შაჰმა და ერთად მიართვა ვახტანგს მეფობა ქართლი-
სა, მთავარსარდლობა სპარსეთისა და ბეგლარბეგობა თავ-
რიზისა და ბარდისა.

იღვა 1716 წელი და მეფობას იწყებდა ვ ა ხ ტ ა ნ გ მ ე ე-
ქ ე ს ე (1716-1737).

მაგრამ ქართლის მეფე ჯერ ქართლში ვერ წაბრძანდებო-
და. ჯერ მას „აღმოსავლურ-ირანული საქმეები“ უნდა მოეგ-
ვარებინა და მოეწესრიგებინა, ხოლო ქართლს ჯანიშინის მე-
ოხებით გასძლიოლოდა. შაჰმა ქართლის ახალ ჯანიშინად, ანუ
ვახტანგის მოადგილედ დანიშნა მისი ძე ბ ა ქ ა რ ი.

ვახტანგმა, „სპარსეთის ჯარების გენერალისიმუსმა“ (ასე
უწოდებს მას ფრანგი კონსული ანჟე დე გარდანი), ირა-
ნის აღმოსავლეთ პროვინციებში სიმშვიდევ აღადგინა და
გამობრუნდა. ორი წელი კიდევ იყოლია თავისთან იგი სპარ-
სთა ხელმწიფემ და 1719 წელს, როგორც იქნა, გამოუშვა
საქართველოში.

ქართლის ახალ მეფეს, ვახტანგ მეექვსეს კახეთის მა-
შინდელ მეფესთან დ ა ვ ი თ თ ა ნ მტრობა ჰქონდა. ვერ იქნა
და ვერ მოხერხდა ქართლისა და კახეთის ძალთა გაერთი-
ანება უამრავ საერთო მტერთა იერიშების უკუსაგდებად.

განსაკუთრებით გაძლიერდა ლეკთა შემოსევები კახეთის
მიწა-წყალზე. ლეკები დაღესტნის მთებიდან მოედინებოდ-
ნენ და ქართულ მიწებს, ჭარსა და ბელაქანს იჭერდნენ, მკვი-
დრად საზღვებოდნენ და კახეთის სიღრმეებისაკენ მოიწევდ-

ნენ ხშირი, ქურდული თავდასხმებით, ტყვეებისა და ქონების დატაცებით...

...ვახტანგ მეექვსეს სპარსეთში ყოფნისას შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ სპარსეთი მის უნიჭო და უმწეო მესვეურებს დალუპვის პირზე მიეყვანათ. ამიტომ მას უნდა ეფიქრა, რომ იმჟამად არამც თუ სპარსული უღლის დამხობა, არამედ სპარსეთის დაპყრობაც რეალურ საქმედ უნდა ყოფილიყო მიჩნეული. მაგრამ სანამ ამას ვახტანგი მიხვდებოდა, მანამ რუსეთმა და თურქეთმა გადაწყვიტეს „ირანულ მემკვიდრეობათა“ დაპყრობა-დაუფლება. მეტოქენი — რუსეთი და თურქეთი, — ისევ ამიერკავკასიის ტერიტორიებზე ეძიებდნენ საყრდენებს მოსალოდნელ სამოარ ჭიდილში. რუსეთის საიმპერატორო კარი „ერთმორწმუნე ქრისტიან მოძმეებთან“ — ქართველებთან და სომხებთან აცხოველებდა სამოკავშირეო ურთიერთობებს, ხოლო თურქეთის სასულთნო — კავკასიელ მუსლიმებთან...

...იმ წელსვე, რა წელსაც ვახტანგი ქართლში დაბრუნდა, სპარსეთის შაჰს შირვანის ხანისთვის ებრძანებია ჭარელი ლეკების ამოწყვეტა, მაგრამ ჭარელებს სასტიკ ბრძოლაში შირვანის ხანიც მოუკლავთ და მისი ჯარიც სავსებით გაუფლექიათ.

და მოუვიდა ბრძანება ვახტანგს გაცოფებული ჰუსეინ შაჰისაგან: ახლავე გაეშურე შენის ჯარებით, ჭარელი ლეკები ამოსწყვიტე და შირვანის ხანის სისხლი ამოიგეო.

იმ დღეებში ამიერკავკასიის ყველა სახანოსგან მიიღო ვახტანგმა მავედრებელი წერილები. შირვანი, ყარაბაღი, შემახა, ერევანი სწერდნენ ქართლის მეფეს: ჩვენი გმირი, ჩვენი მხსნელი, ჩვენი გამაერთიანებელი და ჩვენი ბელადი შენა ხარო; გაგვაერთიანე და წაგვიყვანე ერთხელ და სამუდამოდ ლეკთა გასანადგურებლადო; „თქვენი სიტყვის (გინა ბრძანების) მომლოდინე ვართ“, გვიყმე, გვიშველე და გვიპატრონეო!

ვახტანგს ლეკებთან თავისი „წმინდა ქართული“ ანგარიშები ჰქონდა და წაქეზებაც აღარ სჭირდებოდა. ჯარი შემოიყარა და კახეთისაკენ გასწია. კახელები შემოეგებნენ და მა-

დარომდე მიუძღვნენ. ლეკი მოციქულები მოიჭრნენ ჭარიდან მოიჭრნენ და შეევედრნენ ვახტანგ მეფეს: შეგვიწყალე, შეგვივრდომე, მორჩილ და მოხარკე ყმებად მიგვიღეო.

ქართლის მეფეს ჭარელი ლეკების მორჩილება კი არა, დიდი ალაზნის აღმოსავლეთ მხარის, ჭარ-ბელაქან-ენისელის ქართული მიწებიდან აყრა და მათ სამშობლო დაღესტანში „უკუგადაყრა“ ჰქონდა გულს ამოჭრილი. ამიტომ მას არ შეეძლო „რაიმე“ დაეთმო ქართული მიწების დამპყრობთა და ქართული ოჯახების მპარავთა და მათხართა მიმართ. მაგრამ რა გამოვიდა! ლეკი ელჩები ვახტანგის კარვიდან ახალი გასული იყვნენ, რომ ვახტანგ მეფეს ირანის შაჰის ახალი ბრძანება მოართვეს: ლეკებზე ხელი აიღე და შენის ჯარებით ისევ ქართლს გაბრუნდიო!

რას ნიშნავდა ეს?! რამ წამოუარა და რა მოსურვებოდა შაჰ სულთან ჰუსეინს, რომელმაც გუშინ ლეკების ძირბუდიანად მოთხრა ბრძანა, დღეს კი იგივე ყაენი ლეკებისგან ბუზის აფრენასაც კრძალავდა?! ლეკების ხელყოფას საერთოდ კრძალავდა ირანის ჭკუანაკლული მბრძანებელი, თუ მხოლოდ ქართველებს უკრძალავდა?! იქნებ ლეკთა განადგურების შემდგომ ქართველთა ძალმოსილების ზრდა ამინებდა ისფაჰანის შხამიან ბუდეს?!
...ვახტანგი ირანის შაჰის ბრძანებას ისევ მორჩილად შეხვდა და უკან გამობრუნდა.

ისევ შვებით ამოისუნთქეს ქართულ მიწებზე ჩამოსახლებულმა ლეკთა აულებმა.

მოდითოდა ვახტანგ მეფე და ვერკი გრძნობდა, რა სამომავლო ცოდვის ტვირთი დასწოლოდა ნაჯაფარ მხრებზე...

...იდგა 1720 წლის 7 ნოემბერი.

თელავის სასახლეში უფლისწული დაიბადა — ძე თეიმურაზისა და თამარისა, შვილიშვილი მეფე ვახტანგ მეექვსისა.

სახელად დაარქვეს ერეკლე.

ხალხისაგან გაღმერთებული „პატარა კახი“.

საქართველოს უკანასკნელი დიდი ხელმწიფე...

...ტფილისში მობრუნებულ ვახტანგ მეფეს ახალი მოულოდნელობა დახვდა. სპარსეთიდან შაჰის ახალი მოციქულე-

ბი მოსულიყვნენ, მეფისთვის ძვირფასი ხალათი, მურასა ლაბ-ტი და რაყამი ჩამოეტანათ. რაყამი იუწყებოდა: ვახტანგ მეფე დანიშნულია აზერბაიჯანის სპასალარად! ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამიერიდან ქართლის მეფის ხელში იქნება მთელი საომარი ძალები ქართლისა და აზერბაიჯანისა, ანუ ირანის იმპერიის სრულიად ჩრდილოური ნაწილებისა! მერე და, კიდევ „რამ წამოუარა“ ირანის უგერგილო მბრძანებელს, აგრე რიგად რომ აუმაღლებია ამიერკავკასიის ხალხთა იმედი და საფიცარი მებაიარახტრე?!

ეს „უცნაურობაც“ ადვილი ასახსნელი უნდა ყოფილიყო: ჯერ ერთი, ლეკები, ჰაჯი-დაუდისა და სურხაიხანის მოთავეობით თითქმის სავსებით დაუფლებოდნენ ირანის იმპერიის ჩრდილოურ მხარეებს და მხოლოდ ქართველთა ხმლებს შეეძლოთ ლეკური სატევრებისგან შირვან-აზერბაიჯანის გამოხსნა. მერე, — აღმოსავლეთიდან ავღანელებს ისევ განუახლებიათ შემოტევები, აწ გარდაცვლილი მირ-ვეისის ვაჟის მირ-მაჰმუდის მეთაურობით. და ქართველების მეტს არავის შეუძლია ავღანთა „დაშოშმინება“ (აკი ამას აღიარებენ თვითონ ავღანნი). კიდევ — აღმოსავლეთიდან ყიზილბაშებს უტევენ ჰერათელ აბდალთა ტომები ასადულას ბელადობით. და ისევ ქართველებს შესწევთ ხმლის ძალა აჯანყებულ აბდალთა განადგურებისა. ბოლოს — ოზბეგებს, ყიზილბაშთა ძველ მოსისხლეებს, ისევ განუახლებიათ შემოსევები და ხორასანსაც დაუფლებიან რბევით და ტყვევნით. და ქართველებზე უფრო საიმედონი ვინ ეყოლებათ სპარსელებს ოზბეგთა სისხლის სათხევად და დასაქვესკნელებლად!

უეჭველია, ყოველივე ამის გამო გახდა იძულებული შაჰსულთან ჰუსეინი კვლავ აღემაღლებინა ქართველთა მეფე, — ვითარცა მხსნელი მისი თიხისფეხებიანი სპარსული ბუმბერაზისა.

ერთი სიტყვით, ვახტანგ მეფეს ირანის შაჰი ლეკებთან ბრძოლას აღარ უკრძალავდა. უკრძალავდა კი არა, თვითონ უბრძანებდა და ახალ აღზევებასაც, უწინარეს ყოველთა, ამისთვის აძლევდა.

და 1721 წლის ზაფხულს ისევ წარემართა ვახტანგ მეფე ლეკებთან საომრად. ზედიზედ ეკვეთნენ ქართველები ლეკებს — ჭარში, ხუნანში, ძაგეშში, განჯაში, შამქორში, ბარდაში — და ყველგან შავი დღე გაუთენეს. აზერბაიჯანი სულ დაიცალა ლეკთაგან. ისევ ჭარს მიაწყდნენ ქართველთაგან დევნილი ლეკები. ჭარი ლეკთა მთავარ საყრდენად და „სამყარად“ გადაიქცა.

ვახტანგი კარდანახს მივიდა და დავით კახთა მეფე მიიხმო კახთა ჯარით. დავითმა სნეულება მოიმიზეზა და კახთა ჯარით კარდანახს მოვიდნენ დავითის უმცროსი ძმა და ვახტანგის სიძე თეიმურაზი.

და ვახტანგ მეფის საომარი დროშის ქვეშ ახლა იდგა 60000 მეომარი — სამოცი ათასი!

ასეთი რიცხვმრავალი ლაშქარი მეთორმეტე საუკუნის შემდგომ აღარ ახსოვდა საქართველოს! თითქოს დავით აღმაშენებლისა და თამარ შვიდმნათობიერის მხედრობა მოსულიყოს საომარ ველზე! სწორედ ასეთი „სადავითო“ ლაშქარი უნდა დაძრულიყო ახლა პირდაპირ ჭარის გასწვრივ, ალაზნის გაღმა მხრისკენ, ქართველთა მარადიული ადგილსაცხოვრისის, ისტორიული კაკ-ენისელის დასახსნელად.

ისევ მოიჭრნენ ლეკთა მოციქულნი: გვიყმეთ და გვიმონეთ, ქართველებო, ოღონდ ხელს საომრად ნუ გამოიღებთო.

ვახტანგს კი ხელში შიშველი ხმალი ეჭირა: ლეკებს ან უსისხლოდ უნდა დაეცალათ აღმოსავლეთ კახეთი, ან სამკვედრო-სასიცოცხლო ომი მიეღოთ. სხვა არჩევანი გამორიცხულად ჩანდა.

მაგრამ... მაინც ყოფილა „სხვა არჩევანი“: ირანიდან ისევ მოიჭრა შათირი, ვახტანგს ძვირფასი ხალათი და ახალი რაყამი გადასცა, ხოლო რაყამში ეწერა: „თუ თქვენ ფეხები უზანგებში გიდგათ, დაუყოვნებლივ ჩამოდით ცხენიდან; თუ თქვენ ხელში შიშველი ხმალი გიჭირავთ, უკანვე ქარქაშში ჩააბრუნეთ; თუ თქვენ ლეკებს მისდევთ, შესდექით და უკან მობრუნდით, ამ ბრძანების მიღებისთანავე!“

თითქოს მეხი დასცემოდეს ვახტანგ მეფეს... რა მოხდა, კიდევ რამ „წამოუარა“ და რამ მოაწერინა ესოდენ თავხედური წერილი ირანის რეგვენ ხელმწიფეს?! ანუ, ხელმწი-

ფეს კი არა, მის მრჩეველებს და მოთათბირეებს (თორემ თვი-
თონ შაჰ ჰუსეინს რამ უნდა „მოუაროს“ გონებაბრჯგუთავ
ში)?!

„რა ღმერთი კაცს გაუწყრება, ჳკუა დაეფანტებაო!“ —
იციხოდა ამ ამბის მომსწრე ისტორიკოსი ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე.

მაგრამ სულ მალე გახდება საცნაური: სპარსეთის მესვეუ-
რებს ისევ ეშინოდათ ქართველებისა. შიში ყოველთვის
ჰქონდათ „მბრძანებელ“ ყიზილბაშებს „ქვეშევრდომი გურ-
ჯებისა“. მაგრამ ეს „ისტორიული შიში“, დრო-ჟამის ეტლის-
მწაფელის „განწყესებით“, ხან დიდდებოდა, ხან მცირდებოდა.
ხოლო ახლა — უსაშველოდ გაზრდილიყო შიში სპარსელთა
გულში, რადგან ძალიან გაზრდილი ჩანდა ძალმოსილება
ქართველებისა. ამით ნომ ანლახან ზედიზედ, „თამაშ-თამაშით“,
გაანადგურეს მამაცი დაღესტნელები შირვან-აზერბაიჯანის
მთავარ ციხე-ქალაქებში. ახლა კიდევ — ვახტანგ მეფემ შირ-
ვან-აზერბაიჯანიდან ლეკები გარეკა და ეს ქვეყნები „თავის-
თვის დაიჭირა“, და ჳარ-ბელაქანიც თუ „დაიჭირა“ (და რომ
„დაიჭერს“, აქ საეჭვო არაფერია), მერე უეჭველად სხვა უფ-
რო დიდი ქვეყნის „დაჭერასაც“ მოინდომებს ქართველთა
მეფე. ხოლო, ეს „სხვა უფრო დიდი ქვეყანა“ არის ირანი!
ღიახ, სწორედ ასე იქნება და ამიტომაც დაბეჯითებით გაიძა-
ხიან ახლა სპარსეთში: „თუ ვახტანგ მეფემ ჳარი დაიჭირა,
ქვეყანასაც ის დაიჭერსო“. მაშასადამე, სპარსეთსაც ის დაი-
ჭერსო!

ღიახ, 60000 მეომარი ჳყავს ვახტანგ მეფეს, და იგი უეჭ-
ველად დაიჭერს ჳარ-ბელაქანს, დაიჭერს და მერე იქიდან
სპარსეთის დასაჭერად გაემართება.

ძალზე საშფოთარი იყო ირანის მესვეურთათვის კიდევ
ერთი გარემოება: ყაენმა რომ ვახტანგს აზერბაიჯანის საომარი
ძალების მთავარსარდლობაც მისცა, ქართველმა მეფემ ეს
დიდი „სპარსული სახელო“ თითქოს აინუნშიაც არ ჩააგდო;
მან ერთი მუსლიმი მეომარიც არ შეურია თავის ჳარებში.
თურმე მხოლოდ ქართველები და სომხები შეჳყავს ვახტანგ
მეფეს თავის მხედრობაში. ქართველები და სომხები! ღიახ,
თურმე ისევ სუნთქავს ქართველ-სომეხთა ერთიანობის, თანა-

ძმობისა და თანაბრძოლის ოდინდელი იდეა — მარადსაოცრებო და სანატრელი განაზრახი ორი დიდკულტუროსანი ხალხისა!

ახლა, თურმე განძასარის კათალიკოსი, სომეხთა სულიერი მამა ესაია ჰასან ჯალალიანი გაიძახის ზეცისაკენ ხელაპყრობილი: სომეხებსა და ქართველებს ერთი ღმერთი გვყავს, ერთი სული გვაქვს და პატრონიც ერთი გაგვაჩნია — „კეთილმოყვარე“ და „ღვთისნიერი“ ვახტანგ-მეფეო!

ქართველ-სომეხთა ერთიანობას გაცხოველებით ქადაგებდნენ დიდი სომეხი მოღვაწენი: ისრაე ორი და ტიგრან მინასიანი. მათი ღრმა რწმენით, ორივე ხალხის მომავალი დაკავშირებული იყო ქართულ-სომხური „ფედერაციის“ შექმნასთან, რომელსაც სათავეში ქართველი მეფე უნდა სდგომოდა. ეჭვი არ იყო, ვახტანგ მეექვსეს უკვე დაეწყო ქართველთა და სომეხთა რაღაც „სამმოკავშირის“ სამზადისი. უეჭველად ეს „კავშირი“ და „ერთიანობა“ მიმართული იქნებოდა საერთოდ მუსლიმური გარემოცვის წინააღმდეგ, ხოლო, უწინარესად, ირანის უღლის დასამხობად ან საერთოდ ირანის დასამხობად და „დასაჭერად“.

ბოლოს, იყო კიდევ ერთი „მძლავრი გარემოება“ — რუსეთი! სპარსელ მსტოვრებს არ გამოჰპარვიათ ვახტანგის „რწმუნებულის“ შეხვედრა რუსეთის ელჩთან სპარსეთში არტემ ვოლინსკისთან (იმ ვოლინსკისთან, რომელსაც დაუწერია: „მთელს ირანში საუკეთესოდ მიმაჩნია ქართველთა მხედრობა“). და მის შემდგომაც, როგორც ეტყობა, ვახტანგს „რაღაც კავშირები“ აქვს რუსეთის უმაღლეს კართან და დიდხელმწიფე პეტრე პირველთან. გასულ 1720 წელს არტემ ვოლინსკის, იმუამად ასტრახანის გუბერნატორს, ქართველთა მეფისთვის მიუწერია: რუსეთის მხარეზე მტკიცედ დადექი და ურწმუნოთაგან შენი ქვეყნის გათავისუფლების იმედი იქონიეო...

და აი, ბოლოს და ბოლოს, შეაგნებინეს ირანის ლაყეთავიან მბრძანებელს მისმა „ანტიქართველმა“ მრჩეველებმა: ვახტანგ ქართველთა მეფე ქარს დაიჭერს, აღმოსავლეთ კახეთიდან ლეჩებს გარეკავს, სომეხებთან კავშირს განამტკიცებს.

რუსეთიდან დახმარებას მიიღებს და მაშინვე ირანის „დასაქვეყნებელი“
რად“ წამოემართება!

ისფაჰანის სასახლეში ავი ზარები რეკდნენ.

და ბრძანებს შაჰ სულთან ჰუსეინი: ვახტანგ მეფემ ჭარზე ლაშქრობისგან ხელი აიღოს, უზანგიდან ფეხი დაიძროს, ხმალი ქარქაშში ჩაიბრუნოს და სასწრაფოდ ტფილისს დაბრუნდეს!

(ინგლისელ ჰანვეის ჩაუწერია: „ვახტანგი გასრესდა ლეკებს, მაგრამ მან მიიღო ბრძანება — სამშობლოში გაბრუნებულიყო“)...

...ძლივს გამოერკვა ვახტანგი. ერთხელ კიდევ დააშტერდა შაჰის რაყამს. გარკვევით ეწერა: ჭარზე ხელი აიღე, ჯარი დაშალე და ტფილისში დაბრუნდიო... და უეცრად ხმალზე ხელი დაიკრა, ქარქაშიდან აღმოახდინა, მალა აიქნია და ზარივით დაარისხა: — აღესრულება შაჰის ბრძანება, ხელი აგვიღია ლეკთა დალაშქვრისგან!, მაგრამ ეს ხმალი შაჰისა და მისი ირანის დასაცავად და დასახსნელად ქარქაშიდან აღარასოდეს აღმოიწვედება!

ეს თქვა, ხმალი უკანვე ქარქაშში ჩააქვავა და დაიფიცა „ფიცითა საშინელითა“, რომ არასოდეს აწ ნათქვამ სიტყვას აღარ გასტეხდა.

აღარც გასტეხს. და ძვირადაც დაუჯდებათ სპარსეთის სეფიანურ მბრძანებლებს და მათ ქვეყანას ვახტანგის ფიცი — ჰანიბალის ფიცით მტკიცე და განურღვეველი.

მაგრამ ვახტანგსა და საქართველოსაც ძვირად დაუჯდებათ ჭარ-ბელაქნის ლაშქრობაზე (და მას შემდგომ ირანის ლაშქრობაზე) ხელის აღება...

...როცა ლეკებმა შეიტყვეს, ქართველები უომრად გაბრუნდნენ და ბრძოლა შეიძლება მარტო ყიზილბაშებთან შეგვექნესო, უსაზღვრო აღტაცებამ და სიხარულმა მოიცივა მათი გულები.

„რადგან ლომთა ტორებისაგან მოვრჩენილვართ, ყიზილბაშთა ხმლებისა ჩვენ ვიცოდეთო!“ — მთელს აღმოსავლეთ კავკასიას მოედო ეს „ლეკური ძახილი“...

...ვახტანგ მეფე კი უკან ბრუნდებოდა. ბრუნდებოდა და-

შლილი ჯარით, აშლილი გონებით, ჩაშლილი სამამულიშვილო და საშვილიშვილო განაზრახით.

მაგრამ იყო ქვეყანაზე დიდი რუსეთი — ყველაზე დიდი იმედი ვახტანგ მეფისა. სჯულით, სულით და გულით „ნათესავი დიდი ხალხი“ და „ნათესავი დიდი ხელმწიფე“.

პეტრე პირველს კასპიის სანაპიროთა დაპყრობა ჰქონდა გულს ამოჭრილი. როგორც კი შვეციასთან ომს მორჩებოდა, მაშინვე უნდა წამოეწყო „კავკასიური ლაშქრობა“. რუსეთის უმაღლეს კარს გაანგარიშებული ჰქონდა, ვინ უნდა ყოფილიყო მტერი და ვინ მოყვარე მომავალ სამხრეთულ ომში. რუსთა აშკარა მტრები იმუჟამდ ლეკები იყვნენ, ოსმალთაგან „ხელდადებულნი“ და წაქეზებულნი. ლეკებმა უკვე კიდევაც მოასწრეს რუსული სისხლის დაქცევა: შემახაში ორჯერ მოაწყვეს რუსი სოვდაგრების დარბევა და ამოწყვეტა. ეს სამომავლო ომის კარგი საბაბი იქნებოდა რუსთა მეფისათვის. 1721 წელს ლეკებმა ისარგებლეს „ლომების“ (ქართველების) უკუდგომით და სასტიკად შეუტიეს შირვან-აზერბაიჯანში ჩამდგარ ყიზილბაშურ ციხიონებს. ჰაჯი-დაუდმა და სურხანიანმა ხელში ჩაიგდეს შემახა, შირვანი და ალყაში ჩაიმწყვდიეს ბაქო. დაღესტანი ოსმალეთის იმედად გულმაგრობდა და რუსეთს ამდენად ოსმალთა მტრობაც უნდა გაეთვალა მომავალ ომში. ირანს ჯერ ისევ „რუსეთის მეგობარი“ ერქვა, მაგრამ ეს ფარისევლური „დოსტობა“ და „მეგობრობა“ უმაღლეს გულწრფელ მტრობად გადაიქცეოდა, როგორც კი რუსი გრენადერი კასპიის მიწას ფეხს დაადგამდა. „კავკასიურ ომში“ რუსეთის მოკავშირენი ისევ ქართველები და სომხები უნდა ყოფილიყვნენ. ანტონ ვოლინსკის და ვახტანგ მეექვსეს უკვე გაეჩაღებინათ მიწერ-მოწერა რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის გასარიგებლად.

ვახტანგმა „რუსული საქმეები“ სამეფო დარბაზზე გაიტანა სათათბიროდ. მოდარბაზენი გაიყვნენ ორად: რუსეთის მომხრენი და რუსეთის მოწინააღმდეგენი. პირველ „დასს“ ვახტანგ მეფე ედგა სათავეში, მეორეს — მისი ძე ბაქარი. ბაქარი და მისი თანამოაზრენი რუსეთთან კავშირის ძებნაში საქართველოს დიდ განსაცდელს ჰხედავდნენ. სანამ შორეული რუსეთიდან მაშველი მოგვისწრებს, მანამ ჩვენი ყურის

მეზობელი-მესისხლენი საქართველოს თავზე ჩამოგვამდნენ და ჩამოგვაქცევნენ („პეტრეს მოსვლამდე ვახტანგ ტყავს გააძრობდნენ“!). მაგრამ მაინც უფრო ძლიერი იყო მეფის განასაჯი. იგი ლაპარაკობდა ურყევი რწმენით და დამაჯერებლობით. სრულიად საკმარისია რუსთა ხელმწიფემ ხუთი ათასი რუსი ჯარისკაცი გამოგვიგზავნოს და ჩვენც რომ ჩვენის ქართული ჯარით შევერთვებით, ვერც სპარსეთი და ვერც ოსმალეთი კრინტის დაძვრასაც ვერ გაბედავენო. ბოლოს და ბოლოს, დარბაზის უმრავლესობამ მეფის მხარე დაიჭირა.

1721 წელს რუსეთისა და ქართლის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი დაიდო. რუსთა და ქართველთა ხელმწიფეებს ერთად უნდა შეეტიათ ირანისათვის. სანამ პეტრე კასპიის გასწვრივ გამოჩნდებოდა, ვახტანგი გამალებით ემზადებოდა „სანატრელი ომისათვის“. ემზადებოდა ფარულად, შენიღბულად. მხოლოდ სომეხ მამულიშვილებთან ცხოველი ურთიერთობით...

...1721 წელს პეტრე პირველმა ბრწყინვალედ დაასრულა შვეციასთან ხანგრძლივი ომი. საზეიმო სვლა ვესესვიატსკოდან დაიწყო პეტრემ, ქართული „კოლონიიდან“. პირველი საზეიმო შეხვედრა ქართულ ოჯახში მოაწყო ქართველებზე შეყვარებულმა ხელმწიფემ, მისი უსაყვარლესი ადამიანების — არჩილისა და ალექსანდრეს ოჯახში. მასპინძლობდა პეტრეს „ძვირფასი ნათესავი“ ქალი, არჩილის ასული და ალექსანდრეს დაი — დარეჯანი. შედეგზე გამარჯვების პირველი საზეიმო სუფრაც „ძვირფას დარიას“ გაეწყო. რუსული იარაღის გამარჯვებისა და რუსული მამულიშვილობის აღსანიშნავი პირველი სადღეგრძელოც აქ შესვა პეტრემ და მისმა ამაღამ — ქართულ ოჯახში, ქართველი ქალის ხელით ავსებული სასმურით.

მთელი ღამე ქართველებთან იღუმალ საუბარში გაატარეს პეტრემ და დარეჯანმა. საუბარს ესწრებოდნენ: სამეგრელოს მთავრის ლევან IV დადიანის ვაჟი კაპიტან-პორუჩიკი გიორგი დადიანი, ბაადურ (ბორის) თურქესტანიშვილი, ძმები პეტრე და მოსე ამბრასაძეები და დიმიტრი მოსეს ძე ამბრასაძე.

მეორე დღეს პეტრე და მისი ბრწყინვალე ამაღამ „ქართული სიყვარულით“ გულნაჯერნი გაემართნენ მოსკოვისაკენ,

რომელიც საზეიმოდ აღმდგარი და აღკაზმული ელოდა. ქვე-
ვამოსილ ხელმწიფეს.

ხოლო სამხრეთში ქართველები და სომეხები დღე-ღღეზე ელოდნენ ჩრდილოეთიდან გამათავისუფლებელი ომის შემობრძანებას ამიერკავკასიის განაწამებ მიწაზე.

ვახტანგ მეფის საომარი დროშების ქვეშ კვლავ 60000 მეომარი იდგა და მოხდა ისე, რომ სანამ იგი ჩრდილოეთიდან პეტრე პირველის გამოჩენას ელოდა, მანამ 8000-მა ავღანმა ირანელები გაანადგურა და ირანის სატახტო ქალაქიც აიღო. ვახტანგს კიდევ შეეძლო ავღანელები განედევნა ირანიდან, მაგრამ მას უკვე არავითარი სერიოზული პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმა აღარ სურდა პეტრე პირველის გამოჩენამდე.

სამართლიანად წერს გამოჩენილი სომეხი ისტორიკოსი პატკანოვი: „ვახტანგ მეფეს რომ მარჯვედ გამოეყენებინა მაშინ შექმნილი პირობები, მისთვის, მისი ქართველებით, ონელი არ იქნებოდა სპარსეთიდან გაედევნა ავღანები და ის როლი შეესრულებინა, რომელსაც შემდეგში აზიაში ნადირ-შაჰი ასრულებდა. სპარსეთის დამპყრობლებს (ავღანებს) „იშს ჰგვრიდა თუნდ ერთი გამოჩენაც ქართველთა მხედრობისა, რომლის ძალმოსილებაც მათ არაერთხელ უგემნიათ თავისას, საკუთარ სამშობლოში“...

...1722 წლის 28 მაისს ტფილისში ჩამოვიდა ყარაბაღ-განძასარის სომეხთა კათალიკოსი ესაია ჰასან ჯალალიანი. ვახტანგი და ჯალალიანი ერთმანეთს დიდი სიხარულით შეხვდნენ და შეეზრახნენ: შეექმნათ ერთიანი ქართველ-სომეხთა ლაშქარი და დაძრულიყვნენ შემახისაკენ, ჩრდილოეთიდან დაძრულ რუსთა მხედრობასთან შესახვედრად. ჯალალიანი ყარაბაღს გაბრუნდა და თან წაიყვანა ვახტანგისგან გამორჩეული ქართველი სარდლები სომეხთა ლაშქრის მოსამზადებლად. შესანიშნავი სომეხი ისტორიკოსი ლეო წერს: „ვახტანგმა იმედი ჩაუწერა სომეხთა მოძრაობის მეთაურებს და ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია სომეხური არმიის ჩამოყალიბების დროს, მიაწოდა რა სომეხებს არა მხოლოდ სამხედრო მრჩევლები, არამედ სარდლებიც“. გასაგებია, რომ სომეხები დიდად მადლობდნენ კეთილ და ენერგიულ ქრისტიანე ვახტანგს. მინას ვარდაპეტ ფერვაზიანი, ახპატის წინამძღოლი, სწერდა

მინას მოძღვარს: „უფალმა გამოუღვიძა ჩვენს ქრისტიანებს კეთილი მწყემსი და ძძლე ქართველი მეფე, რომელმაც თავისი კეთილგონიერებითა და ნიჭით შეკრიბა დაჩაგრული და გაფანტული სომეხი ერი, ადგილ-ადგილ გაამაგრა, მეურვეობა გაუწია... სომეხ-ქართველთა საბრძოლო კავშირის აღდგენისათვის მოვლენა იყო“...

...1722 წლის 15 ივნისს იმპერატორმა პეტრე დიდმა სამხრეთული ლაშქრობის მანიფესტი გამოაცხადა. 2 ივლისს ვახტანგ მეექვსეს რუსეთიდან ეწვია პეტრე პირველის ელჩი ბორის (ბაადურ) თურქესტანიშვილი. ჩრდილოეთის დიდი ხელმწიფე ქართველ მეფეს ატყობინებდა: რუსთა ჯარები სულნალე გამოჩნდებიან კასპიის ზღვის სანაპიროებზეო, ხოლო მანამდე თქვენ, თქვენის ქართველებით, ლეკებს შეებრძოლეთ, ოღონდ ისე მოიქეცით, თურქეთი რომ არ გააჯავროთ და ომის გამოცხადების საბაბი არ მისცეთო!

ასეთი სამოკავშირეო დავალების შესრულება არც ისე იოლი საქმე იყო. ვახტანგ მეფე ლეკებს ასე თუ ისე: „მოუვლიდა“, მაგრამ ლეკებს თურქები მფარველობდნენ და ვახტანგს ისე როგორ უნდა მოეხერხებინა, რომ ლეკისტვის შემოკრულ ხმალს ოსმალთა არ გამოეგდო საომარ ველზე?

იმ დღეებშივე თურქეთის სულთნის აჰმედ მეხამის ელჩიც ეწვია ვახტანგ მეფეს. ირანს ლაშქრობას ვაპირებ და შენი კავშირი და დახმარება მჭირდებაო. თუ ჩემთან კავშირს დათანხმდები, სამაგიეროდ მთელი საქართველოს მეფობას მოგიძღვნიო, — იწერებოდა ოსმალთა ფადიშაჰი.

ვახტანგმა სულთანს უყოყმანოდ უარი შეუთვალა და ეს ამბავი პეტრე პირველს მისწერა. წერილში ქართველთა მეფე დიდ სიხარულს გამოთქვამდა კასპიისპირეთში რუსთა შემოსვლის გამო; მეც სასწრაფოდ დავიძვრები ჩემის ჯარებით და 20 ივლისს განჯაში ვიქნებიო, — სწერდა ქართველი მეფე რუსთა იმპერატორს.

ასტრახან-თერგის გამოვლით მოდიოდნენ რუსული ლეგიონები. თერგიდან დარუბანდისკენ აიღეს გეზი. ტარკი გამოიარეს და ბოლოს, დარუბანდიც უომრად ჩაიბარეს.

ამასობაში ვახტანგი ჩასულიყო განჯაში ქართველთა ჯა-

რით. სომხებიც შეუერთდნენ და ელოდნენ რუსების შემოსვლას შირვანში „დათქმულ პაემანზე“.

სამი თვე იცადა და, როგორც იქნა, ნოემბერში მოუვიდა ამბაკვი ჩრდილოეთიდან — ჩრდილოეთისაკენ გაკერპებით მაკქერალ ვახტანგ მეფეს. მოუვიდა, მაგრამ ვაი იმისთანა მოსვლას! პეტრე პირველი უკანვე გაბრუნებულა დარუბანდიდან! საკმარისი არ ყოფილა ჩრდილოეთიდან ჩამოყვანილი ძალები კასპიისპირეთის დასაპყრობად. არც ტრანსპორტი უვარგოდათ, არც სურსათი ჰყოფნიდათ. მთავარი მაინც ის იყო, რომ ოსმალეთმა ჯარები დასძრა აღმოსავლეთი კავკასიისა და კასპიის ზღვის გეზით. პეტრე პირველი ოსმალეთთან ომს დაუშინდა და უკუიქცა ასტრახანისკენ.

პეტრეს პოდპორუჩიკი ტოლსტოი გამოეგზავნა ვახტანგთან. წელს ლაშქრობა კარგად არ გამოგვივიდაო და მომავალ 1723 წელს უფრო წარმატებით უნდა განვაახლოთო. თავზარი დაეცა ვახტანგ მეფეს. მაშ, მისმა „მხსნელმა“, მისმა „მესიამ“ უკან დაიხია! ახლა, ალბათ, თვითონაც უნდა დაიხიოს უკან! მაგრამ რომ დაიხიოს, სადღა დაიხიოს, როცა ყოველი უკანდასახევი გზა თვითონვე წინასწარ ჩააქცია და ჩაწვა რუსი ხელმწიფის ასე მისტიკურად მოიმედემ! იგი ახლა სავსებით მართო იყო მტრულ გარემოცვაში. მტერი იყო თურქეთი, მტერი იყო სპარსეთი, მტერი იყო დაღესტანი. და, ასე გასინჯეთ, მტერი იყო კახეთის მეფეც — კონსტანტინე მაკმაღ-ყული-ხანი (რომელიც უფროსი ძმის დავითის სიკვდილის შემდეგ აეყვანა კახეთის ტახტზე ირანის შაჰს).

ორი ათასი რუსი ჯარისკაცი მაინც გამომიგზავნეთ საქართველოშიო, იბღავლა უილაჯო ხელის სავსავით ქართველთა მეფემ.

ტოლსტოის გულწრფელად უნდოდა აღსრულებულიყო ვახტანგის თხოვნა და ბევრიც იბრძოლა საამისოდ. ბოლოს, პეტრე პირველმა მართლა მოაწერა ხელი ორი ათასი რუსი ჯარისკაცის გამოყოფაზე საქართველოსთვის, მაგრამ ქალაღზე დაწერილისა და ხელმოწერილის შესრულებისთვის აღარავის შეუწყუხებია თავი...

...რა მოუფიქრებლად, განუსჯელად და განუკითხავად შინ-
დობია თურმე ვახტანგ მეფე, „მეფე“ კი არა, ვახტანგ მეფე
ტი“ ყოვლად მიაბიტურ, საოცრად მალემრწმენ „ქრისტიან-
ულ გულს“! თურმე პოლიტიკა გაცილებით უფრო სასტიკი
და „ხვანჯიანი“ ყოფილა, ვიდრე პოეტური „პიი-პუუ“, „რანი
და, მოვაკანი და, სახლი და კარი, ბანი და“... და მისთანანი!

უმძიმესი ფიქრებით დარეგვილი ვიდოდა ვახტანგ მეფე
განჯიდან ტფილისისკენ გასროლილ გზაზე...

...ხოლო, რუსთა ლაშქრობა აღარც მომდევნო წელს შედ-
გა კავკასიაში. ბოლოს, 1724 წელს, ვახტანგმა შეიტყო თავ-
ზარდამცემი ამბავი: რუსეთსა და თურქეთს ხელშეკრულება
დაუდევთ და პეტრე პირველს აღმოსავლეთი ამიერკავკასია,
უწინარეს ყოვლისა, ქართლი, თურქეთის საკუთრებად უცვნიან!

ახლა როგორღა მოიქცეს ვახტანგ მეფე, როგორღა დაიბ-
რუნოს ტახტი და გვირგვინი, რომელიც მის სათაყვანო კერპს,
პეტრე დიდს, თურმე თურქეთის საკუთრებად გამოუცხადე-
ბია? ალბათ, თვითონ თურქებთან უნდა გაარიგოს რაიმე და...
ვახტანგმა თორმეტი ჯორი დატვირთა ოქრო-ვერცხლით,
თორმეტივე უკვე საქართველოში მოსულ თურქ სერასქერს
გაუგზავნა და ქართლის ტახტზე დამტკიცება შესთხოვა. თურ-
ქმა თორმეტივე ჯორკიდებული სიამოვნებით მიიერთვა, მაგ-
რამ ქართლის საქმეთა „საბოლოოდ გადასაწყვეტად“ პირადად
ვახტანგის გამოცხადება მოითხოვა. ვახტანგმა მისვლა ვერ
გაბედა და ცხინვალს შეეფარა თავზარდაცემული და თავგზა-
აბნეული. ხოლო, ქართლის მეფობა თურქებმა მისცეს ვახ-
ტანგის ძმას — გამაჰმადიანებულ იესეს.

„ვაი ჩვენ უბედურთა! საქართველო ბაბრის (ირანის)
ჰანგის ნაცვლად ფოცხვერის (ოსმალეთის) ჰანგს ჩავარდნია!“
— ეს სწორედ ვახტანგის „პოეტური შეძახილი“ იყო.

მალე ვახტანგს თურქთაგან ტყვეობა დაემუქრა, და, „ძითა
და ძმითა და მრავლის დარბაისლითა“, ძლივს გადაასწრო
რაჭას.

1724 წელს, ივლისში, ვახტანგ მეფე წავიდა რუსეთს.

მიდიოდა და მიჰყავდა ოჯახი, ცოლი და შვილები, ძმები
და ძმისწულები.

მიდიოდა და მიჰყავდა უსაჩინოესი მამულიშვილნი, ^{ქართული} თველნი ყოვლის სახელიდამ და კახნიცა მრავალნი, სულს ^{საქართველო} ოთხასი კაცი, „უმეტეს დედაწულითურთ“.

მიდიოდა და მიჰყავდა სულხან-საბა ორბელიანი. მალე შეუერთდებოდა დავით გურამიშვილი.

მიდიოდა და მიჰყავდა ყველა სარდალი, ყველა უმაღლესი საერო კარისკაცი და სასულიერო მოწესე-მოძღვარი — ეპისკოპოსნი, სახლთუხუცესნი, მანდატურნი, „სხვანი და სხვანი“, უწარჩინებულესი გვარიშვილნი.

ასე გაეცალნენ ყველაზე დიდი მოჭირახულენი ჭირში ჩაგარდნილ ქართლს.

ეხვეწებოდნენ — შენ თუ გაგვეწირე და გაგვეცალე, ერთი რომელიმე შვილი მაინც დაგვიტოვე პატრონად და ნუგეშად, იქნებ „მომშველის გამოჩენამდე სულ არ წავხდეთო“, მაგრამ არავის თხოვნას, შეგონებას, ცრემლსა და ვაებას არ გაუწია ანგარიში ვახტანგ მეფემ. არც თვითონ დარჩა, არც შვილი დატოვა და არც ძირი. თავადაც მოექვეთა და თავიც მოჰკვეთა საქართველოს...

...ცარიცინს რომ მიადწიეს პეტრესთან მიმავლებმა, იქ პეტრეს სიკვდილის ამბავი დაახვედრეს! დიახ, იღვა 1725 წელი და მომკვდარიყო, „ამიერ სოფლით მიფარულიყო“ რუსეთის უდიდესი ხელმწიფე-იმპერატორი, რომელიც ქართველ მეფეს ღღენიდავ სალოცავ ხატად ეღვა და არასოდეს პირადად თვალთ არ ენახა. იგი მომკვდარა, მაგრამ ვახტანგ მეფე მაინც უკან არ დაბრუნდება. იგი მაინც უნდა მივიდეს მოსკოვს, რადგან ხომ მაინც მიდიან ჭეშმარიტი ქრისტიანენი ქრისტეს საფლავზე სალოცავად? იციან, რომ იქ ცოცხალი ქრისტე არ დახვდებათ, მაგრამ მაინც მიდიან! და მივიდა მოსკოვს.

ჯერ ვსესვიატსკოვს „ქართულ მიწას“ მიადგნენ ქართველები. სიხარულის ცრემლთა ფრქვევით შემოეგებათ დარეჯან არჩილის ასული, „დედა“ და „მოძღვარი“ მოსკოველი ქართველებისა. ერთმანეთს შეხვდნენ ქართველები — ახლად გადახვეწილნი და გადახვეწილობაში ჟამმონათევნი — „და შეიტკბნენ ფრიად“.

და იმ „ტკბობის უამს“ ერთბაშად დიდი წუხილი ეწვიათ „სესენცკელ ქართველებს“: გარდაიცვალა სულხან-საბა ორბელიანი. ზოსიმე ბერმა მიაწერა საბას ლექსიკონს: „საბა მიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩღკე (1725), იანვარსა კვ (26), მწუხრს, დიდს მოსკოვს, სესენცკას, ბატონის არჩილ მეფის სასახლეში და იმავე საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯითა და თანა-წყაოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა“.

„ფრიად მაშვრალი მუშაკი, მოკვდა, დაეფლა რუსთ ველსა“, — თქვა მისმა ძმამ დ ი მ ი ტ რ ი ო რ ბ ე ლ ი ა ნ მ ა .

ქართულ მიწაში დამიწება არ ეღირსა საქართველოს მამას და მოძღვარს.

...მაისის თვეში პეტერბურგიდან წვევა მიიღო ვახტანგ მეფემ. რუსეთის მაშინდელი ქალი-ხელმწიფის, პეტე დიდის ქვრივის ეკატერინე პირველისაგან. სამასი თუმანიც „გზის ფულად“ გამოეგზავნა დედოფალს.

გაემგზავრა ვახტანგ მეფე. პეტერბურგს რომ მიუახლოვდა, რუსთა საპატიო მხედრობა შემოეგება. მერე „შეიქნა სროლა ზარბაზნისა, რომე ყურთა სმენა აღარ იყო“. სამი დღე განისვენეს ქართველებმა მათთვის საგანგებოდ მიჩენილ „სადგომსა და სავანესა“. მეოთხე დღეს დედოფალმა ეკატერინემ სასახლეში საგანგებო მეჯლისზე მიიწვია ვახტანგი და მისი ამალა. დიდის წადნიერებით შეეგება რუსეთის უმაღლესი სასახლის კარი ქართველთა გამოჩენას. მიეახლა ეკატერინეს ვახტანგ მეფე, ჯერ მეუღლისა და ხელმწიფის გარდაცვალების გამო სამძიმარი მოახსენა „უცხოთა რიტორისა ენითა და მღუღრისა ცრემლითა“, მერე, მცირე შეყოვნებით, ტახტზე აბრძანება მიულოცა დედოფალს. ყველა მოხიბლა ქართველი მეფის ქცევამ, „სიბრძნემ და სიტყვა-მჭევრობამ“. დედოფალმაც სამაგიერო „მადლი და წყალობის სიტყვები“ მიუგო ქართველ ხელმწიფეს. ერთმანეთს გადაება საზეიმო შეხვედრები, მეჯლისები. ვახტანგს გულზე დაჰკიდეს ანდრია პირველწოდებულის ჯვარი, — „მურასად შემკული ძვირფასისა“.

ერთი სიტყვით, იყო ყველაფერი, მაგრამ არ იყო ის, რის-

თვისაც ვახტანგი რუსეთს გადმოხვეწილიყო — სამხედრო დახმარება საქართველოს დახსნისათვის...

...1730 წელს კიდევ ახალი ქალი-ხელმწიფე ავიდა რუსეთის ტახტზე, ანა ივანეს ასული.

1732 წელს ნადირ შაჰი გაბატონდა ირანში.

ნადირმა თურქები ამიერკავკასიიდან გარეკა. თვითონ დაიჭირა და ვახტანგს შეუთვალა, მობრუნდი და შენი ქართლის ტახტი მიირთვიო.

ვახტანგმა უარი თქვა. მას არ უნდოდა ქვეშევრდომობა არც ირანისა, არც თურქეთისა. მას მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთის მფარველობა უნდოდა და რუსული ხონჩით მორთმეული ქართული გვირგვინი...

...ისევ დიდის პატივით ეპყრობოდნენ რუსები ქართველებს, ისევ იმართებოდა წვეულებანი „ქართველთა შიგან ჩარევით“ და „ჩართვით“, მაგრამ...

მაგრამ ვახტანგ მეფის „აბეზარ თხოვნებს“ ახლა უკვე შკვახე პასუხებიც აკადრეს. აკადრეს, ვინათგან რუსეთის სამეფო ტახტს ახლა თავის ნებაზე ათამაშებდა უნიჭო დედოფლის ფავორიტი, ვიწროშუბლიანი გერმანელი, კანცლერი ზირონი. და „საქართველოს საქმეების“ ახალმა გამგებლებმა, „ბირონოვშინის“ შმორიანი სუნით ავსებულმა მოხლებმა, ვახტანგ მეფეს კრინტიც აღარ დააძვრევინეს, ისე დააყარეს: რაც დაგემართა, ყველაფერი შენს თავს დააბრალეო. განჯაში რომ იმდენ ხანს უმიზნოდ იდექი და ხელი არ გავინძრევიაო, იქვე, კახეთის მეფესთან კავშირი და ერთიანობა ვერ მოგიგვარებიაო, ოსმალებთანაც წყალი ამღვრიე, ქვეყანა იმათ კლანჭებში ჩააგდე და ტახტიც დაჭკარგეო!

კაცმა რომ თქვას და, პატივი მარხვას — ყველაფერი მართალი კი უთხრეს რუსებმა ვახტანგს. იგივეს აკი ქართველებიც საყვედურობდნენ სათაყვანო მეფეს. ყველაფერი შენს თავს დააბრალეო!

მაგრამ მაინც არავის უთქვამს მისთვის, ზედმეტი გახლავთ თქვენი ყოფნა პეტერბურგსა და მოსკოვშიო. არც ის უკადრებიან, ტყუილად ირჩებიან და რასაც ითხოვთ, „საბოლოოდ“ უარს გეუბნებითო.

მაგრამ მაინც აიყარა და წამოვიდა მეფე, მოდიოდა გამ-
წყრალი, უმწეო და ამპარტავეანი, ბოლმის ბურთით ყელდა
ჩიხული, ცხოვრების სისასტიკით გულგასივებული. ასტრა-
ხანს მოვიდა და იქ „დაეფუძნა“. იქ გაატარა მისი მწარე წუ-
თისოფლის უკანასკნელი დღეები ჩუმი, გაუმედავებელი
ბოლმით, სულის შინაგანი გვემით, შინაქვეითინით, ცრემლის
შინაჩაქცევით.

და გარდაიცვალა 1737 წლის 26 მარტს. დაიკრძალა იქვე,
ასტრახანს.

სამარეში ჩაპყვა გმინვა, საქართველოდან წამოყოლილი და
განუყრელად „თანდაყოლილი“.

ქართლის საჰესთან მივიდა 28 წლისა, ჯანიშინობდა 9 წე-
ლიწადი, სპარსეთში გაატარა 8 წელიწადი, რუსეთში — 13
წელიწადი, აღესრულა შობითგან 62 წლისა.

აღსრულებულიყო ქართველთა უგანათლებულესი მესა-
ქე, მწიგნობარი და მწერალი, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ქართ-
ლის ცხოვრების“ ყველაზე დიდი მზრუნველი და მოჭირნახუ-
ლე, ნიჭიერი მხედართმთავარი და მამაცი მხედარი, ერის
გულწრფელი მოამაგე და პატრონი.

სვებედნიერი აღმოჩნდა მისი კულტურული და შინასახ-
ელმწიფოებრივი ღვაწლმოსილება. მართლაცდა, მისი ათ-
წლოვანი „ჯანიშინობა“ იყო „რენესანსი“, გინა „ვერცხლის
ხანა“ ქართული კულტურისა — სულიერისა და ნივთიერი-
სა.

მაგრამ სვეუბედური აღმოჩნდა მისი „პოეტურ-რომანტი-
კული პოლიტიკა“, მისი მალემრწმენობა, მისი ფანატიზმი.
ნას წარმოდგენაც არ აღმოაჩნდა იმ ქიშერაზე, რასაც ასი
წლის შემდეგ ნაპოლეონმა „როსკიპი ქალი“ უწოდა. პირიქით,
მაღალზნეობრივ ქართველ ხელმწიფეს „პოლიტიკა“ წმინდა
ზნეობრივი ვაჟკაცობის, პირიანობის, სიტყვის გაუტეხლო-
ბისა და ბოლომდე უღალატო განაზრახთა საასპარეზოდ მი-
ეჩნია. მას წარმოდგენაც არა ჰქონია, რომ პოლიტიკის სარბი-
ელზე მელაკუდები უფრო ხერხიანად და მომგებიანად და-
ნავარდობენ, ვიდრე ლომნი და ვეფხვნი.

ბუნებამ ერთი დიდი სისუსტე არგუნა მისგანვე უხვად
შემკობილ ქართველ ხელმწიფეს — სისუსტე საპოლიტიკო

გულისხმისა, ალლოიანობისა, გერშიანობისა. და ეს სისუსტე საბედისწერო გამოდგა მისთვისაც და მისი სამშობლოსთვისაც. სწორედ „საპოლიტიკო ბედისწერამ“ იგი ერთხელ თავის გამირად აირჩია და „მსოფლიო ჰეროიკის“ გამირის ჯაღონური კვერთხი ხელში შეაჩეჩა, მაგრამ გერშსა და ალლოს მოკლებულმა რჩეულმა კაცმა კვერთხი იგი კვერთხად ვერ შეიცნო და უმაღვე ხელიდან გააგდო, ვითარცა სნების მომგვრელი ბინძური ჩვარი. სწორედ ამიტომ მოხდა, რომ მეფე ვახტანგ მეექვსე, დაბადებული ვითარცა გამირი „მსოფლიო ჰეროიკისა“, — მაშინ, როცა „მის ტახტზე“ ნადირ შაჰი იჯდა, — მიწას ჩაესვენა ვითარცა თვითმოკვეთილი, თვითგადახვეწილი, თვითგანრინებული, თვითდამარხული კაცი-ამბოკარი.

ხოლო, დავით გურამიშვილმა მაინც ასე დაიტირა თავისი საყვარელი სვეგამწარებული ხელმწიფე:

„ვაი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვექცაო!“

იწვა წყნარად და მშვიდად, უცხო, მლაშე და ლორწოიან მიწაში „ბოძი“ და მებოძირი საქართველოსი...

გამოსვლა „პატარა კახისა“

ვახტანგ მეფის ქართველმა თანამგზავრებმა რუსული ქვეშევრდომობა მიიღეს. ბევრი სამხედრო სამსახურში შევიდა (მსგავსად დიდი პოეტის დავით გურამიშვილისა), სხვადასხვა ქალაქებსა და გუბერნიებში განსახლდნენ და დასახლდნენ. ბევრი კულტურულ საქმიანობას შეუდგა. არჩილ მეფის დროინდელი სტამბა აღადგინეს, წერდნენ, თარგმნიდნენ, ბეჭდავდნენ და იღვწოდნენ რუსთა და ქართველთა შემდგომი დაახლოებისათვის.

საქართველო კი „ოსმალობისა“ და „ლეკიანობის“ ორლესულთა ჯვარედინში მოქცეულიყო. თურქეთი უკვე ლეკებით გატენილ ჭარ-ბელაქანს, ანუ გალეკებულ ქართული ენისელის მხარეს ისე უყურებდა, როგორც თავის სისხლბორცეულ „ფილიალს“. ლეკები ჭარ-ბელაქანში ქართულ მოსახლეობას ისევე ექცეოდნენ, როგორც ოსმალები სამცხეში. ისინი ართმევდნენ მიწას და ხშირად სიცოცხლესაც ყველას, ვინც ქრის-

ტიანობას არ დააგდებდა და სუნიტურ მაჰმადიანობას არ მიიღებდა. ასეთი ნაძალადევი გზით გამაჰმადიანებულნი და ლეკთაგან დაყმევებული ქართველი გლეხები ლებულობენ შემდგომში „ინგილოების“ სახელს.

1727 წელს აქაურ ლეკებს ოსმალეთის ფადიშაჰმა ისლამის წარმატებით გავრცელებისათვის ქარ-ბელაქანი საგანგებო ფირმანით საკუთრებად დაუმტკიცა. ასე შეიქმნა აღმოსავლეთ კახეთის მიწაზე უცხო, მუსლიმური, ლეკ-აბრაგთა და ალაღართა სახელმწიფო — ავთვისებიანი სიმსივნე ქართულ სხეულზე...

ოსმალებმა თორმეტი წელიწადი იბატონეს საქართველოში.

ქართველები კი ისევ იბრძოდნენ, — იბრძოდნენ „სანამ პირში სული ედგათ“.

1735 წელს ირანის ახალმა მბრძანებელმა, დიდმა ხელმწიფემ ნადირ შაჰმა ქართველების თანადგომით და თანამებრძოლობით თურქები გაანადგურა და ამიერიდან საქართველოში „ოსმალობა“ ისევ „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა...

...იმავე 1735 წელს მოხდა პირველი საბრძოლო ნათლობა თხუთმეტი წლის ერეკლე ბატონიშვილისა.

„პატარა კახი!“ — ასე ეძახდნენ ტანმორჩილ უფლისწულს.

ტანმორჩილიო?! რა ვუყოთ, — ტანმორჩილი იყვნენ ალექსანდრე მაკედონელიც, ჰანიბალიც, კეისარიც, ნაპოლეონიც, სხვანი და სხვანი...

ფშავს აფარებდა თავს მაშინ მამამისი თეიმურაზი ოჯახით.

და ფშავიდან ჩამოსულიყო ერეკლე თელავში.

და უცებ აცნობეს ბატონიშვილს: „მოვიდნენ ლეკნი და ქისიცი მოარბივეს!“

მაშინვე ახლომახლო სოფლებში შიკრიკები აფრინა ერეკლემ, — ყველა გამოიყვანეთ, ვისაც საომრად ფეხზე დგომა შეეძლოსო. თვითონაც აღიკაზმა და ამხედრდა. მოიჭრა ახლად შეყრილი კახთა ლაშქარი. გაუძღვა ბატონიშვილი. ნეიშნის მინდორზე წამოეწია ტყვეებითა და ნაძარცვით დატვირთულ არხეინად მიმავალ ლეკთა ჯარს. ცხენთა გამალებუ-

ლი თქარუნი რომ შემოესმათ, შემოტრიალდნენ ლეკნი. შემოტრიალდნენ და მაინცდამაინც საშიში არაფერი უხსლავთ: ქართველთა მცირე გუნდი მოჰქროდა, წინ მომცრო ტანის უწვერული ყმა მოუძლოდა.

და „ძლიერად შემოებნენ ლეკნი“ ქართველებს. ერთ ხანს ერთ ადგილზე შენივთდა ბრძოლა. ეტყობოდა, რიცხვით სიმრავლეს თავისი უნდა გაეტანა. იგრძნო ერეკლემ, გული გასტეხოდათ ქართველებს. მაშინ მტრის შუაგულს დაეძგრა ბატონიშვილი, ხმლის ცემით და ავი ყვილით. ლეკთა ბელადი ამოარჩია და მიუხდა ცხენდაცხენ. შემოეგება ლეკთა სარდალიც. ხმალთა გაელვება და... შუაგაჩეხილი გადმოეშვა ცხენიდან ლეკი.

და „ამის მხილველთა კახთა ერთპირად მიმართეს ყვილით და წინა წარიქციეს ჯარი ლეკისა, აპყარეს ტყვენი და საქონელი და მოსწყვიტნეს უმრავლესნი. და მოვიდა მალაროს გამარჯვებული, რომლისათვის ფრიად მხიარულ-იქმნენ კახნი, იხილეს რა სიმხნე და მამაცობა მემკვიდრისა თვისისა“.

მაშ, იდგა 1735 წელი, პირველი გამოსვლა თხუთმეტი წლის პატარა კახისა, ანუ დასაწყისი უკანასკნელი დიდი ქართველი ხელმწიფისა.

მაშ, ცხენზე ზის ერეკლე ბატონიშვილი და სამოცი წელიწადი ვერ ჩამოხდება საომარი უნაგირიდან...

ქართველები და ნადირ შაჰი

აღმოსავლეთ საქართველოში კი, როგორც ითქვა, „ოსმალობის“ ნაცვლად ისევ „ყიზილბაშობა“ ჩამდგარიყო.

ირანის ტახტზე იჯდა ნადირ შაჰ ავშარი.

მოჭრილი იყო ვერცხლის მონეტაც, რომელზეც ეწერა: „დაე, მსოფლიოს ეუწყოს მისი მომავალი დამპყრობლის — ნადირის გამეფება“.

თითქოს შაჰ აბასი გასცოცხლებოდეს ირანს.

მაგრამ ვაი, რომ საქართველოსაც გასცოცხლებოდა შაჰ აბასი!

ხოლო, სომეხი ისტორიკოსის ბრძანებისა არ იყო, ახლა ირანი ნადირ ავშარისა კი არა, ქართველი მეფის, ვახტანგ მეექვსის სამფლობელო უნდა ყოფილიყო. დიახ! მაგრამ ვაი, რომ ვერ იგრძნო ვახტანგ მეექვსემ იმ საბედისწერო 20-იან წლებში ხელსაყრელობა დრო-ჟამისა! ვერ იგრძნო, ვერ შეიცნო და ვერ ითამაშა „მსოფლიო ჰეროიკის“ მთავარი გმირი. ახლა სხვა „თამაშობდა“ ამ „გმირს“ — ტომით ქართველი კი არა, არამედ ავშარი... რა გაეწყობა, — ესეც საქართველოს ბედი ყოფილა! ვახტანგ მეექვსე ასტრახანის ლორწონიან მიწაში იწვა, ხოლო ირანის ტახტზე მისი „მაგიერი“ იჯდა. იჯდა და საქართველოსთვის ოსმალური უღელი ჩამოეხსნა.

ჩამოეხსნა და მის მაგივრად თავისი, ყიზილბაშური უღელი დაედგა.

ქართველობას, მაშ, ისევ უნდა ებრძოლა. ებრძოლა, „სანამ პირში სული ედგა“...

კახეთში 1733 წლიდან თურქების დასტურით მეფედ იჯდა თეიმურაზი, სიძე ვახტანგ მეექვსისა, მამა პატარა კახისა. დარჩებოდა თუ არა იგი კახეთის ტახტზე ნადირ შაჰის ნებართვით, — ეს თვითონ თეიმურაზის „ჭკვიანურ ქცევაზე“ იქნებოდა დამოკიდებული.

ხოლო, ქართლის „საპატრონოდ“ შაჰმა გამოგზავნა სეფიხანი, რომელმაც მოსვლისთანავე ახალი გადასახადი გააწერა — სამიათას სამასი თუმანი ფული და ხუთასი „ნოქარი“ (ჯარი) საომარი აღჭურვილობით, ცხენკეთილობითა და ცოლშვილით, ტფილისში სადგომად.

ქართველები არ შეურიგდნენ ახალ ხარკსა და დამცირებას. აჯანყდნენ: „ქსნის ერისთავი შანშე, ამილახორი გივი, აბაშიძე ვახუშტი და სულ ზემო ქართლი, გაღმით თარხანი ლუარსაბ და მისი სახლის კაცნი“.

ტფილისიდან ყიზილბაშთა მარბიელი ჯარები გავიდნენ. რამდენჯერმე მიუხდნენ ქსნის საერისთავოს. მაგრამ „რამდენჯერაც მივიდნენ, ბრძანებითა ღვთისათა, იმდენჯერ გაემარჯვა“ შანშე ერისთავსა და ქსანელთა ლაშქარს.

სამჯერ გივი ამილახორს მიესივნენ ყიზილბაშები. კეხეთან

გამართულ სამივე ბრძოლაში ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს და აოტეს მტერი.

ისევ „გამოუსია თარეში“ სეფი-ხანმა. სპარსელები შეესივნენ სურამის ხეობას, ციხისძირს, ნუნისს, ჩრდილს. ვახანიდან გამოუხტათ ვახუშტი აბაშიძე, სასტიკად დაამარცხა და უკუაქცია მოთარეშე ყიზილბაშნი.

სეფი-ხანმა ქართველთაგან ნაწვნევი მარცხი მარცხად არ ჩააგდო და ფიცხელი ბრძანება გაუგზავნა ქართლ-კახეთის თავკაცებს: ჯერ კიდევ გვიან არ არის და, თუ მართლა ქვეყნისა და თქვენი თავის დაღუპვა არ გადაგიწყვეტიათ, ჩემთან მოდით, შევრიგდეთ და პირობას გაძლევთ, შაჰთანაც შეგარიგებთო.

გასჭრა ყიზილბაში მოხელის მოწოდებამ და მასთან გამოცხადნენ: თეიმურაზ კახთა მეფე, მისი სახლთუხუცესი გივი ჩოლოყაშვილი, ბარძიმ არაგვის ერისთავი, გივი ამილახორი, თარხან ლუარსაბი, თამაზ ანდრონიკაშვილი და ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილი.

არ გამოცხადდა მხოლოდ შანშე ქსნის ერისთავი.

სეფი-ხანმა მასთან გამოცხადებული ქართველები შეიპყრო, ბორკილები გაუყარა და ყველანი ირანს გაგზავნა, შაჰნადირთან.

ამის შემდეგ სეფი-ხანმა ისევ გაუსია ჯარები შანშე ერისთავის გასანადგურებლად და შესაპყრობად. ბრძოლა იკორთას გაიმართა. ქსანელებმა ისევ დაამარცხეს და უკუაქციეს მტერი. 1737 წელს სეფი-ხანმა ირანიდან ახალი ჯარები მიიღო და მაშინვე დაიძრა ქსნის საერისთავოსკენ. ისევ მხნედ დაუხვდა მტერს შანშე. მაგრამ ამჯერად იძლივნენ ქართველნი. შანშე ჯერ იმერეთს გადავიდა ცოლ-შვილით, იმერეთიდან რუსეთს წავიდა და თან ქართველ თავადთა საერთო სათხოვარი გაიყოლია: იქნებ როგორმე რაიმე დახმარება გამოეწირა რუსეთის მეფეს, ხოლო ვახტანგს (ჯერ ისევ ცოცხალს) თავისი ძე, ბაქარი მაინც გამოეგზავნა „უთავოდ დაგდებული“ საქართველოს „საპატრონოდ“. მაგრამ რასაც ვახტანგ მეფე ვერ შეწვდა, ქსნის ერისთავი რას „შეწვდებოდა“. რუსმა დიპლომატებმა შანშე ახლოსაც არ გაიკარეს, ვახტანგიც

„აშორახანის“ მლაშე მიწას ჩაუწვა და ამით ყველაფერი გათავდა. შანშე ერისთავი საქართველოში გაწვილებული და პირში ჩალაგამოვლებული დაბრუნდა.

დაბრუნდა და, რაკი ჯერ „პირში სული ედგა“, ისევ ჩაავლო ხელი ყიზილბაშურ სისხლზე დაგერშილ ხმალს...

...ნადირ შაჰმა „სიამტკბილობით“ მიიღო საქართველოდან გამოგზავნილი ტყვეები. თითქოს კიდევაც გაიკვირვა ყაენმა: იმ თავხედმა სეფი-ხანმა ბორკილები როგორ შეგებდათ, როცა თქვენის სურვილითა და ჩემს საერთგულოდ სწვევიხართ ეგზომ საპატიო სტუმრებიო. ისეთი „გულითადი საუბარი“ გაიმართა, თითქოს შაჰ აბასი ემუსაიფებოდა თავის „უსაყვარლეს“ ქართველებს — თეიმურაზ პირველს, ლუარსაბ მეორეს, სააკაძეებს, უნდილაძეებს.

ნაცნობი იყო ეს სურათები.

შაჰ ნადირსაც, შაჰ აბასის მსგავსად, ქართველები მათი მარად ცხოველმყოფელი ძალმოსილების გამო კიდევაც სძულდა და კიდევაც „უყვარდა“, მათი ეშინოდა და მათით იმედოვნებდა.

ყანდაპარს ლაშქრობას ეპირებოდა შაჰ ნადირი და ძალიან სჭირდებოდა ავღანისტანის მიწაზე სახელგანსმენილ ქართველთა სიმამაცე და სიქველე.

ნადირმა ქართლიდან სეფი-ხანი გაიწვია ქართველთა ახალი ნაკადით და 1737 წელს წარემართა იგი ყანდაპარისკენ, თავისი ირანელებით და „თავისი ქართველებით“.

ქართველებმა შემუსრეს ყანდაპარის კარიბჭენი და ქალაქში („ნაცნობ ქალაქში“) შეიჭრნენ. ყიზილბაშებიც მიჰყვნენ უმოწყალო სიკვდილის თესვით.

შაჰმა ყანდაპარის აღების შემდეგ ქართველი წარჩინებულნი დიდი ძღვენითა და მადლობით გამოისტუმრა საქართველოსკენ. მხოლოდ თეიმურაზ მეფე დაიტოვა თავისთან, შეუვალი მოთხოვნით: საქართველოში მხოლოდ მაშინ გაგიშვებ, თუ ჩემთან შენს შვილებს, ქეთევანსა და ერეკლეს გამომიწვევო.

— რისთვის მოხვო შეილებსო, — შიშრეულად იკითხა თეიმურაზმა.

— შენი ასული რძლად მინდა, ჩემი ძმისწულის, ალი-ყული-ხანის მეუღლედ, ხოლო ერეკლე ინდოეთს სალაშქროდ უნდა ვიახლოო, ბრძანა შაჰმა.

ესეც „ჩვეულებრივი ისტორია“ იყო და გაემგზავრნენ ქეთევან და ერეკლე სპარსეთს. „დიდი სიყვარულით“ მიიღო ისინი შაჰ ნადირმა. ქეთევანი მართლაც მაშინვე შერთო ალი-ყული ხანს. ქორწილი რომ განესრულა, შაჰ ნადირი ერეკლეს მიაღდა და მოსთხოვა: ახლავე ქრისტიანობა განაგდე და მაჰმადიანობა მიიღეო. მაგრამ პატარა კანშაც მაშინვე შეაგება სიტყვაშეუქცევლად: „ჩემი მოკვლა შესაძლებელ არს, მაგრამ ჩემი სულის შეცვლა და შერყვნა არას ძალით არ მოხერხდება; ამიტომ ტყუილად ნუ შეეცდები ჩემს გამაჰმადიანებასო“.

შაჰი აღარ ჩააცვიდა. მიხვდა, ერეკლე რჯულის გამოცვლას სიკვდილს არჩევდა. შაჰს კი ცოცხალი ერეკლე სჭირდებოდა...

თეიმურაზი საქართველოში დაბრუნდა.

ერეკლე შაჰ ნადირმა ინდოეთის ლაშქრობაში წაიყვანა. მალე ჭაბუკი ქართველი ბატონიშვილის დიდი სიმამაცისა და წინდახედულების ამბავი მოვიდა ინდოეთიდან...

...სანამ ერეკლე ბატონიშვილი ნადირ შაჰის სამსახურში იდგა, მანამ ქართლის მიწაზე დიდი ცოდვა-ბრალის კალო ტრიალებდა. ყიზილბაშები ადვილად ახერხებდნენ ქართველ თავადთა შორის მტრობის ჩამოგდებას, შინა-ქართულ სისხლთა თხევასა და შინადაქცევას. ყველაზე ძლიერნი — ქსნის ერთისთავი შანშე და ზემო ქართლის მფლობელი გივი ამილახორი ერთიმეორეს დანასისხლად გადასცემდებოდნენ და მათი მძიმე ეროვნული ხმლები ზოგჯერ შინაურს უფრო მწარედ ხვდებოდა, ვიდრე გარედან მომხვედურ მტერს.

ქართველის დამარცხება რომ ყველაზე კარგად და „ილათიანად“ ისევ ქართველს შეუძლია, — ეს „სიბრძნე“ ნადირ შაჰსაც კარგად სცოდნია და, შანშე ერისთავის განადგურება და შეპყრობა მან სწორედ გივი ამილახორს „შეაწერა“ (გივი ამილახორი სიმამრიც იყო ნადირ შაჰისა. მანამდეც ნადირს ცოლად შეერთო დავით კახთა მეფის ასული, თეიმურაზ მეფის ძმისწული).

გივი ამილახორის ჯარს, ყიზილბაშ სპარსელთა ვარდსა შაჰის ბრძანებით შეუერთდნენ საქართველოსათვის სავსებით სავსებით უცხო მეომარნი, „ინდოელნი, ლაურელნი, ფაშაურელნი, ოთხი სულთანი ექვსის ათასის კაცითა... და ჯარი ავღანთა“.

ამილახორმა სამად გაჰყო ლაშქარი. ერთს ბეჟან არაგვის ერისთავი უჩინა სარდლად და ლომისზე გაგზავნა, მეორე — სულ ყიზილბაშნი, ინდოელნი და ავღანელნი, იმა მყული-ხანის მოთავეობით ლიახვის ხეობას შეუსია, ხოლო თვითონ იგი, საამილახვროს ჯარით, პირდაპირ ქსნისკენ დაიძრა. ასე, სამის მხრიდან „უყვეს თარეში, ააოხრეს ქსანი, დაწვეს. დაატყვევეს და ამოწყვიტეს ურიცხვი, დააქციეს ციხეები ან საცა კოშკი იყო, არსად გაუშვეს შენობა“. აწერის ციხეში გამაგრდა ყველგან ფეხამოკვეთილი შანშე ერისთავი ოჯახით, სახლეულით, მსახურეულით, ძმითა და რძლით. აწერის ციხესაც მიუსია ყოველის მხრიდან „მრავალ-თესლოვანი ჯარები“ გივი ამილახორმა. ერთი კვირა გაგრძელდა ალყა და იერიში. გამარჯვება ველარ იქვეშმარიტა შანშე ერისთავმა და ერთ წვიმიან-ჯანლიან ღამეს, ძმასთან, იესესთან ერთად, „გაიპარა ციხიდან“. დილით მოალყეებმა აიღეს და აიკლეს უპატრონოდ დაგდებული აწერი. ტყვედ აიყვანეს ორივე ძმის — შანშეს და იესეს ცოლ-შვილნი.

ნადირ შაჰი დაღესტნის დასაპყრობად გამგზავრებულიყო დიდძალი მხედრობით, დერბენდს მისულიყო და იქვე შეეტყო ქსნის აჯანყების ჩახშობის ამბავი. ესეც მოახსენეს, შანშე და იესე ახალციხეს გაქცეულან იქაურ ფაშასთან თავშესაფარად. მაშინვე სასტიკი მუქარა აფრინა ნადირმა ახალციხის ფაშასთან და თავშეფარებულთა გაცემა მოითხოვა. ფაშა დაფრთხა და დადებლდა. შანშეს და იესეს ბორკილები გაუყარა და ნადირს გამოუგზავნა.

ტყვეები რომ წარუდგინეს, ნადირ შაჰი იქვე, მის სამსახურად მდგარ ქართველ თავადებს მიუბრუნდა და შესძახა: თუ თქვენს შორის ერთიც აღმოჩნდება, რომელიც შუამდგომლობას და თავდებობას იკისრებს, მე შევეუნდობ და თავისუფლებას დავუბრუნებ შანშე ერისთავსო.

არც ერთმა ქართველმა არ იკისრა ქართველისთვის შუა-

მდგომლობა და თავდებობა. მაშინ ბრძანა შაჰ ნადირმა, შან-
შე და იესე ერისთავნი ასე ბორკილდადებულნი ხორასანს
წაიყვანეთ და იქ დაჰყარეთ სიკვდილამდე საცხოვრებლად...

...ნადირ შაჰმა უმძიმესად და უსასტიკესად დახარკა საქართველო. ჭერ მუშეიზი (აღმწერელი) გამოგზავნა, ქვეყანა ყოველი სულიერი და უსულო საგნით, ყოველი უძრავ-
მოძრავით, ყოველი ვარგისით და უვარგისით ააწერინა, ააზომინა, ააწონინა, აათვლევენა და ისე დახარკა.

ხარკი დაადეს ყოველ სოფელს და ნასოფლარს, ყოველ შენობას და ნაშენობარს, ყოველ წისქვილს — დოლაბსაც და ბუჭულასაც. დაბეგრეს ყოველი ცხოველი: ცხენი — ულაყიც და ჭაკიც, რქოსანი — მეწველიც და უწველიც, კამეჩი — ზაქიანიც და უზაქოც, ღორი — გოჭიანიც და უგოჭოც, ვირი — მუტრუკიანი და უმუტრუკო, ცხვარი — კრავიანი და უკრავო, თხა — თიკიანი და უთიკო. მიწა საბელით ზომეს და ერთი გოჯიც არ დარჩენიათ დაუხარკავი. ვაზები თვალეს და ყოველ ძირ ვაზს გადასახადად დაადეს თითო ბისტი. ხეხილიც თვალეს და ყოველ ძირ ხეს გადასახადელად დაადეს თითო შაური. ადამიანებსაც დაადეს გადასახადი, ასაკის მიხედვით: სრულასაკოვან კაცს ორი მინალთუნი (ორი მანეთი) უნდა გადაეხადა, „ასაკოვან ყმაწვილს“ — ხუთი აბაზი (ერთი მანეთი), „ხარკი დასწერეს ყმაწვილზეც“ (ათ წლამდე). უმძიმეს თურქულ გადასახადებსაც გადააჭარბა სისასტიკით ნადირ შაჰის ახალმა საგადასახადო განწესებამ.

გამწარებულმა ქართველმა გლეხმა ჯავრი საკუთარ, ღვიძლ ნაჭირნახულევ მეურნეობაზე „იყარა“: „ამა ამბავთა შინა მრავალი სული აიყარა, ბევრი ადგილი უმეტესად აოხრდა, მრავალი კაცი ვენახებსა და ბაღებსა თავისის ხელით კაფიდის და აოხრებდის“.

ერთ თვეში სამი ათასი კოდი პურისა და ქერის მარცვალნი გაიტანეს ყიზილბაშებმა ქართლიდან. მეორედ სამი ათასი მძიმედ დატვირთული ხარ-ურემი გაიყვანეს. მესამედ ორი ათასი ხარი, ყოველ ურემზე ორი ხარვალნი (ოთხასი ლიტრა) ხორბლით. ხორბალს რომ თავი დავანებოთ, არც ერთხელ აღარც ხარი დაბრუნებულა უკან და აღარც ურემი, და „აღარ დარჩა ქართლში ხარი“.

ნადირ შაჰი არ ცხრებოდა. 1742 წელს კიდევ მოსთხოვა ქართლს ხორბალი, ამჯერად სამი მილიონი ლიტრა! ეს დევე ვითომც სხვათა შორის, — უარესი კი ის იყო, რომ ნადირმა ქართულ მიწაზე მუდმივი გადასახადი, მალუჯათი გააწერა. სამხედრო სამსახურიც ხომ ცალკე ხარკად აწვა ქართველობას და გადიოდა „ნოქარის“ სახელით ქართული ჯარი ყიზილბაშთა სამსახურში, გადიოდა ორმაგი ხარჯით — ხარჯით თავისთვის და ხარჯით ყიზილბაშთა ჯარისთვის.

და ბოლოს, ტფილისში ახალი ბრძანება მოვიდა მსოფლიო მბრძანებლისა: ქართლმა ირანისთვის სასწრაფოდ უნდა „გამოიღოს“ სამასი ახალგაზრდა ჯვრივი ქალი, სამასი გოგო-ქალწული, სამასი ვაჟი-ყმაწვილი, ხუთასი კომლი კაცი და ოცი ათასი ხარვარი პური!..

და ქართველებსაც ხომ ხასიათად მოსდგამდათ: სწორედ „მეტისმეტ დაწოლას“ მამაზეციერსაც აღარ მოუთმენდნენ და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას მიეცემოდნენ თავდავიწყებით.

და ქართლში აჯანყებამ იფეთქა.

მეთაური აჯანყებისა — გივი ამილახორი.

ისევ დადგა უმძიმესი ხმალთაკვეთება და სისხლისთხევა ქართლის მიწაზე, სამკვდრო-სასიცოცხლო რკენა ქართველებსა და მუდამ რიცხვმრავალ გადამთიელთა შორის და იქვე, — ჭეშმარიტ ქართველებსა და „გაუცხოებულ“ ქართველებს შორის.

უკვე სამი წელიწადი იღვრებოდა სისხლი ამაოდ. ზედიზედ ეწირებოდა ნადირ შაჰისგან წარმოგზავნილი ახალ-ახალი ჯარები ქართულ ხმლებთან ჭიდილს.

მაშინ ისევ მიმართა ცბიერმა შაჰმა მრავალგზის ნაცადსა და უტყუარ ხერხს — ქართველების დამარცხებას ქართველთა ხელით! თეიმურაზ მეორეს, კახთა მეფეს, შემოუთვალა ნადირმა: არაგვისა და ქსნის საერისთავოები მოლაღატე გივი ამილახორისთვის წამირთმევი და შენთვის მიბოძებია, მიდი და შეიყვანე შენი ჯარებიო.

საქართველოს მოსისხარნი თითქმის ყოველთვის ადვილად ახერხებდნენ ქართველთა წაკიდებას. ეს ყოველმა გადამთიელმა კარგად ისწავლა და, ახლაც, ნადირ შაჰსაც დი-

დებულად გამოუვიდა: თეიმურაზი კახთა ჯარით დაიძრა და ზედიზედ ჯერ არაგვის, მას უკან ქსნის საერისთავოები თავისთვის დაიჭირა.

არაგვისა და ქსნის ხეობათა დაკარგვამ ძალზე დააღიწროვა და დაასუსტა გივი ამილახორისა და მისი თანამებრძოლების სამოქმედო არეალნი.

და ერთბაშად, 1744 წლის იანვარს, სამამულო აჯანყების ბელადმა დასახმარებლად მოუხმო თურქეთს. ასე — გივი ამილახორის მალალ შუბლზე სამამულიშვილო გვირგვინი უცებ ჩამოჭკნა და ჩამოიშალა. მას ამიერიდან დაერქმეოდა „რენეგატი“, ანუ „ოსმალეთის აგენტი“.

მოვიდნენ თურქნი და შეუერთდნენ გივი ამილახორის ჯარს.

აჩაბეთის ციხესთან ერეკლე კახთა ბატონიშვილი დაუხვდა თურქთა, ლეკთა და ქართლელთა ერთიან ჯარს. დაუხვდა, დაამარცხა და უკუაქცია. ცხინვალს შეეფარნენ დამარცხებულნი.

მეორედ სურამთან შეხვდნენ ერთმანეთს გივი ამილახორი და ერეკლე თეიმურაზის ძე. ისევ ძლიერად იომა 23 წლის ბატონიშვილმა, ისევ დამარცხდა გივი და შეიკეტა სურამის ციხეში.

თურქები დაფრთხნენ, ცხინვალიდან აიყარნენ, ბორჯომის ხეობა ვაიარეს და ახალციხეს დაბრუნდნენ, დამარცხებულნი და „სირცხვილეულნი“.

დიდი ხანი აღარ გასულა და თეიმურაზ კახთა მეფემ ახალი რაყაში მიიღო ნადირ შაჰისგან: ამიერიდან კახეთის მეფეს, კახეთთან ერთად, საბატონოდ ეძლევა ქართლი. გარდა ამისა, ვითარცა ქართლის ნაწილნი, თეიმურაზს დაემორჩილებიან ყაზახი და ბორჩალო. „შენი უნებური არა იქნას რაო, როგორც შენ მამსახურებ მაგ ქვეყნებს, ყოველივე შენს სიტყვას ვჯერ-ვარო,“ — უთვლიდა ყაენი თეიმურაზს. დანარჩენებსაც — ქართლში წარმოგზავნილ ყოველ „ხანსაც“ და ადგილობრივ ქართველ თავადსაც საგანგებოდ უბრძანებდა შაჰ ნადირი: „მეფეს თეიმურაზს შეეყარენით და რაც თქვენი საქმე იყოს, ეგ მომახსენებდესო და ყველანი მაგის სიტყვის მორჩილნი იყავითო“.

ასე — აღმოსავლეთი საქართველო „გაერთიანებულად“ ცხადდებოდა. ეს სწორედ დიდი გამარჯვება იყო. გამარჯვება თეიმურაზისა. გამარჯვება ერეკლე ბატონიშვილისა. გამარჯვება „ქართულობისა“.

ხოლო გივი ამილახორი თითქოს აღარც არსებულებას ამ ქვეყანაზე. თვითონ ამილახორის „კუთვნილი საამილახოროდან“ სამი ათასი ოჯახი „უბედური ქართლიდან“ „ბედნიერ კახეთში“ გაქცეულიყო. და ეს სავსებით ბუნებრივი, სავსებით „ქართული“ იყო, ვინათგან გივი ამილახორის აჯანყება უკვე აღარ იყო სამამულიშვილო აჯანყება. ქართველთა აჯანყების ბელადმა ქართულ დროშაზე თურქული ნამგალა მთვარე „გამოურია“ და ქართველებიც გაურბოდნენ „ამნაირ ქართველს“. უკვე ეს ლექსიც დაჰქროდა ხალხში:

შენ, გივო ამილახორო,
გუნება თაღლითიანო,
ხან აქეთა ხარ, ხან იქით,
საითაც ქარნი ჰქრიახო!

მაგრამ მაინც არ ელეოდა ბრძოლას გივი ამილახორი. ისევ შემოჰყავდა ქართლში თურქები და ლეკები და გააფთრებით ებრძოდა ყიზილბაშებსაც და ქართველებსაც. თედოშმინდასთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა კიდევ თეიმურაზ მეფე გივი ამილახორმა.

გივი ამილახორის ბანაკში პირველ გმირად ითვლებოდა ლეკთა ბელადი მალაჩი. აუცილებელი გახდა ქართული მიწა-წყლის ამ სასტიკი მახარის მოსპობა და ერეკლე ბატონიშვილი ხუთასი მეომრით დაუხვდა არაგვზე, საგურამოს გასწვრივ, ორი ათასი ლეკითა და ორი ათასი ოსმალს თანხლებით მომავალ მალაჩის. დაუხვდა და შეება გააფთრებით. ჯერ მალაჩის თანაშემწე ოსმალს სარდალი ჩამოაგდო უსულოდ ცხენიდან, მერე თვითონ მალაჩისაც მიუხდა და ხმლის უსწრაფესი მოქნევით მოჰკვეთა თავი „გმირსა უძლეველს“. გატრიალდნენ და გაიქცნენ უთავოდ დარჩენილი ლეკ-ოსმალონი. გამოედევნენ ქართველები, „მრავალი მოსწყვიდეს და მრავალი დაიჭირეს“, „რისხვა ღვთისა დასცეს“...

დიდად გაიხარა ნადირ შაჰმა ერეკლეს გმრობისა და

ლექ-ოსმალების გაწყვეტის ამბით და მაშინვე „თავის გაზრ-
დილს“ გამოუგზავნა „ცხენი ოქროსა აღკაზმულობითა“...
ხრმალი მძიმედ მოჭედილი“...

და მაშინ მოხდა ყველაზე მთავარი, საგანგებოდ მისანიშ-
ნებელი: ნადირ შაჰმა ბრძანა, ამიერიდან ქართლის მეფედ და-
ნიშნულია თეიმურაზ მეორე, ხოლო კახეთის მეფედ —
ერეკლე თეიმურაზის ძე!

საოცარი და სახსოვარი ისაა, რომ „ორივე საქართველოს“
ორივე მეფე არის ქრისტიანი და არც ერთი მათგანისთვის
ირანის მბრძანებელს არ მოუთხოვია განტევენა ქრისტიანობი-
სა, ანუ „ქართველობისა“ და მიღება მაჰმადიანობისა, ანუ
„თათრობისა“. ჭკვიანი ხელმწიფე ბრძანდებოდა ნადირ
ყაენი: ისტორიასაც კარგად იცნობდა საერთოდ და საქარ-
თველოს ისტორიას გამორჩეულად — რა არ სცადეს და
როგორ არ სცადეს მისმა წინაპრებმა, ირანის დიდმა თუ
მცირე ხელმწიფეებმა, მაგრამ საქართველოს გათათრება ვერ
იქნა და ვერ მოახერხეს. საკითხი ასედაც იდგა: საქართველო
ან უნდა გაეთათრებინათ, ან უნდა მოეკლათ, მაგრამ ერთიც
და მეორეც შეუძლებელი გამოდგა. ქართველ ხალხს არ აღ-
მოაჩნდა „უნარი“ არც გადაგვარებისა და არც სიკვდილისა.
არამედ მისი „მარადიული უნარი“ ყოფილა „მარადიული
ქართველობისა“ და „მარადიული უკვდავებისა“. მხოლოდ ერთ
რამეს ახერხებდნენ ასე თუ ისე, საქართველოს გადაგვარე-
ბისა და ამოვადების მოწადინენი: „მბრძანებლობას საქარ-
თველოზე“ ჟამ-ჟამეულად, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად... მაგრამ ესეც
იყო მარად ნიშანდობლივი: რამდენიც არ უნდა „იმბრძანებ-
ლო“, იგი მაინც არის „თავისთვის საქართველო“, თავისი
მარადიული ფერუცვლელობით. ამდენად ამნაირი „მბრძა-
ნებლობა საქართველოზე“ არის ყოველთვის პირობითი, უფ-
ესვო, უნიადაგო და წარმავალი. ესეც საცნაური გახდა ბო-
ლოს და ბოლოს, ქართველობას კიდევ უარესად აღიზიანებს
თათარი და გათათრებული მბრძანებლის დანიშვნა. ქრისტი-
ანი თეიმურაზი და ერეკლე უფრო „ამწიდედნენ“ ქართულ
მიწა-წყალს, ვიდრე ეს უამრავი მუსლიმი და გამუსლიმებუ-
ლი „ხანი“ და „ბეგი“... ქართველთა თვალში გარეგნულ სა-
ხესაც დიდი ფასი ჰქონია: ოღონდ ერქვას ქრისტიანი, ოღონდ

ერქვას ქართველი. მოკვდება შიმშილით, დაიხრჩვება წყურვილით, ჩაირღვნება წყალში, ჩაიწვება ცეცხლში — ცოცხალის თავით არ დაგანებებს ქართულ სინდისს, ქართულ ენას, ქართულ სუფრას, ქართულ სიმღერას, ქართულ ტირილს...

და ასე გადაწყვიტა ირანის დიდმა ხელმწიფემ: დაე, იყვნენ ქართლისა და კახეთის მეფენი რჯულშეუცვლელი და სინდისშეუცვლელი ქვეშევრდომნი. ასე სჯობია, საქართველოში „ყიზილბაშობა“ „ქართველობით“ შეიცვალოს „ზემოდან“, ვიდრე ამას ქართველები მოახდენენ „ქვემოდან“ (როგორც მოუხდენიათ მრავალგზის)...

მაშ, დგას 1744 წლის ივლისი და ქართული სამეფოების სათავეში დგანან „რჯულშეუცვლელი“ ქრისტიანი მეფენი. 130-ე წელიწადი გასულა 1614 წლიდან, როცა მეფე ლუარსაბ მეორე, ვითარცა უკანასკნელი ქრისტიანი მეფე, შაჰ აბასმა წაართვა საქართველოს. მას შემდგომ „გათათრებული ქართველები“ განაგებდნენ აღმოსავლეთ „საქართველოებს“. და ახლა, 1744 წელს, ისევ ქრისტიანი ქართველი მეფენი — ქართლის მეფე თეიმურაზ მეორე, კახეთის მეფე ერეკლე მეორე...

...გივი ამილახორი კი ისევ სურამის ციხეში იყო ჩაკეტილი და ჩარაზული. შაჰ ნადირი კი თეიმურაზს ავალებდა: გივი ამილახორისა გაარიგე, ან შემომარიგე, ან მოთხარე და მომასვენეო.

გარს შემოადგა ალყად თეიმურაზი სურამის ციხეს ქართველთა და ყიზილბაშთა ჯარით. ალყა გაჭიანურდა. თეიმურაზი უსისხლოდაც ცდილობდა საქმის გათავებას. კიდევაც შეხვდა პირადად გივის, შაჰთან თავდებობას და პატიებას პირდებოდა, მაგრამ გივი ისევ არავის ენდობოდა და ბრძოლას განაგრძობდა. ბოლოს, უკიდურეს ეამს, გივი ამილახორმა შემოთვალა, მხოლოდ დედოფალს ვენდობი და იმას ჩაებარდებო. თეიმურაზმა ტფილისიდან იხმო მეუღლე-დედოფალი. მაშინვე „წაბძანდა დედოფალი თამარ და მიბძანდა სურამს“. გამოვიდა გივი ამილახორი და ფიცის ქვეშ ჩაბარდა დედოფალს. ციხის კლიტეებიც მაშინვე ჩააბარა თეიმურაზს.

გივი ამილახორის აჯანყება გათავდა. შაჰ ნადირი ზეიმობდა, მაგრამ მაინც ვერ გაბედა და ბოლომდე ვერ ენდო გივი ამილახორის დატოვებას საქართველოში. ვერ შეურიგდა და ორი ხანი გამოგზავნა საქართველოში თეიმურაზთან ბრძანებით: გივი ამილახორი შეიპყარიო და სპარსეთს გამომიგზავნეთო. უსასღვროდ შეწუბდნენ მეფე-დედოფალი. ცალკე გივი ამილახორი ენანებოდათ, ცალკე ნაფიცარი სიტყვის გაცუდებისა რცხვენოდათ. მაშინ დედოფალმა თამარმა გამოაცხადა: გივი ამილახორს მე თვითონ გავყვები სპარსეთს და პირადად გამოვთხოვ ყაენს მის შეწყალებასო. მაგრამ თვითონ გივი დადგა უარზე — არასგზით არ დავუშვებ დედოფალი მეახლოს ეგზომ გრძელსა და მძიმე გზაზეო, და თავისიც გაიტანა ამაყმა თავადმა: თუ გადარჩენაა, ჩემი სამშობლოს სიყვარული გადამარჩენს, თუ არა და, სიკვდილისგან მაინც ვერავინ ვერ დამიხსნისო.

და წაიყვანეს სპარსელებმა გივი ამილახორი სპარსეთს. თეიმურაზმა მაინც „თავისი კაცები“ გააყოლა წერილით, რომელშიც ისევ გივი ამილახორის პატიებისა და შეწყალების თხოვნა ეწერა ყაენის წინაშე...

...სიციხით მუცელგაფატრული მძვინვარე მზე მდულარეს ასხამს სპარსულ „შაჰრას“.

საქართველოდან სპარსეთისკენ მიემართება მცირე რაზმი ადამიანებისა. წინ, უნაგირზე ჩაკრული, მხარგაკრული ახოვანი კაცი მოუძღვით. ეს გივი ამილახორია. სპარსეთს მიჰყავთ — ან მოჰკლავენ, ან თვალებს დასწვავენ...

სპარსეთიდან საქართველოსკენ მოემართება მეორე მცირე რაზმი ადამიანებისა. წინ, ცხენზე მოშლილად მჯდარი, უსინათლო კაცი მოუძღვით. ეს შანშე ქსნის ერისთავია. იგი სიკვდილს გადაურჩა. მარტო თვალების დათხრა აკმარეს...

ერთმანეთს შეხვდა ორი გუნდი, ორი დაუძინებელი მოსიხსლის მოთავეობით.

გივიმ იხილა და იცნო შანშე, იხილა, ვინათგან ჭერ არ დაეთარათ მისთვის თვალები.

შანშემ კი ვერ იხილა გივი, ვერ იხილა, ვინათგან კარგახნის დათხრილი ჰქონდა თვალები.

საქართველოდან მიმავალთ არ გაჰკვირვებიათ შანშე ერ-

ისტავის გამოჩენა. ყველამ იცოდა, მეფე-დედოფლის მღვდლობით უნდა გამოეშვა ნადირ შაჰს ხორასნის ტყვეობიდან დაბრმავებული ძმები — შანშე და იესე ერისთავები. ძმა გზაზე მოჰკვდომოდა შანშეს. მოდიოდა, კუბოში ჩასვენებული ძმისა და მისი უბედურების თანაზიარი ახლობლების თანხლებით.

გივი ამილახორი იდგა და გაქვავებული მიშტერებოდა გაუბედურებულ მეტოქეს.

გაუბედურებულსო?! თუ ბედნიერს?.. დიახ, ბედნიერს, ბედნიერს...

ვინ არიანო? იკითხა ბრმამ.

გივი ამილახორი მიჰყავთ შეპყრობილი სპარსეთისაკენ, — უპასუხეს ბრმას.

გივი ამილახორიო? მაშ, მოჰკითხა ზენაარმა გივი ამილახორს შანშე ერისთავის სისხლისა და გაუბედურებისათვის?!

გივისთან მიმიყვანეთო, უბრძანა მხლებლებს შანშემ.

მიიყვანეს.

„გამარჯვება, ამილახორო!“

„გამარჯვება, ერისთავო!“

„ხელი მომეცი, ამილახორო!“

„ხელს ვერ მოგცემ, ერისთავო.“

„რადა, ამილახორო?“

„ხელები გაკრული მაქვს, ერისთავო.“

„მაშინ მე, ბრმა, თვითონ მოვნახავ შენს ხელებს, ამილახორო!“

„მადლობელი ვარ, ერისთავო!“

„შენ სტირი, ამილახორო?“

„საიდან მიხვდი, ერისთავო?“

„ჩემს ხელებზე ცვივიან შენი ცრემლები, ამილახორო.“

„შენი ცრემლებიც ცვივიან ჩემს ხელებზე, ერისთავო.“

„შენ რისთვის სტირი, ამილახორო?“

„შენი უბედურების გამო, ერისთავო.“

„მე კი შენი უბედურების გამო ვტირი, ამილახორო.“

„ჰო, შენ ჩემზე ბედნიერი ხარ, ვინათგან მაინც საქართველოსკენ მიეშურები, ერისთავო.“

„ჰო, მე სწორედ ბედნიერი ვარ, თუმცაღა ვეღარ ვიხილავ,

მაგრამ შევიგრძნობ საქართველოს და მის მიწად გადავქცევი, ამილახორო“.

„ხოლო, მე... რა მელის იქ, ერისთავო?“

„რა მოგახსენო, ამილახორო“.

„მაინც მითხარი, ერისთავო!“

„გახსოვს ანდაზა, ამილახორო?“

„რომელს გულისხმობ, ერისთავო?“

„წასული ბევრი მინახავს, დაბრუნებული აღარავინ, ამილახორო“.

„იქნებ ღმერთმა დამაბრუნოს, ერისთავო!“

„ღმერთმა ინებოს, ჩემებრ ცოცხალი მოგაბრუნოს საქართველოში, ამილახორო!“

„მარტო ცოცხალი, ერისთავო?“

„მაშ, კიდევ რაღა, ამილახორო?“

„იქნებ თვალებიც დამინარჩუნოს მაღალმა ღმერთმა, ერისთავო!“

„ამინ, ინებოს მაღალმა ღმერთმა, ამილახორო!“

დიდხანს ტიროდნენ.

ტიროდნენ ერთიმეორის გაუკუღმართებულ წუთისოფელზე. ტიროდნენ მათი სამშობლოს გაუკუღმართებულ უამსაბრუნავზე.

წრფელი სინანულის ცრემლებმა შეარიგა აქამდე დანასისხლად გადამტვრეული ორი ქართველი.

ერთმანეთს დაემშვიდობნენ და დაშორდნენ.

ბედნიერი უსინათლო საქართველოსკენ მოისწრაფოდა.

უბედური თვალხილული ისფაჰანისკენ მილასლასებდა.

ისფაჰანს მივიდნენ.

ჯერ თეიმურაზის წერილი გადასცეს ნადირ შაჰს. მერე, გვიც მიიღო შაჰმა. ისევ მოხიბლა დიდი ხელმწიფე ქართველი თავადის სიდარბაისლემ, სიტყვა-პასუხმა, კეთილშობილურმა მიმოხრამ და ნაქცეურობამ. სიკვდილით დასჯაზე აღარ უფიქრია ნადირს, აღარც თვალების დათხრაზე. მხოლოდ ხორასანს გადასახლება მიუსაჯა. თეიმურაზს კი ასეთი რაყამი გამოუგზავნა ყაენმა: „ჩემი დოვლათის მონახევრე შენა ხარ და ყოველჯამ ჩემის უხვის მოწყალების მოიმედე იყავ. ამილახორის სისხლი შენთვის მიპატივებია და ცოტა ხნის უკან ისევ შენთანვე გამოვისტუმრებო“...

1747 წლის 9 მაისს შეთქმულებმა მოკლეს ნადირ შაჰ ავშარი, დიდი ხელმწიფე, მსოფლიოს დამპყრობელი და მსოფლიოს სისხლმაჭყევეარი.

ირანს მოჰკვდომოდა „მეორე ლომი“, გინა „მეორე შაჰ აბასი“ — კაციშვილი, რომელმაც ცხოვრება დაიწყო მეჯოგეობით და დაამთავრა მსოფლიო მბრძანებლობით.

შაჰის გვირგვინი თავზე დაიდგა ნადირის ძმისწულმა და თეიმურაზ მეორის სიძემ ა დ ი ლ შ ა ჰ შ ა.

მაგრამ ირანში ანარქია მაინც გრძელდებოდა. ბევრი მაძიებელი გამოუჩნდა შაჰის ტახტსა და გვირგვინს. თვითონ ადილ შაჰმა იმით დაიწყო, რომ მოკლული ბიძის, ნადირის თორმეტ ძეს, ყველას ყელი გამოსჭრა და ამით მოსალოდნელი მოცილენი სამუდამოდ ჩამოიცილა. მაგრამ „მაძიებლობა“ მაინც გრძელდებოდა. ყოველი ცალკე კუთხის „ხანი“, „ბეგი“ თუ „ბაში“ ცალკე „შაჰად“ და „ყაენად“ იქაჩებოდა. სახსრებდაშლილი ქვეყანა ავსებულებიყო მძარცველებით, ავაზაკებით, მკვლელებით, შარლატანებით, დერვიშებით, სოღომიტებით.

ძალიან სჭირდებოდა ქართველები ადილ შაჰს. გივი ამილახორი გაიხსენა, შაჰ ნადირისგან ხორასანს გადასახლებული. იმ არეულობის უამს გივი ამილახორს ათასამდე ქართველი მოეკრიბა თავის გარშემო. მოჰგვარეს გივი ამილახორი და მისი ქართველები ყაენს. ადილმა მაშინვე ყულის ჯარის (გვარდიის) მეწინავე ძალად აიყვანა ქართველობა, ხოლო თვითონ გივი ამილახორი ყულარალასად, გვარდიის უფროსად დანიშნა.

თეიმურაზ მეფე იმყამად სპარსეთისკენ მიმავალ გზაზე იდგა. ნადირ შაჰს უნდა შეხვედროდა, ქართლზე გაწერილი ახალი ხარკის გაუქმება უნდა ეთხოვა ნადირისთვის, მაგრამ ჩავიდა და ნადირის ნაცვლად ტახტზე თვისი სიძე დახვდა. დიდად გაიხარა ადილ შაჰმა. გულში ჩაიკრა „ძვირფასი და საყვარელი სიმამრი“. იმ ქვეყანაში, სადაც მამანი და შვილნი ერთმანეთს ყელს სჭრიან და თვალებს სთხრიან, სიძე-სიმამრობას ნაკლები ფასი უნდა ჰქონოდა, მაგრამ მთავარი ის

იყო, რომ ქართველი მეფე „ქართველად“ ჰქირდებოდა. ირანის მოლიბულ ტახტზე მორყეულად მჯდარ ხელმწიფეს.

თეიმურაზი ირანში ორი წელიწადი ჩარჩა. მის დაბრუნებადვე საქართველოში კიდევ ბევრი სისხლი დაიქცა, ბევრი სიცოცხლე ჩაქრა, ბევრი ლეჩაქი გაშავდა, ბევრი ხმალი დაილეწა და დამიწდა. ქართლის ტახტისათვის ბრძოლა წამოიწყო აბდულაბეგმა, ყრმობითვე გაათათრებულმა ქართველმა, ვახტანგ მეექვსის გაათათრებული ძმის იესეს ძემ. ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდა. ბოლოს და ბოლოს, ერეკლემ აბდულაბეგი სასტიკად დაამარცხა და ტახტის მაძიებლობაზე სამუდამოდ ხელი ააღებინა.

ირანის ტახტის „მაძიებლებს“ ესეც უფიქრიათ: „ნამდვილ ყაენობას“ რომ დაეუფლო, ჯერ საქართველოს უნდა დაეუფლო, და მოდიოდნენ საქართველოს „დასაუფლებლად“ ირანის ხელმწიფობის მაძიებელნი. ერთი პირველთაგანი აღმოჩნდა ალი-ხანი, ადრე, ნადირ შაჰის დროს ქართლის მმართველად ნამყოფი. და უეცრად შემოიჭრა ალი-ხანი დიდის ჯარით ქართულ მიწაზე. გატეხილი ხიდის გადმოვლა მოასწრო და ერეკლემ ქართული ჯარი დაახვედრა დიმიტრი ორბელიანის სარდლობით. ბრძოლის სასწორი დასაწყისშივე დაიხელთავეს ქართველებმა, „შიგ დაერივნეს, გაიქცა ყიზილბაშის ჯარი; მიყვნენ ქართველნი ხმალ-და-ხმალ, ამოწყვიტეს მრავალი, რომ რისხვა ღვთისა დასცეს“. გადაიხვეწა ალი-ხანი.

1748 წლის ზაფხულის მიწურულს ადილ შაჰს ძმამ, იბრაჰიმმა აუტეხა ბრძოლა ტახტისთვის. აუტეხა და გაიმარჯვა კიდევ, ადილი შეიპყრო, თვალები ამოსთხარა და ბნელ კოშკში ჩააგდო სიკვდილის მომლოდინედ. ირანის ტახტზე დაბრძანდა იბრაჰიმ შაჰი, რომელმაც ცოლად შეირთო თავისი რძალი, ადილ შაჰის ქვრივი, თეიმურაზ მეფის ასული ქეთევან „მზისა სადარი“. თეიმურაზის ნახვა მოინებია და შეხვდა „ახალი სიძე-ყაენი“ ქართველთა მეფეს, „მრავალი უბოძა და თვისისა დიდების საკადრად დაადგინა“. მაშინვე იბრაჰიმ შაჰმა ერეკლეს საქართველოში გამოუგზავნა „ხალათი მძიმე და რაყამი წყალობისა: რადგან მამა შენი თეიმურაზ ჩვენს სამსახურში არის, შენ ქართლსა და კახეთს კარგად მო-

უარეო“. მალე კიდევ ახალი საჩუქრები მოუვიდა ერეკლეს იბრაჰიმ შაჰისგან: ხალათები, ოქროთი დარახტული ბეღდურნი და ათასი ოქროს თუმნიანი. მალე კი გამოირკვა, რომ ერეკლეს ასე „ოდენ სიძე-ცოლისძმური სიყვარულობისთვის“ როდი მოსდიოდა ყაენის საჩუქრები ზედიზედ. მცირე ხანი რომ გამოხდა, იბრაჰიმ შაჰს რომელიღაც ხანი გამოეგზავნა სამოცი კაცით საქართველოში. მოსელისთანავე ყიზილბაშებმა, ყაენის ბრძანებით, ერეკლეს მოსთხოვეს თხუთმეტი ათასი მეომარი ქართლ-კახეთიდან.

გაჯავრდა ერეკლე და მაშინვე თქვა გადაჭრით: „ჩვენგან ეს არ გარიგდება!“

ეს პასუხი წაიღეს სპარსელებმა სპარსეთს და სანამ „პასუხის პასუხი“ დაბრუნდებოდა, ხმალზე ხელდადებული იღვა ქართლი და კახეთი.

„პასუხის პასუხი“ კი ასეთი მოვიდა: შაჰი თანახმაა, არ გაიყვანოს ჯარები საქართველოდან, ოღონდ სამაგიეროდ ასი რჩეული თავადი და აზნაური უნდა გაიგზავნოს სპარსეთს — სამოცი ქართლიდან და ორმოცი კახეთიდან! ამ მოთხოვნას უარი „ალარც“ ეთქმოდა და „ველარც“. რჩეულ ქართველთა მორიგი წასვლა მოსისხლე სპარსეთის სასახლის კარზე სპარსეთსაც სჭირდებოდა და... საქართველოსაც...

...სანამ თეიმურაზი ირანს იყო, ერეკლე მეფე და ანტონ კათალიკოსი გაცხოველებით განაგრძობდნენ ქართული სასულიერო და საერო მაღალკულტურული ტრადიციების აღდგენას, გაწმენდას, გამართვასა და აღზევებას. მათ „მოიძიეს სჯულნი ქრისტესნი და სიმართლით და ღვთისმსახურებით წეს-ქცეულებანი ქართლისანი“. აღმოფხვრეს და ამოძირკვეს სპარსულ-თურქულ უკულმართ ჟამთაგან დანერგილი „ზნენი უზნენი“, გარყვნილებანი ხორციით და სულით, სისხლიერი აღრევანი ნათესავთ შორის. აღადგენდნენ და განამტკიცებდნენ მაღალ ეროვნულ თვითშეგნებას ქართველთა შორის. ანტონ კათალიკოსმა, ჭეშმარიტმა ქართველმა ლუთერმა, ქართული ეკლესიიდან გააძევა უვიცი, უზნეო და ეროვნულ თვითშეგნებას მოკლებული მღვდელმთავარნი და რიგითი მოწესენი. საეკლესიო კრება მოიწვიეს ტფილისში ანტონმა და ერეკლემ და იქ „განარჩივეს და აღმოფხვრეს ყოველივე უწე-

სოდ ქცევანი და დაუდვეს მოციქულთ და მღვდელთ შორის ვართ კანონით სჯული მტკიცე და შეურყეველი ქრისტიანობისა“.

მოძებნეს, „გამოიღეს“, აღადგინეს და გამართეს ვახტანგ მეექვსის სტამბა, რომელიც საკსეებით დაღუშებულყო და მიკარგულიყო მისი შემოქმედის გადაკარგვის შემდგომ. სტამბის ხელმძღვანელად დანიშნეს განათლებული მღვდელი კეკელიძე. ორ წელიწადში შეიღი ათას ოთხასი წიგნი დაბეჭდილიყო, სასულიერო და სახორციელო. „აღაესეს წიგნითა ქართლი“...

...1749 წელს თეიმურაზ მეფეც გამოეშვა შაჰს საქართველოში. ბევრი ძვირფასი საჩუქარიც გამოეტანა სიძეს სიმამრისთვის, მაგრამ ყველაზე ძვირფასი მაინც შაჰის ეს სიტყვები უნდა ყოფილიყო: „საქართველოსთან ერთად ყაზახ-ბორჩალუც მიზოძებია და ორივე ეგრე იმსახურე როგორც თვითონ საქართველო“. წინასწარ იბრაჰიმ შაჰს ყაზახ-ბორჩალუშიც უფრენია ბრძანება — ეყმეთ და ემონეთ ქართველთა მეფესო. მართლაც, როგორც კი გამოჩნდა თეიმურაზი, მიეგებნენ ყაზახისა და ბორჩალუს სულთნები თავისი ჯარებით; დახვდნენ ყმურად და მიართვეს მისართმევი“. მეფემ ყმანი იყმო, ქვეშევრდომი იქვეშევრდომა და წამოვიდა საქართველოსკენ.

მოვიდა თეიმურაზი და შეუდგა მამა-შვილი ერთად „ქვეყნის შემატებასა და აშენებასა“. შეუდგნენ მტერთაგან დახანჯლული ჭრილობების მოშუშებას. აშენებდნენ და განამტკიცებდნენ ციხესიმაგრეებს, გამორჩევით — სამტრო გზების გასწვრივ.

ხოლო, სპარსეთში, თეიმურაზის წამოსვლიდან ორი თვე თუ იქნებოდა გასული, რომ იბრაჰიმ შაჰს შაჰის ტახტ-გვირგვინისთვის დასტაკებია შაჰროჰი, ნადირ შაჰის შვილიშვილი. დასტაკებია და კიდევაც ჩამოუგდია ტახტიდან, თავიც გაუგდებინებია და შაჰის სისხლიანი გვირგვინი თვითონ დაუდგამს თავზე.

ერთობ გასჭირვებიათ ირანელ ქართველებს შინააშლილობით, უწესრიგობით, შიმშილითა და სნებით ხელდარეულ

ქვეყანაში. შეყრილან და წამოსულან საქართველოსკენ. წამ-
დაუწუმ შეტაკებაში იარაღი შემოემტვრათ, ტანსაცმელს მოაღ-
ნათ, საქმელი შემოელიათ. ისევ გივი ამილახორი მოვე-
ლინათ მხსნელად და პატრონად, რომელიც მაზანდარანს ბეგ-
ლარბეგობდა და მდიდრულად ცხოვრობდა. და შემოიყარა
ყოველი ქართველი, ყველა დააპურა, მდიდრულად დამოსა;
მდიდრულ საქურველში დაასილალა და თვითონ წამოუძღვა
საქართველოსკენ. მრავალჯერ გადაუდგნენ წინ ყიზილბაშნი,
მაგრამ ყოველთვის „ასე ლომ-გულად და კაის სარდლობით
მოიქცა“ გივი ამილახორი, რომ ქართველებმა, „საცა მტერი
აუჩნდისთ, რისხვა ღეთისა დასციან“. ასე გამოაღწიეს „მსოფ-
ლიო კრაზანას ბუდიდან“ და ქართულ მიწაზე შემოდგეს ფე-
ხი. ზემოთ შეხვდა საქართველო სისხლიერთა დაბრუნებას...

...იმავე 1749 წელს სომხეთში მ ა მ ა დ - ხ ა ნ ი შემოიჭრა
ცეცხლით და რკინით. იგი ნადირ შაჰის მკვლელობის მეთაური
იყო. მერე აღმა-დაღმა დათარეშობდა და თვითონაც ყაენო-
ბას ეძიებდა თავგამოდებით. ახლა ერევანს მისდგომია სას-
ტიკი რბევით. ერევნის ხანის ძმა დაეჭირა, ოჯახი გაეძარცვა
და დაეჭცია. ერევნის გარე ქვეყანა დაეპყრო და ქალაქსაც
აწვებოდა შმაგი იერიშებით.

მოიჭრნენ მოციქულნი სომხეთიდან ქართველ მეფეთა შე-
მოსახვეწრად: „ირანში მეპატრონე აღარ არის და ეს მაჰმად-
ხანი ამ ქვეყანას აოხრებს, ოღონდ თქვენ მოგვეშველენით, ამას
მოგვარჩინეთ და თქვენვე გამსახურებთ“.

სასწრაფოდ აისხეს იარაღი თეიმურაზმა და ერეკლემ და
სწრაფი სვლით დაიძრნენ ერევნისაკენ. მისვლისთანავე შე-
იქნა ომი ფიცხელი“. ხუთასი თუშ-ფშავ-ხევსურით მეწინავედ
მივიდა ერეკლე და ეძგერა მტრის შუაგულს. გატყდა და
უკუიქცა მაჰმად-ხანი. შეტრიალდა და გაიქცა მისი მხედრო-
ბა. მიჰყვნენ ქართველნი, „კაფეს ხმალ-და-ხმალ, აგრეთვე
იჭირეს ცოცხალი თათარი“. ყარაბაღს გადაიკარგა მაჰმად-ხა-
ნი. მისი ცოლ-შვილი და ხაზინა გამარჯვებულებს ჩაუვარდა
ხელთ. ქართველებმა გამოიხსნეს სომეხი ტყვენი, მათ შო-
რის ძმა ერევნის ხანისა. ათას შვიდასი ყიზილბაში დაცემული-
ყო საომარ ველზე. მრავალი ტყვედ წამოეყვანათ გამარჯვებუ-

ლებს. ნადავლი მეფეებმა ჯარს დაუნაწილეს. ერევანში შევიდნენ ქართველები. ზემით შეხედნენ სომხები მარადიულ მოყვრებს, მოკეთებებს. ერევნის ხანმა ხუთი ათასი თუმანი მაშინვე მოართვა თავის მხსნელებს, მშველელებს.

დასხდნენ, ითათბირეს და გადაწყვიტეს: ამიერიდან ერევანი არის მოხარკე-ქვეშევრდომი ქართველი მეფეებისა. სამაგიეროდ ქართველები კისრულობენ ერევნის დაცვას, მფარველობას, პატრონობას (და ასე იქნება მანამ, სანამ კრწანისის ტრაგედია მოშლის საქართველოს ძალმოსილებას)...

...1750 წელს ყარაბაღის ყიზილბაში მფლობელი ფანახანი აღიძრა ქართველებთან საომრად. დიდძალ მხედრობას მოუძღოდა — „ჯარი ასე შემოიყარა, რომ განჯის ქალაქის მეტი აღარ დარჩა“ აუღებელი. განჯასაც მოადგა ფანახანი. განჯის ბატონმა შავერდი-ხანმა ქართველ მეფეებს შემოუთვალა: მე და ჩემი ქვეყანა თქვენი ყმა და მოხარკე ვიქნებით, ოღონდ დაგვიხსენით ამ კაცისგანო“.

კიდევ, ყარაბაღელი სომეხი მელიქები და ეპისკოპოსიც მოვიდნენ ტფილისს და შემოეხვეწნენ თეიმურაზს: „ქრისტიანე ხელმწიფე ბრძანდებითო, თქვენს ყმად და მრევლად აგვიყვანეთო, თათრის ხელისაგან დაგვიხსენითო!“

ისევ ბრძანეს თეიმურაზმა და ერეკლემ საომარი წვევა და განჯისკენ დაიძრნენ ახლადშეყრილი მხედრობით. განჯაში შესვლა უკვე მოესწრო ფანახანს, მაგრამ ქართველების მოახლოება რომ შეიტყო, მაშინვე დატოვა აოხრებული ქალაქი და ისევ ყარაბაღისკენ გაქუსლა. განჯელები ზემით შეეგებნენ „გამათავისუფლებლებს“. რამდენიმე დღის შემდეგ კვალში ჩაუდგნენ ქართველები ფანახანს. ყარაბაღში შევიდნენ. ორასი რჩეული კაციც დაწინაურდა ერეკლე, მტერს წაშოეწია და აიძულა ბრძოლა მიეღო. ფანახანი სასტიკად დამარცხდა და არეზისკენ გაიქცა. მიჰყვნენ ქართველები, არეზის ხეობა სრულად დალაშქრეს. ყარაბაღი ქართლის საბატონო და საყმო ფარგლებში მოაქციეს...

იღგა 1750 წელი. შუაგული საუკუნისა.

ქართველები მტკიცედ „ჰეგემონობდნენ“ ამიერკავკასიაში.

ქართლის სამფლობელოთა წრეწირში მოქცეულიყვნენ განჯა, ყარაბაღი, ყაზახი, ნახიჭევანი, ერევანი.

დაძლეული იყო ქართლ-კახეთში „ოსმალთა“. დაძლეული იყო „ყიზილბაშობა“.

მაგრამ დასაძლევი იყო „ლეკიანობა“.

„ბარდამოსვლა ყოველი ლეკისა“

მალის მალასა მთაზედა
კურდღლისა სისხლი მდგარიყო,
ჩამოჩვეულა არწივი,
უსვაშს და ვერა მძღარიყო.
ერეკლე ბატონიშვილი
ნაურვალ ცხენზე მჭდარიყო,
შამაუვლია ზმეღეთი,
მაშინ-ღა ჩამომხდარიყო

ხ ა ლ ხ უ რ ი

უსაშველოდ ძნელი იყო ლეკთან ბრძოლა, გაცილებით ძნელი, ვიდრე თურქთან, გინა სპარსელთან, გინა არაბთან. მონღოლის შემდგომ არავისთან ისე საძნელო არ იყო ბრძოლა, როგორც ლეკთან.

ქართველთან პირისპირ შეხვედრაში ლეკს ყოველთვის სიკვდილი ან მარცხიანი უკუქცევა ელოდა, მაგრამ ლეკისთვის აუცილებელი არ იყო „პირისპირ შეხვედრა“. იგი მოდიოდა ქურდულად, მიპარვით, ჩასაფრებით, ანაზდაითი დაცემით და „მიხდომ-მოხდომით“.

მთავარი ის იყო, რომ ლეკისთვის ყოველივე ეს — ქურდობა, ძარცვა, მიტაცება, ტყვევნა და ალაფალა — მიუცილებელი სასიცოცხლო „სამეურნეო დარგი“ იყო, ძირითადი და მთავარი დარგი, ურომლისოდაც მას, მწირი და ბერწი მიწის შვილს, არსებობაც არ შეეძლო. ლეკის მთავარი საარსებო წყარო იყო ნაძარცვი, ნაქურდალი, ნატაცები. გამორჩევით კი — „მსოფლიო ბაზარზე“ ყველაზე დიდი და ფასეული „ლეკური საქონელი“ იყო ადამიანი, ტყვე, ხო-

ლო „უმალესი ლეკური საქონელი“ — ქართველი ტყვე ამიტომ მოდიოდა ლეკი სათარეშოდ გასაოცარი თავგანწირვით, სათარეშო უნაგირზე ამხედრებისთანავე სიკვდილთან წინასწარ შერიგებული.

ან სიკვდილი, ან მუდმივი თარეში! ასეთი იყო ტრაგიკული მოწოდება ლეკური არსებობისა. და სწორედ რომ ძნელი უნდა ყოფილიყო, უსაშველოდ ძნელი, ისეთ მტერთან ბრძოლა, რომელსაც ყოველდღიურ საარსებო-სამეურნეო ცხოვრების წესად სიკვდილთან წილნაყარი აბრაგობა გაეხადა.

ქართველი კაცის მთავარი საარსებო სამეურნეო დარგი კი მიწათმეურნეობა იყო, ხოლო ომი მის ცხოვრებაში — იძულებით ნაკარნახევი „დარგი“ იყო.

ლეკს სამეურნეო იარაღად ჰქონდა თოფ-დამბაჩა, ხმალ-ხანჯალი (ზურგიდან დასაკრავად) და თოკი (ტყვის შესაკრავად), ქართველს კი თოხი, ბარი, გუთანი და მისთანანი, ხოლო საომარი საქურველი მხოლოდ საომარი იყო და სხვა არაფერი, ის საომარი საქურველი, რომლის მოპოვებას და მომარჯვებას მხოლოდ კაცთმაწყინარი უბედურება არგუნებდა ქართველ კაცს მთელი მისი საისტორიო თავგადასავლის გასწვრივ.

მაშ, მოდიოდა ლეკი „მეომარი-მეურნე“ და ხვდებოდა ქართველი „მიწათმოქმედი-მეურნე“.

მაგრამ იცოდა ლეკმა: მისი „საომარი მეურნეობა“ მასვე სიცოცხლის ფასად დაუჯდებოდა, თუ „სამიწათმოქმედო მეურნეობას“ თავმიცემული ქართველი კაცი გუთნის ხელიდან გაგასასა და ხმლის მოხელთებას მოასწრებდა!

ღიახ, „თუ მოასწრებდას“ იმედად მოდიოდა ლეკი „საომარ-სამეურნეოდ“.

და ესეც იცოდა ლეკმა: ათიდან შვიდჯერ მაინც მოასწრებდა ქართველი კაცი გუთნის გაგდებას და ხმლის მოხელთებას. მაშ, ათიდან შვიდ სიკვდილს ვერ აიცილენდა ლეკი. მაგრამ მაინც მოდიოდა იგი, სიკვდილთან წილნაყარი, მოდიოდა ათიდან სამი იღბლის იმედად, მოდიოდა, ვინათგან სხვაგვარად არსებობა არც შეეძლო და აღარც უნდოდა. ან თარეში ნადავლიანი, ანდა სიკვდილი!

მაგრამ ქართველსაც ათიდან სამი ვერ-მოსწრება ძალიან ძვირი უჯდებოდა, რადგან განუწყვეტლივ, ცისმარე და დღე-ღამე ნიადაგ მოდიოდა ლეკი — ან ნადავლისთვის, ან სიკვდილისთვის. ასე იყო, რადგან ლეკის „პური არსობისა“ იყო „ქართული ლუკმა“. და აქედანვე მისი ბუნებრივი „საარსებო მოწოდებაც“: ან უნდა ვიპყრო ქართული ლუკმა, ან უნდა ვიქცე ქართული ხმლის ლუკმად!

ქართველს კი ძალიან უჭირდა ათიდან ათივეჯერ მოესწრო ხმლის მოხელთება და მომარჯვება, რადგან მას ამას გარდა სხვაც ხომ ყველაფერი უნდა მოესწრო: ყანაც, ვენახიც, ბაღიც, ბოსტანიც, შენებაც, წიგნიც, კალამიც, ძერწვაც, ხატვაც, რანდვაც... და კიდევ, ამათ გარდა, „ხმლის მოსწრება“ სპარსულ-თურქული მოწოლისა და შინათავადური სისხლთათხევების ეამს...

მაშ, ყველაფერი უნდა მოესწრო ქართველ კაცს...

...და ისევ იდგა 1750 წელი, როცა ქვეყნის შინააღმშენებლობითა და შინაგანმტკიცებით გართულ თეიმურაზსა და ერეკლეს მოახსენეს „გარდამოსვლა ყოველი ლეკისა“ და ყოველი ლეკი ბელადისა, „რაც დაღესტანში ბელადი იყო“.

შეჰყარეს ჯარები მამამ და შვილმა. მალაროსთან დადგნენ ბანაკად. კახთა და ქართლელთა „შეყრილობის“ ამბავი რომ შეიტყვეს, ლეკებმა „ველარ გაბედეს გარდამოსვლა და უკუდგნენ“. თეიმურაზმა და ერეკლემ ლაშქარი დაშალეს და ისევ შინაურ საქმეებში ჩაიძირნენ. მეორედ წამოემართნენ დაღესტნელნი და ქარელნი „გარდამოსვლად“ ქართლსა და კახეთს. ისევ ფრთამალედ შემოიყარეს ლაშქარი მეფეებმა. ისევ უკუიქცა და „მოიშალა“ ჯარი „ყოველი ლეკისა“. მესამედ შეიყარნენ და წამოემართნენ ლეკნი იმ წელს. ქიზიყს შემოიჭრნენ. აფთრულად დაუხვდათ ქიზიყის მოურავი თ ა მ ა ზ ა ნ დ რ ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი ქიზიყელთა ლაშქრით. ერეკლეც მოიჭრა გააღმასებით. თოფები შემოიხარჯეს და ხმლებს მიწვდნენ მოპირდაპირენი. ხმლებს გაექცნენ ლეკები. მეორე დღეს ისევ შეიბნენ. იმ დღესაც სწორუპოვარნი იყვნენ ერეკლე და თამაზ ანდრონიკაშვილი. ისევ აჩვენეს ზურგი ლეკებმა. ქარში გადაშლივინდნენ დამარცხებულნი.

ქარიდან ყაზახს დასცემიან ლეკები, ქართველთა საბა-

ტონო ქვეყანას. სასწრაფოდ ამხედრდნენ მეფენი. ყაზახიდან გამოასწრეს ლეკებმა. ალაზნისა და იორის შესართავთან დანდისთან გადაეყარნენ ერთმანეთს მოსისხლენი.

მაშ, დ ა ნ დ ი ს ი. 1750 წლის 28 ოქტომბერი.

ერეკლემ შამას სთხოვა, ალაზნის გამოღმით დაბრძანებულყო, ხოლო ბრძოლის მეთაურობა მისთვის მიენდო. თეიმურაზი ომის ქაშს „ურჩი შამა“ არ იყო და დათანხმდა.

ბრძოლა სისხამზე დაიწყო, — ისეთი ფიცხელი, „რომ უფროსი ომი აღარ იქნებოდა“. გლეხის სადილობამდე წონასწორად იძვროდა ბრძოლის სასწორი. მას უკან ერეკლემ გამოკვლიჯა ხელიდან ომის ღმერთს „სასწორი იგი“. ქართველებმა გასტეხეს ლეკთა სიმკვრივე და უკუაქციეს სასტიკი ჩეხვით. ხმელეთი შემოელიათ და ალაზანს მისცეს თავი ლეკებმა. გააღმასებით გამოენთნენ ქართველნი. მისდევდნენ, სჩეხდნენ და წყალში ახრჩობდნენ...

ომი დასრულდა. ქართველებს დიდი გამარჯვების კვერთხი აეღოთ.

ქართველებმა რომ ერთხელ კიდევ „ამისთანა გამარჯვება და ძალიანი ხმალი“ აჩვენეს, მაშინვე მოლოცვის, „ერთგული ყმობისა და ქვეშევრდომობის“ წერილები მოაყარეს თეიმურაზსა და ერეკლეს მათს „მფარველობაში“ აყვანილმა მობარკე ხანებმა.

მომლოცველთა შორის იყო ირანის მაშინდელი ხელმწიფე შაჰ როპიკ, შვილიშვილი დიდი ნადირ შაჰისა. შაჰ როპი საგანგებო რაყამით თეიმურაზ ქართველთა მეფეს „ერაყისა და აღრიბეყანის სპასალარად“ აცხადებდა, ხოლო ერეკლეს მის ნაიბად, ანუ თანაშემწედ...

...მაგრამ მალე ქართველებს წამწარდათ ამდენი გამარჯვებანი. შაჰის ხანმა, ჰაჯი ჩალაბმა, მუსლიმთა ძლიერი კოალიცია შეკყარა იდუმალ, ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ. ქართველთა ქვეშევრდომი განჯის ხანიც დაეთანხმებია ჰაჯი ჩალაბს მეფეთა ლალატზე. ბრძოლა მოხდა 1751 წლის 15 თებერვალს, აგრი-ჩაიზე, სადაც ლეკებზე მოიერიშე ქართველებს ერთბაშად განჯელები გამოეშალნენ, იდუმალ ჩასაფრებული მტრის ახალი ძალებიც ყოველის მხრიდან შემოესივნენ ქართველებს და მათ ბრძოლა წააგეს. დამარცხებულ-

ლებმა ალაზანს მოაშურეს, ბერი შიგაც ჩაიხრჩო. თვითონ
ერეკლეს ცხენი მდინარის შლამიან ნაპირზე დაეფლო. მახინჯი
ანელმა გლებმა, დათუნა ბოსტა შვილმა, საკუთარი
ცხენი მოართვა და გამოიყვანა დამარცხებული მეფე მდინა-
რიდან...

ჟ ი რ - ბ უ ლ ა ხ ი

თურმე შეგვძლება „ქართველი ლომების“ დამარცხებამ,
და გათამამდნენ ლეკები მეტისმეტად. ისევ აიწყვიტეს და
წამოვიდნენ თარეშად — ყაზანს, ქართლსა და კახეთს. შემო-
იჭრნენ და „მრავალი ადგილი წაახდინეს“.

გაუხტათ ერეკლე მეფე. მანავთან სრულად ასწყვიტა ლე-
კი მოთარეშენი.

მეორედ ივრის ნაპირას ამოსწყვიტეს მეფეებმა „სხვა ჯა-
რი ლეკისა“.

მესამედ საგურამოსთან „დასცეს რისხვა ღვთისა“ და მოამ-
ბეც აღარ გაუშვიათ მოხართაგან.

იმ წელს ლეკები კვლავ დააშინეს ქართველებმა, მაგრამ
„ამა ამბავთა შინა წამოთამამდნენ ყიზილბაშნი და მოინდომეს
მტრობა ქართლისა“. ასპარეზზე გამოჩნდა აზატ-ხანი, ტო-
მით ავღანი, ირანის ტახტის მაძიებელი, მამაცი და თავზებელ-
აღებული მხედარი. მას თავრიზი დაეპყრო და ქართველთა
სამფლობელოების — ნახიჭევანის, ერევნის, განჯისა და ყა-
რაბაღის დასაპყრობად მოილტვოდა დიდის მხედრობით.
აზატ-ხანი უკვე შემოჭრილიყო ნახიჭევანში, მისი მფლო-
ბელი, „ქართველთა კაცი“ ბაამან-ხანი გამოეძევიანა
ნახიჭევანიდან. საშინლად აწიოკებდნენ ნახიჭევნელებს ავ-
ღანელები: „ჯერ პირუტყვეულ ვნებას იკმაყოფილებდნენ ქა-
ლებთან, მერე წითლად ავარვარებულ შანთებს ძუძუებში და
საშოში ურჭობდნენ, გამოსატეხად — სად ჰქონდათ ფული
გადამალული“.

ნახიჭევანიდან ერევნისკენ გაეგზავნა ჯარი აზატ-ხანს, სარ-
დლად მაჰმად-ხანი დაეყენებინა, — ის მაჰმად-ხანი, ნადირ
შაჰის მკვლელობას რომ მეთათურობდა, მერე ერევნის დაუფ-

ლება რომ განიზრახა და ქართველებმა გაანადგურეს სასტიკად (1749 წ.).

მოიჭრნენ ქართველ მეფეებთან ნახიჭევანელი და ერევნელი ფაჩქები და ითხოვეს შველა. სასწრაფოდ დაიძრა ერეკლე ქართველთა ჯარით ერევნისკენ.

მაჰმად-ხანს ქართველთა ხმლის სიმწვავე ნაწვენევი ჰქონდა და ერეკლეს გამოჩენისთანავე ერევანს ალყა მოხსნა და თავის ჯართან ერთად გაუჩინარდა.

გამოცვივდნენ შიმშილით ღონემიხდილი ერევნელები და „შეასხეს ქება“ მშველელად მოსულ ქართველებს. უწინარესად დამშეული ქალაქის დასაპურებლად იზრუნა ერეკლემ. ივნისი იღვა, პურის მკის დრო. მაგრამ „ასე მოოხრებული იყო ერევნის ქვეყანა, მკის მუშაც აღარ იშოებოდა. ერევნის ციხისა და ეჩმიატის მეტს ალაგს შენობა აღარსად იყო“. ერეკლემ ჯარი მიუსია ყანებს სამკელად. ათი ათასი კოდი პური შეუტანეს ქართველებმა სომეხთა დედაქალაქს. შევიდა ერეკლე ერევანში. ხალხი დაამშვიდა, მოღალატეებიც მოიძია და ყველანი ტფილისს გამოგზავნა „დასაყენებლად“. რამდენჯერმე ისევ გამოჩნდა თავისი ჯარით მაჰმად-ხანი, მაგრამ ერეკლეს ყოველ გამოსვლაზე გაექცა ბრძოლას.

ბოლოს გამოჩნდა თვითონ აზატ-ხანი, 18000 მეომრით.

ხოლო ერეკლეს 3000 მეომარი ჰყავდა და, თანაც, „ამა რიცხვითა შინა იყო თათარი ხუთასი და ავადმყოფი ხუთასი“. ასე რომ — თვრამეტი ათასის წინააღმდეგ „რეალური ორი ათასით“ გამოსვლა სავსებით უიმედო ჩანდა.

თათბირი შეჰყარა ერეკლემ. სარდალთა უმრავლესობამ ბრძოლაზე ხელის აღება და უკან გაბრუნება ურჩია. მაშინ თვითონ თქვა ერეკლემ, მტკიცედ, სიტყვაშეუქცევლად: „იცოდეთ, აზატ-ხანის შეუბმელი მე არ დავსდგები; თავი ჩემი საკვდავად დამიდვია და მე აქედან ხმალ მოუქნევლად არ გავალ. ისედაც, ამაღამ რომ გავიქცეთ, ხვალ გზაზედ მოგვეწვეიან, და უნამუსოდ სიკვდილს ნამუსიანად სიკვდილი სჯობსო: ეს ხომ ყველამ უწყით, რომ სიკვდილის შვილნი ვართ და ჩვენს გვარსა და სახელს ორის დღის სიცოცხლისათვის ნუ მოვაყივებთო“. სიტყვა აღარავის შეუბრუნებია. ერეკლემ ჯარი საომრად დაალაგა.

და მოხდა ბრძოლა ყირ-ბულახთან, ერევნიდან თორმეტ ვესრზე, 1751 წლის 26—27 ივლისს.

აზატ-ხანს ვერ წარმოედგინა, რომ მტრის ეგზომ მცირე ლაშქარი შებრძოლებას გაუბედავდა და ქართველი მეფისგან თუ გაქცევას არა, შერიგების თხოვნას მაინც ელოდა, მაგრამ მოციქულს რომ დაავიანდა, ჯარი ექვს რიგად დააყენა და წამოვიდა ზარბაზან-ზამბულაკთა ვრიალითა და ბაგაბუგით.

მთავარი იერიში მარცხენა ფრთაზე მოიტანეს მუსლიმებმა. „პირველად გაემარჯვათ ქართველთა“. „მერე გაემარჯვათ ავღანთა“. „დიდი ომი გარდაიხადეს“. „დაიხოცა ორგნითვე“. დღის მიწურულს ქართველთა ჯარს ყოველის მხრიდან გზა მოჭრილი ჰქონდა. ღამემ გაჰყარა მომტერენი. ხვალ დილით აღრე ერეკლე-ხანი უეჭველად გამომიგზავნის მოციქულს მორჩილებისა და სიცოცხლის შენარჩუნების თხოვნითო, გადაწყვეტით ფიქრობდა აზატ-ხანი. დილაც ჩამოდგა. 27 ივლისი.

ერეკლეს ჯარი ფეხზე იდგა. მეფეს ლოცვა მოეთავებინა და სიტყვას ამბობდა, ისევ მშვიდად, აულელეებლად: „ვინც ვაჟკაცი ხართ, ესე არს ჟამი ვაჟკაცობისა და გულოვნებისა. ვიცი, ძმანო, მე ღმერთის წინა თქვენი დიდი მოვალე ვარ და, რაც ახლა ვითხრათ, ის დამიჯერეთ და სისხლსა თქვენსა მე ვინდობ კისრად. ახლა მე გაგიძლებით და ასე ქვეითად წავალთ პირდაპირ მტერზე. და სანამ მე ცხენზედ არ შეეჯდე, თქვენც ნურვინ შესხდებით და სანამ ჩემი თოფი არ გავარდეს, თქვენც ნურვინ გაისვრით თოფსა“. და ქართველთა პასუხიც ეს იყო მეფისადმი: „მეფეო და დიდებაო ჩვენო, სისხლი ჩვენი შენთვის შემოგვიწირავს და ბრძანებასა თქვენსა და ნებასა თქვენსა აღვასრულებთ!“

ერთხელ კიდევ დალოცა ჯარი ერეკლემ. მერე ხუთასი კაცი გადათვალა და ბანაკში დააყენა ცალკე დასტად. დანარჩენები, ათას ხუთასი კაცი, აიყოლია და გაემართა მტრის შუაგულისკენ, სადაც თვითონ აზატ-ხანი იყო საგულეებელი. ქვეითად შიდიოდნენ, მგლური ნაბიჯით. მარცხენა ხელით ცხენები მიჰყავდათ, მარჯვენაში ლულადაშვებული და ჩაბმახმეწკიპული თოფები ეჭირათ.

ფეხზე იდგა აზატ-ხანის ბანაკიც, ქართველთა გარშემო
ტყესავით ჩაკორმებული. უკვე კარგად მოთენებულყოფილ
თანაშემწე სარდლებით გარშემორტყმული აზატ-ხანიც ნათ-
ლად ხედავდა, როგორ მოიჩქაროდნენ მისკენ დაქვეითებული
ქართველები. უკვე სათოფეზე მოსულიყვნენ, როცა რომე-
ლიდაც ხანი-სარდალი აზატ-ხანს წარუდგა და შესძახა „დას-
ტური მომეცი, რათა წარვიდე და ერეკლე-ხანი ცოცხლად
შეპყრობილი მოგართვაო“. აზატმაც მხრები აიჩეჩა და სიცი-
ლით უპასუხა — რაღა ვაქვაცობაა, როცა თვითონ მოეშურე-
ბიან ჩემს წინაშე იარალის დასაყრელად და სათაყვანოდ, მაგ-
რამ, რაკი ასე გსურს, წადი და მოიყვანეო. მყისვე მოახტა
ცხენს ხანი-სარდალი, ქართველებისკენ წამოემართა და დაიღ-
რიალა: აბა, გამოდი, რომელი ხარ ერეკლე მეფეო!

— მე გახლავარ ერეკლე მეფე! — შეანარცხა ძახილი ერ-
ეკლემ და წამსვე მისი თოფიც გავარდა. მუსლიმი სარდალი
უნაგირს უსულოდ მოწყდა და სანამ მიწაზე დაეცემოდა,
მანამ ერთად იგრიალა ათასხუთასმა ქართულმა თოფმა. ათას-
ხუთასი მუსლიმი მეომარიც ჩაწვა და ჩაირცვა იმავე წამში.

„ცხენებზე!“ — იქუხა უკვე ამხედრებულმა და ხმაღაშიშ-
ვლებულმა ერეკლემ. „ხმალი მაგ წუნკლებს!“ — და გაფრინ-
და გათოფილი მტრის შუაგულისკენ. გამოენთნენ ქართველე-
ბი, ამხედრებულნი, ხმალთა ბრკიალით და მძლავრი ყივილით.
ყველაფერი ეს წამიერად დატრიალდა, ყველასათვის წარ-
მოუდგენელი და გაუაზრებელი. გონზე მოგებას ორიოდ წუ-
თი მაინც დასჭირდებოდა, მაგრამ ის წუთებიც არ დაანებეს
ქართველებმა გაოგნებულ მტერს. მათის თოფებით დარეცილი
მტრის გვამები გადათქერეს და სასტიკი ჩეხვით დაერივნენ
მეწინავეებს.

ხელშეუბრუნებლად შეტრიალდა და გაიქცა პანიკითა და
აირუტყვეული შიშით მოცული ავღან-ყიზილბაშთა ურდო. გა-
მოენთო ერეკლე, „ვითა ლომი დაუშრომელი“. მიჰყვნენ ქარ-
თველნი გაქცეულ მტერს. მთელი დღე სდიეს, ოცდაათი ვერ-
სის სიგრძეზე. ყირ-ბულახიდან არეზამდე გზა მოსისხართა
გვამებით მოფინეს. ძლივს გადაასწრო არეზზე აზატ-ხანმა.

ზარბაზანთა საზეიმო გრიალით შეხვდა ერევანი გამარჯვე-
ბულ ქართველთა დაბრუნებას.

ლექები არ იშლიდნენ „ლექიანობას“.

ქართველებიც არ იშლიდნენ „ქართველობას“ და, სადაც კი მოასწრებდნენ და მოახელებდნენ, დაუნდობლად სპობდნენ მათხართ.

მაჰმადიანებმა მაჰმადიანი მტერი არჩინეს ქრისტიან მოკეთეებს და ისევ შეურიგდნენ შაქის ხანს ჰაჯი ჩალაბს განჯის ხანი, შამშადილუს ხანი, ჭარი ხომ მუდამ მისი მაფიცარი იყო, ყაზახიც და ბაიდარიც განუდგნენ ქართველებს და შაქელს მიემხრნენ.

თეიმურაზმა და ერეკლემ ჩერქეზები და ოსები შეიკავშირეს და უკვე საომრად აღძრული მტრისკენ გასწიეს.

მაჰმადიანთა მხედრობას სარდლად ჰაჯი ჩალაბის მამაცი ძე, ალა-ქიში უდგა. ბაიდარს მოსულიყვნენ და შემდგარიყვნენ. ყოყმანი დაეწყით ქართულ სამანებთან მოსულებს. ყოყმანობდნენ, ვინათგან „ქართველთა ხმალი ბევრჯერ ენა-იათ“, მწარე და „სასიკვდილე“. ბოლოს, ხმალი კი არა, შერიგება ითხოვა ალა-ქიშმა, მაჰმადიანთა „დიდმა იმედმა“. ქართველებმა შერიგებაზე უარით უპასუხეს. ალა-ქიშმა ბანაკი აპყარა და ბაიდარიდან ყაზახს გაქუსლა. ქართველებიც მიჰყვნენ. გატეხილ ხილთან ლეკთა ჯარი გამოუხტათ უეცრად. ერეკლემ ჩერქეზები მიუშვა ფიცხლავ. მიუხდნენ და მისიკვდილეს ჩერქეზებმა ლექები. მეფეებმა ლაშქარი ააჩქარეს. ყაზახს მივიდნენ. ალა-ქიში იქიდანაც გაქცეულიყო. ერეკლემ მდევარი აარჩია და დაწინაურდა. უკან თეიმურაზი მიჰყვა დანარჩენი ჯარით. ყაზახ-შამშადილუს საზღვარზე, თულქითაფასთან წამოეწია ერეკლე მაჰმადიანთა მხედრობას.

მაშ, თულქითაფა, 1752 წლის 1 სექტემბერი.

მტრის დაოთხებულ თქარუნზე ალა-ქიშმა ჯარები შეაყენა, შემოაბრუნა და საომრად დაალაგა. მძლავრი კვეთებით და ხეთქინებით შეიბნენ მტრები. მაჰმადიანებმა „ასე ძალიან მოინდომეს, რომ სახმლოდ შიგ ჯარში შემოვიდნენ, ცოტას ალაგს ოსის ჯარიც გამოაქციეს“. მაშინ „მეფე ერეკლემ იწყინა, მიბრძანდა თვითონ, მიუძღვა ჯარს და ვითა ლომი ეგრე მიესი-

ვა, გაერია ხმალ-და-ხმალ, ამის მნახველი ვინა დადგებოდა უომრად“. მიჰყვა „შეორე გმირად“ ერეკლე მეფეს ანდრონიკაშვილი. „კაი ხმალი მოიქნიეს“ ქიზიყელებმა და ჩერქეზებმა. ყველა გმირი შეიქნა იმ დღეს — თავადიც, აზნაურიც, გლეხიც. ბოდბელმა გლეხმა პაატა ბალაშვილმა ცხრა თათარი გააპო ხმლით, სამი ცოცხლად შეიპყრო და გათოკა. შუაგულ ბრძოლას მოუხსწრო თეიმურაზმა და თავისი ჯარიც მიუშვა იერიშზე. გასაქცევად ატრიალდა და აგორდა თათართა ურდო. გაიგდეს წინ მტერი და განჯამდე სდიეს ქართველებმა. შავერდი ხანი განჯას ჩაიკეტა. ალა-ქიშმა ნუხას გაასწრო. ქართველებმა ზედიზედ დაიჭირეს განჯა, ყაზახი, შამშადილუ, ისევ თავის მოხარკეებად მოაქციეს და მოლაღატენი ტყვეებად გაირეკეს.

ისევ ბრწყინავდა ქართველთა ბედის ვარსკვლავი ამიერკავკასიის სისხლიან და ცრემლიან ცაზე.

მ ჭ ა დ ი ს ჯ ვ ა რ ი

ერეკლე მეფე მთელს კავკასიაში უკვე უმეტოქეო მხედრად და მხედართმთავრად იყო აღიარებული. ბევრი ლეკური გუნდი აეწყვიტა, ბევრი ლეკის ბელადი პირისპირ შერკინებით მოეკლა და დაემიწებინა. მსოფლიოში ლაპარაკობდნენ „ქართველ ლომზე“, ევროპელ მწერალთა და მოგზაურთა „თემა“ შექმნილიყო ქართველი გვირგვინოსანი და მხედართმძღვანი. ევროპაში განუკითხავად ამასაც გაიძახობდნენ: ლომმა ერეკლემ სპარსეთი უკვე დაიპყრო და დღეს თუ ხვალ თურქეთსაც შეუუმუსრავს კარიბჭეებს.

ერეკლეს და თეიმურაზს კი სპარსეთ-თურქეთის დასაპყრობად „არ ეცალათ“ და დღე და ღამე ქვეყნის გამაგრებასა და მტრის მიერ „აქეთ დაპყრობისგან“ გადარჩენას უნდებოდნენ.

1754 წლის გაზაფხულზე ერეკლე ქართლში იყო, მამასთან. და კახეთიდან ახალი საშფოთარი ამბავი მოართვეს შიკრიკებმა: ავარია-ხუნძახის ბატონი ნურსალ-ბეგი „გადმოსულ“

ლექთა ჯარით, შილდის თავს დადგა, კახეთზე მოდის; იმუქრება — ქართლსა და კახეთს ორივეს დავიჭერო; ჯარით თი ჰყავს, რომ ჯერ ამისთანა ჯარი ქართლსა და კახეთს არ ჩამოსულაო“.

შილდადან ოთხ ნაკადად წამოვიდნენ ლეკნი. არაგვის ხეობას შემოესიენენ, „ანანურს აქეთ აღარსად-რა გაუშვეს წაუხდენელი“, ბოლოს მუხრანისკენ დაიძრნენ და მჭადისჯვრის ციხეს შემოადგნენ ალყად. ეს ციხე ახლად აეშენებია კონსტანტინე მუხრანბატონს. მუხრანელთა ციხიონი ძლიერად დაუხვდა მტერს.

ქართველ მეფეებსაც შემოეყარათ ჯარი. თუმცა ემცირათ, მაგრამ დაყოვნების დროც აღარ იყო და სასწრაფოდ დაიძრნენ მჭადისჯვრისაკენ.

ნურსალ-ბეგს საიერიშო საფრები („სიბა“) გაემართა ციხის გარშემო. ღამით ვიღაც მოხუცი ქართველი დედაკაცი მიჰპარვიათ, ცეცხლი გაუჩენია და ხელიერთპირად გადაუწვავს ის „საფრები“. საშინელი წამებით მოჰკლეს ეს უცნობი გმირი ქალი ლეკებმა. ახალ საიერიშო „მანქანებს“ ამზადებდა ხუნძახის ბატონი. ითვლევინებოდნენ მეციხოვნენი: „თუ არ მოგვეშველებით, ამის მეტი ღონე აღარა გვაქვსო“. და მოვიდნენ საშველად ქართველნი.

ერეკლემ ორი მხრიდან მიუახლოვა ჯარი ლექთა ბანაკს — ცალკერძ ქართლელნი და ცალკერძ კახელნი. ორგნითვე უკანაკერძად ცხენოსნები დააყენა, წინ ქვეითნი წაუძღვარა. ქვეითთა წინაკერძად კიდევ, ვითარცა საფარა („ბარიკადა“), ერთმანეთზე მიჯრით ჩაარიგა ურემ-საზიდარნი, „აღვსილნი მრავალი ჯარჯითა“.

მაშ, 1754 წლის 16 აგვისტო, მჭადისჯვარი.

ბრძოლა გახსნეს ქვეითმა ჯარებმა, თოფ-დამბაჩათა ბათქაბუთქით და ზამბულაკთა გრიალით. ქართველთა გაჭიმულ „ბარიკადებზე“ ამოისხლიტნენ ლეკები. უმაღვე ჩაკაფეს ქართველებმა ხმალ-და-ხმალ. ლექთა მომდევნო რიგმა გულსრულად გადმოიარა თავისიანთა გვამები და სასტიკი ხმალთაკვეთებით შემოეგა ქართველობას. მეორეს მესამე

მოპყვა, მესამეს—მეოთხე. ლექთა ცხენოსნობაც „სამად გაყოფილიყო და ყოველის მხრიდან მოვიდნენ, ქართველთა ჯარები დიად თვალში ეცოტავათ და დიდად ამაყათ მოინდომეს ომი ლექთა“. და „შეიქნა ომი ფიცხელი, რომ უფიცხე აღარ ეგებოდა“. მისჭირდა ქვეით ქართველობას და „ლექებს ცოტალა უკლდათ ხმალდახმალ ჩვენს ჯარსა შინა შემოსვლა“. დაიქვეითეთო, შესძახა ერეკლემ, თვითონ ცხენიდან გარდახდა და თოფი შიგ გულში აძგერა „ბარიკადაზე“ ამოსხლეტილ ლექს. წამსვე დაქვეითდნენ ქართველი მხედრები და ტყვიები მიუშვეს იერიშზე მომავალ მტერს. ისევ ჩაიცილა ლექთა მორიგი რიგი. „ცხენებზე!“ — იჭეჭა კვლავ ამხედრებულმა ერეკლემ. ყველა ამხედრდა წამისად. „ხმალი!“ — ისევ გაისმა ერეკლეს ძახილი და იელვეს ქართულმა ხმლებმა.

„ეს არის დღე ვაჟაკობისა, სიყვარული რჯულისა და სამშობლოსა! ხმალი-მეთქი მაგ წუნკლებს!“ — ჰყიოდა ერეკლე და უტევედა მტრის ყველაზე სქელ რიგს. მიჰყვნენ ყიყინით და „შეუტივეს ქართლელთა და კახთა გულ-სრულად“. მისვლისთანავე „მეფემ ერეკლემ ჩამოკაფა ლეკი ხმალ-და-ხმალ“. ისევ „ჩამოკაფა“, მეორე, მესამე, მეოთხე... ნურსალ-ბეგს ეძებდა, რათა თავი წარეკვეთა ლექთა ჯარისთვის. მაგრამ არ ჩანდა „თავი ლეკისა“. ხოლო ბიძა და ბიძაშვილნი ხუნძახის ბატონისა უკვე დაცემულიყვნენ „ხმალ-და-ხმალ ჩამოკაფულნი“. გასტეხეს მტერი ქართველებმა და „გააქცივეს ერთი დასი ჯარი ლეკისა“, მყისვე „ჰკრეს ეს გაქცეული ჯარი მეორესა ჯარსა“ და ყველა ერთად „აირივა ეს საშინელი ჯარი ლეკისა“. გამოედევნენ ქართველები, „შეუტიეს ხმალ-და-ხმალ, დაერივნენ შიგ, რომ ვითა კატა ეგრე ხოცდენ ლექთა“. ყოველი ქართველი გმირი იყო იმ დღესაც — „თავადნი გლეხზე უმჯობეს და გლეხნი თავადზე უკეთეს“. მისდიეს ქართველებმა გაქცეულ მტრებს, მიჰყვნენ ხოცვით არაგვამდის, რომ მათის მძოვრით აღავსეს ტყე და ველი“. ბევრი ლეკი ხმლისა და ხელის „უკრავად კლდებზე გარდაცვივნით დაიხოცნეს“. ხუნძახის ბატონს ბრძოლის ველზე „დარჩა კარაფნი და ყოველივე საცხოვრებელი და დიდება, რომელიც კი წამოედო დალისტნიდამ“. ლექთაგან არაგვამდე ვინც გადარჩა და კახეთს გააღწია, იქ

სახლში დარჩენილი კახელები გამოუხტნენ და, საცა გაიხატეს, ყველგან ხელახლა „დაუმარცხეს“. როგორც იქნა, სიცოცხლე დაინარჩუნა და ისე „მივიდა ხუნძახის ბატონი სირცხვილუელი დღისტანში“.

უ ვ ა რ ე ლ ი

მკადისჯვრის გამარჯვებამ ისევ მძლავრად დაარისხა ქართული ზარები მაჰმადიანური კავკასიის ცისგვამში. მაგრამ ლეკს ხომ „ლეკიანობის“ გარეშე არსებობა არ შეეძლო და მაინც მოდიოდა, მოდიოდა თუნდაც სიკვდილზე, თუნდაც ათიდან შვიდ სიკვდილზე.

ნურსალ-ბეგ ავარიელ-ხუნძახელიც აღარ ისვენებდა, მკადისჯვრის სირცხვილი ვერ მოენელებინა და დღედაღამ საქართველოს სარევიანოდ დასალაშქრავად ემზადებოდა. და 1755 წელს მთელი დაღესტანი აპყარა ნურსალმა, თარლუს შამხალი და ყაზიყუმუხის სურხაი-ხანიც გვერდში დაიყენა თავიანთ ჯარებით.

20000 ლეკი მოწყდა ამიერ-იმიერ დაღესტანს, მოწყდა და მოასკდა საქართველოს (ეს მერამდენედ?!).

ერეკლემაც თელავს ჯარი შემოიყარა (ესეც მერამდენედ?!).

ყვარლის თავზე მოდგა და დაშვავდა ლეკთა ურდო. ქარელებიც მოვიდნენ და შეუერთდნენ. შაქის ხანსაც, ჰაჯი ჩალაბს, ნურსალის შემწედ დიდი ჯარი გამოეგზავნა, ისევ თავის ძის, ალა-ქიშის სარდლობით. კაკის სულთანიც მოსულიყო თავის მხედრობით. შავერდ-ხან განჯელსაც ისევ ელაღატნა ქართველებისთვის და წარმოეგზავნა ნურსალისთვის განჯელთა ჯარი.

და შემოადგა ყვარლის ციხეს მაჰმადიანური ურდო.

თეიმურაზმაც თელავს მოატანა და ქართლისა და კახეთის ჯარები შეერთდნენ.

ლეკთა ჯარები ჯარებად იდგნენ ყვარლის ირგვლივ, ხოლო თვითონ ციხე კიდევ საფრებით შემორაგვეს, ისეთი საფრებით, საიდანაც თოფს ზემოდან ჩაისროდნენ ციხის შიგნით. „ამით

შეაწუხეს“ ლექებმა ყვარლის ციხის დამცველნი, ^{თორემ} სხვა რიგად არა უჭირდათ-რა“. და „იყო ომი დღე-ღამე-ღამე“ კარგად, კაცურად და მამაცურად ებრძოდნენ მყოფნი ციხისა-ნი“ რკინის სალტედ მოდენილ მტერს.

ყვარელს სასწრაფოდ უნდოდა შველა. მაგრამ პირდაპირ ხმალ-და-ხმალ მისვლა ქართველებს იმედს არ აძლევდა, რად-გან მაჰმადიანთა ჯარი გაცილებით რიცხვმრავალი იყო და მათი ბანაკიც მიუვალი და მიუდგომელი. ამიტომ საჭირო იყო ნოულოდნელი, იღუმალი ხერხი, „ილათი“, თავგანწირულ გმირობასთან ჩაკირული.

და მეფეებმა ჯარს მიმართეს: რჯულისა, ქვეყნისა და ჩვენ-ნი სიყვარულისა და ერთგულებისთვის ვიწვევთ ვაჟკაცებს, რომლებიც ლეკთა ბანაკს გაჭრიან, გააღწევენ და შიგნით ციხის დამცველებს მიეშველებიანო. ამის თქმა და მაშინვე ჯარს გამოეყო ას სამოცამდე მეომარი: ცხრა თავადიშვილი, ორი აზნაურიშვილი, ერთი ხუცესი და ას ორმოცდაათამდე გლეხი (აქედან ას ოცდაათი ქიზიყელი). შეკყარა ეს გუნდი ერეკლემ, დატვირთა იარაღით, ტყვია-წამლით, დამოდღვრა, დალოცა და გაუშვა. ღამე გასცურეს ალაზანი, ღამითვე მიადგნენ მტრის ბანაკს, მისვლისთანავე შეუტიეს თოფის და ხმლის ცემით. და ასე ქართულმა გუნდმა „გულოვნობისა ძალითა და სიმზნისა და ვაჟკაცობისა მინდობითა“, სისხლიან სერელად გაკვეთა და გაიტანა მაჰმადიანთა მოალყე ჯარი. ყვარლის დამცველებიც წამოიშალნენ ციხის შიგნიდან და შეერთდნენ მოიერიშე ქართველები და მეციხოვნენი. გამძლავრდა ციხე ყვარლისა. „ხოცდენ ლეკთა ციხიდან და განძლიერდნენ ფრიად ციხოვანნი“. ხოლო, სანამ მოიერიშე გუნდი მტრის ალყას არღვევდა და ციხეში შედიოდა, მის პარალელურად ერეკლემ ქიზიყიდან ჯარს ჯარი შეუსია მაოხარი რკინით და ცეცხლით. ყვარელთან მდგარმა ჯარელებმა რომ მათი სახლ-კარის აწიოკების ამბავი შეიტყვეს, ყვარელი მიატოვეს და ჯარს მიაშურეს თავისიანთა გადასარჩენად. ნურსალ-ბეგის ბანაკი აირია და აიჭრა. დაღესტნელებმა ჯარელების შეჩერება სცადეს. მალე სიტყვა აღარ იკმარეს და ხმლებით ერთმანეთს დაეჩივნენ. ერეკლეც უკვე გადამწყვეტი იერიშისთვის გამზადებულიყო. ნურსალ-ბეგი დაფრთხა, დაშინდა, ბანაკი აპყარა და ყვარლიდან ისევ დაღესტნისკენ გაქუსლა.

ლეკიანობა მაინც გრძელდებოდა. ყვარლის შემდგომ ნურსალ-ბეგმა „დიდ სარდლობაზე“ ხელი აიღო და ისევ ნაცადი ავაზაკობისა და ქურდობის გზაზე შედგა. მის გარდა, ქართულ მიწა-წყალს საძარცვაად ხელი შეაჩვია კიდევ ორმა დაღესტნელმა „ბელადმა“ — ჩონჩოლ-მუსამ და კობტა-მალაჩილამ.

და გრძელდებოდა „ლეკიანობა“, სისხლიანი ქაეილის აღმძვრელი, მოურჩენელი წითელი ქარი საქართველოს სხეულზე!..

...1758 წლის ზაფხულში, გორში, ერთმანეთს შეხვდა ქართველ მეფეთა დიდი სამეული — თეიმურაზ მეორე, ერეკლე მეორე და სოლომონ პირველი.

და ითქვა მაშინ ყველაზე მნიშვნელოვანი სამამულიშვილო სიტყვა ფიცითა და „პირითა მტკიცითა“: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, ერთმანეთს მივეშველნეთო“. ეს პირობა დადვეს — ერთმანეთის მიშველებისა, საერთო მტრების წინააღმდეგ თანაბრძოლისა და თანადგომისა — და ერთმანეთს დაშორდნენ...

საქართველოს სამივე მეფე ისევ რუსეთის მოიმედე იყო.

1760 წლის აპრილში თეიმურაზ მეორე რუსეთში თვითონ გაემგზავრა და პირადად შეხვდა რუსთა ხელმწიფეს ელისაბედ პეტრეს ასულს. ქართველი მეფე დახმარებას ითხოვდა. ახლა ყველაზე ხელსაყრელი დრო-ჟამი დამდგარა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისაო“. ირანში საშინელი არეულობაა, ოსმალეთიც განზე დგას და ირანის საქმეებში ჩარევას ვერ ბედავს. ლეკიანობა გასაქანს არ აძლევს, თორემ საქართველო თვითონ მოუვლიდა ირანს. ამიტომ სთხოვს ქართველი მეფე რუსთა ხელმწიფეს რუსულ ჯარს. ხოლო, უკეთუ ჯარით დახმარება არ მოხერხდება, მაშინ იქნებ ფულადი სესხი გაიღოს რუსეთის ხაზინამ რამდენიმე წლის ვადით. თუ რუსეთი საქართველოს ჯარით ან ფულით დაეხმარება, ქართველი მეფეები ლეკებსაც ალაგმავენ, „გამორჩეულის დასით“ ირანშიც შევლენ, იქ „ჩინებულთა სპარსთა შეკ-
10. ლ. სანიკიძე

რებასაც“ მოახდენენ და მათის „ერთხმობით“ ირანის ტახტზე რუსეთისა და საქართველოს „სასურველ შაჰს“ აიყვანენ.

არაფერი არ გამოვიდა. რუსეთის საიმპერატორო კარს ისევ არ ეცალა საქართველოსთვის. „შვიდწლიანი ომით“ იყო გართული მაშინ მსოფლიო და გამორჩევით თვითონ რუსეთი. პრუსიისა და ინგლისის განადგურება ჰქონდათ დღენიადაგ საზრუნავად რუსეთის მესვეურებს, ხოლო „სამხრეთულ საქმეთა“ გართულება იმჟამად არასგზით ხელს არ აძლევდა სანკტ-პეტერბურგის სასახლეებს.

1762 წლის 8 იანვარს თეიმურაზი უეცრად გარდაიცვალა პეტერბურგს. მეფის დაკრძალვის ხარჯები რუსეთის საიმპერატორო კარმა იკისრა. ელისაბედ დედოფლის სახელით ერეკლეს სამძიმარი და მდიდარი საჩუქრები გამოუგზავნეს. თეიმურაზი ასტრახანს მოასვენეს და მიძინების ტაძარში დაკრძალეს მისი სიმამრის ვახტანგ მეექვსის გვერდით.

აღსრულებულიყო მეფე თეიმურაზ მეორე, ღირსეული ქართველი საჭეთმპყრობელი, ნიჭიერი პოეტი, მამაცი მხედარი და მხედართმძღვანი.

გამეფდა 44 წლისა, იმეფა 18 წელიწადი, აღესრულა შობითგან 62 წლისა (ვახტანგის კბილა, ვახტანგის თანამსოფლმხედველი, ვახტანგის გვერდით ჩაწვა ასტრახანის მლაშე მიწაში).

თეიმურაზ პირველის, არჩილ მეორისა და ვახტანგ მეექვსის მსგავსად, არც ამ მეოთხე მეფე-პოეტს ეღირსა მშობლიურ მიწაზე სულის დაღევა და მშობლიურ მიწაში დაიწება...

...მეფე ერეკლე მეორე ქართლ-კახეთის ერთხელმწიფედ გამოცხადდა.

რუსეთმა თბილად მიიღო მისი ერთხელმწიფობა.

ირანშიც ანარქია დასრულებულიყო, ტახტი მტკიცედ ქერიმ-ხან ზენდს დაეპყრო და ისიც იმთავითვე იძულებული გამხდარა ამიერკავკასიაში ერეკლეს ჰეგემონობა ეცნო. ერევანი, ნახიჭევანი, განჯა, ყარაბაღი და ყაზახი ისევ ქართველი მეფის მფლობელობაში იქნა აღიარებული. ასეთი „აღია-

რება“ უეჭველად იმანაც განამტკიცა, რომ ერეკლემ ქერიმ-
ხანის მეტოქე აზატ-ხანი დაამარცხა, კიდევაც შეიპყრო და
ბორკილდადებული გაუგზავნა ქერიმს.

მაგრამ მცირე დრომ განვლო და ქერიმ-ხანმა საქართვე-
ლოში ელჩები აფრინა და ერეკლეს შემოუთვალა — სასწრა-
ფოდ თორმეტი წყვილი უმშვენიერესი გოგო-ბიჭი ამირჩიე და
გამომიგზავნეო. ამაზე კი ცეცხლი აკვესა თვალებიდან ერეკ-
ლე მეფემ: მე თქვენი ქერიმ-ხანი რას მომატყუებს, როცა მე
თვითონ ეშმაკზე ერთი დღით ადრე ვარ დაბადებულიო, —
ბრაზიანი სიცილით შეაფრქვია სპარსელ დესპანებს და მაშინ-
ვე განუტევა ისინი სასახლიდან.

ცოფით ბალანი აეშალა ქერიმ-ხანს, ქართველი მეფის ამ-
ნაირი „დამანგრეველი პასუხი“ რომ მოისმინა. მაგრამ ისევ
დათმობა ამჯობინა. ამჯობინა, ვინათგან „ნადირ შაჰის გაზ-
რდილი“ და „ეშმაკზე ადრე დაბადებული“ ქართველი მეფე
ძლიერად გამოიყურებოდა და მასთან მტრობას, ჭერჭერობით
მაინც, ისევ „დოსტობა“ სჯობდა.

ჯეოჯა სოლომონ პირველისა

იმეამად იმერეთის ტახტზე იჯდა მეფე სოლომონ პირ-
ველი (1752-1784).

დავით ნარინის შემდგომ გაეგლო 460 წელიწადს და ამ
დროის მანძილზე დასავლეთ საქართველოს ბაგრატიონულ
ტახტს ასეთი ღირსეული ხელმწიფე აღარ ღირსებია.

460 წელიწადი გადაუღებლად წვიმდა საქართველოში სი-
სხლი და ცრემლი.

სისხლი — დაქცეული ქართველისა ოსმალოსაგან და ქარ-
თველისა ქართველისაგან.

ცრემლი — უმძიმესი ცრემლი ტყვედ წაყვანილი და გაყი-
დული ქართველისა.

ტყვეთა სყიდვა — ქართველი ხალხის დამაქცევარი და შე-
მარცხვენელი უბოროტესი სნეულება.

თურქული უღელი. წელში გამწყვეტი თურქული გადასა-

ხადები. გადასახადი ნატურით. გადასახადი ქალ-ვაჟთა თურქეთს გაგზავნით. გადასახადი ტყვის გაყიდვით. გადასახადი საური, ანუ „სახვანთქრო“. გადასახადი საუდიერო, ანუ „საძალოდ სათხოვარი“ (უმეტესი ისევ თურქეთს, დანარჩენი ადგილობრივ ფეოდალს).

ცალკე სამეგრელო, ცალკე გურია, ცალკე აფხაზეთი. ყველას ერთად, ერთიან „იმერეთად“ და თავის „საკუთრებად“ თვლიდნენ იმერეთის მეფენი. მაგრამ ერთობ დამცრობილი მნიშვნელობა ჰქონდა, რას „თვლიდნენ“ ბაგრატიონთა საგვარეულოს ყველაზე სუსტი ნაკადისანი — იმერელი ბაგრატიონნი. ამ უნიათო და უძარღვო მეფეუკების ყველაზე მაღალი ტიტულატურა ეს იყო — „მონა ღვთისა, ყმა ხონთქრისა“...

ცალ-ცალკე სამთავრო-სათავადო „სახლები“: ჩიქვან-ლიპარტიან-დადიანნი, გურიელნი, შარვაშიძენი, ერისთავნი, გელოვანნი, დადეშქელიანნი, აბაშიძენი, მხეიძენი, ჩხეიძენი, მაჭუტაძენი, ნაკაშიძენი, წერეთელნი, ჭილაძენი, მიქელაძენი, წულუკიძენი, ჩიჯავაძენი, აგიაშვილნი, იაშვილნი.

გარყვნილი საერონი. გარყვნილი სასულიერონი.

ღალატი სიტყვისა. ღალატი ფიცისა. ღალატი ქვეყნისა. ღალატი მოყვასისა მოყვასისა მიმართ. ღალატი ერისწყევლისა ერისკაცის მიმართ.

ისევ „მიხდომ-მოხდომა“ დაუნდობარი, რამეთუ — ვინ ვის „ტახტზე“ დაჯდეს, ვინ ვის „სახელოში“ გაძვრეს, ვინ ვის სარეცელში ჩაწვეს.

გაბზარული და გახლეჩილი ქართული სული.

და რაინდული ხმლის მაგიერ — ჭინჭში გახვეული სამართებელი.

ასეთი იყო მემკვიდრეობა ახალი მეფისა. ასეთი იყო დასავლეთი საქართველო, როცა მის მორყეულსა და შერყვნილ ტახტს ეახლა ღირსეული მემკვიდრე ბაგრატი მესამისა, დავით აღმაშენებლისა, თამარ შვიდმნათობიერისა, გიორგი ლაშასი და დავით ნარინისა.

იყო გონებით მძლავრი და გულით „უშიში, ვითარცა უხორცო“. სხეულით მკვრივი, თუმცა ყრმობითვე ეპილეპსიით შეპყრობილი. საოცარი თვალეები ჰქონდა. ხალხში ხმა დადი-

ოდა: სოლომონმა თუ შოინებია, მისი თვალების დაშტერება წაახდენს კაცსაც, ჯარსაც, ნადირსაც და გახეთქავს ქვასაც და ამიტომ „ქვახეთქიას“ ეძახდა ხალხი.

უბრალოდ ჩაცმა-დახურვა უყვარდა. რუხი მაუდის ჩოხ-ითა და წულა-მესტით დადიოდა. ცხენ-უნაგირი, თოფ-დამბაჩა და ხმალ-ხანჯალი, რიგითი მეომარივით, ოქრო-ვერცხლით გაუწყობელი ჰქონდა ბრძოლად მიმავალს.

უბრალო ადამიანებში, გამორჩევით გლეხებში ყოფნა უყვარდა გლეხის ძიძისაგან ძუძუნაწოვარს, გლეხ ძუძუმტეებში გაზრდილ გვირგვინოსანს...

ხ რ ე ს ი ლ ი

გამეფებისთანავე სოლომონმა ამოკვეთა და გააუქმა ორივე გადასახადი — საურიც და საუდიეროც. გლეხმა შვებით ამოისუნთქა და მისი მხსნელი ახალგაზრდა მეფე სალოცავე ხატად გაიხადა. თურქმა დამპყრობელმა ბალანი აიშალა და ქართველ მეფეს „ქართველობისთვის“ მოსისხლის თვალით დაუწყო ცქერა. ქართველმა ფეოდალმაც უარესად შეიძულა „ხალხოსანი ხელმწიფე“. ფეოდალური სამართალი ბატონს ყმის განუკითხავი გაყიდვის უფლებას აძლევდა. სოლომონმა „შესწორება“ შეიტანა ამ უსამართლო სამართალში. მისი ბრძანებით ამიერიდან მხოლოდ ისეთი ყმის გაყიდვა შეიძლებოდა, რომელსაც რაიმე მძიმე დანაშაული აღმოაჩნდებოდა ჩადენილი.

ბოლოს, მაინც ყველაზე მთავარი, რაიც სოლომონ მეფემ თავისი ზეობის პირველ წლებშივე გადაწყვიტა, ერთის დაკვრით, ყველასთვის მოულოდნელად — იყო საერთოდ „ტყვის-სყიდვის“ აკრძალვა.

და აკრძალა მთელის სისასტიკით, სიკვდილის მიგებით.

უმძიმესი ცრემლი, კაეშანი და სირცხვილი მოუხსნა ქართულ ოჯახს დიდმა მამულიშვილმა.

ტყვის სყიდვა აკრძალულიაო?!

საური და საუდიერო ამოკვეთაო?!

აიშალა და აზვავდა ოსმალეთის სასახლის კარი. ფაიქები ფაიქებს მოსდევდნენ სტამბოლიდან და ახალციხიდან კუთათისს. ტყვის სყიდვაც სასწრაფოდ აღადგინე და ყოველი საოსმალო გადასახადი და გამოსაღები ისევ გაუცდენლად გადაიხადეო, თორემ... იმუქრებოდნენ ხონთქარი და ქართველთა „უახლოესი ფაშა“ ახალციხიდან.

სოლომონმა წინასწარ იცოდა, უსისხლოდ არც ოსმალთა დამპყრობი შეურიგდებოდა ტყვის სყიდვის აკრძალვას და არც შინაური ფეოდალი და ამიტომ იგი ქვეყანას საომრად ამზადებდა...

...და გადმოვიდა ზეკარის უღელტეხილით იმერეთში თურქთა და გათურქებულ ქართველთა უზარმაზარი მხედრობა.

თურქთა ურდოს თავისი ჯარით შეუერთდა ზემო იმერეთის დიდი მთავარი ლევან აბაშიძე, ბიძა (დედის ძმა) და მოსისხლე სოლომონ მეფისა.

თურქთა შემწედ ჯარი გამოგზავნა ასევე მეფის მომტერი როსტომ რაჭის ერისთავმა.

მეფის მოწოდებაზე მოვიდნენ და მის მხარეზე თავისი ჯარებით დადგნენ — კაცია დადიანი, მამია გურიელი და ხუტუნია შერვაშიძე.

მოპირდაპირენი ერთმანეთის პირისპირ დადგნენ სოფელ ხრესილთან, 1757 წლის 14 დეკემბერს.

თურქთა მხარეზე — 44000 მეომარი, ქართველთა მხარეზე — 11000 მეომარი.

მეფეს ბრძოლის წინა ღამეს არ დაუძინია. მისი ერთგული კარისკაცები და სარდლები პაპუნა წერეთელი და ბერი წულუკიძეც არ მოშორებიან. წინა დღით რომ მტრის ბანაკი დაზვერეს, თურქთა მარცხენა მხარე უფრო სქლად დალაგებული ეჩვენა სოლომონს. ამიტომ ეს მხარე, თავისი მარჯვენა ფრთა, თვითონ აირჩია სამეთაუროდ ხვალინდელ ბრძოლაში. მარცხენა ფლანგზე პაპუნა წერეთელი დაადგინა, შუაგულში — ბერი წულუკიძე. კაცია დადიანი და ხუტუნია შერვაშიძე მეფესა და წულუკიძეს შუა უნდა ჩამდგარიყო, მამია გურიელი კი წულუკიძესა და წერეთელს შუა...

იწვა ხრესილი, მცირე სოფელი, დიდი სახელის მოლოდინში. მესამედ იყივლეს მამლებმა. ღვინო მოითხოვა სოლომონმა. მოართვეს. აზარფეშა შეუვსეს. „დიდება ღმერთსა! წმინდა გიორგი შენ გაუმარჯვე საქართველოს და საქრისტიანოს, მეოხ ეყავ ჯარსა ჩვენსა სამშობლოს ხსნისთვის მსხვერპლად გამზადებულს!“ — თქვა მღელვარედ, დასცალა და გადააწოდა პაპუნა წერეთელს. „ღმერთო უსმინე ჩვენს ბატონს, მეფე სოლომონს!“ — შესძახა წერეთელმა და იმანაც გადაჰკრა სასმური. ჯვარი ისახეს და ზედმიყოლებით დასცალეს აზარფეშა ბერი წულუკიძემ, კაცია დადიანმა, მამია გურიელმა და ხუტუნია შერვაშიძემ. ხემსი დააყოლეს, კარვიდან გავიდნენ და ცხენებს მოახტნენ.

ჯარი შემართული იდგა საომრად. სოლომონი მხედრობის შუაგულს მიეახლა და უნაგირზე შეიმართა. „შვილებო, — დაიწყო ოცდაორი წლის მეფემ — ძმებო, ქართველებო! მჯერა, არ შეგაკრთობთ მტერთა სიმრავლე; აკი ყოველთვის ასე გვჭირდა ქართველთა; მუდამ მცირენი ამარცხებდნენ ჩვენი წინაპარნი ათგზის უმრავლეს მოსისხლეებს. დღესაც მარტონი როდი ვიბრძვით, არამედ ჩვენთან არს ძალი იესო მაცხოვრისა. და მისი თანადგომით დღეს უნდა ვიხსნათ ჩვენი სამშობლო და ქრისტეს სარწმუნოება. მაშ, დავიძრათ გულმხნედ და ვაჟკაცურად, ჩემო შვილებო!“ ხმალი ამართა, ცხენი დასძრა და მტრისკენ გაფრინდა. მიჰყვნენ ქართველნი ყიჟინით, ბუჯ-ნაფირის ცემითა და ხმლების შხუილით.

თურქთა ბანაკიც საომრად შემართული შემოეგება მოიერიშე ქართველობას. დადგა საშინელი ხმალთაჟვეთება. ჯერი სევ ღამე იდგა, მაგრამ მთვარის შუქზე მაინც არჩევდნენ ერთმანეთს მტრები. დილა რომ შემოდგა, უცნაურად ამოიკვეთა ბრძოლის სურათი. სოლომონ მეფე ოსმალთა შუაგულში შეჭრილილ გაალმასებული ხმალცემით, მაგრამ მეფის ზურგშიც შემოჭრილიყვნენ თურქები. თვალი შეასწრო სოლომონმა: სამეფო დროშა მის მედროშეს აღარ ეჭირა. ქართველი მედროშე მოეკლათ და ქართული დროშა ახლა ოსმალთა ხელში რიალებდა, თურქული დროშის გვერდით.

დროშის დაკარგვა კი დამკარგავს უეჭველ მარცხს უქაღის და ყველაზე ადრე მამია გურიელმა შეიგრძნო ეს ავი საფრთხე, მაშინვე თავისიანები გაიყოლია და შეუტია თურქთა იმ ნაწილს, სადაც ტყვედ ეპყრათ ქართული დროშა. გაარღვიეს და გაკაფეს გურულებმა ოსმალთა კორომი, თურქი მედროშენი ასწყვიტეს, ქართული დროშა აიტაცეს და გამოიტაცეს. ისევ გასწორდა ბრძოლის სასწორი. სოლომონ მეფეს კი ბრძოლის დაბერება არ უყვარდა და „სასწორის გადაწონვა“ ეჩქარებოდა. მან თურქ სარდალთაგან ყველაზე მამაცი ალი-ბეგ ფაშა აარჩია, ხმალდახმალ მიუხდა, დავლურში გაიწვია, დაეძგერა და თავმოკვეთილი ჩამოაგდო უნაგირიდან. მთავარსარდლის სიკვდილმა გასაქცევად აღძრა თურქთა მხედრობა, მაგრამ მოლაღატე ლევან აბაშიძემ გაამხნევა თურქი მეთაურები და ბრძოლა ახალ ფაზაში შევიდა. ხუტუნია შერვაშიძემ თექვსმეტი თურქი მეომარი ასჩეხა ხმლით, მეჩვიდმეტეს მისწვდა და... გულდაგულ ნასროლი თოფებით მოცელეს იგი. ბრძოლა შენივთდა. მზე საშუადღეოს დაეყუდა. იქვე მდგარ უზარმაზარი ცაცხვის ხეზე მეფის მეომარი გლეხი ბრეგაძე ასულიყო და ყვიროდა: „ფაშა ალი-ბეგი მოჰკლეს, ქართველებმა გაიმარჯვეს, თათრის ჯარი და ლევან აბაშიძე გაიქცნენ!!!“ თოფი მოიმარჯვა ლევან აბაშიძემ და დაუმიზნა ხეზე მყვირალე ბრეგაძეს. მაგრამ დაასწრო გეგელა თევდორაძემ და ნასწრაფევი გასროლით აბაშიძე სიცოცხლეს გამოასალმა. „ლევან აბაშიძე მოჰკლეს!“ — დაარისხა ხიდან ბრძოლის ველს უცნაურმა „ჰეროლდმა“. თურქები მარცხს უკვე შერიგებოდნენ და სიცოცხლის საშველად გარბოდნენ, ვის როგორ და საით მოუხდებოდა. ქართველებიც მისდევდნენ და იჭერდნენ ლტოლვილთ.

ბრძოლა გათავდა. 12000 ოსმალთა მეომარი დარეცილიყო ხრესილის ველზე. 15000 ტყვედ აეყვანათ გამარჯვებულებს. ყოველ ქართველ „კაცსა ერთსა მოჰყავდა ათი ოსმალთა შობული“. დანარჩენმა მუსლიმებმა ძლივს გადაასწრეს იმერეთიდან.

ასე დასრულდა ხრესილის ომი, ყველაზე დიდი სამამულიშვილო ბრძოლა დასავლეთ საქართველოს მიწაზე...

ბრესილის ბრძოლის კვალდაკვალ სოლომონმა განდევნა თურქული ციხიონები ქართული ციხეებიდან.

იმერეთის სამეფო უკვე დახსნილი იყო ოსმალური უღლისა და კირთებისაგან. სამუდამოდ მოისპო წინარე იმერელ ქონდრისკაც მეფეთა სამარცხვინო თიკუნი: „მონა ღვთისა, ყმა ხონთქრისა“.

ბრესილის ძლევამოსილებისა და თურქული უღლის გადაგდების შემდგომ სოლომონის ბეჭედზე გაკეთდა წარწერა, ღირსი მისი დიდხელმწიფობისა: „ლომებრ მყეფე, მტერთ სისხლ მჩქეფე, იმერთ მეფე — სოლომონ“.

რასაკვირველია, თურქეთი, „ბრწყინვალე პორტა“, ასე იოლად არ შეურიგდება იმერეთის დაკარგვას და იმერთა მიწაზე ეგზომ სამარცხვინო მარცხს. კიდევ მრავალგზის მოვლენ ცეცხლითა და მახვილით დასავლეთ საქართველოში, ბევრ სისხლსაც დააქცევენ და ბევრსაც დაიქცევენ, გამარჯვებითაც გაიმარჯვებენ და მარცხითაც დამარცხდებიან, მაგრამ სოლომონისებრ შეურიგებელი, მისებრ საშიში და დაუცხრომელი მტერი თურქებს აქამდე ქართულ მიწაზე არ შეხვედრიათ. სანამ სოლომონი ცოცხალი იყო, თურქისტვის ქართული მიწა დაუპყრობელი და დაუმკვიდრებელი ჩანდა.

რუსული სულით და ქართული ხორციით

1768 წელს, ივნისში, სოლომონ მეფემ ქუთათელი ეპისკოპოსი მაქსიმე აბაშიძე გაგზავნა რუსეთს. ჩემი სამეფო „საიმპერიოდ აღრიცხეთო“, სწერდა სოლომონი ეკატერინე მეორეს — ოლონდ თქვენს მფარველობაში მიგვიღეთო და, „ქრისტეს შეწევნითა“, ქრისტიანული სჯულისთვის და თქვენთვის „უცხო თესლთა, ოსმალთა შეეაკვდებო“.

ამჯერად რუსთ ხელმწიფის კარს სჭირდებოდა საქართველო. სჭირდებოდა, რადგან უკვე ჩამომდგარიყო რუსეთ-თურქეთის ახალი ომი (1768-1774). კავკასიის იმედი ამ ომში ორივე მემომარ მხარეს ჰქონდა, თურქეთსაც და რუსეთსაც. თურქეთს კავკასიელი მაჰმადიანები ჰყავდა მოკავშირედ დაგულბული, რუსეთს — კავკასიელი ქრისტიანები.

საომარი ასპარეზი შავი ზღვის ორივე მხარეს უნდა გამო-
თულიყო — აღმოსავლეთით და დასავლეთით. აღმოსავლეთით
ასპარეზზე, ანუ „კავკასიის ხაზზე“ („ლინიაზე“) რუსეთის
მთავარი საყრდენი ისევ და ისევ საქართველო უნდა ყოფი-
ლიყო.

1769 წლის 21 მაისს, ტფილისში, ერთმანეთს შეხვდნენ
გარუსებული ქართველი თავადი პორუჩიკი ხვაბულოვი (ქო-
ბულაშვილი), ერეკლე მეორე და სოლომონ პირველი. აქ გა-
მოცხადდა რუსეთის, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის ერთიანი
ბრძოლა საერთო მტრის, თურქეთის წინააღმდეგ. ქართველი
მეფეები რუსეთთან კავშირში ირანისა და თურქეთისაგან მი-
ტაცებული ქართული მიწების დაბრუნებას, ლეკიანობის,
ოსმალობისა და ყიზილბაშობის სამუდამო აღკვეთას იმედოვნ-
ებდნენ. ხოლო, რუსეთის მთავრობა თავის მხრივ ქართველ-
თა საშუალებით ამიერკავკასიაში თურქთა დიდი ძალების
დაბანდებას ფიქრობდა, ბალკანეთის მთავარ ფრონტზე რომ
შეტევა გაადვილებოდა...

1769 წელს, დარიალის გამოვლით, რუსთა ჯარი (480 პე-
სარი და კაზაკი) საქართველოში შემოვიდა. სარდლად მოუ-
ძლოდა გენერალი ტოტლებენი, ყოვლად შეუფერებელი კაცი,
უნიჭო და უზნეო, წარმომავლობით გერმანელი, რომელსაც
საკუთარი პატივმოყვარეობის იქით არაფრად მიაჩნდა არც
რუსეთი და არც საქართველო: ჩვენ აქ, ამიერკავკასიაში, თურ-
ქების წინააღმდეგ რუსული სულით და ქართული ხორციით
უნდა ვიომოთო, — ასეთი განაზრახით მოდიოდა ტოტლებე-
ნი — ანუ, თურქეთთან ომში ჯარი ქართველებისა უნდა
იყოს, ჩვენი კი — სულიერი გამხმევებაო!

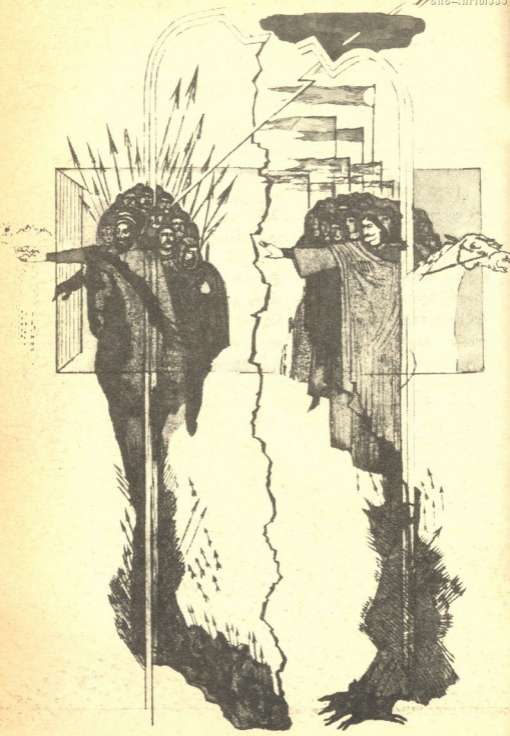
მომდევნო წელს რუსეთის ხელმწიფემ, დედოფალმა ეკა-
ტერინე მეორემ, საქართველოში ტოტლებენთან შესაერთებ-
ლად კიდევ გამოგზავნა 3762 მეომარი, რუსეთში გაზრდილი
ქართველი თავადის ჩოლოყაშვილის სარდლობით.

პარი მერვე
ასპინძიდან
პრწანისამდე

ღრუბული გასივდა და სიკვდილს წვიმდა.

გილგამეშიანი

აწყური და ასპინძა

ერეკლე მეფე და გენერალი ტოტლებენი ქართველთა და რუსთა მხედრობით მტკვრის აყოლებით მესხეთისკენ გაეშურნენ.

1770 წლის 17 აპრილს მიაღწენ აწყურის ციხეს. ერეკლე არ აპირებდა აქ შეჩერებას. მან იცოდა, რომ მთავარი ახალციხის აღება იყო, რის შემდეგაც მესხეთის ყველა ციხე დაიცილებოდა თურქული ციხიონებისგან. მაგრამ ტოტლებენი გაჯიქდა: მაინცდამაინც ჯერ აწყური უნდა ავიღოთ და მერე ახალციხეო. აიჩემა და თავისიც გაიტანა, აწყურის ციხესაც ალყაში მოქცევა დაუპირა, მაგრამ ორი დღის შემდეგ სრულიად მოულოდნელად თავისი ჯარი ბანაკიდან აპყარა და უკან გამობრუნდა. ბევრს ეხვეწა და ემუდარა ერეკლე, მაგრამ არაფერი გაუვიდა. მერე ერეკლეს უფროსი ძე და მემკვიდრე გიორგი ბატონიშვილი წამოეწია ბრძოლიდან გამოქცეულ მოკავშირეს, ბევრი არცხვინა, არც მოლალატისა და მხდალის სახელი დააკლო, არც მუქარა ეკატერინე დედოფალთან დაბეზღებისა, მაგრამ კვლავ არაფერმა გასჭრა. ტოტლებენმა რუსის ჯარი ბრძოლის ხაზიდან გამოაქცია. ქართველები მარტო შერჩნენ მტერს.

რუსების წასვლამ აწყურში ჩასაგრებული თურქები გაამხნევა, ქართველები კი დააღონა. ვიღაც თურქი მხედარი ციხიდან გამოიჭრა თამამი ჯირითით და ქართველებიდან ფალავანი გაიწვია. გავიდა ლ უ არ ს ა ბ ვ ა ჩ ნ ა ძ ე, კახი თავადი, სოფელ კოლაგიდან. შეება იმ თურქს, თვითონ სახეში დაიჭრა, მაგრამ მოპირდაპირეს თავი გააგდებინა და მეფეს მოართვა. თურქული ციხიონი დაიზაფრა.

ერეკლემ აწყურთან დგომა უნაყოფო საქმედ ჩასთვალა და ჯავახეთ-თრიალეთის გზას გაუდგა ჯარით.

თურქებმა იფიქრეს, ქართველები ბრძოლას დაუშინდნენ და გრიალით გამოიჭრნენ ციხიდან.

ერეკლემ ფიცხლავ ცხენოსანი ჯარი გადაარჩია, შეატრიალა და შეაკვეთა მოიერიშე მტერს. გულჯავრიანად შეუტიეს ქართველებმა. უკუიქცნენ თურქნი. მიჰყვნენ ქართველები გაათფრებული ჩეხვით. ხუთასი მკვდარი შეატოვეს თურქებმა ქართველებს და ისევ შეცვივდნენ და შეიკეტნენ აწყურის ციხეში.

გამობრუნდნენ და წამოვიდნენ ქართველები. ასპინძის გზით მიჰყავდა ჯარი წუხილით გულდამძიმებულ მეფეს. მტკვრის მარჯვენა მხარეს მიჰყვებოდნენ. მდინარე ერთობ აღედებულიყო. ერეკლე მტრის მოულოდნელ შემოფეთებას ელოდა და წინაკერძში დარჩეული მხედრობით მიდიოდა საომრად გამზადებული.

ასპინძა გამოჩნდა.

ერთბაშად ოსმალთა და ლეკთა ჯარი ამოსხლტა მიწიდან— 1500 მეომარი. ხერთვისიდან და ახალქალაქიდან გამოეყვანათ ფაშას ბრძანებით. საშინელი ყიყინით მოჰქროდნენ. ქართველების ხილვაზე უეცრად შედგნენ.

ერეკლე ჯარს მიუტრიალდა: „ქართველებო, ყოველ განსაცდელში განუყრელო ძმანო! ეს იცოდეთ, რომ ჩვენი უკან გაბრუნება არ იქნება იმიტომ, რომ თუ რუსების ჯარს ოსმალთა მიეწევა, დიდს ვნებას მისცემს და მას უკან გაქეზებულნი ოსმალ-ლეკნი საქართველოსაც აგვიოხრებენ; უმჯობესია ამისათვის ჩვენ აქ გავწყდეთ. ეხლა, ამის შემდეგ თქვენ იცით და თქვენმა ვაჟაკობამ, ქართველებო, აბა, რჯულისთვის და ნამულისთვის!“ შეჰყივლა, ხმალი აღმოიხდინა და ცხენს ჭუსლი ჰკრა.

მძლავრი დაძვერება და უმაღლე დაიჯაბნეს ქართველებმა ლეკ-ოსმალნი. უკუაქციეს და გამოენთნენ უწყალო ხეთქინებით. მტკვარს მიაჩვეს და შიგ გადაჰყარეს — თუ ხმლის ცემით, თუ მუშტის შემოკვრით, თუ ცხენის ძვერებით. ათასამდე ლეკი და ოსმალთა შეიწირა ხმალმა და წყალმა. ხუთასამდე ძლივს გაექცა სიკვდილს.

ხმლების ჩაგება და ოფლის მოწმენდა ვერ მოასწრეს გამარჯვებულებმა, რომ ასპინძასთან, მტკვრის მარცხენა მხარეს,

თურქთა და ლეკთა მთავარი ძალები ამოიმართნენ. ის ამოწმებული ვეტილი ათას ხუთასი კაცი თურმე სახელდახელოდ გამოეგზავნა ნომან ფაშა ახალციხელს. ახლა კი 8000 თურქი და ლეკი მოილტვოდა ქართველთა წასახდენად და ამოსაწყვეტად.

თურქებს მოუძლოდნენ — არტანბეგ ბეჭირბეგი, თორმეტი სანჯაყის მფლობელი, გოლა ფაშა, ბეგი შავშეთისა, ფაშა ყულიანისა, ფაშა კარცხლისა და ფაშა ოლთისისა.

ლეკებს კი სარდლად ედგა კობტა-მალაჩილა, ქართველების „ახლო ნაცნობი“, ატოცთან ქართული ხმლისგან „ჭკუანასწავლი“, მაგრამ იმჟამინდელი დაღესტნის მაინც ყველაზე დიდი ბელადი. მას თანაშემწეებად მოსდევდნენ: უსუფ ბელადი, ჰაჯი მამედ ბელადი და ყუმუხის ბატონიშვილი გაპრაი, რომელიც თურქეთის სულთანს მუსტათა მესამეს ორი ღლის წინათ ტფილისის ფაშად დაენიშნა!..

ერეკლემ სამი ათასი მხედარი აარჩია, თვითონ წარუძღვა და წინ წავიდა. დანარჩენი ჯარი ზურგში მოშორებით დატოვა.

თურქ-ლეკთა მხედრობა უკვე გადმოდოდა ასპინძის ხიდზე, მდინარის მარცხნიდან მარჯვენა ნაპირისაკენ. მზე ჩადიოდა. ერეკლემ საომრად აძაგრული მეომრები ჩააწყნარა და მტერს ხიდზე გადმოსვლა აცალა. მზე ჩაიწრიტა და ლეკოსმალთა ჯარიც გადმოიწრიტა მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. წყველიადა ჩამოწვა. მღუმარედ უცდიდა გათენებას ორივე ბანაკი. იქვე სოფელი ასპინძა იწვა, დიდი საისტორიო სახელის მოლოდინში...

იმ ღამით ერეკლესგან სახელდახელოდ წარგზავნილმა გუნდმა, მტრის მთავარი ბანაკისგან ნამალევადა, ხიდზე თურქი გუშაგები ჩახოცა და თვითონ ხიდი აპყარა. ამით, მაშველ ძალთა მოსავლელი გზა მოეჭრათ თურქებს და ლეკებს. უკანდასახევი გზაც ჩაეჭრათ...

მაშ, ა ს პ ი ნ ძ ა. 20 აპრილი 1770 წლისა.

სისხამზე აიღო ხელში ბრძოლის სასწორი ომის ღვთაებამ. ერთ მხარეს — 8000 თურქი და ლეკი, მეორე მხარეს — 3000 ქართველი.

ქართველთა მარჯვენა კერძზე დგას სიძე ერეკლე მეფისა, სარდალი და სახლთუხუცესი და ვით ორბელიანი, მარცხენაზე — გიორგი ბატონი შვილი, შუაგულში — თვითონ ერეკლე მეფე.

მოპირდაპირე მხარეს მარჯვნივ და მარცხნივ ოსმალები ჩამდგარან, შუაში — ლეკები. მემარჯვენე სარდლად არტან-ბეგ ბეჭირბეგი დგას. მემარცხენედ — გოლა ფაშა. შუაზედ — კოხტამალაჩილა...

ახალშობილი შვის სხივი დასცემოდა ერეკლე მეფის და-ორთქლილ ხმალს. ჯარს მიუთხრობდა მეფე სიტყვას: „გულოვანო მხნენო ქართველნო, ჩემო განუყრელნო ყოველსა სამინელებაში, ჩემო გულის ძმანნო! ეს ამისთანა გაჭირვებული ომი ჩვენს თავზე პირველი არ არის. კარგად გაარჩიეთ და დინახეთ, რა სიკვდილის ღბინი არის დღეს! ვიომოთ სიკვდილამდის, ასე სიკვდილამდის, რომ ჩვენი ზურგი მტერმა ვერ ძილოს: ეს ხომ ჯაბანთა წესი არის. თქვენს წინ მე გადაწყვეტით ვალიარებ, რომ დღეს ან უნდა გავიმარჯვოთ, ან უნდა გამოუსალმოთ ჩვენს თავს და აქ უნდა გავწყდეთ. ჩვენს ცოლ-შვილში ხომ სირცხვილია დამარცხებით მისვლა. მერე რა პირს დავინახავენ ის ჩვენი კარგი დედაკაცი? შავსა დამარცხებულ პირსა! და თან გვეტყვიან: აბა, ჯაბნებო, წადით დაიკარგით ჩვენგნითაო... აბა, ჩემო გულის ძმებო, მინამ იმათ წინ ამ სირცხვილით წარვდგებოდეთ, გვიჯობს ჩვენს წმინდა სიკვდილზე თმები ვაწეწინოთ იმათ, ჩვენს დაქცეულ სისხლზედა, ჩვენის მამულისათვის. მაშ, ან გავიმარჯვოთ, ან გავწყდეთ, ქართველებო, მეც ხომ აქა ვარ, თქვენ გენაცვალოთ თქმნი ერეკლე!“

თქვა და ცხენი მოსხლიტა. მიჰყვნენ ქართველნი მძლავრი ყიყინით. შემოეგებნენ ლეკ-ოსმალნი „აღლაჰ-ილაღლაჰს“ ბლავილით. ისევ მისვლისთანავე დაიჯაბნეს ქართველებმა სოპირდაპირე. მეწინავენი ჩაჰკაფეს და ჩააწინეს. დავით ორბელიანმა მისდრია მტრის მარცხენა ფრთა. გიორგი ბატონი შვილის მარცხენა კერძმაც მოშალა და უკუაქცია ოსმალთა მარჯვენა მხარი. მაინც ერეკლე იყო პირველი გმირი — საქათველოს „პირველი ხმალი“. შვიდი ხევსური იბრძოდა საბა-

კო სიმაჰატით საყვარელი ხელმწიფის გვერდით. მზე საშუალოდ
 ღმოს მიუახლოვდა. მტკვრისკენ მიერეკებოდნენ ქართველები
 აჭრილ-აშლილ ოსმალთა რაზმებს. ლეკები მაგრობდნენ ისევ.
 ერეკლემ ლეკებს მიუსია ქართველთა შუაკერძი. კობტა-მა-
 ლაჩილა გამოიჭრა წინ და გაითხოვა ბრძოლაში ერეკლე მე-
 ფე. მყისვე მიუხდა ერეკლე. ხმლების გაელვება და... ცალ-
 ცალკე დაგორდა მიწაზე ლეკთა ბელადის თავი და ტანი. ახლა
 ლეკებმაც იკადრეს გაქცევა. მტკვარს მიაწყდა მუსლიმ-
 თა ბრბოები. ხიდი აყრილი დახვდათ. წყალსა და ხმალს შო-
 რის მოექცნენ ლეკ-ოსმალნი. მუსლიმანური მხედრობის ნა-
 ხევარი ხმლით აჩეხილი ეყარა ქართულ მიწაზე, მეორე ნა-
 ზევარმა კი ხმლით უეჭველ სიკვდილს ისევ წყალი ამჯობინა
 გაცურვის ვარაუდით. და გადაეშვა წყალში, მაგრამ დიდ-
 რობით აბობოქრებული მდინარეც მტრულად დაუხვდა სა-
 ქართველოს მოსისხლეებს. მხოლოდ ცამეტმა ლეკმა თუ ოს-
 მალომ გააღწია მარცხენა ნაპირს. ოთხი ათასი ჩაითრია და
 ჩაახრჩო თავის წიაღში მდინარემ. ტივებად შეკრული მიჰქონ-
 და მტკვარს საქართველოს მათხართა გვამები. ოთხი ათასი კი
 მდინარის მარჯვენა ნაპირზე ეყარა, ქართველთა ხელით აჩე-
 ხილი. დახოცილიყო ყველა მათი სარდალი. ქართველებს დარ-
 ჩათ მტრის ოცდახუთი დროშა, ცხენები, საჭურველნი, ალაღ-
 ფორანნი. ტყვედ ჩავარდნილიყო და სიკვდილს გადარჩენი-
 ლიყო მხოლოდ 36 ოსმალთა და 1 ლეკი. ქართველთაგან კი
 დაღუპულიყო 25 კაცი.

ასე განესრულა სახელოვანი ასპინძის ბრძოლა. სწორედ
 რომ სახელოვანი და დიადი. მაგრამ შედეგი — გარდა დიდი
 სახელისა — სავსებით არაფერი! რუსთა სარდლის, გერმანე-
 ლი გენერლის ლალატის წყალობით ასპინძის გმირები მაინც
 ხელკარიელნი ბრუნდებოდნენ მესხეთიდან ტფილისს.

ასეთი იყო ქართველთა კიდევ ერთი უიღბლო გმირობის
 აპოთეოზი.

ტოტლებენი უარესად გადაემტერა ერეკლეს. ტახტიდან ჩამოგდებაც კი დაუპირა და საამისოდ რამდენიმე ქართველი თავადიც ჩაითრია შეთქმულებაში. მაგრამ ერეკლე ძლიერად ამოქმედდა, თვითონ რუსი ოფიცრების სიმპათიებით და ერთგულებით ისარგებლა და ტოტლებენს დამეუქრა „არესტიით“. დაფრთხა და დადებდა ტოტლებენი. შერიგების თხოვნით მიმართა ერეკლეს. ერეკლემაც დათმო, თუმცა სიამაყით ამბობდა: რუსის ჯარში, ტოტლებენის გარდა, ყველას უკლებლივ ჩემი სიყვარულით ავსებულ ადამიანებს ვხედავო.

ტოტლებენს ერეკლესთან მაინც აღარ დაედგომებოდა და სულაც გაეცალა. იგი სასწრაფოდ გადავიდა იმერეთს სოლომონის „მისაშველებლად“. მაგრამ აქაც, თავისი უტაქტობით იმერეთის მეფესთანაც განხეთქილება მოუხდა.

როგორც იქნა, პეტერბურგის კარზე მიხვდნენ, რომ საქართველოში „ტოტლებენი რუსეთს უფრო სირცხვილს უხვეჭდა, ვიდრე სახელს“. ამიტომ ტოტლებენი უკან გაიწვიეს და მის ნაცვლად რუსული მხედრობის სარდლად საქართველოში გენერალი ს უ ს ო ტ ი ნ ი დანიშნეს.

მაგრამ სუხოტინიც თავნება და „ახირებული“ გენერალი აღმოჩნდა. მან დასავლეთ საქართველოს მესვეურების რჩევას ანგარიში არ გაუწია, ფოთის თურქულ ციხიონს ალყა უდროოდ დროს შემოარტყა, ალყა გაჭიანურდა, რუსი მეომრები ადგილობრივმა ჰავამ ცუდად დასცადა, — მალარიითა და ციებციხელებით ჯარის დიდი ნაწილი გაწყდა და დანარჩენები უკუიქცნენ.

1772 წელს რუსთა მხედრობა საქართველოდან ისევ რუსეთს დაბრუნდა. ამით ოსმალეთმა ისარგებლა და იმერეთის დასასაჯლად 5000 მეომარი გამოგზავნა. სოლომონ მეფემ ეს ჯარი ჩხერის ხეობაში ჩაიმწყვდია და სასტიკად დაამარცხა. ჩხოლოდ შვიდასმა თურქმა და ლეკმა დააღწია თავი სიკვდილს.

1773 წელს ერეკლემ და სოლომონმა კავშირი განაახლეს, შობა დაიფიცეს და ერთიანი საომარი განაზრახი განიზრახეს. იმავე წელს მეფეები 11000 ამერ-იმერი მეომრით ჯავახეთს ჩავიდნენ და ახალქალაქს დაეცნენ. ალყა დაბერდა, სოლომონ მეფე მძიმე ავადმყოფი შეიქნა საოფლით, ისეთი მძიმე, „რომ სიკვდილი მიახლდა“. აქიმებმა რომ საშველი ვერ გააჩინეს, იმერლები აიყარნენ, ავადმყოფი მეფე საკაცით იტვირთეს და იმერეთს დაბრუნდნენ. ახალქალაქის თურქული ციხიონი ქართულ ხმაღს გადაუჩა.

1774 წლის 10 ივლისს, ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით რუსეთი და თურქეთი შერიგდნენ. ამ ზავით ვერც ერეკლემ და ვერც სოლომონმა თავისი სამეფოების სასარგებლოდ ვერაფერიც ვერ მიიღეს. იმერეთი ისევ ოსმალეთის საყმოდ ქვეყნად სცნო რუსეთის მთავრობამ, მაგრამ სოლომონმა ქუჩუკ-კაინარჯი არ სცნო და ისევ განაგრძობდა ბრძოლას.

ქართლ-კახეთისთვის უიღბლო რუსეთ-თურქეთის ომმა თვითონ ერეკლეს „პიროვნული იღბალი“ დიხააც განადიდა და განაბრწყინა. მსოფლიოს ეკერა პირზე ქართველი მეფის სახელი. ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო პრუსიის დიდი ხელმწიფე და მხედართმთავარი ფრიდრიხ მეორე, რომელსაც ეთქვა: ქვეყანაზე ახლა ორი დიდი სარდალი ცხოვრობს — დასავლეთში მე, აღმოსავლეთში ერეკლე მეფეო. ჯერ კიდევ ასპინძის ომამდე გამოქვეყნდა დიდი გერმანელი მწერლისა და ფილოსოფოსის ლესინგის პიესა „მინა ფონ ბარნჰელმი“, სადაც ერეკლე — ქართველთა „პრინცი“ და მეფე — წარმოდგენილია ვითარცა „უმამაცესი ვაჟაკი, რომელმაც სპარსეთი დააჩოქა და დღეს თუ ხვალ თურქეთის კარიბჭეებშიც შეიჭრება ძღვევამოსილად“. პიესის გმირები, უსაქმურობით სახსარმოშლილი ახალგაზრდა გერმანელები, საქართველოში წასასვლელად ემზადებიან, რათა იქ, „მისი უმაღლესობის პრინცი ირაკლის მთავარსარდლობის ქვეშ, ორ-სამჯერ მაინც გაილაშქრონ თურქების წინააღმდეგ“. ევროპისა და რუსეთის უურნალ-გაზეთები აჭრელებული იყო ერეკლეს „საოცარი ბიოგრაფიებით“, ნამდვილი ისტორიებით და ამოდსაკითხავი ლეგენდებით.

მეზობელ და მოძმე სომეხებს ხომ გაღმერთებული ჰყავდათ ქართველი მეფე. დიდი სომეხი მამულიშვილი იოსებ ბენედიქტინი ჯერ კიდევ 1758 წელს ლონდონიდან სწერდა ერეკლეს: „შენი სახელი ინდოეთში გავიგონე, ხოლო ინგლისში შენი გამარჯვებების ამბები შევიტყვეო“. მერე ემინი პირადად ეწვია „ქართველთა და სომეხთა გმირს“ საქართველოში. ეწვია და სიყვარულით ჩაიწერა თავის მემუარებში სომეხ-ქართველთა ერთიანობის მქადაგებელმა: „ერეკლე მეფე მომცრო სიმაღლის მამაკაცია. მის შავგვრემან სახეს ხან მწვანე, ხან ყვითელი ფერი გადაჰკრავს; მას კარგად მოყვანილი ტანი აქვს, იგი მძლავრია სულითაც და სხეულითაც. მასთან საუბარი ისევე სასიამოვნო და ჭკუის სასწავლებელი იყო, როგორც განსწავლულ ინგლისელ ჯენტლმენებთან საუბარია. იგი მოკლებულია ყოველგვარ ამპარტავნობას, ძალდატანებასა და ქედმაღლობას, ესოდენ ჩვეულებრივს სხვა აზიელი ხელმწიფეებისათვის; იგი დიდ გონებამახვილობას ამჟღავნებდა და არასდროს არ ტრაბახობდა; მისი ხმა ისეთი მელოდური იყო, რომ ანგელოსის ხმა გეგონებოდათ... ერთხელ ერეკლე მეფემ მღვდელ ტერ-ფილიპესთან ერთად თელავის სასახლეში მიმიწვია. საუბრის უამს ერეკლემ თქვა: მას შემდეგ, რაც ორი მოძმე ერი, ქართველები და სომეხები, რელიგიური დოგმატების დარგში ერთმანეთს დაშორდნენო, ისინი ცალ-ცალკე განმარტობულნი აღმოჩნდნენ და ურჯულოთა უღელქვეშ მოექცნენო; საჭიროა, რომ ისინი ისევ გაერთიანდნენ (და თავის აზრის უკეთ გამოსახატავად მეფემ ხელი ხელს გადააჭდო), თორემ უამისოდ ვერც ქართველები და ვერც სომეხები ვერავითარ კეთილშობილ გეგმას ვერ შეადგენენო“. მაშინ, საღამოს ცხრა საათიდან ნაშუადღევის სამ საათამდე გაგრძელებულა საუბარი სომეხ-ქართველთა საოცნებო ერთიანობის გარშემო. მას უკან იოსებ ემინის თანამემამულემ და თანამებრძოლმა მოვსეს ბაგრატიანმა ინდოეთში, მადრასში, გამოსცა „შეგონებად“ წოდებული ახალი წიგნი. ერეკლე მეფე სომეხი ბაგრატიონების შთამომავალიც არისო და, მაშასადამე, იგი სომეხ-ქართველთა ერთიანი ხელმწიფე უნდა იყოსო...

ირანის მბრძანებელი ქერიმ-ხანი კი გამწყრალოყო ქართულ მეფეზე რუსეთთან მისი ურთიერთობის გამო. მაგრამ მალე გული მოიბრუნა ქერიმ-ხანმა ერეკლეზე. ეს კი მაშინ მოხდა, როცა ერეკლემ ახალციხიდან შემოჭრილი თურქ-ოსმალონი დაამარცხა, დაედევნა და ახალციხემდე მუსლიმანური დასახლებანი ერთიანად დაარბია. მაშინ თურქეთის სულთანმა ქერიმ-ხანს მისწერა: „თუმცა ჩვენსა და თქვენს შორის არის მშვიდობა, რამეთუ ზავ გვიყოფიეს. გარნა ეგრეთცა აღგიშვია ერთი ლომი (რომელ არს საქართველოს ვალი), რომელიც აოხრებს მარადის სამფლობელოსა ჩემსა და ამის გამო იხარჯვის ჩემგან არამცირედი ხაზინანი, რომლისათვის მაქვს განცხადება მეგობრობისადმი თქვენისა და გთხოვთ, დააყენოთ იგი ესევეითარისა მძლავრებისაგან“. დიდად გაახარა ამ წერილმა ქერიმ-ხანი: როგორ არ უნდა ვცემდე პატივს ერეკლე მეფეს, თურქეთის ფადიშაჰი რომ ჩემს წინ დაუჩოქებია და აჩივლებსო. და გამოუგზავნა მაშინ ირანის ხელმწიფემ ერეკლეს „სიყვარულით აღსავსე“ წერილი, ოქროს ხმალი, ოქროთი დარაბტული და ოქროს სხვა იარაღით დატვირთული ბედაური...

...მაგრამ რუსთა წასვლის შემდეგ კიდევ უფრო გათამამდნენ ლეკები. მაშინ ერეკლე მეფემ შექმნა „მორიგე ჯარი“ უმამაცესი ძის ლევან ბატონიშვილის სარდლობით. მეფის ბრძანებით ყოველი ბრძოლისუნარიანი მამაკაცი ერთი თვით სამხედრო სამსახურში მიდიოდა. ლევან ბატონიშვილმა „მორიგე ჯარით“ სავსებით აღკვეთა ლეკთა თარეში ქართულ მიწა-წყალზე. მაგრამ თავადები არ შეურიგდნენ მორიგე ჯარში ყმა-გლეხთა გაწვევას. ამას ლევან ბატონიშვილის მოულოდნელი დაღუპვა დაერთო და ერეკლე მეფის ეს მნიშვნელოვანი „სამხედრო რეფორმაც“ ჩაიშალა.

ბ ე ო რ ბ ი ე ვ ს კ ი

მეთვრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში მსოფლიო პოლიტიკური ურთიერთობანი ამიერკავკასიის გზაკვანძზე განსაკუთრებით გართულდა და დაიძაბა. სამი მსოფლიო მონარ-

ქია — რუსეთი, ოსმალეთი და ირანი — არასოდეს ისე მძაფრად არ დაპირისპირებოდნენ ერთმანეთს, როგორც იმჟამად. სავსე მივეს ძალიან „სჭირდებოდა“ საქართველო და საქართველოსაც ისლა დარჩენოდა, არჩევანი გაეკეთებინა.

საქართველოს „არჩევანი“ კი ისევ უყოყმანოდ რუსეთი იყო.

რუსეთის იმპერიის „სამხრეთულ საქმეებს“ განაგებდა ეკატერინე მეორის პირველი ფავორიტი, რუსეთ-თურქეთის ომის გმირი, მთავარსარდალი, ბრწყინვალე თავადი, ფელდ-მარშალი გრიგოლ ალექსანდრეს ძე პოტიომკინი. სწორედ მას დაევალა ხელმწიფისაგან ამიერკავკასიის „ყველაზე მნიშვნელოვან საქმეთა“ გარიგება და გადაწყვეტა.

„ბრწყინვალე პოტიომკინს“ თანაშემწედ დაუნიშნეს ახლო ნათესავი, ჩრდილოეთ კავკასიის საომარი ძალების („კავკასიის ლინიის“) მთავარსარდალი, გენერალ-პორუჩიკი პავლე სერგის ძე პოტიომკინი.

პავლე პოტიომკინის შტაბ-ბინა კი ქალაქ გეორგიევსკში იყო. აქედანვე შეუდგა იგი კავკასიის საქმეთაგან უმნიშვნელოვანესის — საქართველოს საკითხის შესწავლასა და „მოგვარებას“...

...1783 წლის 24 ივლისი — დიდი საისტორიო სამანი საქართველოს ისტორიაში.

ამ დღეს ჩრდილო კავკასიის რუსულ ციხესიმაგრეში, გეორგიევსკში, დაიდო რუსეთ-საქართველოს „მეგობრობითი პირობა“, ანუ „ტრაქტატი“. რუსთაგან ტრაქტატს ხელს აწერენ გენერალი პავლე პოტიომკინი და პოდპოლკოვნიკი ტამარა, ქართველთაგან კი გარსევან ჭავჭავაძე და იოანე მუხრანბატონი.

გეორგიევსკის ტრაქტატი ითვალისწინებდა ორმხრივ ვალდებულებებს: ქართლ-კახეთის მეფე უარს ამბობს ირანის ან სხვა რომელიმე სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაზე და სამუდამოდ შედის რუსეთის მფარველობაში; ამიერიდან სამეფო რეგალიებს ქართველი მეფე მიიღებს რუსეთის იმპერატორის ხელით; თავის მხრივ, ქართველი მეფე ერთგულების ფიცს

აძლევს რუსეთის ხელმწიფეს; ქართლ-კახეთის მეფეს უფლებად
არა აქვს რუსეთთან შეთანხმების გარეშე აწარმოოს რაიმე
საგარეო პოლიტიკა; ქართლ-კახეთის მეფე ვალდებულია
კისრულობს, საჭიროებისთნავე, რუსეთის სამსახურში გა-
მოვიდეს მთელი თავისი საომარი ძალებით; რუსეთი კის-
რულობს ქართლ-კახეთის დაცვას; ზრუნვა დაცვისა გაგრ-
ძელდება იმ ქვეყნებზეც, რომლებიც დროთა მანძილზე შე-
მოუერთდება ქართლსა და კახეთს; რუსეთი კისრულობს ერ-
ეკლესა და მისი შთამომავლობის დაცვას ქართლ-კახეთის
ტახტზე; შინაურ საქმეებში ქართლ-კახეთის მეფე სრულიად
დამოუკიდებელია; რუსეთის სამხედრო და სამოქალაქო მო-
ხელენი ქართლ-კახეთის შინაურ საქმეებში ვერ ჩაერევიან;
ერეკლე მეფე კისრულობს სოლომონ იმერეთის მეფესთან
თანხმობით ყოფნას, ხოლო მათ შორის რაიმე უთანხმოების
შემთხვევაში შუამავლობა ეკუთვნის რუსთა ხელმწიფეს;
ქართველთა ჯარის სიმტკიცედ და საქართველოს დასაცავად
მოსალოდნელი გარე შემოსევისაგან, რუსეთის ხელმწიფე სა-
ქართველოში მუდმივ სამყოფად აგზავნის ორ ბატალიონ
ქვეით ჯარს; ომის შემთხვევაში, რუსეთის მენაპირე ჯარის
სარდალი, რუსეთის ხელისუფლების რწმუნებით, ქართლ-კა-
ხეთის მეფესთან ერთად გამოდის საერთო მტერთან საომრად;
ქართველი თავადაზნაურობა უფლებრივად უსწორდება რუს
თავადაზნაურობას; ასევე, ქართველი ვაჭრები რუსეთში ლე-
ბულობენ რუსი ვაჭრებისათვის დადგენილ შეღავათებს; რუ-
სეთის ხელმწიფე კისრულობს, ომისა თუ ზავის პირობებში
ყოველწილი იღონოს, დაუბრუნდეს ქართლ-კახეთს გარეშე
მტერთაგან მიტაცებული ქართული მიწები.

1784 წლის 22 იანვარს „ტრაქტატს“ ხელი მოაწერა რუ-
სეთის ხელმწიფემ ეკატერინე მეორემ.

იმავე წლის 24 იანვარს ხელი მოაწერა ქართლ-კახეთის
მეფემ ერეკლე მეორემ.

„სოლომონ პირველი იყო დიდ საბე-
ლოვანი, ქვეყანასა ჩვენთა უშჭულოთა
მამამდიანთა ძირითურთ აღმფხვრელი
და ქრისტესთვის მრავალგზის სისხლ
დათხეული, იმერთა შერე აღმაშენ-
ბელი“.

მეფე სოლომონ მეორე

იმერეთის მეფე სოლომონ პირველიც თავგამოდებით შეე-
ცადა მოეპოვებინა ისეთივე „მფარველობითი ტრაქტატი“,
რაიც რუსეთისგან უკვე მიიღო ერეკლე მეფემ.

თურქეთის სულთანი აბდულ-ჰამიდ პირველი და-
ფრთხა და 1783 წლის 1 ნოემბერს მისი ელჩები დიდის სა-
ჩუქრებით ეწვივნენ ქუთათისის სასახლეს. აბდულ-ჰამიდი სო-
ლომონისგან რუსეთთან ურთიერთობის შეწყვეტას ითხოვდა.
სოლომონმა ოსმალო ელჩები ცივი უარით გაისტუმრა. მაგ-
რამ იმერეთის მეფემ „სასურველი ტრაქტატი“ მაინც ვერ
მიიღო. ეკატერინე დედოფლის მთავარი ფავორიტის გრი-
გოლ პოტიომკინის გავლენით რუსეთის სასახლის კარმა იმე-
რეთის „მფარველობაში“ აყვანა „ნაადრევად მიიჩნია“...

...სოლომონი თავისი უკანასკნელი დიდი განაზრახვის შეს-
რულებას აჩქარებდა. იგი ქობულეთის, ციხისძირისა და ბა-
თუმისკენ აპირებდა ლაშქრობას და თურქთა განადგურებას.
ციხისძირი დიდ ქალაქად და ციხესიმაგრედ უნდა ექცია. იქ
ანატოლიელი ბერძნები და სომხები უნდა ჩაესახლებინა სა-
ვაჭროდ და ფულის საბრუნავად.

1784 წლის 4 მარტს სოლომონ მეფე 6000 იმერი მეომრით
გავიდა სალაშქრო გზაზე. გურიაში გიორგი გურიელი შეუერ-
თდა თავისი ჯარით. ქობულეთს შევიდნენ, თურქული ცი-
ხიონები გაჟლიტეს, ქობულეთის ციხე მეფის ბრძანებით მოთ-
ხარეს, ნაციხარი დახნეს და მარილი დათესეს, რათა აღარა-
სოდეს ამ მიწაზე თურქეთის თესლს აღარ გაეხარებინა. ქო-
ბულეთის შემდგომ სოლომონმა ციხისძირის ძლიერ თურქულ

ციხიონს ღროებით გვერდი აუქცია და ჩაქვს მიაღდა. თურქები ჩაქვიდანაც გარეკეს იმერლებმა და გურულებმა. გზა გაწავრეს და ბათუმამდე მიატანეს. ბათუმის მიდამოთა რბევასა და თურქთა ქლეტას შეუდგნენ.

ამასობაში ზღვის განაკიდურმა ოსმალურმა ციხიონებმა ქართველთა ზურგში, ციხისძირთან მოიყარეს თავი. და გაჩნდა საფარი-სამუხანათო ნაჭიშკრევის ვიწრო გასასვლელში...

ბათუმიდან ბრუნდებოდნენ ქართველები.

9 მარტი იღვა, 1784 წლისა.

ნაჭიშკრევის შემოვიდნენ გულდანდობილად და ატყდა საშინელი გრიალი ყოველის მხრიდან. უწყვეტი, მიჯრილი ტყვიის ცეცხლი მოდიოდა ტყეებიდან. ალაღბედად, უმიზნოდ და უმისამართოდ ესროდნენ ტყესა და ღრეს სოლომონისანი, თვითონ კი ეცემოდნენ და ირეცებოდნენ უხილავი ხელით ნაძგერალი ტყვიებით. ტყვია შუბლში მოხვდა სოლომონის ცხენს. ახალი მოართვა ვახტანგ გურიელმა. ისევ ამხედრდა მეფე და ტყვიაშემოხარჯულმა გაიძრო ხმალი. შემოიმტკიცა ცოცხლად გადარჩენილი მეომრები და გააფთრებით მიაწვა მტერს. უკუიქცნენ მაჰმადიანნი. გამოაღწიეს სოლომონისათა ჯოჯოხეთად ქცეულ ნაჭიშკრევის ვიწრობს.

მძიმედ დამარცხებულნი მოდიოდნენ. ექვსას ოცი კაცი მკვდარი დატოვა სოლომონმა. დაჭრილიყვნენ ბერი წულუკიძე და ქაიხოსრო აგიაშვილი. მოეკლათ ქაიხოსრო წერეთელი, აგიაშვილის ორი ძმა და „მრავალნი წარჩინებულნი“. ორასი იმერელი და გურული ტყვედ წაიყვანეს ოსმალებმა. ტრაპიზონსა და სტამბოლს გაჰყიდეს ყველა. ქვემო გურია დიდბანს (1878 წლამდე) დარჩა თურქული უღლის ქვეშ...

დიდმა, უკუტრნებელმა შავნადღლიანობამ შეიპყრო სოლომონი. თავმოყვარე, ამაყი ხელმწიფე და სახელოვანი მხედართმთავარი ვერ შერიგებოდა ეგზომ მწარე მარცხს. აღარაფერი ახარებდა. თითქოს გული დაუბერდა. მის „ქვახეთქია თვალეზსაც“ წინანდებური ძალმოსილება და შუქმოსიერება დაშრეტოდა...

გათენდა 1784 წლის 23 აპრილი, ორმოცდამეხუთე დღე
ნაჭიშკრევის ბედუკულმართი ბრძოლიდან. ამ დღეს ^{წინა} ხრონიშვილები
გიორგობას ზეიმობენო, მეც წავალ, იქნებ გული გადავაყო-
ლოო, — ბრძანა სოლომონმა და წასასვლელად გაემზადა.

ქუთათისი, ოქროს ჩარდახი. დიდი ჰადრის ძირას დარახ-
ტული მერანი ელოდა მირონცხებულ მხედარს. გამობრძანდა
სოლომონ მეფე. ცხენს მიეახლა, უზანგში მარცხენა ფეხი
შედგა, უნაგირის ძარძაყებს ხელები მოაელო, ტანი აიქნია და...
უკანვე გადმოვარდა. გმინვით, გულაღმა დაენარცხა მიწას.
მიცვივდნენ გაშეთებული სახლეულნი და მსახურეულნი. უსუ-
ლოდ, მარადიული არყოფნის საუფლოში იწვა მეფე სოლო-
მონ დიდი...

დიდი ხელმწიფე, სწორუპოვარი მამულიშვილი, მხედარი
და მხედართმთავარი.

ქეშმარიტად — „იმერთა მეორე აღმაშენებლი“.

საქართველოს გამოშლოდა ერთი მთავარი ბურჯი — „მე-
ფე დიდი სოლომონ, რომელმან სამეფოთ თვისით განსდევ-
ნა მრავლით უამითგან მკვიდრნი ბილწნი მახმედიაწნი და იწ-
ვადა ხრმალი მისი ძლიერი ზურგთა მათ ზედა და შეღება მი-
წა საძაგითა სისხლითა მათითა და გარდაადგო ტყვის სყიდ-
ვა იმერეთს სამარადისოთ, განანათლა სამეფო თვისი კეთი-
ლად, განაშვენა სამლუდელონი, ალაყუავა ეკლესიანი ყოველ-
ნი“.

საქართველოს მოკვდომოდა პატრონი, „კეთილმსახურე-
ბისა ტრფიალ და სიმხნესა შინა ჩინებულ, სიმდაბლისა მოყ-
ვარე და სიტკბოებით მოალერსე მხილველთა თვისთა“.

მეფე, რომელმაც „დასჯაბნა და დაამდაბლა სამეფოსა ში-
ნა თვისთა წინააღმდეგნი მეშფოთარნი და ქვეყნის ამრევნი
გვამნი და ჰყო მშვიდობა იმერეთსა შინა. სძლია სერასკერსა
ზონთქრისასა, აგრეთვე ლეკთა დიდთა მხედრობათა შთას-
რულსა იმერეთად. განყარა მუნ მყოფნი თურქნი, აღმოკვეთა
კნინდა ორნი დიდნი ბოროტმოქმედებანი სრულიად იმერეთ-
სა შინა, ესე იგი კაცთა კვლა და მპარავობა. გარნა მესამე
უბოროტესი ესე იგი ტყვის სყიდვა დროსა თვისსა სრულიად
უჩინო ჰყო“.

გამეფდა 17 წლისა, იმეფა 32 წელიწადი, აღესრულა 49 წლისა.

დაკრძალეს გელათს, მთავარ ტაძარში.

მის ქვეყანას კი უმოსოდ უნდა განეგრძო ცხოვრება — უსოლომოდ.

„ბედნიერება ირისა ითხოვს ერთობას“

რა ერთხელ დიაცის ნებასა აჰყვები,
პირს ავშარა ამოდებულსა დაამსგავსებ.

ვი ს რ ა მ ი ა ნ ი

სოლომონს ერთადერთი ძე ალექსანდრე, სიცოცხლეშივე მოუყვდა და ასე უძეოდ გადაეგო. და იმერეთის ტახტისთვის თავიანთი „პოლიტიკური დასებით“ ერთმანეთს დაეტაკა ორი დავითი — სოლომონის ძმისწული დავით არჩილის ძე და სოლომონის ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე.

ბრძოლა იმერეთის ტახტისათვის გამძაფრდა და გაჭიანურდა.

მაშინ იმერეთის საზოგადოებამ და მისმა მეწინამძღვრე პროგრესულ-პატრიოტულმა „დასმა“ გაამჟღავნა ყველაზე დიდი სამამულიშვილო გულის წადილი, რაიც არასოდეს — თუნდაც უკიდურესი დაცემის ჟამსაც — არ დაშრეტოდა არცა „დიდი“ და არცა „მცირე“ ქართველის გულში.

ეს იყო ისევ — ერთიანობა, მთლიანობა, „ერთ სულ და ერთ ხორც“ განუყოფლობა „ყოველი საქართველოსი“.

და 1790 წლის 25 ივლისს ტფილისს იმერელთა ელჩობა ეწვია: ეპისკოპოსი ექვთიმე გენათელი, ეპისკოპოსი დოსითეოს ქუთათელი, სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცის კაცნი — ლორთქიფანიძე, მესხი, ავალიანი, იოსელიანი, დოლობერიძე, მიქაბერიძე, ყიფიანი, ქორქაშვილი, იაშვილი, უგრეხელიძე, გრიგოლაშვილი და ჭაბუკიანი.

იმერელი დესპანის ერეკლე მეფეს წარუდგენ და მოახსენიებს:

„ჩვენი სურვილია, იმერეთი ქართლ-კახეთს შეუერთდეს, იგივე სურთ გურიისა და სამეგრელოს მთავრებს; უნდა აღსდგეს ოდინდელი ერთიანობა სრულიად საქართველოსი, რომელსაც უხელმწიფეებს ერთი მეფე, ვითარცა იყო ერთმეფობისა დროთა, ხოლო ასეთი მეფე ერთიანი საქართველოსი უნდა იქნეს ერეკლე, სახელოვანი ხელმწიფე. მთელი დასავლეთ ქართველობა დიდის სიქადულითა და სიხარულით შოელის საქმისა ამის დასასრულსა. მცხოვრებთა გლეხთაც იციან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთგან ჯვარისა გაოხრებულსა“.

მაშ, ერეკლეს საქართველოს გაერთიანებას სთავაზობენ — სრულიად საქართველოს ერთხელმწიფობას! ეს არის მრავალსაუკუნოვანი, მარად ჩაუმქრალი ოცნება ქართველი ხალხისა, დიდთა და მცირეთა, მთავართა და გლეხთა, თავადთა და მღაბითთა, აზნაურთა და უაზნოთა. თითქოს პატარა კახს ისლა დარჩენია, ჩალმის მინაგვარი თავსარქმელი მოიძროს და მის ნაცვლად „ერთობილი საქართველოს“, გორგასლიან-დავითიან-თამარიანის ჯილოსანი გვირგვინი დაიდგას.

ერეკლემ მღუმარედ მოისმინა იმერელთა თხოვნა და დარბაზის ერის შეყრა ბრძანა სათათბიროდ. შეიყარა დარბაზის ერი. მოვიდნენ უფლისწულნი, ქართლ-კახეთის წარჩინებულნი თავადნი, სასახლის კარისკაცი, სამღვდლონი და საერონი. აქ იყვნენ: კათალიკოსი ანტონ მეორე, მდივანბეგა ჭაბუა ორბელიანი, სარდალი დავით ორბელიანი, ტფილისის მოურავი დავით ციციშვილი, სარდალი იოანე მუხრანბატონი, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლოყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე.

თათბირი დაიწყო. ელჩებმა გაიმეორეს ქართლ-კახეთთან იმერეთისა და მთელი დასავლეთი საქართველოს შეერთების თხოვნა.

პირველი წამოდგა ჭაბუა ორბელიანი და თქვა: „კურთხეულ იყოს აზრი ზეგარდმო შთაგონებული იმერთა დესპანთადმი, კურთხეულ იყოს აზრი იმერთა ერისა! ჩვენ

საპასუხოდ რა დაგვრჩენია? ნუთუ რამე არის საყოყმანო და დასაყოვნებელი? “წუთით შეჩერდა ორბელიანი და რაკეტაზე ფეხს დასდგინდა და ყველა მის პასუხს მდუმარედვე ელოდა, ისევე განაგრძო: „ნუ ჰყოფნი, მეფეო! მეფე ერისათვის და არა ერთი მეფისათვის! ერთი იმერთა ითხოვს ერთობასა და კავშირსა. ვითარ ეტყვი, მეფეო, უარსა? რისთვის არ მიიღებ ასეთ სანუკველ თხოვნასა? მე ვიცი და მესმის აზრი თქვენი, მეფეო. შენ ასე ფიქრობ: როგორ წავართვა ჩემს შვილიშვილს, დავით არჩილის ძეს, მეფობა იმერეთისა! თუ ასე ფიქრობ, ეს მოასწავებს დიდ უბედურობას იმერთათვის და დაღუპვას მთელი საქართველოსათვის! განა მსგავსი რამ აქამდე არ მოგიხდენია? შენ ხომ მეფობა წაართვი ქართლსა, მაგრამ რაი დაკარგა საქართველომან დაკავშირებით და გაერთებით ქართლისა და კახეთისა? შენ ხომ არაგვის საერისთავო წაართვი იქ მუხომან ერისთავთა? შენ ხომ ქსანიც საუკუნოდ წაართვი ქსნის ერისთავთა? მერე, თუ არ მოიგო, რა დაკარგა ამით ჩვენმა მშობელმან საქართველომან? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა. ძლიერება მეფობისა არის ერთა დაკავშირება. იმერნი თვითონ, თავისი ნებით, ზეგარდმო აზრით შთაგონებულნი, გვთხოვენ შეერთებას. შენც ნულარ ჰყოფნი, მეფეო ჩვენო!“

ჭაბუა ორბელიანის შემდგომ ზედიზედ წამოდგნენ ანტონ კათალიკოსი, დავით ორბელიანი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლოყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და გულმხურვალედ სთხოვეს მეფეს, მიეღო ერთიანი ხელმწიფობა ქართლ-კახეთისა და იმერეთისა. და ბოლოს კიდევ იმერელმა ქაიხოსრო წერეთელმა თქვა: „ბატონო მეფე, შეისმინეთ ჩვენი თხოვნა და მიიღეთ მეფობა იმერეთისა. დაე, იყოს ერთობა მარადისი ქართლ-კახელთა, იმერელთა და ყოველ ქართველთა შორის, ხოლო უკეთუ ვერ დამტკიცდება ერთობა ჩვენთა, შეუდგება უწყესობა საერთო საქმეს და უკეთუ სავნო რამ შეიქნება ქართლისათვის და მეფობისა თქვენისათვის — მაშინ დაუტყვევთ მეფობა იმერეთისა, მაშინ უბოძეთ თქვენის ნებით მას სხვა ხელმწიფე. ახლა კი სცადეთ, ნულარ ჰყოფნით, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით! ირწმუ-

ნეთ, მეფევ ბატონო, როცა მტერი ჩვენი ერთობის ამბავს
შეიტყობს, მაშინვე მიეცემა შიშსა და რიდსა“.

მეფე კვლავ სდუმდა.

და სრულიად მოულოდნელად თქვა იოანე მუხრანბატონმა:
„მეტად ძნელ საქმეს გვთხოვენ იმერნი. არ შეგვიძლია შემო-
ერთება იმერეთისა“. და მაშინვე გადააბა: „ჩვენ, ქართველთა,
ჩვენის თავისთვისაც ვერ მოგვივლია, ვითარ მოუუვლით იმე-
რეთისა?“

საშინლად ააფორიაქა ამ სიტყვამ დარბაზი (აფორიაქების
უნარი შემორჩენოდათ ქართველებს!). ფეხზე წამოიჭრა სარ-
დალი დავით ორბელიანი, გაცეცხლებული: „მუხრანის ბა-
ტონი ბრძანებს, ქართველებს ჩვენის თავისთვისაც ვერ მოგ-
ვივლიაო. დიხაც, მართალს აღიარებს, რომ ვერ მოუვლის
იგი დღეს თავის ქვეყანას თავისი ხრმლითა და ბაირალითა.
მაგრამ მოვა დრო და დმერთი მოგვცემს სხვა მუხრანბატონსა,
რომლის ხრმალი უფრო მჭრელი იქნება“.

დარბაზი ახმაურდა. უმრავლესობა დავით ორბელიანს მო-
წონების შეძახილებით შეხვდა. გაბრაზებულ მუხრანბატონსაც
ზოგმა მხარი აუბა. დავით ორბელიანის მწარე შეძახილმა
ბრაზი წაჰკიდა თვითონ ხელმწიფეს. განაწყენებული ერეკლე
ტახტიდან წამოვარდა და დედოფლის სანთიობოს მიაშურა.
და იქ, დედოფალ დარეჯანის ნებით გადაწყდა: უარი ითქვას
იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთებაზე და იმერეთის ტახ-
ტზე დაჯდეს დავით არჩილის ძე, დედით შვილიშვილი დარე-
ჯანისა და ერეკლესი. სამდღიანი წყლის ნაყვა ასეთი განჩი-
ნებით დასრულდა. და იმავე წელს ერეკლემ იმერეთში ოთხი
ათასი მეომრით გაგზავნა იოანე მუხრანბატონი, რომლის
დახმარებით დავით არჩილის ძემ ლოსიათხევში სასტიკად
დაამარცხა თავისი მეტოქე და იმერეთის ტახტზე დაჯდა ახა-
ლი სახელით — მეფე სოლომონ მეორე.

მაშ, საქართველოს გაერთიანების უკანასკნელი ცდა მარ-
ცხით გათავდა. ქართულ მიწა-წყალთა ერთობის გამომხატვე-
ლი მამულიშვილური ძალები ვერაფერს გახდნენ დარეჯან
დედოფლისა და მის უახლოეს მედროვეთა პირადი მისწრა-
ფებებისა და განზრახვების წინაშე.

არამცთუ სრულიად საქართველო, არამედ ქართლ-კახეთიც აღარ წარმოადგენდა ერეკლესათვის ერთიან, სხეულმტკიცე სახელმწიფოს. თვითონ ერეკლეს ოჯახური მრავალნაყოფიერება ქვეყნის შინაგანი დაქსაქსულობის ხელშემწყობი გამოდგა. ლევან ბატონიშვილის სიკვდილის შემდეგ მეფის შვილნი-მემკვიდრენი, თითქმის ყველანი, იყვნენ „საშუალონი“ ან „ქვესაშუალონი“. თითქოს იმათშიც უამ-უამად იელვებდნენ ნაპერწკალნი მამისეული სიქველისა და სივაჟაკისა, მაგრამ უშეტეს წილ ისევ და ისევ იყვნენ მონანი დედისეული ეგოიზმისა, პატივმოყვარეობისა და მეშურნეობისა. ყოველი მათგანი ცალკე საუფლისწულო საბატონოს მოითხოვდა, განცალკევებისაკენ, განკერძოებულობისაკენ მიილტვოდა და ამით ისედაც ცალ ფეხზე მდგარ ერთიან სამამულიშვილო სულს ძირსა და ფესვს უთხრიდა.

ერთი სიტყვით, ერეკლე მეფეს, ბრძოლის ველზე უბადლო გამირს, სიბერის უამს საკუთარი ოჯახის მოვლაც გასჭირვებოდა. ექვსი უფლისწული — გიორგი, იულონი, ვახტანგი, მირიანი, ალექსანდრე და ფარნაოზი — ყველა „თავისად“ მიიჩნევდა ქართლ-კახეთის ტახტს. ტახტი კი ერთადერთი იდგა ტფილისის სასახლეში. და აი, სიბრძნით განთქმული ხელმწიფე ბოლოს და ბოლოს ისე მოიქცა, როგორც ეს ჩვეულებრივ ზღაპარში ხდება: ადგა და სამეფო შვილებს დაუნაწილა: კახეთი გიორგის მისცა, ქსნის ხეობა — იულონს, საარაგვო — ვახტანგს, მარტყოფი — მირიანს, სურამი — ფარნაოზს.

მალე ძვირად დაუჯდება ასეთი დაუკვირებლობა ერეკლესაც და საქართველოსაც.

1791 წელს დარეჯან დედოფალმა ერეკლეს კიდევ უარეს საბედისწერო კანონზე მოაწერინა ხელი. ეს იყო ახალი სამეფო-სამემკვიდრეო კანონი. მანამდე, თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე, ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით დაკანონებული იყო, რომ სამეფო ტახტი მეფის სიკვდილის შემდეგ ეკუთვნოდა მის უფროს ძეს. ერეკლემ ეს კანონი შეცვალა და მის ნაცვლად დაადგინა, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ, მართალია, მეფობას მიიღებდა უფროსი ძე გიორგი, მაგრამ რაკი გიორგი დარეჯანისთვის მხოლოდ გერი იყო და არა ღვიძლი შვილი, მის შემდგომ თანმიმდევრობით უნდა ემეფ-

ნათ დარეჯანისა და ერეკლეს საერთო შვილებს — იულონს, ვახტანგს, მირიანს, ალექსანდრეს, ფარნაოზს; ხოლო ცხოვრების აღსრულების შემდეგ მეფობას : განაგრძობდნენ უფროსი ვაჟის ძენი, შემდგომ ისევ მომდევნო ძმათა ძენი და ასე თანმიყოლებით „ძმათა-თაობებისა“.

ძვირად დაუჯდება ეს ერეკლესაც და საქართველოსაც...

პ რ წ ა ნ ი ს ი

და მას ღღესა შინა იქმნა ძღვევაი გლო-
ვად ყოველთა ერთა.

მეორე წიგნი მეფეთა

ამასობაში კი, რუსეთთან სამეგობრო „ტრაქტატის“ გამო აღშფოთებული და საომრად ფეხზე დამდგარი მუსლიმანური გარემო წალექვით ემუქრებოდა საქართველოს. თავი და ბოლო აღარ უჩანდა შემოსევებს — თუ ახალციხის გზებით, თუ ჭარ-ბელაქნისა და დაღესტნის მხარეებიდან. ერეკლეც იბრძოდა „ერეკლესებურად“, იბრძოდა „სანამ პირში სული ედგა“. რუსებიც იბრძოდნენ ქართველთა მხარდამხარ, მაგრამ მცირე და უკმარისი იყო მხოლოდ ორი რუსული ბატალიონი.

1785 წელს ლეკთა ახალი „დიდი ბელადი“ ომარ-ხანი (ქართველთაგან მარცხნაჭამი ნურსალ-ბეგის ძე) შემოიჭრა დიდი მხედრობით, ახტალა ააოხრა, გაძარცვა, ერეკლესგან გაწყობილი სპილენძის მადაროები დაანგრია, ტყვეები აიყვანა, იქიდან ქვემო ქართლს გადავიდა, იქაურობა მოძარცვა და ახალქალაქ-ახალციხეს ისე გაუტია, რომ ვერსად ვერც ქართველებმა და ვერც რუსებმა წვეთი სისხლიც ვერ გაადინეს...

...წლები წლებს მიეწყვნენ და სისხლის ავდარი არ იქნა და არ ჩადგა საქართველოს ცის ქვეშ. ამასობაში ირანში გამართული შინაური ომებიც გათავდა და უმაღლესი ძალაუფლება ხელთ იგდო ენერგიულმა საჭურისმა, ტომით ყაჯარმა, აღამაჰმად-ხანმა, რომელმაც ერეკლეს რუსეთთან ხელშეკრულების გაუქმება და ირანთან „მეგობრობა“ და „დოსტობა“ შემოსთავაზა. ეს „თხოვნა“ აღამაჰმად-ხანმა ქართველ მეფეს

რამდენჯერმე გაუმეორა. ერეკლემ არც ერთზე პასუხისმარადი აღიარა და ყოველთვის ყოველივე, „როგორც წესი“, რუსეთის ხელისუფლებას აცნობა. რუსეთის წარმომადგენელმა, კავკასიის ჯარების მთავარსარდალმა გუდოვიჩმა ერეკლეს გაფრთხილებანი მტრის მოსალოდნელი შემოსევის შესახებ პრაქტიკულად ყოველთვის უყურადღებოდ დატოვა.

ამასობაში „დიდმა საჭურისმა“ თავრიზსა და არდებილში 70000 მეომარს მოუყარა თავი. ყველაზე ადრე ერეკლეს უღალატა და ალა-მაჰმად-ხანს მიემხრო განჯის ხანი ჯავათი, ტფილისში გაზრდილი მუსლიმი, გიორგი ბატონიშვილის „ახლო დოსტი“. ჯავათ-ხანს მალე მიჰყვნენ შაქის, დარუბანდისა და ბაქოს ხანები.

საჭურის-მბრძანებელს მორჩილებაზე და დახმარებაზე უარი შეუთვალეს დაღესტნის ხანებმა, მათ შორის ომარ-ხანმა და ყარაბაღის ხანმა იბრაჰიმოვმა. ეს უკანასკნელი ალა-მაჰმად-ხანთან პირდაპირი ბრძოლის გზას დაადგა, თავის სატახტო შუშაში ჩაიკეტა და მტრის შესახვედრად გაემზადა.

ალა-მაჰმად-ხანმა ერეკლეს საგანგებო ელჩის ხელით ახალი ბარათი გამოუგზავნა: ურჩი ყარაბაღელი ხანის დასასჯელად შუშაზე მივეშურები და შენი ერთ-ერთი შვილის სარდლობით დაუყოვნებლივ ქართველთა ჯარი მომაშველეო. ეს საჭურისის უკანასკნელი ცდა იყო: ბოლოს და ბოლოს, ირანის მბრძანებლის „დოსტობის“ უარმყოფელი გურჯი ხელმწიფე მოეგებოდა თუ არა გონს და სცნობდა თუ არა თავისი ქვეყნის კისრად ისლამის უღელს?

ერეკლემ არც აცივა, არც აცხელა და ალა-მაჰმად-ხანის ელჩი სატუსაღოში ჩაადგო. მერე ჯარი მართლაც შეჰყარა და მართლა უსარდლა თავისი ერთ-ერთი შვილი — ალექსანდრე ბატონიშვილი, მაგრამ გავზავნა არა ალა-მაჰმად-ხანის საყმოდ, არამედ მის წინააღმდეგ ყარაბაღელთა და ერევნელთა მისაშველებლად.

მაშ, ერეკლე მეფე ირანთან აშკარა ომის გზაზე შედგა!
და, რასაკვირველია, რუსეთის იმედად...

...1795 წლის მაისის ბოლოს ალა-მაჰმად-ხანი თავრიზ-არდებილის ხაზიდან სამ ნაკადად დაიძრა. მარცხენა ნაკადი ერევნისკენ გავზავნა, მარჯვენა — შირვან-დაღესტნისკენ, ხოლო

თვითონ საჭურისი შუაგული ჯარებით ყარაბაღის მთავარი ქალაქის — შუშისაკენ წარემართა. შუშა მედგრად დაუხვდა მტერს, მაგრამ შიმშილით განაწამები მალე უნდა დაცემულიყო. ამ დროს ქართველთა ჯარიც გამოჩნდა და ყარაბაღელებს იმედი განუმტკიცდათ. 16 აგვისტოს ალექსანდრე ბატონიშვილისა და იბრეიმ-ხანის გაერთიანებული ლაშქარი ერთ ვიწრო ხეობაში ირანელთა 8000-იან მხედრობას შეება და სასტიკად დაამარცხა. მაგრამ ქართველთა ამ „ქართულ გმირობას“ ომის მსვლელობაში არაერთი ცვლილება არ შეუტანია. შუშა და ერევანი დღეს თუ ხვალ უნდა დაცემულიყვნენ.

ერეკლემ, რუსთა დახმარების „მარადიულ იმედთან“ ერთად, საკუთარი ძალების შეკრებაც დაიწყო. მის მოწოდებაზე იმერეთიდან 2000 მეომრით გადმოვიდა მეფე სოლომონ მეორე. ამდენივე, თუ ცოტა მეტი, თვითონაც შეჰყარა ერეკლემ და ასე, დაახლოებით, 4500 მეომრით ქართველი მეფეები ტფილისიდან შუშისა და ერევნისაკენ გაეშურნენ. ყაზახს რომ მიატანეს, აქ იბრეიმ-ხან ყარაბაღელის წერილი შემოაგებეს. ალა-მაჰმად-ხანი თავისი მხედრობით და არტილერით უკვე წამოვიდა საქართველოსკენო, — იტყობინებოდა იბრეიმი. ეს წერილიც ერეკლემ მაშინვე რუსეთში გაგზავნა და ისევ სასწრაფო დახმარება შეახსენა სანკტ-პეტერბურგს.

ალა-მაჰმად-ხანი კი 35000 მეომრით საქართველოსკენ მოჰქროდა...

...4 სექტემბერს ქართველები ყაზახიდან გამობრუნდნენ. ერეკლემ გატეხილ ხიდთან ასი' მეომარი დატოვა, დანარჩენები კი, სოლომონთან ერთად, ფონიჭალას მოიყვანა. 7 სექტემბერს ერეკლემ სამხედრო თათბირი შეჰყარა. მაგრამ ვაი ამისთანა „შეყრას“: მეფის მალემსრობოებს მთელი ქართლ-კახეთი შემოეველოთ და... 2500 მეომარზე მეტი ვერ შეეკრიბათ!

ტახტის მემკვიდრე გიორგი ბატონიშვილიც კახეთში უქმად დამჯდარიყო და მტერთა მზარავი კახთა ლაშქარიც საქართველოს სატახტოს საშველად ფეხის დაძვრასაც არ აპირებდა. ამიტომაც „იყო ფრიად მწუხარე მეფე ირაკლი დიდად სიმცირისათვის სპათასა“...

7 სექტემბერ , დილას, ირანელთა მეწინავე ჯარი „გატე-
ხილ აიდს“ მოადკა. აქ, ერეკლესგან დატოვებული ასი ქართ-
ველი მყისვე შეება მტერს. ოთხი საათი გაგრძელდა ჩეხვა.
ალა-მაჰმად-ხანმაც მოუსწრო სრულის ძალებით. განახევრე-
ბულმა ქართულმა გუნდმა გაცლა ამჯობინა. 50 ქართველისა
და 200 ყიზილბაშის გვამებზე გადმოიარა მუსლიმანურმა
ურდომ.

8 სექტემბერს ერეკლემ ფარეშთუხუცესს გორჯასპი
ნათალიშვილს თორმეტი კაცი ჩააბარა და მტრის და-
საზვერავად გაგზავნა, თვითონ კი ფონიჭალიდან ტფილისს
მივიდა.

ტფილისიდან ოც ვერსზე, იაღლუჯას მთის ფერდობზე,
ქართველი მხვერავები უეცრად მტრის რჩეულ ჯარს გადა-
აწყდნენ და უაუქცევის ნაცვლად მყისვე იერიში მიიტანეს.
ირანელები გააოგნა ათიოდე კაცის საოცარმა თავზებელაღე-
ბულობამ. თითქოს ყველა ქართველი საგანგებოდ ეძებდა
სიკვდილს. გამორჩეული შემმართველობით იბრძოდა და-
ვით თარაშვილი, რომელმაც შვიდი ირანელი დააწვინა
და მას უკან თვითონაც დაეცა. დაეცა ყველა, საარაკო სიმამა-
ცით. მხოლოდ ერთმა სცნო საჭიროდ სიკვდილისგან გაღწევა
და ისიც იმიტომ, მეფეს თავის დროზე სცნობოდა მტრის მოახ-
ლოება და ადგილსამყოფელი. ეს იყო თვითონ გორჯასპი ნა-
თალიშვილი, რომელმაც ხმლის უკანასკნელი მოქნევით უახ-
ლოესი ირანელი უნაგირიდან ჩამოავდო, მოკლულის ცხენს
თვითონ მოახტა და ტფილისისკენ გაქუსლა. მეფეებმა უკვე
იცოდნენ მტრის მოძრაობის გეზი და ადგილსამყოფელი.

იმავე 8 სექტემბრის მიმწუხრს მეგზურებმა — იაკობ
ბებუთოვმა და ჯავათ-ხანგანჯელმა, მტერი ფონი-
ჭალას მოიყვანეს. მტრის ურდო ტფილისიდან ხუთ ვერსზე
ათევდა ღამეს.

9 სექტემბერს სისხამზე ადგნენ და ტფილისისკენ წამო-
ვიდნენ. ნახევარ საათში, შავნაბადას მთის ძირში, ირანე-
ლები ქართველთა სანგრებს წააწყდნენ. ჩასაფრებულებს სარ-
დლობდა ერეკლეს მამაცი შვილიშვილი დავით გიორგის
იე ბატონიშვილი. დავითის ბრძანებით ქართველებმა მტერი

ჯერ ახლოს მოუშვეს და ტყვია დააყარეს, მერე ხმალამოწვ-
დილნი სანგრებიდან ამოცივდნენ და მძლავრი ყიჟინით შე-
ეხნენ. ირანელთა პირველი მწყრივი ჩაიკაფა და ჩაწვა. მომ-
დევნონი შედრკნენ და უკუიქცნენ. ალა-მაჰმად-ხანმა ახალი
ჯარები შემოუქცია ბრძოლას, უაღრესად გახელდნენ ქართ-
ველნი. ისევ უკუიქცნენ ირანელნი. გაცოფდა ალა-მაჰმადი.
ზაღლობზე შეაგდო ცხენი, ხელი ქართველებსკენ გაიწვავდა
და დასჭყვილა თავისიანებს: „აჰა, შეხედეთ, რანი ყოფილან
ქართველნი, ერთი მუჭა ბედშავნი! მიდით, მივაწვეთ, მტკვარ-
ში ჩავყაროთ, ჩავკაფოთ, ჩავახრჩოთ!“ და შეუტია სრულის
მხედრობით. სასტიკ ხმალთაკვეთებას მიცემულმა დავით ბა-
ტონიშვილმა ერეკლესგან ასკაციანი მაშველი მიიღო. თან
მეფე ბრძანებდა, შეტევაზე ხელი აეღოთ და ისევ სანგრებს
დაბრუნებოდნენ, რადგან მისთვის ერთი მეომრის დაკარგვა
უფრო საბედისწეროდ აუნაზღაურებელი იყო, ვიდრე ალა-მაჰ-
მად-ხანისთვის ასი მეომრისა.

ქართველებმა შეტევით მოპოვებული მიწა ნაბიჯ-ნაბიჯ
უკანდახევით გადაიარეს და ისევ თავის სანგარ-სიმაგრეებში
ჩაესაფრნენ.

სრულად ამოვყლიტოთ ქართველებიო, ბრძანა საჭურისმა
და კარგა ხანს უშენდნენ ზარბაზნებს და ზაჩბულაკებს ირა-
ნელები ქართველთა სანგრებს. დავით ბატონიშვილის ბანაკი
სავსებით დადუმებულიყო. ამოწყვეტილანო, გადაწყვიტა ალა-
მაჰმადმა და ბრძანა იერიში. მაშინვე გაქანდნენ საშინელი
ღრიალით ირანელთა ათასეულები ქართველებსკენ. ისევ
ერთბაშად დაიგრიალეს ქართულმა თოფებმა. ტყვიამ ისევ
დააწვინა ირანელთა მეწინავენი. ისევ ელვასავით ამოიჭრა
სანგრიდან ხმალადმართული დავით ბატონიშვილი. დანარჩე-
ნებიც მიჰყვნენ და ისევ საოცარი თავგანწირვით მიეტევნენ
იტერს. ირანელებმა სიკვდილის ხაზზე რამდენიმე ასეული
ნკვდარი და დაჭრილი დააგდეს და კვლავ უკუიქცნენ. გამო-
ედევნენ ქართველები, მაგრამ ისევ დაეწიათ ერეკლეს ბრძა-
ნება: დევნას მოეშვიოთ და სანგრებს დაუბრუნდითო. ისევ
შიშობდა მეფე, ცბიერმა შაჰმა შორს არ გაიტყუოს და გარ-
შემორტყმით არ მომისპოს მცირე ლაშქარიო. ისევ შემობ-
რუნდნენ და სანგრებში ჩაესაგრნენ ქართველები. ალა-მაჰმად-

ხანმა მესამედ ბრძანა იერიში. ბრძოლაში ჩაებნენ ყველაზე
სანდო და ძლიერი თურქმენ-თარაქამული რაზმები. შერკინება უფრო სასტიკი და სისხლდამდინარი შეიქნა. ქართ-
ველებმა ისევ სძლიეს რიცხვით უპირატეს მოპირდა-
პირეს, მაგრამ უკუქცეულ მტერზე გამოდევნება ისევ ფრიად
სახიფათოდ რჩებოდა მცირე რიცხოვან მძლეველთათვის.

დალამდა. ბრძოლა შეწყდა. ალა-მაჰმად-ხანი ბანაკში დაბ-
რუნდა და საგონებელში ჩავარდა. მან ისევ არ იცოდა, რა
ერქვა მის ბრძოლას — ვის ებრძოდა იგი ამ დღეს, ქართველ-
თა სრულ მხედრობას თუ მხოლოდ მის ნაწილს, ან რა ძალა
ჰქონდა და რა ამხნევებდა ამ ერთ მუჭა ხალხს, ან იქნებ სუ-
ლაც არ იყო იგი „ერთი მუჭა?“ ექნებ, მართლაც, სადმე დგას
ან უკვე მოეშურება „სახელოვანი ერეკლე-ხანის დიდი ლაშ-
ქარი“, ასი ათასი თუ ოთხმოცი ათასი, როგორც გაიძახიან
აქა-იქ? ან, ვინ იცის რამდენი ქართველი და მისი მოკავშირე
ჩასაფრებულა ამ უთვალავ ხევხუვებში?.. რუსები? ლეკები?
(ლეკებიც ქართველთა მხარეზე იომებენ ირანელთა წინააღმ-
დეგო, — ამბობდნენ მაშინ)...

და იმ ღამით ალა-მაჰმად-ხანმა იღუმალ 5000 მეომარი გაგ-
ზავნა შავნაბადაზე, ყარაბაღელი მეღიქ-მეჯნუმის სარ-
დლობით (მეღიქ-მეჯნუმმაც, ჯავათ-ხან განჯელისა და იაკობ
ბებუთოვის მსგავსად, კარგად იცოდა ტფილისიც და მასზე
მისასვლელი გზებიც). ამას შაჰისგან ნაბრძანები ჰქონდა, დი-
ლით ადრე შავნაბადას ფერდობებიდან მოულოდნელად თავს
დასხმოდა ქართველთა ლაშქარს და სრულად გაეწყვოტა იგი.

ქართველ მზვერავებს მტრის ძალთა გადაჯგუფება არ გა-
მოჰპარვიათ და ერეკლემაც საპასუხო სელით უპასუხა. და-
ვით ბატონიშვილი ღამითვე, მტრისგან იღუმალ, წინაღლის
სიმაგრედან მოხსნა და ერთი ათასეულით და ექვსი ზარბაზ-
ნით უკიდურეს მარჯვენა კერძზე — შინდის-ტაბახმელისკენ
გაგზავნა. ხოლო შავნაბადას ბოლოში, წინაღლის ნაომარ იმა-
ვე ხაზზე, კვლავ დარჩა ხუთასი ქართველი, დავითის ძმის —
იოანე ბატონიშვილის მეთაურობით.

10 სექტემბერიც გათენდა. ალა-მაჰმად-ხანისა და მის ყურ-
მოჭრილ თანასარდალთა აზრით სწორედ ამ დღეს უნდა გარ-
კვეულიყო საბოლოოდ „ეშმაკზე ადრე დაბადებული ერეკ-“

ლე-ხანის“ იღუმალი საომარი ზრახვანი, და კიდევ — მარტონი იყვნენ თუ არა ქართველები, რამდენი იყვნენ, მარტონი მოკავშირეთა ძალებით გამძლავრებულნი? ყველაფერი ეს უნდა შეეტყვოთ და იმავე დღესვე მთელი ლაშქრობის ბედიც გადაეწყვიტათ: ან გაემარჯვათ, ანდა — უკეთუ ქართველებთან ერთხელ კიდევ „ქართულ მეომრულ სიგიჟეს“ წააწყდებოდნენ — როგორმე ბრძოლის ველს ნაკლებ ხელმარცხიანად გაჰყოფდნენ და ისედაც არეული „ირანული ზურგისათვის“ დროზე მიეხედათ.

მაშ, გათენდა ორშაბათ-დილა 10 სექტემბრისა. მელიქ-მეჩუნუმა თავისი ათასეულები თოთხმეტ რაზმად დაჰყო და შევნაბადას ფერდობიდან დაეშვა, რათა ზურგიდან დასცემოდა მთის ძირში ჩასაფრებულ იოანე ბატონიშვილს. ირანელებმა მდინარე ტაბახმელა, ანუ კრწანისის ხევი გადალახეს და ის იყო შინდის-ობრახევს მიადგნენ, რომ უეცრად შინდის-ტაბახმელას მხრიდან ზარბაზნებმა დაიგრიალეს. ეს დავით ბატონიშვილი იყო. არტილერიის ცეცხლს ქართველთა ყიყინა და იერიში მოჰყვა. დავით ბატონიშვილს ერეკლემ იმერთა და ქართლელთა რაზმებიც მიაშველა — ზურაბ წერეთლის, ოთარ ამილახორის, ზაქარია ანდრონიკაშვილისა და იოანე მუხრანბატონის საარდლობით. ქართველებმა ირანელთა უმრავლესობა კრწანისის ხევხუვებში ჩახოცეს. თვითონ მელიქ-მეჩუნუმა ძლივს გაასწრო დავით ბატონიშვილის ხმალს.

მაშ, იყო დღე ორშაბათი, 10 სექტემბერი 1795 წლისა — დღე ქართველთა უკანასკნელი გამარჯვებისა...

ხოლო გააზრება ალა-მაჰმად-ხანისა მაინც ეს იყო: აგერ მეოთხე დღეა, რაც იგი ქართველებს ხმალდახმალ ხედება და არც ერთი დღე მის სასარგებლოდ არც გათენდა და არც დაღამდა. ისიც აშკარად ჩანს, რომ ქართველების „ცბიერი ხანს“, „ეშმაკზე ადრე დაბადებულს“ ჯერ მთავარი ძალები ბრძოლის ველზე არც გამოუყვანია. თვითონაც ხომ ჯერ არსად გამოჩენილა მუდამ ბრძოლის წინა ხაზზე მონაგარდე ქართველი ხელმწიფე! უეჭველია, მომდევნო დღისთვის რაღაც ძალიან დიდსა და სახიფათოს ამზადებს ქრისტიანთა „ცბიერი ხანი“, ანუ „ბებერი ლომი“. არა, ჭეშმარიტად არ ხერხდება დიდი ნადირ შაჰის გაზრდილის დამარცხება; აქამდეც ხომ არასოდეს და-

მარცხებულა. უკან, ზურგშიც, ყარაბაღსა და სომხეთში, ღმრთველ
 ჯერ ზომ არ დაუშთაფრებია ალა-მაჰმად-ხანს. ალბათ, ირანს
 შიგ შაჰინ-შაჰობის მაძიებელნი ოცნებობენ, რათა ალლაჰის
 მადლით და ერეკლე მეფის წყალობით, იხილიონ და ქვეშ ამოი-
 დონ მარცხნაჰამი ყაჯართ ბელადი.

მაშ, ალა-მაჰმად-ხანს ყველა პირობის მიხედვით, სანამ
 გვიან არ იყო, უნდა გადაეწყვიტა საქართველოდან წასვლა.
 ყოველ შემთხვევაში ეს მისთვის აუცილებელი იყო ჯერჯე-
 რობით მაინც. და აი, მან გადაწყვიტა კიდევ ბანაკი აეყარა
 და სასწრაფოდ გასცლოდა საქართველოს...

მაგრამ საქართველოში, ისევე როგორც ყოველ ქვეყანაში
 და ყოველ დროში, სუნთქავდა დაღლი.

და ორმა ტფილისელმა მოქალაქემ მოახერხა საპატიმ-
 როდან გაეპარებინა ერეკლესგან დატყვევებული ელჩი ალა-
 მაჰმად-ხანისა, გააპარა და კოჯორ-თელეთის გზა-ბილიკებით
 უკვე გასაქცევად გზაზე შემდგარ ალა-მაჰმად-ხანს მიაყე-
 ნა.

და ირანის მბრძანებელმა მოისმინა გასაოცრად მოულოდნე-
 ლი და უსაზღვროდ სასიხარულო ამბავი: თურმე ერეკლეს ჯა-
 რი თითქმის არცა ჰყოლია. არც მოკავშირეები სდგომიან
 გვერდით ერთ მუჰა ქართველებს — არც რუსები, არც ლე-
 კები. ოთხი ათას მეომარსაც ვერ მოითვლის ქრისტიანი ხელმ-
 წიფე. ამ დღეების შეტაკებებშიც ქართველებიც ხომ იღუპე-
 ბოდნენ. ერთი სიტყვით, ახლა ქართველთა მეფეს იმდენი ჯა-
 რისკაცი ჰყოლია, რამდენსაც არც ერთი უსუსური ირანელი
 ხელმწიფე ამაღადაც არ იკადრებდა.

აღტაცებამ მოიცივა საჭურისის გული. ისევ დაბანაკება
 ებრძანა წასასვლელად აყრილ ბანაკს. ალა-მაჰმად-ხანმა სარ-
 დლები იხმო ახალ თათბირზე...

ხოლო, ქართველთა ბანაკში იმ ღამით საარაგვოდან
 ვახტანგ ბატონიშვილი ჩამოვიდა მცირე ჯარით, მათ შო-
 რის — 300 არაგველი...

..1795 წლის 11 სექტემბერი, დღე სამშაბათი ღრუბლი-
 ან-ჯანღიანი გათენდა კრწანისისა და მტკვრის შესაყარში.
 ჰაერი დილიდანვე იყო ჩახუთული, ხორშაკიანი.

რიერაზე ერეკლეს ჯარი საომრად ჰყავდა დალაგებული.
ძირითადი საომარი ველი კრწანისის მიდამოები იყო.

მეფეს მეწინავე ლაშქრის მეთაურად იოანე ბატონიშვილი დაეყენებინა; მის შემდგომ შუაგულში, თვითონ დამდგარიყო ერეკლე. მტკვარზე მიბჯენილ მარცხენა კერძს იოანე ოუხრანბატონი სარდლობდა, მარჯვენაზე ზურაბ წერეთელი იდგა იმერელთა ათასეულით. ამათ უკან, ვითარცა სამარჯაფო რაზმთა მეთაურები, ერთიმეორის გვერდით ჩამდგარიყვნენ ვახტანგ ბატონიშვილი და ოთარ ამილახორი. სულ უკან, ტფილისის კარიბჭესთან, მეტეხსა და ნარიყალას შუა, იდგა სოლომონი იმერელთა მეორე ათასეულით. ხოლო, მალა, ხელმარჯვნივ, თაბორის მთის ფერდობიდან, ისევ თავისი ნაომარი რაზმითა და ზარბაზნებით მტკვარის ხეობას გადმოსცქეროდა დავით ბატონიშვილი. ნარიყალას ციხეზეც არტილერიის ნაწილა იდგა გიორგი გურამიშვილის მეთაურობით.

სანამ მტერი გამოჩნდებოდა, მოხუცმა მეფემ თავის ლაშქარს თავიდან ბოლომდე ჩამოუჭროლა ლაზათიანი მხედრული ნავარდით. მცირე ხნით ცხენი შეაყენა თავისი ძის — ვახტანგ ბატონიშვილის ჯართან. აქ მთიელები იდგნენ. მათ შორის — სამასი მთიელი გუდამაყრელი, სამასი არაგველი გლეხი...

წუთიერი დუშილი სიმღერის, ზურნის, ჭიანურისა და ბარბითების ხმამ გაარღვია. ეს ტფილისელ მოქალაქეთა შეიარაღებული რაზმი მოეშურებოდა. რაზმს დავით მაჩაბელი მოუძღოდა, „წარჩინებული მესაკრავე და მსახიობი მეფისა, მუსიყი და კომედიანტი“...

ალა-მაჰმად-ხანს ჯარები თორმეტ მწყობრად დაელაგებინა. მწყობრთა შორის ზარბაზნები და ზამბულაკები ჩაეყოლებინა. წინ სპარსელ ყიზილბაშთა ურდო მოდიოდა. მათ უკან თურქმან-თარაქამული ჯარები მოჰყვებოდნენ. საგანგებოდ მოეწყო ასე ალა-მაჰმად-ხანს: მან იცოდა, შიიტ ყიზილბაშებს და სუნიტ თურქმანებს ერთმანეთი სძულდათ; ამიტომ წინ, ქართველთა პირველ სამიზნედ ყიზილბაშები გამოეშვა, ხოლო თვისტომ თურქმანებს უბრძანა, უკეთუ ყიზილბაშნი ქართველთა შემოტევას ვერ გაუძლებდნენ და ბრძოლას ზურგს შეაქცევდნენ, ყველა მათგანი, „დიდნი, გინა მცირენი“, უწყალოდ გაეულიტათ...

დილის 7 საათი იქნებოდა, როცა ფონიჭალის ვიწრობებში ერთურთს ეკვეთნენ სპარსელთა და ქართველთა მეწინავენი. ბრძოლა იოანე ბატონიშვილის გმირობით გაიხსნა. მისნიშანზე ქართველებმა თოფ-დაძმაჩები დაახალეს ზედმოდგარ მტერს. მერე ხმალშემართულნი, ყიყინით წამოიშალნენ და სასტიკ ჩეხვაზე გადავიდნენ. სპარსთა პირველი რიგი ჩაიცილა და ჩაირეცა. „...და ბრძოდეს ქართველთა მეწინავენი მხედრობანი საკვირველად“. უკუიქცნენ სპარსელნი. მაგრამ თურქმანთა ტყვიამ და ხმალმა ისევ ბრძოლისკენ შემოაქცია ქართველთაგან ზარდაცემულნი. თავდავიწყებით უტევდნენ ქართველები. წვებოდნენ ყიზილბაშნი, მაგრამ მაინც მოსდევდა რიგი რიგს ირანელებისა. იოანე ბატონიშვილმა თავისი რაზმი სანგრებს დაუბრუნა და სათოფე მანძილზე მტერი მიზანზე აიყვანა. შაჰმა გათხელებული წინაკერძი ახალი ძალებით დაასქელა და გაამძლავრა და მაშინვე ქართველთა სანგრებს ზარბაზნები დაუშინა. თაბორის მთიდანაც დაიგრიალეს დავით ბატონიშვილის ზარბაზნებმა. ალა-მაჰმად-ხანს იმ ღამით კიდევ გაეგზავნა მელიქ-მეჩუნუმი სამი რჩეული ათასეულით თაბორისაკენ. დილით მელიქ-მეჩუნუმი თავისი ათასეულებით მიუახლოვდა დავით ბატონიშვილის ბანაკს. ქართველთა ახალგაზრდა სარდალმა ჯერ ზარბაზნის ცეცხლი შეაგება მტერს, მას უკან ცხენს მოახტა, ხმალი აღმართა, თავისიანნი გაიყოლია და მოიერიშე მოპირდაპირეს დაეძგერა. ისევ იძლივნენ და ჩაიხოცნენ სპარსელნი. მელიქ-მეჩუნუმმა, მცირეთა თანხლებით, ისევ გაქცევით ძლივს დააღწია თავი სიკვდილს.

დავით ბატონიშვილი თავის სანგრებს დაუბრუნდა. იგი ახლა კრწანისის ტაფობში ტორტმანით მომავალ ირანულ ურდოს უთვალთვალეობდა, მაგრამ მალე სქელმა ნისლმა სავსებით დაფარა მტკვრის ხეობა, ტფილისთან და კრწანისთან ერთად.

ალა-მაჰმად-ხანი ნახევარი საათი უშენდა ყუმბარებს იოანე ბატონიშვილის სანგრებს. მერე ნიშანი მისცა და ბლავილით გაქანდნენ წინ ყიზილბაშთა ათასეულები. ისევ დაუხვდნენ ქართველები. ისევ მრავლად ეცემოდნენ სპარსნი. მაგრამ ეცემოდნენ ქართველებიც. ეტყობოდა, მაინც თავისი უნდა გაეტანა უზომო სიმრავლეს. მისჭირდათ ქართველებს. სანგართა მეორე რიგისკენ იწყეს დახევა. მაშინ ერეკლემ უბრ-

ძანა ძეს, ვახტანგს, მიშველებოდა იოანეს. ვახტანგ ბატონიშვილმაც გაიძრო ხმალი და გააქანა ცხენი. პირვეარი გელაძე რეს და გველისპირულები აღმართეს არაგველებმა. ერთად „ადგილსა საბრძოლელსა“ მიაშურეს ქიზიყელთა მცირე რაზმმა და დავით მაჩაბლის „შადიანით“ ანთებულმა ტფილისელებმა. სასტიკი სიაფთოროთ შეუტყეს არაგველებმა. ველარ გაუძლეს და უკვე გარბოდნენ ყიზილბაშნი, მაგრამ ზურგიდან თურქმანთა ხმალი ისევ აბრუნებდა მათ სიკვდილის ხაზზე. არ ცხრებოდა შაჰი-საჭურისი და ახალ-ახალ ძალებს აბამდა ბრძოლაში. მძვინვარე რყენა კარგა ხანს ერთ ხაზზე მიდიოდა შენივთებულად. ქართველები მთელის განივით შეიჭრნენ სპარსელთა სქელ რიგებში. წინ არაგველნი მიუძღოდნენ მოიერიშეთ. განადგურებული და გაქცეული ყიზილბაშები ველარც თურქმანებმა დააკავეს. უკვე შაჰის წინაშე ეცემოდნენ მისი მეომრები. შვიდი არაგველი დაწინაურდა და პირველნი მიწვდნენ ირანელთა საომარ დროშებს. მიწვდნენ და მტრის მედროშენი მათი მბრძანებლის თვალწინ ასჩეხეს. დროშები დაითრიეს. ტარები მუხლის კვირისტავებზე გადაიმსხვრიეს. ლომის გერბიანი ბაირალები კბილებით დაფხრიწეს. ამის შემხედვარე საჭურისმა იყვირა: „სიყრმითგან მთელი ჩემი სიცოცხლე ომებში გამიტარებია და აქამომდე არ მოვსწრებივარ მტერთაგან ვინმეს ჩემთვის ასეთი ბრძოლა გამართოს“. ეს თქვა, თანაშემწე სარდალს ადგილზე ბრძოლის გაგრძელება უბრძანა, ხოლო თვითონ ცხენი მტკვრისაკენ შეაბრუნა და თურქმანებს შეჰყვირა: „ვისაც შაჰი უყვარს და ვაქეაცობაც არ დაუკარგავს, ახლავე გამომყვეს. ხოლო, თუ სტკვარმა დამახრჩოს, ეცადენით, გვამი ჩემი მდინარიდან გაიტანოთ და მიწას მიაბაროთ“. ეს თქვა, ცხენს ქუსლი ჰკრა და მტკვარში გადაეშვა. სამი ათასი თურქმანი მიჰყვა ჰენებითა და ცურვით. მტკვრის მარცხენა მხარეს გააღწიეს. შაჰმა სამივე ათასეული შეჰყარა, წარუძღვა, მტკვარს ზემოთ აუყვა და ორთაჭალის ბალების პირდაპირ მტკვარი უკანვე გადალაზა. და ამ მანევრით აღა-მაჰმადმა წინ გაჭრილ იოანე და ვახტანგ ბატონიშვილებს ზურგიდან უკან დასახევი გზა გადაუჭრა და ალყაში მოაქცია. იმავდროულად შაჰმა თავისი მხედრობის მეორე ნაკადი მარჯვნივ წარმარ-

თა და ქართველთა ძირითად განლაგებასაც შეუტია. აქ, მტკვრის გასწვრივ ქართველთა მემარცხენე ჯარი იდგა, მუხრანბატონის სარდლობით. და მუხრანბატონიც დაუხვდა მტერს. საომარი ველი მთელის სისრულით შლიდა ფრთებს. გააფთრებით უტევდა: „საჭურისი: მარცხნივ ბატონიშვილთა ზურგს, მარჯვნივ მუხრანბატონის შუბლს (სწორედ ამ დღეს იყო კაცობაწართმეული კაცი ყველაზე დიდი ვაჟკაციც, უმა-
მაცესი მხედარიც და უნიჭიერესი მხედარმძღვანიც). ხოლო, როცა ქართველთა მემარცხენე ჯარსაც მისჭირდა, ქართველმა მეფემ ახალი ძალა (თუნდაც ერთი მუჟა) ჩააბა ბრძოლად. ეს თვითონ ერეკლე გამოიჭრა ბრძოლის ველზე თავისი „შუაგუ-
ლით“, ერეკლე, — რომელიც „თუმცაღა იყო ფრიად მოხუ-
ცებული, გარნა ბრძოლასა მის შინა ყოფაქცევა მისი იყო მრავალთა ჭაბუკთაგან სანატრელი“. გამხნევდნენ ქართველ-
ნი. უმეტესი სიმძაფრით უტევდნენ. მაგრამ მაინც ჯიუტად მო-
ხონავდა მაჰმადიანური ურდო ტფილისის კარიბჭეებისაკენ. გადაიშუაღდა. ისევ უძრავად იწვა ნესტიანი, ცხელი ჰაერი. წვრილი წვიმა წამოვიდა. თითქოს მღულარე ცვივოდა ციდან, ცხენი მოუკლეს ალა-მაჰმად-ხანს. საჭურისიც დაეცა მიწას. ფიცხლავ მოართვეს სამაგიერო. ისევ ამხედრდა და შეუტია (მაინც და მაინც ამ დღეს იყო დაკოდილი კაცი უდიდესი ვაჟ-
კაცი!). იბრძოდნენ ქართველნი. მაგრამ ურდოს სიმცირე მა-
ინც არ ეტყობოდა. ქართველთაგან თითო-ოროლას დაცემა კი ძალზე შესამჩნევი ხდებოდა. მათი რიგები შეუბრალებლად თხელდებოდა. ალყა გამოარღვიეს ვახტანგმა და იოანემ და საკუთარი თუ მტრის სისხლის დაუნდობელი თხევით მეფეს მიაღწიეს და მის საომარ წყობას შეუერთდნენ. მაგრამ უმ-
რავლესობა მათგანი მტერს შეკვდომოდა. სამასი არაგველიც უკვე აღარ იყო სამასი...

ხუთი საათი იქნებოდა, როცა ალა-მაჰმად-ხანმა მთელის ძალებით ბრძანა იერიში (25000 კაცი შემორჩენოდა ალა-მაჰ-
მადს).

ქართველებიც დაუხვდნენ „მთელის ძალებით“ (1500 კა-
ცი შემორჩენოდა ერეკლე მეფეს).

კრწანისის ველი, ოძრახევის ზემო წელიდან ორთაჭალის ბაღებამდე ირანელებით გატენილიყო.

ერეკლემ მალემსობოლი აფრინა მარჯვენა კერძზე მდგარი ზურაბ წერეთელთან ბრძანებით, ახლავე დასძარ შეტევაზე იმერთა ჯარიო. და თვითონაც დარჩენილი ჯარის ნაფლეთებით გაქანდა მტრისკენ.

და ელვის სისწრაფით დატრიალდა ბედისწერის ჩარხი. მეფისგან წარგზავნილმა მალემსობოლმა წერეთელამდე ვერ მიაღწია. სპარსელებმა აპკუწეს ხმლებით. თვითონ ზურაბ წერეთელმა კი შენიშნა, რომ მტერი ფლანგიდან სწრაფი სვლით უვლიდა და თვითონაც უქანდახევა ბრძანა. მას, ალბათ, ვერ წარმოედგინა, რომ ერეკლე მეფე ასე მცირე ჯარით შებედავდა კონტრშეტევაზე გადასვლას. წერეთელი ზურგში მდგარ თავის მეფეს სოლომონს შეუერთდა და ორივე ერთად სრულიად მოეხსნენ ბრძოლის ველს. ხოლო ერეკლემ აღარც კი იცოდა, რომ მისი მარჯვენა ფლანგი საერთოდ წასულიყო ბრძოლიდან. არც ის იცოდა მეფემ, რომ ნარიყალასთან სპარსელთა ჯარებს შეკვდომოდნენ გიორგი გურამიშვილი და მისი მეზარბაზნენი.

დაბერებული პატარა კახი და მისი უკანასკნელი ქართველობა სეიდაბადზე საშინელი ხმალთაკვეთებით აკავებდნენ ზღვად მოვარდნილი მტრის შემოტევას. უკანასკნელი საათი ბრძოლისა. საბედისწერო რკალი იკვრებოდა. მეფე იბრძოდა უკვე მისი შესაფერისი ღირსეული სიკვდილისათვის. და სიკვდილი არ დაანებეს. „შენ სიკვდლის ნება არა გაქვს, მეფევ, რამეთუ გეწიოს შენ ძვირი ან ბოროტი რამე, უმეტეს განლაღდნენ მტერნი და უყოფენ ძვირსა ქვეყანასა ჩვენსა!“ და სიკვდილს გადარჩენილმა სამასიოდე ქართველმა მეფის გარშემო სალტე შეკრა და სეიდაბადიდან ბრძოლით უკანსვლა დაიწყო. კვლავ სამჯერ გაიბრძოლა ერეკლემ. სამჯერ კიდევ იძალა დაქანცულმა და სისხლადქცეულმა ქართულმა გუნდმა მტრის უკუგდება. ტფილისში შემავალ კარიბჭესთან ერეკლე უკანასკნელად გამოექცა თავისიანებს და კვლავ შეუტია გაალმასებით. მაშინ მეფესა და ირანელთა შორის კედლად ჩადგნენ უკანასკნელი არაგველნი. მიცვივდნენ მეფეს ვახტანგ და იოანე ბატონიშვილნი, იოანე მუხრანბატონი, ზაქარია ანდრონიკაშვილი და გამოიტაცეს ძალისძალად მეფე ბრძოლიდან.

დაეცნენ უკანასკნელი არაგველები.

ბრძოლაც დასრულდა. დილის 7 საათზე დაწყებული, დასრულდა საღამოს 7 საათზე.

ტფილისი მტრით ივსებოდა.

კრწანისის ველზე ესვენა 15000 ირანელი და 3000 ქართველი.

ასე აღესრულა ქართველთა უიღბლო გმირობის აპოთეოზით 1795 წლის 11 სექტემბერი, დღე სამშაბათი, მარად საგლოველი სახელით — კრწანისი!..

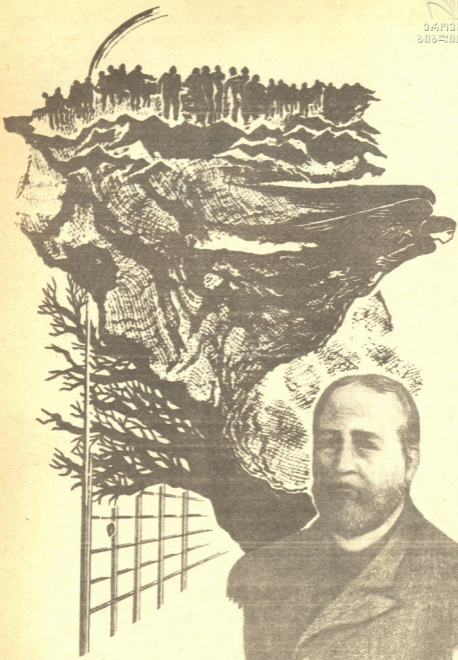
კარი მცხრო.

კრწანისიდან წიწამურამდე

საქართველომ დაიძინა როგორც მეფემ
და გამოიღვიძა როგორც გაძარცულმა.

გ ა ლ ა კ ტ ი ო ნ ი

ალა-მაჰმად-ხანი ტფილისში

ალა-მაჰმად-ხანი 20000 მაჰმადიანი მხედრით შევიდა ტფილისს და დაიწყო ძარცვა, ნგრევა, ნამუსის წახდენა, ცეცხლის წაკიდება, ტყვევნა და ხოცვა კაცთა, ქალთა და ძუძუთა ბავშვთა. დედაბუდიანად ამოგდებამ და უბოროტესმა იავარქმნამ დაისადგურა საქართველოს სატახტოში. ტფილისელები იბრძოდნენ ნამუსიანი სიკვდილისათვის. ანჩისხატის უბანში გარსევან ამილახორის ახალგაზრდა ცოლი ხანჯლით შეება მომხვედურ ირანელ მეთაურებს, ორი სიცოცხლეს გამოასალმა, მაგრამ თვითონაც დაიჭრა და ყიზილბაშებმა გათოკეს ქალი. მერე ვიღაც დარუბანდელ თათარს მიჰყიდეს იგი. ძალიან ბევრი ტფილისელი შეიქნა ამგვარი თავგანწირვის მსხვერპლი. ვინც სიკვდილით თავის დასსნას ვერ ახერხებდა, ირანელები ბორკილებს ადებდნენ და ფონიჭალის ბანაკისკენ ერეკებოდნენ.

ჯავათ-ხან განჯელი ქართველი მეფის სასახლეში მიუძღვა ალა-მაჰმად-ხანს. ყველაფერი ძვირფასი, რაც ამ სასახლეში ჰქონდა, მათ შორის ქართველი მეფის ხელმწიფური ინსიგნიები (გვირგვინი და სკიპტრა), ყველაფერი მიიტაცა საქურისმა. მერე ერეკლეს ტახტზე დაჯდა და ქვეშევრდომთა მიწვევა დაიწყო. ქვეშევრდომებიც მიდიოდნენ, მუხლებში უცვივოდნენ და ტფილისური ნადავლის ლომის წილსაც იქვე მიართმევდნენ. მარტო ჯავათ-ხანმა ოცდათორმეტი მშვენიერი ქალვაჟი მიართვა შაჰს. ნადავლიანი დარბაზობით ნასიამოვნებმა საქურისმა აქ ერთხელ კიდევ განაცხადა წინა დღეებში ნათქვამი: ჩემს სიცოცხლეში ამდენი ბრძოლები გადამიხდია და ასეთი სასტიკი წინააღმდეგობა არსად შემხვედრიაო.

მერე სასახლიდან გამოვიდა და ჯარს ხელახალი ძარცვა-
გლეჯისა და ნგრევა-რბევის ნიშანი მისცა. თვითონ მარჯვნივ
ლოს სამეფო აბანოებში შევიდა. „სთნდა ფრიად შენებუ-
ლობა მისი, რომელ იყო მარმარილოთა და თლილთა მიერ
ქვათა ნაშენი, და აგრეთვე გაუკვირდა სიკეთე ტფილისისა
მიერ წყლისა, რომელნიც სდიან ტფილისსა შინა კლდეთაგან
ტფილისისათა ბუნებითად ტფილნი წყალნი და რაოდენ გზის-
მე განიბანა მას შინა თავისი დამჭკნარ-დაღმეჭილი სხეული“.
ამოვიდა და აბანოების დანგრევა ბრძანა. ამასობაში სამეფო
სასახლე სულ დაენგრია და დაეჭკია ირანელთა ჯარს. სულ
მოესპოთ მშვენიერი კმარედნი, აუზნი, მდიდარი წიგნთსა-
ცავნი, სემინარია, სტამბა, ზარბაზანთა საჩამომსხმელონი, ზა-
რაფხანა და თოფ-იარაღის არსენალები. მაჰმადიანი დამპყრო-
ბელნი ბილწავდნენ და ანგრევდნენ ქრისტიანულ სალოცა-
ვებს, ტაძრებს, ნიშებს, საყდრებს. უწყალოდ ხოცავდნენ ქარ-
თველ და სომეხ ქრისტიან-მოწესეებს და მორწმუნეებს.

ათი დღე-ღამე ფერფლად და ავლად მიჰქონდა ტფილისი
ქარსა და ნიაფს. ათი დღე-ღამე იხრჩობოდა ქალაქი სისხლში,
ცრემლში, ბოდმაში, დაუმარხავ გვამთა ხრჩოლაში.

მეთერთმეტე დღეს ალა-მაჰმადი თავისი მხედრობით
ტფილისიდან ერთბაშად გავიდა და ირანისაკენ გაეშურა. წა-
ვიდა და თან გაიყოლა აურაცხელი ნაძარცვი და ათი ათასამ-
დე ტყვე ტფილისელი, უმეტესწილ ქალი და ბავშვი.

მაინც რამ ააჩქარა და გააქცია ასე მოულოდნელად სა-
ჭურისი-მბრძანებელი? განა, ძარცვა-რბევა და სისხლის თხე-
ვა მოეწყინა?

ისევ სამასნი

ალა-მაჰმად-ხანი მიმხვდარა, რომ ტფილისის აღება და
აოხრება თურმე მაინც არ ნიშნავს საქართველოს დაპყრო-
ბას და დამორჩილებას.

ჯერ, ტფილისში შესვლისთანავე მან ანანურისკენ წასულ
ერეკლეს შესაპყრობად და ქართლ-კახეთის მოსათარეშებლად
8000-იანი მხედრობა გაგზავნა ქალბალიხანის მეთაუ-

რობით. მცხეთას რომ გავიდნენ, ირანელები ტაძარ-ეკლესიას მიესივნენ, მაგრამ მათი აოხრება თვითონ სარდალმა არ დაანებათ: „არა ჯერ არს, სადა იგი არს თაყვანის საცემელი ღვთისა შეურაცხყოფად, და არცა სამარხი მეფეთა“. ეს უთხრა ქალბალი-ხანმა „და განდევნა იგინი გარე“.

ქალბალი-ხანის მხედრობის ერთი ნაწილი გორისაკენ გაემართა. ირანელებმა გზად მუხრანი და ჭალა გაიარეს, მაგრამ საკბილო ვერაფერი მოიკბილეს: შიდა ქართლის სოფლები დედაწულიანად მთებში გახიზნულიყო. გორიც დაცარიელებული დახვდა მტერს. მხოლოდ გორის ციხეზე იდგა მცირე ციხიონი, რომელიც ირანელებს ჩამოეგება და ფიცხელი შეტევით აოტნა ისინი. ცხინვალისკენ გაქუსლეს, მაგრამ ცხინვალის გზებზეც დახიზნული დახვდათ სოფლები. უკან მობრუნებულებს ლამისყანასთან იოანე ბატონიშვილი გამოუხტათ და სასტიკად დაამარცხა სპარსელნი. ბოლოს და ბოლოს, ძლეულნი და შერცხვენილნი დაბრუნდნენ მტკვრის ხეობისკენ.

ირანელთა ერთი ნაკადი კი, თვითონ ქალბალი-ხანის სარდლობით, არაგვის ხეობას აუყვა. ჟინვალამდე კაცის სულიც არ შეხვედრიათ.

ხოლო, ჟინვალს ამ დროს მთებიდან წამოსული სამასი თუშ-ფშავ-ხევსური მოადგა. მათ გვიან გაეგოთ საყვარელი მეფისა და ქვეყნის გასაჭირი და „მგლურით“ მოეშურებოდნენ სამხრეთისაკენ. და ეს 300 კაცი, ჟინვალთან, სამკვიდროსასიცოცხლოდ შეება 4000 ირანელს. შეებნენ და სასტიკად დაამარცხეს მათი სამშობლოს სისხლმაქცევრად მოსულნი. გამარჯვებულებმა ღუშეთში საყვარელ მეფეს, სასიხარულო ოლღვის ამბავთან ერთად, ირანელი ტყვეებიც მიჰგვარეს. მცირე ჯარით გადარჩენილმა ქალბალი-ხანმა კი ძლივს ჩაიტანა ტყავი ტფილისამდე, სადაც თავის მბრძანებელს, მარცხის გარდა, ისიც შეატყობინა, რომ ერეკლე მეფე ღუშეთში ქართველ მხედრობასაც აგროვებს და რუსის ჯარსაც ელოდება.

ტფილისში ლამის გათევასაც ველარ ბედავდა ალა-მაჰმად-ხანი და არც ჯარს აჩერებდა „წყეულ ქრისტიანთა“ დე-

დაქალაქში. როგორც კი დღიურ ძაღვასა და ტყვევანას
 მორჩებოდნენ, მზის დაწურვამდე ფონიჭალას ძლიერად გაა-
 მაგრებულ ბანაკში გარბოდნენ თავშესაფარად.

ბოლოს ალა-მაჰმადმა ერეკლესთან ელჩი აფრინა და შე-
 რიგება შესთავაზა. ზავის პირობებად ირანის შაჰი ქართველ
 მეფეს უთვლიდა: ჩემი ხელისუფლება სცანი, მძევლად ერ-
 თი შვილი ან შვილიშვილი მიახლე, აზატ-ხანისაგან წართ-
 მეული აღმასი და პოტიომკინისგან ნაჩუქარი დიდი საათიც
 გამომიგზავნე, შენთან შეხიზნული ყარაბაღელებიც გადმო-
 მეცი და ყველაფერ ამის სანაცვლოდ ტყვედ წაყვანილ ქარ-
 თველებსაც დაგიბრუნებ, ტფილისში ყოველგვარ დანგრე-
 ულსა და დამწვარს ხელახლა აღვიდგენ და ჩემს სამუდამო
 „დოსტადაც“ გაგზავნი.

ერეკლემ ალა-მაჰმად-ხანის ელჩი და წერილი 16 სექტემ-
 ბერს მიიღო, ხოლო 17 სექტემბერს, დილით, მან თვითონ
 აფრინა ორი ელჩი სხვადასხვა გზით: ერთი გენერალ გულო-
 ვიჩთან ალა-მაჰმადის „საზავო პირობებით“, და მეორე თვით
 ალა-მაჰმადთან, საპასუხო წერილით, რომელიც უფრო ულტი-
 მატუმს ჰგავდა: თუ ტფილისის აოხრებას თავს არ დაანებებ
 და ტყვე-ქართველობას არ გაათავისუფლებ, არამც თუ და-
 ზავებაზე კრინტის დაძვრა, არამედ, საერთოდ, ჩემი ხალხის
 რისხვას ვერ გადაურჩებიო, — სწორდა ქართველი ყაჯარს.

და ეს უბრალო დაქაღნება არ იყო. ერეკლემ მაშინვე,
 „მისრულმან შთიუღეთს, წარავლინა ყოველსა საბრძანებელ-
 სა თვისსა კაცნი, რათა განემზადნენ ბრძოლად და სადაცა
 აღუნიშნავს მას მეფეი, შეკრბნენ მუნ“. კახთა ლაშქრით უნ-
 და მოსულიყო გიორგი ბატონიშვილი, ხოლო ქართლის მხედ-
 რობით იულონ ბატონიშვილი. მოსალოდნელი იყო ჯარის გა-
 მოჩენა „როსიიდანაც“, მით უფრო, რომ ერეკლეს უკვე
 მკაცრი საყვედური ჰქონდა შეთვლილი გულოვიჩისადმი:
 ჩვენ რომ თქვენს დახმარებაში დაიმედებული და დარწმუნე-
 ბული არ ვყოფილიყავით, ალა-მაჰმად-ხანის ალაგმევასა და გა-
 ნადგურებას სხვა საშუალებითაც მოვახერხებდითო.

დაზავებაზე ლაპარაკიც მოისპო და ფიქრიც. ერეკლე
 გამარჯვების სრულის რწმენით ემზადებოდა რევანშისათვის.
 ალა-მაჰმად-ხანის ზურგშიც არ იყო მისთვის ყველაფერი რიგ-

ზე: ყარაბალი ისევ იბრძოდა. ხორასანშიც აჯანყება დაწყებულიყო. დიახ, სანამ ყველაფერი გვიან არ იყო, სანამ საჭურისის „გამარჯვებულის“ ტიტულიც ხელიდან არ გავარდნოდა, მას უნდა ვაესწრო საქართველოდან. და ვაასწრო კიდეც.

ნაზვიანები წყალობით

ერეკლე ტფილისში დაბრუნდა, კარავი დაიდგა და დანგრეულ-დაფერფლილი ქალაქის აღდგენას შეუდგა.

ამასობაში, როგორც იქნა, რუსეთის საიმპეროო კარმა ყურადღება მიაქცია საქართველოში დატრიალებულ უბედურებას. გენერალ გუდოვიჩს ებრძანა, დაუყოვნებლივ გაეგზავნა ჯარი ტფილისში. გუდოვიჩმა პოლკოვნიკ ს ი რ ო ხ ნ ე ვ ს 1500 მეომარი და 5 ზარბაზანი ჩააბარა და საქართველოს დედაქალაქში გაგზავნა.

რუსული ლეგიონი 1795 წლის დეკემბერში მოვიდა ტფილისს. ერეკლესთვის ეს დაგვიანებული მცირე წყალობაც დიდი იმედი იყო; საქართველოს მტრებს თვალნათლივ უნდა დაენახათ, რომ დიდი რუსეთი უკვე საქმით კისრულობდა სისხლდაღენილი ერთმორწმუნე მოკავშირის დაცვას.

ქართველმა მეფემ მოლაღატე ყმადნაფიცების დასჯით დაიწყო. 1796 წლის აღრიან გაზაფხულზე მან თავისი ძე ალექსანდრე და შვილიშვილი დავით გიორგის ძე სახელდახელოდ შეყრილი ლაშქრით განჯაში გაგზავნა ჯავათ-ხანის დასასჯელად. ქართველებმა განჯა აიღეს. ჯავათ-ხანმა შერიგება ითხოვა. ერეკლემ ყოველწლიურ ხარკად ჯავათს თხუთმეტი ათასი მანეთის გადახდა აკისრებინა, საქართველოდან წაყვანილი ათასამდე ტყვეც გამოაშვებინა და სამუდამო ერთგულებაზეც ფიცი დაადებინა.

განჯასთან მოპოვებულ წარმატებას ქართველთათვის ახალი სასიხარულო ამბავი დაერთო. ამ ამბავს საერთო კავკასიური, წინააზიური და, გნებავთ, მსოფლიო მნიშვნელობაც ჰქონდა. 1796 წლის გაზაფხულზე რუსეთმა სპარსეთს ომი გამოუცხადა. ეკატერინე დედოფალი ომის დაწყების მიზეზად ალა-მაჰმად-ხანისგან საქართველოს აოხრებას აცხადებდა. სინამდვილეში კი ომის მიზეზები კასპიისპირეთზე

გაბატონებას უკავშირდებოდა. ასე იყო თუ ისე, ირანისაგან შევიწროებული ამიერკავკასიის ხალხებისათვის სანატრული და საოცნებო დრო დადგა. რუსთა 40000-იანი არმია ეკატერინეს მორიგი ფავორიტის, გენერალ-პორუჩიკ ვალერიან ზუბოვის მთავარსარდლობით კასპიისპირეთში შემოვიდა. ერთკვირიანი ალყის შემდეგ, 10 მაისს, რუსთა ჯარმა აილოდებინა, 15 ივნისს უომრად შევიდნენ ყუბასა და ბაქოში.

კასპიის პირზე მომავალი რუსული მხედრობის თანადროულად, მეორე არმია, რიმსკი-კორსაკოვის სარდლობით, ტფილისიდან წამოსულ სიროხნევეთან ერთად განჯას მიადგა. ჯავათ-ხანმაც უომრად ჩააბარა ქალაქი.

შუა ნოემბერში ზუბოვის ჯარებმა მიაღწიეს მტკვრისა და არეზის შესაყარს. აქ უნდა დაარსებულიყო დიდი სამხედრო და სავაჭრო კოლონია, სახელად ეკატერინოსერდი, სადაც დასახლდებოდნენ ახალგაზრდა რუსი ჯარისკაცები, რომელთაც ცოლად უნდა შეერთოთ ქართველი და სომეხი ქალები.

წინა აზია შეარყია რუსთა მხედრობის კავკასიურმა ლაშქრობამ. მაგრამ ალა-მაჰმად-ხანი სასოწარკვეთას მაინც არ მისცემია. ჯერ მან თურქეთში აფრინა ელჩი და „საერთო მტრის“ წინააღმდეგ ერთიანი ძალებით გამოსვლა მოითხოვა. მაგრამ თურქეთის ხელისუფლებისგან უარი მიიღო. მას უკან ისევ ერეკლესთან შერიგება სცადა და წერილიც ასეთი მაამებლური გამოუგზავნა: „უზენაესად პატივცემულო, მაღალადგილიანო, უბედნიერესო, ქართველ მეფეთა შორის გამოჩენილო, ირანის ყველა სახელოვან ხანთა შორის უპატივცემულესო, სრულიად საქართველოს მეფევე ერეკლე!..“ და სხვა მრავალი ამდაგვარი, მაგრამ „უზენაესად პატივცემულმა“ ქართველმა მეფემ ქართველი ხალხის უბოროტესი მოსისხლე პასუხის ღირსადაც არ ჩააგდო.

ალა-მაჰმად-ხანის დღეები დათვლილი იყო. რიმსკი-კორსაკოვმა ერეკლე მეფეს საგანგებო თათბირზე პირადად გაუხშილა, რომ მომავალი წლის ადრიან გაზაფხულზე რუსთა მხედრობა შუაგულ ირანში შეიჭრებოდა. გენერალ ვალერიან ზუბოვს ირანში თან გაჰყვებოდა ქართველთა ჯარიც, დავით ბატონიშვილის სარდლობით...

და უეცრად, ისევ ყველასათვის მოულოდნელად, შეტრიალდა საისტორიო ბედისწერის უამსაბრუნავი. სწორედ 1796 წლის შუა ნოემბერს გარდაიცვალა რუსეთის დიდი დედოფალი ეკატერინე მეორე. ამის გამო ერეკლემ „დასდვა გლოვა ორმოცი დღით საუფლისწულოთა თვისთა და სამეფოსა თვისსა“. ხოლო, ეკატერინეს შვილმა და მემკვიდრემ, ახალმა იმპერატორმა პავლე პირველმა საგარეო პოლიტიკის სრული გეზი სრულადვე მოატრიალა, ვალერიან ზუბოვი მთავარსარდლობიდან გადააყენა და რუსთა არმიები ამიერკავკასიიდან გაიწვია. ერეკლეს ელჩი პეტერბურგს, გარსევან ჭავჭავაძე, უჭიათ და გულდრძო იმპერატორთან ვერაფერს გახდა. პავლემ მის თხოვნას ყურიც არ ათხოვა.

აღტაცებულმა ალა-მაჰმად-ხანმა საგანგებო ფირმანებით აზერბაიჯან-დაღესტნის ხანებს შეუთვალა — რუსები ზომ გავაქციე და, სანამ გვიან არ არის, ჩემი მბრძანებლობა აღიარეთო.

საჭურისმა ფირმანი ერეკლესაც გამოუგზავნა. იგი ქართველ მეფესაც არწმუნებდა, რუსები მე გავაქციე, რუსებმა ალებ-მიცემობის მეტი არაფერი იციან, საომარი საქმისა არაფერი გაეგებათ, შენ კი მთელს ირანში დიდი სახელი და პატივი გაქვს და მოდი, ისევ შევრიგდეთო და სხვა მისთანანი.

ალა-მაჰმად-ხანის ეს „დიპლომატიური ნაბიჯი“ იმით გათავდა, რომ მისი ელჩი ტფილისელებმა კინალამ დაკლეს. იქ მდგარმა რუსებმა განწირული დაიხსნეს და ერეკლეს მიჰგვარეს. ერეკლემ ალა-მაჰმადს შერიგებაზე ისევ მტკიცე უარი შეუთვალა.

1797 წლის გაზაფხულზე ალა-მაჰმად-ხანმა მუქარას საქმეც მოაყოლა და დიდის მხედრობით ჩრდილოეთისაკენ წამოვიდა. ჯერ ყარაბაღს შემოესია, სასტიკად დაარბია, შუშაში უომრად შევიდა და მოლალატე ხანების სასამართლო გამართა. ზოგი სიკვდილით დასაჯა. ზოგს ბორკილი გაუყარა და საპატიმროში ჩააგდო. ამის შემდეგ ისევ საქართველო ამოიღო მიზანში.

ქართველი მეფეც ელოდა სრულის მხნეობით. ტფილისში თავს იყრიდნენ ქართველნი, „დიდისა და საკვირველისა გულმოდგინებითა მრავლისა განმზადებულობითა სამხედროთა

საქურველთათა სუროდათ ბრძოლის ყოფაი ალა-მაჰმად-ხანის მიმართ“.

და სწორედ ამ დროს კვლავ დატრიალდა სრულიად მოულოდნელი ამბავი.

გამოლაშქრების წინ ლამეს, შუშაში, მძინარე ალა-მაჰმად-ხანი სარეცელზედვე დააკლეს. მკვლელთა შორის ერთი ქართველიც იყო — სადილა, იგივე ან დ რ ი ა, წარმომავლობით მცხეთელი.

ქართველები მათი მათხარი ჯალათის მოულოდნელ სიკვდილს უგემური სიხარულით შეხვდნენ: მათ ხომ „ძალიან სუროდათ ბრძოლის ყოფაი ალა-მაჰმად-ხანისა მიმართ“.

რა გაეწყობა, — ქართველებს კრწანისის სისხლი აუღებელი დარჩათ.

ირანში შაჰის ტახტზე დაჯდა ალა-მაჰმად-ხანის ძმისწული ბ ა ბ ა - ხ ა ნ ი, რომელმაც პავლე პირველთან მშვიდობიანი ურთიერთობა გააბა. ამ რუსულ-სპარსულ „წიაღსვლებში“ ქართველ მეფეს ერთადერთ ნუგეშად ისღა უნდა დარჩენოდა, რომ ბაბა-ხანის ელჩმა პავლე იმპერატორს სიტყვიერად აღუთქვა ამიერიდან ქართლ-კახეთს ირანელები აღარ შეაწუხებენო. ეს იყო და ეს.

დასასრული ერიკლეს წუთისოფლისა

დავბერდი, ბედს ვერ მოვესწარ,
დაემხო ჩემი სამშობლო,
გულს მიკლავს უიმედობა,
საფლავს ჩავდივარ სიმწარით.

გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი

მსცოვანი შეფე თელავის სასახლეში ატარებდა თავის მრავალნაყოფიერი და მრავალტანჯული წუთისოფლის უკანასკნელ დღეებს. აქედან ხელმძღვანელობდა იგი დანგრეული ტფილისის აღდგენას. აქედანვე იძლეოდა მკაცრ განკარგულებებს ქართული საზღვრებისა და მორყეული სამანების გამაგრებაზე, ხალხისა და ჯარის მზადყოფნაზე, საომარი საჭურველითა და საჭმელ-სასმელით მომარაგებაზე. თვითონაც

ისევ მზად იყო პირადად წასძღოლოდა ქართულ მხედრობას საქართველოს მტერთა შესამუსვრელად.

ხოლო, სიკვდილი მაინც მოვიდა უმამაცესი კაციშვილის შესამუსრავეად, კაციშვილისა, რომელთან ურიცხვ შეხვედრაში მას, სიკვდილს, აქამდე მუდამ მარცხიანი „ბალანსი“ ჰქონდა. და სიკვდილმა ჩაფრად წყალმანკი შეუგზავნა მეფეს სხეულში. ერთი წელიწადი იტანჯებოდა საშინელი ტანჯვით მოხუცი მეფე.

1798 წლის საახალწლო დღესასწაული აგონიაში გაატარა. გიორგი ბატონიშვილი ეწვია მომაკედავ მამას. მოიხედა ერეკლემ. გაიხარა. ფეხზედაც წამოდგა. უცებ მამა-შვილურ გულჩვილობას გამოეხსნა და წუთსვე ტახტის მემკვიდრე ტფილისსა და ყაზახ-ბორჩაღუში გაგზავნა „მანდაურ საქმეთა საგანგიოდ“.

ხოლო წყალმანკი, სიკვდილის ავი ჩაფარი, მაინც დაუნდობლად არღვევდა ერეკლე მეფის ნამსახურ სხეულს.

10 იანვარს შვილიშვილი — თეიმურაზ გიორგის ძე ბატონიშვილი — ეახლა მეფეს. ისევ მოიხედა გახარებულმა სხეულმა. შუადღისას აბანო მოინებია. თეიმურაზმა გაჰხადა და ჩაასვენა ავაზანში. ერეკლე ხელეზს დასცქეროდა სევდის ღიმილით. სილურჯე შეჰპარვოდა ვარდისფერ ფრჩხილებს...

გათენდა 11 იანვარი 1798 წლისა.

უკანასკნელი დღე უკანასკნელი დიდი ქართველი ხელმწიფისა.

შუადღისას ავადმყოფმა გრძობა დაჰკარგა. სამი საათის მოქცევით იწვა უძრავად და უსულთქმოდ. მზის ჩასვლისას კვლავ გამობრუნდა. დაღამდა. ფეხზე ადგომა მოისურვა ხელმწიფემ. წამოაყენეს, მხრებში შეუდგნენ და გარეთ გაიყვანეს.

მღუმარედ გასცქეროდა ერეკლე მეფე წყვდიადში ჩაწოლილ ქვეყანას. მთელი მისი წუთისოფელი წყვდიადს ებრძოდა და მაინც წყვდიადის უამს ეთხოვებოდა მის სალოცავ სამშობლოს.

ისევ შინ შეიყვანეს და დააწვინეს... და დაიძინა.

მაშ, იღვა 1798 წლის 11 იანვრის ღამე, როცა ერეკლე

მეორე, პატარა კახად წოდებული დიდი ხელმწიფე, მიცივალა თელავის სასახლის იმავე პალატსა და სარეცელზე, სადაც მან დაიბადა 1720 წლის 7 ნოემბერს.

აუარებელი ხალხი მიაწყდა თელავის სასახლეს. ყველას უნდოდა მეფის ხილვა, მისი დატირება, მასთან გამოთხოვება.

ოცი ათასი ქართველი ვაჟკაცი, საომრად ჩასილადებული, სპატიო ჯარ-კრებულად უდგა ხელმწიფეს.

(და სად იყო ეს 20000 კრწანისის საბედისწერო ბრძოლის ჟამს?!).

ეზოში ერეკლეს საომარი ბედაური იდგა, სამგლოვიაროდ მორთული, უკუღმა შედგმულ უნაგირზე თოფი და უქარქაშო ხმალი ესვენა, ზედწარწერით: „მე ვარ ავი მუსაიფი კახთ ბატონის ირაკლისა“.

გლოვობდა საქართველო.

მაგრამ მიცივალეზული ხელმწიფის სასახლეში ისევ იღრინებოდა შინაგანად ეს ძველი კითხვა: ვინ იქნება ერეკლეს შემდგომ მპყრობელი და მეუფე ამა ქვეყნისა? აი, ეს მგლოვიარე დედოფალი და უფლისწულები ერთის წუთითაც არ ივიწყებენ სწორედ ამ ძველთაძველ, პატივმოყვარული ჟანგით შექმულ კითხვას: რა ვიქნები მე და რა მერგება შემდგომად გარდაცვლილი მეფის მიწად მიბარებისა?!

როცა თელავში გიორგი ბატონიშვილი უკვე ქართლ-კახეთის მეფედ წოდებული შემოვიდა, დარეჯანმა წინააღმდეგობა სცადა და აშკარად გამოაცხადა: მე რუსთა დიდი დედოფლის, ეკატერინე მეორესავით მინდა ვიდედოფლოო! მერე, ვითომ „დათმო“ და ეს მოითხოვა: გიორგის შემდგომ ეკლესიაში, გიორგის ცოლი კი არა, მე მომიხსენიონო. მაგრამ ამაზედაც ცივი უარი მიიღო და ისლა დარჩენოდა, ისევ დროისათვის დაეცადა. ამიერიდან „დედოფალი დარეჯანი და შვილნი მისნი, არამოსურნენი მეფისა გიორგისა, მეცადინეობდნენ იღუმალ, რათა სიტყვითა და საქმითა აღაფუონ შფოთი, ურჩება და უწესობა...“

ასეთი „დიდი საზრუნავი“ გასჩენოდა ერეკლეს სამეფო სასახლეს, როცა მისი ცხედარი ჯერ კიდევ სავსებით არ გაცივებულიყო. ერეკლეს გულწრფელად მისი მადლიერი ხალხი გლოვობდა. და ქართველი ხალხის ჭეშმარიტ შვილთა გლო-

ვის დიდ სიმბოლოებად ქცეულა ეს ორი მაგალითი, ორი დატირება ერეკლე მეფისა: ერთი — ეს იყო უბრალო „მეფის ბიოთა ერისაგანი“, ვინმე ქიზიყელი გლეხის დედაკაცი. ვის არ დაუტირებია და მოთქმით არ შეუმკია იმ საყოველთაო გლოვის დღეებში მეფე ერეკლე, მაგრამ ამ „უაზნო“ ქალის დატირებას ყველა დაუჩრდილავს და განუკვიფრებია. „ყოველთა მიეპყრათ ყური მისდა მიერ და განუკვირდებოდათ, თუ ვითარ სოფლელმა დედაკაცმა დაიტირა გვარი დიდებულისა მეფისა“.

მეორე დამტირებელი კი იყო „დიდთა ქართველთაგან“ — მეფის საყვარელი „მსაჯული“ და „ვიცე კონცლერი“ სოლომონ ლიონიძე. მისი სიტყვის შინაარსი ასეთი იყო: დღეს ქვეყანა ჩვენი მწუხარების ტახტზე ზის და ფასდაუდებელ მსხვერპლსა სწირავს; დღეს ზეცა მეშურნედ დასცემია დედამიწას და წაურთმევეია მისთვის სიმდიდრე, სიბრძნე, მხედართმთავრობა, გვირგვინოსნობა; მოკვდა ერეკლე, ჰერკულესი, უძლეველი და მძლეთამძლეველი მეფეთა შორის; ...აქამდე მიწიერ ქვეყნებზე მოლაშქრე მეფე ერეკლე ახლა ციურ მნათობთა წინააღმდეგ სალაშქროდ მიეშურება; მეფე, რომელმაც აღიდა სახლი, გვარი და სიმხნე ქართლოსიანებისა და ამჟამად აღვიდა ანგელოსთა და ღვთისა თანა... მან ხომ წერთვისის და ასპინძის სისხლში ნაწრთობი ხმალით ხვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფესთან მიაწერინა: მეფე ერეკლე სართის ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალეო. ამაზე ქარიმხან იტყოდა: „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდება, რომ ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო!“ და მაშინვე სახელმწიფო ხმალი მოუძღვნა.. მან ხომ საქართველო ნადირ შაჰისგან გამოიხსნა. ხოლო აზატ-ხანი ათასი ერთით გააქცია. პრუსიის მეფემ, ფრიდრიხ მეორემ კი ასე დაწერა: „ვერობაში მე ვარო და აზიაში ერეკლე, ქართველ-გეორგიანთ მეფე“... იგი, თავისი ძლიერი თვალებით, ზევით აიხედავდა და ცას აჰკეცავდა, ძირს დაიხედავდა და დედამიწას გულს გაუხსნიდა; სფერა ქვეყნისა თვალში მოექცია და დედამიწას ორ ფურცლად კითხულობდა... ანგელოზთა სამწიგნობრო სახელი „მეფე ერეკლე“ ცის კალთებზე იწერებოდა და ქვეყნის მპყრობელებს ძილს უკარგავდა... ცა და ქვეყანა ერეკლეს

მასსოვარი არიან; მზე და მთოვარე, იმის ბედნიერ ლაშქრობებში ხანდაზმულნი არიან; დღისით მზე ჰყავდა მქუინარე სარდლად და ღამით მთოვარე; ორივე ერეკლეს გამარჯვებულ დროშას წინ მიუძღოდა; მტერთა სისხლით შეღებილი მთა და ბარი ერეკლეს სახელს მოუთხრობენ... „მაგრამ, ხელმწიფევე! რად გვიხაროდა შენი ხელმწიფედ ცხებულობა, თუკი სამკედროსა ზეთსა იცხებდი? რად გინდოდა სახელმწიფო პორფირი, თუკი დასამიწებელს სუდარას გარეს მოიხვევდი? რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა, თუკი სკიპტრის მპყრობელთა ხელთა გულზედ დაიკრეფდი? რად გინდოდა ქვეყნის მაჩრდილობელი დროშა, თუკი მტერზედ გადახურვილსა შენის შიშისა ფარდასა ახდიდი? რად გინდოდა სახელმწიფო ტახტი, თუკი დასამიწებელს საფლავს იშენებდი?... დავაკლდით ერნი ქრისტიანენი მეფესა, პატრონსა და საზოგადო მამასა. დავსტირით ძლიერსა და მხნესა მამაკაცსა. აღარა გვყავს მეფე ერეკლე: თავი — გამგებელი ერისა, ხელი — მზრდელი ობოლთა, მკლავნი — მომგერიებელი მტერთა, და მისი გვამი შრომისმოყვარე საფლავში ირღვევა. შენ გვედრებით, იესოს სისხლით ცხებულსა, ირაკლის კაცთმოყვარე სულსა ნუ შეაწუხებ, და მისგან დაობლებულსა საქართველოს მოჰხედე!.. სად არის, ხელმწიფევე, შენი ხელმწიფური განგება?! რად შემოიხსენ ხმალი, რომლის გამარჯვებანი რიცხვით ხსოვნას ასცილდა? რად შემოსწყერ სახელოვანსა დროშას, რომლისაც ჰაერში მომცურავი კალთები ქვეყანას აჩრდილებდა, და მესისხლოდ განჭიმულის ზორტებით ცის კალთებს ეჩხუბებოდა და ღერკულესის მეფის უძლეველობის სტამბა ზეცას იბეჭდებოდა?... ხელმწიფევე მფლობელო, საზოგადოვ მამავ, მეფევე ირაკლი! ვის მივცე შენის უმაღლესის თავისა და უძლეველის ტანისა უზომო ტრფიალება? ვის დროშას ვემსახურო? ვინ შევიყვარო? ვისთვის მოვკვდე? ვისთვის ვიცოცხლო შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად განმწარებულმან?!“

...სრულიად საქართველოს უმძიმესი და უმწარესი კაეშანი ესვენა დიდი მამულიშვილის ამ უკანასკნელ დატირებაში. მართლაც და, ერეკლეს შემდგომ, მის სისხლიერ, ზრავალნაყოფიან ნაშიერში, ვინდა დარჩენილიყო ისეთი

ღირსებისა, ვინც სოლომონ ლიონიძის სამსახურს, სიყვარულს
და თავგანწირვას დაიმსახურებდა?

არავენ!

და ამიტომაც ითქმოდა იმ გლოვის ჟამს ასე სასტი-
კად: სოლომონ ლიონიძემ ერეკლე მეფე რომ დაიტირა,
საქართველოც მასთან ერთად დაიტირაო...

...ორმოცი დღე-ღამე იგლოვა საქართველომ. ორმოცის
თავზე საქართველოს უკანასკნელი დიდი ხელმწიფის ცხე-
ლარი თელავიდან მცხეთაში წაასვენეს.

საომრად დასილალებული 20000 მხედარი მიაცილებდა
(და, სად იყო მის ნახევარი მაინც კრწანისის საბედისწერო
ბრძოლის ჟამს?!).

სვეტიცხოველში, ქართველთა ზენაარ სალოცავში, დიდი
ვახტანგ გორგასალის ახლოს დაკრძალეს.

იწვა იგი — სწორუბოვარი მხედარი და მხედარმძღვანი,
ასზე მეტი ბრძოლის ძღვევამოსილად აღმსრულებელი („რომ-
ლის გამარჯვებანი რიცხვით ხსოვნას ასცილდა“).

იწვა მეფე, რომელმაც აკენიდან საფლავამდე უზადო, შე-
ურცხვენელი წუთისოფლით ატარა და ასახელა ქართველი
ხალხის სალოცავი სახელნი — ვახტანგ გორგასლისა, დავით
აღმაშენებლისა, გიორგი ჭყონდიდელისა, თამარ შვიდმნა-
თობიერისა, გიორგი ბრწყინვალისა, სვიმონ დიდისა, ქეთე-
ვან წამებულისა.

გამეფდა 24 წლისა, იმეფა 54 წელიწადი, აღესრულა შო-
ბითგან 78 წლისა.

...ქვეყანა ჰგავდა ყრმადაკარგულ, სუდარით მოსილ ცა-
რიელ აკვანს.

საქართველო ახალ ცხოვრებას უნდა შესდგომოდა —
უ-ი რ ა კ ლ ი -ოდ, უ-ს ო ლ ო მ ო ნ-ოდ...

კულტურის კატალოგი

მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოში ყურადღება ექ-
ცეოდა სასკოლო სწავლასა და აღზრდას. სახელმწიფო სკო-
ლები დაარსდა ტფილისსა (1755 წ.) და თელავში (1782 წ.),
ორივე ფილოსოფიის სემინარია. აქ სწავლობდნენ საღვთის-

მეტყველო საგნებს, ფილოსოფიას, გრამატიკას, ლოგიკას, რიტორიკას, ფიზიკას და მეცნიერების სხვა დარგებს, კერძო სკოლებიც. სწავლობდნენ ისტორიას, ფილოსოფიას, მშობლიურ ენას, სპარსულ, თურქულ, არაბულ, სომხურ და რუსულ ენებს.

განსაკუთრებით განვითარდა საისტორიო მეცნიერება. ვახტანგ მეექვსის ინიციატივით, როგორც ზემოთ ითქვა, შეიქმნა „სწავლულ კაცთა კომისია“, რომელმაც მოახდინა ძველი „ქართლის ცხოვრების“ რედაქტირება და ახალი (მეთოთხმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეთა) საქართველოს ისტორიის შედგენა. ამავე დროს განეკუთვნება ვახუშტი ბაგრატიონის შესანიშნავი საისტორიო-გეოგრაფიული თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. იმავე მეთვრამეტე საუკუნეში წერდნენ თავიანთ საისტორიო თხზულებებს სეხნია ჩხეიძე, ომან ხერხეულიძე, პაპუნა ორბელიანი.

მეთვრამეტე საუკუნეს ამშვენებს დიდებული ქართველი მწერალი, მეცნიერი, ლექსიკოგრაფი და დიპლომატი სულხან-საბა ორბელიანი. გამორჩევით უნდა აღინიშნოს მისი ფილოსოფიურ-პედაგოგიური ხასიათის რომანი „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“, და ლექსიკოლოგიური შრომა — „ქართული ლექსიკონი“.

იწერებოდა და ითარგმნებოდა შრომები მათემატიკაში, ფიზიკაში, ასტრონომიასა და გეოგრაფიაში. ანტონ კათალიკოსმა თარგმნა ვოლფის ფიზიკა, არისტოტელეს და პროკლეს ფილოსოფიური თხზულებანი და დაწერა ორიგინალური თხზულება „წყობილსიტყვაობა“.

სულხან-საბა ორბელიანის მხატვრული ნააზრვეის გვერდით, ქართული პოეზიის მაღალი ქმნილებებით წარმოსდგნენ მეფე ვახტანგ მეექვსე და მეფე თეიმურაზ მეორე. ვახტანგმა და სულხან-საბამ ერთად თარგმნეს მსოფლიო რეზონანსის ნაწარმოები — „ქილილა და დამანა“.

მეთვრამეტე საუკუნემ შესძინა ქართულ ლიტერატურას დიდი პოეტი და ვით გურამიშვილი, რომლის პოეტური მემკვიდრეობა თავმოყრილია მრავალმნიშვნელოვან კრებულში — „დავითიანში“. ამავე საუკუნეში თხზავდა მშვე-

ნიერ ლირიკულ ლექსებსა და ისტორიულ პოემებს ბესიკი (ბესარიონ გაბაშვილი).

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში დაარსდა თეატრი. პირველ დრამატურგებად მოგვევლინენ დავით ჩოლოქაშვილი და გიორგი ავალიშვილი.

უკვე გვექონდა საუბარი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისის ისეთ დიდ კულტურულ მონაპოვარზე, როგორც არის ქართული სტამბა, დაარსებული და გამართული ვახტანგ მეექვსის მიერ.

ზეოზა გიორგი მეთვრამეტისა

ერეკლე მეფეს დღე-ღამეში მხოლოდ ოთხი საათი ეძინა. გიორგი მეფეს დღე-ღამეში მხოლოდ ოთხი საათი ეღვიძა. ერეკლე მეფის ტანის სიმსუბუქე არწივს შეშურდებოდა. გიორგი მეფის ტანის სიმძიმე სპილოს შეშურდებოდა. ერეკლე მეფე, ბრძოლად მიმავალი, ერთ ლუკმა პურს და ერთ ჭიქა ღვინოს იკმარებდა.

გიორგი მეფე, წოლად მიმავალი, ერთ მოხარშულ ზაქს და ერთ ჩაფ ხოდაშურს ძლივს იკმარებდა.

ასეთი იყო ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე გიორგი მეთვრამეტე. როცა იგი ჭამასა და ძილს მორჩებოდა, ერთთავად სულ ლოცულობდა. საწოლი ოთახი ხატებით ჰქონდა გავსებული. ჩამოუვლიდა და ყველას ჩაჰკოცნიდა, ხოლო, რომელსაც ვერ მიწვდებოდა, ჯოხს მიაწვდენდა და მისი მეშვეობით „ჰკოცნიდა“ ყველას. წირვა-ლოცვის, ზარების რეკვის თავდავიწყებით მოტრფე იყო რუსთ ხელმწიფის, გონებასუსტი თევდორესავით. ყოველი მოულოდნელობისადმი, ყოველი სიახლისადმი, სალხინო თუ საჭირო ინციდენტისადმი იყო გულგრილი, აუღელვებელი და აუშფოთებელი.

უკვე ცხენზე ველარ ჯდებოდა „ზაქიჭამია“. მძიმე სხეული უძრაობით დაუსწეულდა. წყალმანკი გაუჩნდა (მხოლოდ ამით „მიბაძა“ მამას). ალბათ, დიდხანს აღარ იცოცხლებსო და ტახტის ახლოს მორიალე ყველა პრეტენდენტი „სატახ-

ტო ნახტომისთვის“ ემზადებოდა — ცალკე მეფის ძმები და ცალკე მეფის ძენი, ერთმანეთის მოძულენი და მოქიშვენი. მუდამ დინჯი და აუჩქარებელი გიორგი მხოლოდ მაშინ აჩქარებულა, როცა ხელი იმ კანონზე მოუწერია, რომლის ძალითაც მეფობა მის ძმებზე უფროს-უმცროსობით უნდა ჩამორიგებულიყო. ეს „აჩქარება“ აწუხებდა ყველაზე მეტად მეფე გიორგის და გამუდმებით ცდილობდა როგორმე შეეცდომა გამოესწორებინა და ტახტის მემკვიდრეობა ისევ თავის შვილებისთვის „გადმოემტკიცებინა.“ გიორგის ძმებმა ეს იგრძნეს და თავიანთ საუფლისწულოებში მეფისადმი მტრობა გაააქტიურეს. მაშინ გიორგიმ ძმების ასალაგმავად და პირადი უშიშროების დასაცავად დაიჭირაჲა ლეკთა ჯარი — 1200 კაცი. ამან კიდევ მეტად გაართულა მდგომარეობა. ჯარის შენახვაც ძნელი იყო (ყოველ ლეკს თვეში ჯამაგირად 30 მანეთს აძლევდა) და ლეკების საშუალებით მშვიდობიანობის ჩამოგდებაც წარმოუდგენელი! მეფესა და მის ძმებს შორის მტრობა უფრო გამძაფრდა. რუსეთიდანაც მეფობის დამტკიცება გიორგის ჯერ ისევ არ მოსვლოდა. სამაგიეროდ ირანის შაჰისგან ბაბა-ხანისგან მოუვიდა სიგელი. ისევ ჩემკენ შემობრუნდიო, წყალობად ერევანს, განჯას, შაქსა და შირვანს მოგართმევო — ითვლევინებოდა ბაბა-ხანი. გიორგის შაჰის შემოთავაზება თითქოს ჭკუაში დაუჯდა, საპასუხოდ ელჩიც გაგზავნა, მაგრამ ირანში ისევ შინარეულობა ატყდა და იქ საქართველოსთვის ველარავინ მოიცალა. მაშინ გიორგიმ ოსმალეთთან სცადა კავშირის გაბმა. ყოველივე ეს მეფემ რუსეთის მთავრობასაც შეატყობინა და ამ შემთხვევაში მან გვარიანი სიმტკიცე გამოიჩინა. უკეთუ რუსეთი ახალ მეფეს სასწრაფოდ არ სცნობს და სათანადო დახმარებასაც არ გამოიღებს, გიორგი ერეკლეს დროინდელ „ტრაქტატს“ გააუქმებს, რუსეთიდან თავის ელჩს გამოიწვევს და დახმარებასაც სხვაგან მოიძიებს — ეს შეუთვალა გიორგიმ პეტერბურგში თავის ელჩს გარსევან ჭავჭავაძეს რუსეთის მთავრობისთვის გადასაცემად.

გიორგის ასეთმა მოულოდნელმა კატეგორიულობამ შედეგი გამოიღო. რუსეთის იმპერატორმა პავლე პირველმა სასწრაფოდ წყალობის სიგელი გამოუგზავნა ქართველ მეფეს.

გიორგიმ მაშინვე ტახტზე დამტკიცების ინსიგნიები, ტახტის მემკვიდრედ მისი ძის დავითის დამტკიცება და საქართველოში 3000 რუსი ჯარისკაცის გამოგზავნა მოითხოვა. პავლე პირველმა ქართველი მეფის ყველა ამ თხოვნასაც 1799 წლის 18 აპრილს წერილობითი ხელრთვით დასტური მისცა.

დავით ბატონიშვილის ტახტის მემკვიდრედ დამტკიცებამ საბოლოოდ გადაამტერა ძმები გიორგი მეფეს. ისინი თავიანთ საუფლისწულოებში ჩაესაგრნენ, ვითარცა „ცალკე მეფენი“ და უფროსი ძმის მეფობას სრულებით აღარ სცნობდნენ. იულონი, გიორგის შემდგომ ძმათა შორის ყველაზე უფროსი, ნამდვილ მეფედ თავის თავს თვლიდა და ქსნის ხეობაში იკრებდა მომხრეებს. არაგვზე ვახტანგი მაგრობდა, ძმაპრეტენდენტთა შორის ყველაზე ენერგიული ბატონიშვილი, რომლის გამეფებას ყველაზე მეტად მხარს უჭერდა დედამისი დარეჯან დედოფალი. მარტყოფს ისევ მირიანი იყო, სურამს — ფარნაოზი. ალექსანდრე საუფლისწულოდ ყაზახს ითხოვდა, მაგრამ გიორგიმ არ მისცა, რადგან ყაზახი სამეფო-სახასოდ ითვლებოდა. მაშინ ალექსანდრემ დაჰკრა ფეხი და 65 კაცის თანხლებით სპარსეთს გაიქცა და ბაბა-ხანის ძეს აბას-მირზას მიეკედლა. ბაბა-ხანი და აბას-მირზა საქართველოში სალაშქროდ ემზადებოდნენ და მათთვის ალექსანდრე ბატონიშვილის მისვლა ფრიად ხელსაყრელი რამ უნდა ყოფილიყო...

1799 წლის ნოემბერში საქართველოში შემოვიდა გიორგი მეფის ნანატრი და ნაოცნებარი რუსული ჯარი, 46-ე ეგერთა პოლკი, რომელსაც მოუძღოდა გენერალი ლაზარევი. ამათ მოჰყვებოდა იმპერატორისგან საქართველოს სამეფო კარზე საგანგებოდ დანიშნული მინისტრი-რეზიდენტი კოვალენსკი, რომელსაც თან მოჰქონდა გიორგის შესამკობელი სამეფო ინსიგნიები: გვირგვინი, წამოსასხამი, დროშა, ხმალი და სკიპტრა.

„10000-ზე მეტი ადამიანი მიისწრაფოდა ქალაქს გარეთ, რათა ენახა შემოსვლა რუსთა რაზმებისა. ტფილისის თითქმის ყველა სახლის სახურავი სავსე იყო ქალებით, რომელთაც ერთი ფერის თეთრი ტანსაცმელი ემოსათ. კრიალა და გაბრწყინებული ცის ქვეშ ქალაქში განფენილი ეს ბანაკი ჰგავ-

და პოეტურ სანახაობას. ზარბაზნების სროლა და ზარების რეკვა ყველა ეკლესიაში ქართველ ხალხს ატყობინებდა დაწყებული ზეიმის შესახებ. ხალხის მოძრაობა, მისი აღტაცებული შეძახილები ავსებდნენ ძმური მიღების ამალეღვებელ სურათს და ამჟღავნებდნენ რუსეთისადმი გულწრფელ ერთგულებას“ (წერდა კოვალენსკი).

„მეფის კარიდამ დაწყებული უკანასკნელ ქობამდე სინარულმა გაშალა თავისი სანატრელი ფრთა, სინარულმა ხსნიხამ და ნუგეშისამ. დიდი ხანია საქართველოს ამისთანა ბრწყინვალე დღე აღარ ენახა“ (დაწერს ილია ჭავჭავაძე).

ირანი შეარყია რუსთა შემოსვლამ საქართველოში. ბაბახანმა რუსეთის მთავრობას საქართველოს დაცლა მოსთხოვა, თან ჯარებს აგროვებდა და ომით იმუქრებოდა. ამის პასუხად, 1800 წელს პავლე იმპერატორმა საქართველოში კიდევ ერთი ლეგიონი გამოგზავნა, გენერალ გულბაგოვის სარდლობით. რუსეთის ასეთ რადიკალურ ნაბიჯს ირანმა „რადიკალობით“ ვეღარ უპასუხა.

და მაშინ, გიორგი მეფის შინაურმა და გარეულმა მტრებმა ისევ ლეკების საშუალებით სცადეს ხელის შემობრუნება.

ნ ი ა ხ უ რ ა

საქართველოს ტახტის მაძიებელი ალექსანდრე ბატონიშვილი ირანიდან დაღესტანს გადასულიყო ომარ-ხან ავარიელთან.

ომარ-ხანი ერთადერთი იყო, რომლის სისხლის ჯავრი სამარეში წაჰყოლოდა ერეკლე მეფეს. ხოლო ახლა, სწორედ ერეკლეს სისხლი და ხორცი, ძე მისი, ხელახლა უხელებდა საქართველოზე დაგერშილ სისხლს დაღესტნის ბელადს.

უიმისოდაც გადაწყვეტილი ჰქონია ომარ-ხანს საქართველოს ხელახალი დალაშქვრა.

და დაიწყო კიდევ. 1800 წლის ოქტომბერს მთელი დაღესტანი დაძრეს და დააცურეს ომარ-ხანმა და ალექსანდრე ბატონიშვილმა.

18000 ლეკი მოთქარუნობდა. ყველაზე წინ ალექსანდრე ბატონიშვილი მოაგვლებდა ცხენს 2000 ნარჩევი ლეკით.

რუსულ-ქართული მხედრობაც სასწრაფოდ გავიდა ტფილისიდან.

ეგერთა და მუშკეტერთა პოლკები, სულ 2000 რუსი ჯარისკაცი. სარდლები — გენერალი ლაზარევი და გენერალი გულიაკოვი.

ქართველნი — 1500 ქართლელი და 1000 კახელი. სარდლები — მეფე გიორგის ძენი იოანე და ბაგრატ ბატონიშვილნი.

საომრად შეიყარნენ ნიახურას ციხესთან, მდინარე იორსა და სოფელ კაკაბეთს შორის, 1800 წლის 7 ნოემბერს.

მარცხენა კერძით მუშკეტერთა პოლკი დადგა, მარჯვენა კერძით — ეგერთა პოლკი. შუაზე ქართველები ჩადგნენ.

ლაზარევმა ბრძოლის ხელმძღვანელობა გულიაკოვს მიანდო. ქართველმა სარდლებმა, იოანე და ბაგრატ ბატონიშვილებმა, რუსი გენერლის მთავარსარდლობა სცნეს, ოღონდ „ვიეთნიმე მოულოდნელის“ შემთხვევაში საკუთარი მოქმედების უფლება მოითხოვეს. შეთანხმდნენ. ბრძოლა დაიწყო. ლეკებმა დაიწყეს.

ალექსანდრე ბატონიშვილი გამოუშვა ომარ-ხანმა მეწინავე მოიერიშედ. რუსთა მარჯვენა კერძს, ეგერთა ლეგიონს შემოუტია ალექსანდრემ. კარტეჩი შეაგება გულიაკოვმა. ჩაიკეცნენ მეწინავე ლეკნი. ტყვიები შემოიხარჯეს ალექსანდრეს მომდევნო მწკრივებმა, ხმლები იშიშვლეს და წამოვიდნენ გამგელებულნი. ჩაიკირნენ რუსნი მიჯრილი წყობით, ხიშტის ჯაგრით ჩაჯაგრულნი. იოანე ბატონიშვილმა ჩაუქრა გზა ბიძას, კახელთა ათასეულით. უკუიქცა ალექსანდრე. მაშინ სრულის ძალებით დაიძრა ომარ-ხანი. მარცხენა კერძს თვითონ მოუძღოდა ლეკთა ბელადი ეგერთა ასაჩეხავად, მარჯვენას ჰაჯი ახმეტ-ხანი მოაქანებდა მუშკეტერთა ასაკაფავად. ბაგრატ ბატონიშვილი გაიქრა და დაეძგერა ხმალდახმალ ჰაჯი ახმეტს, ელვის უსწრაფეს თავი წააგდებინა. მუშკეტერმა ნოვიცკიმ ტყვია ატაკა ომარ-ხანის მედროშეს და დაითრია „ლეკთა სახელმწიფო დროშა“. ცეცხლიო! — იბღავლა გულიაკოვმა და ცივ-გომბორი შეაზანზარა თოფთა და ზამბულაკთა გრილმა. ცხენი გააბრუნა და გაქუსლა ბრძოლის ველიდან ომარ-ხანმა. ლეკებიც გაჰყვნენ გაქცეულ ბელადს.

ზურ-
სვეტი

გააფურთხა და გაჭენდა ალექსანდრე ბატონიშვილიც. გიდან ტყვია დაეწია, ბეჭი ჩაუჭრა, შექანდა, მაგრამ გაიმართა და გაფრინდა გახელებული, ჯავრის კვამლით გულ-გატენილი. მტრის გაქცევა გამარჯვებად იკმარეს გულიაკოვმა და ლაზარევმა. მაგრამ არ დადგნენ ქართველები, ვერც რუსებმა შეიმაგრეს და გამოედევნენ გაქცეულებს იოანე და ბაგრატ ბატონიშვილნი. მიმწუხრამდე სდიეს და სჩეხეს მოსისხლენი ქართველებმა გაალმასებით. ღამემ და ივრის პირებზე სქლად ჩაკორომებულმა ლერწმიანებმა შეიფარეს სიკვდილს გადაარჩენილი, გაქცეული და გაფანტული ლეკები.

სამი ათასამდე ლეკი დარეცილიყო ნიახურას ველზე. ორი ათასამდე გზაზე აეკაფათ ქართველებს. მეორე დღეს კაკაბელნი და მანაველნი იჭერდნენ ივრის ტალებში, ლერწმიან ჟალტამებში ჩარჩენილ და ჩაჩუმქრულ ლეკებს.

ამ მარცხის შემდგომ აღარ გაუხარია ომარ-ხანს. სამუდამოდ შერცხვენილმა და დაკნინებულმა ლოთობას მისცა თავი, ლოთობაშივე ჩაიძირა და ჩაჰყვა სიკვდილს. ხოლო, ალექსანდრე ბატონიშვილი ჯერ იბრეიმ-ხან ყარაბაღელთან მივიდა შუშაში, იქ დიდხანს აღარ დარჩენილა, წამოვიდა და დავით-გარეჯას მოვიდა. ერთი წელიწადი შეინახა თავი აქაურ ბერთა და მღვდელთა შორის. ჭრილობა მოირჩინა და ისევ წავიდა საქართველოსთვის „დამოუკიდებლობისა“ და თავისთვის ტახტის „საძებრად“...

...ლეკებზე გამარჯვება ქართველებისთვის რა დიდი ბედენა იყო. ეს ან ვის გააკვირვებდა, ან ვისთვის რა ხაზინას აბრუნებდა. მაგრამ ნიახურას ნიშანსვეტი სულ სხვა რამ იყო: ქართველებისა და რუსების თანაბრძოლა, თანადგომა და თანალმობა. ნიახურას ბრძოლამ სწორედ ეს ჭეშმარიტება დაადასტურა კიდევ ერთხელ, ძირმტკიცედ და დაბეჯითებით: რუსისა და ქართველის ერთიანობა ბრძოლის ველზე უტყუარი გამარჯვების საწინდარი და საფუძველი იყო. საოცრად „ეთანასულიერებოდნენ“ ერთმანეთს ბრძოლის ველზე რუსი და ქართველი. სომეხთან ისტორიული თანაბრძოლისა და თანადგომის შემდგომ, ქართველს არავისთან ისე წარმატებით არ „გამოსდიოდა“ საერთო მტერთან ბრძოლა, რო-

გორც რუსთან. ძალიან „ემამაცურებოდათ“ გული და მკლავი ერთად ბრძოლის უამს რუსსა და ქართველს. ძალიან „ემამაცურებოდნენ“ ერთმანეთს ქართული „უქარქაშო ხმალი“ და რუსული „ყოჩაღი ხიშტი“...

„შეერთება“ ამერიტიისა

მაგრამ, მაინცადამაინც, ერთ რომელიმე ნიახურას ბრძოლას არ შეეძლო რაიმე სანიშანსვეტო, შემობრუნებითი როლი ეთამაშა უმძიმესად დაჩიხული მდგომარეობიდან ქართლ-კახეთის გამოსაყვანად.

ქვეყანას თავი ვერ დაეხსნა შინაპოლიტიკური არევიდარევისაგან, სიძულვილის, უნდობლობისა და მტრობის ატმოსფეროსგან, ნივთიერი სიღატაკისა და სულიერი დაცემულობისაგან.

მართო ძმებთან მტრობა კი არა, გიორგი მეფეს ღვიძლ ძესთან, ტახტის მემკვიდრე დავით ბატონიშვილთანაც არ ჰქონია თანხმობა და ერთსულოვნება. დავითი მეცნიერულად, რაციონალისტურად მოაზროვნე ახალგაზრდა კაცი იყო და, როცა მან მაცხოვრის ხატის ადგილზე ვოლტერის სურათი გამოაფინა, ღვთისმოსავემა მეფემ ღვთისმგმობელი უცხოელის სურათი აიღო და ცეცხლში ჩააგდო...

ქვეყანა იყო ამოწყვეტილი, ქართველობა — უაღრესად გაჩანაგებული. სულ ქართლ-კახეთში იყო 2006 სოფელი (1682 — ქართლში, 324 — კახეთში). სულ ქართლ-კახეთში დაითვლებოდა 40000 ოჯახი და თითო ოჯახზე ოთხი სულის ანგარიშით — 160 000 სული.

დასავლეთ საქართველოში მაშინ მოსახლეობა უფრო მრავალრიცხოვანი იყო, მაგრამ თუ მაშინდელ ამერ-იმერ ქართველობას შევადრებთ, საქართველოში 600—700 ათასი ქართველი ძლივს მოიყრიდა თავს!..

მუდმივი შიში იდგა ამოწყვეტილ საქართველოში გარე-შე მტრების კვლავ მუდმივი შემოსევებისა — სპარსისა, თურქისა, ლეკისა. მეფე კი ისევ მოშლილად იჯდა ქართლ-კახე-

თის მორყეულ ტახტზე და ფიქრადაც არ ეფიქრებოდა, რა ელირებოდა ქართული სისხლი აზია-ევროპის სასიხლოდ „მი-მო-ქცევის“ ბაზარზე.

და ისევ მხოლოდ რუსეთის იმედად იყო საქართველო. ქართველთა მეფეს ბაბა-ხანისგან ელჩი ისევ მოსვლოდა, ირანის წინაშე ქვეშევრდომობას და საამისოდ საგარანტიო მძევალს მოითხოვდა შაჰი. გიორგიმ კი ამის პასუხად ირანელ დესპანს კედელზე დაკიდებულ პავლე პირველის სურათზე მიუთითა და მშვიდად უთხრა: მარტო მას, ერთადერთს ვცნობ ჩემს ხელმწიფედ, მფარველად და სხვას არავის ამ ქვეყანაზე.

რუსეთის მთავრობასაც გაცხოველებოდა იმეამდ პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური ინტერესნი საქართველოს მიმართ. 1800 წელს საქართველოში საგანგებო მისიით მყოფმა მუსინ-პუშკინმა შეისწავლა ამ ქვეყნის წიაღისეული სიმდიდრენი და მოახსენა მისი ეკონომიკური სარფიანობა პეტერბურგის კარს. იქვე ნაგულისხმევი იყო ქართლ-კახეთის საერთოდ „მიერთება“ რუსეთის სახელმწიფოსთან, რაც, თავის მხრივ, რუსეთის ხელისუფლებას გაუადვილებდა კავკასიის „ლინიაზე“ ბატონობას და სამხრეთისაკენ, წინა აზიისაკენ შემდგომ, „მრავალმხრივ დამაინტერესებელ“ წინსვლას.

და სწორედ იმ ჟამსვე, გიორგი მეფის ელჩებს გარსევან ჭავჭავაძეს, გიორგი ავალიშვილსა და ელიზბარ ფალავანდიშვილს უკვე წარედგინათ მათი მეფის თხოვნა („ნოტა“) რუსეთის იმპერატორისადმი: მისი აღმატებულება მეფე ქართლ-კახეთისა გიორგი, ჩვენი ხელმწიფე, დიდებულნი, სამღვდელთა და ხალხი მოწადინებულნი არიან მიიღონ სრულიად რუსეთის იმპერიის სამუდამო ქვეშევრდომობა, ვალად იღებენ წმინდად შეასრულონ ყველაფერი ის, რაიც სრულდება რუსეთის ქვეშევრდომებისაგან, რომ არ გადაუხვიონ არც ერთ კანონსა და ბრძანებას... სცნონ სრულიად რუსეთის იმპერატორი საკუთარ ხელმწიფედ და თვითმპყრობელად... და საქართველოშიც გატარდეს ისეთი მმართველობა და კანონები, რომლებიც დადგენილ იქნება რუსეთის საიმპერატორო კარისაგან, რომ თავის მხრივ ქართველ მეფეებს, იმპერატო-

რის ბრძანებულების გარეშე, უფლება არ ჰქონდეთ არც ერთი კანონის გამოცემისა!

ეს იყო მთავარი, ხოლო დანარჩენი, იმ „ნოტაში“ ნათქვამი იყო ყოველივე მეორეხარისხოვანი და რუსეთის მეფისათვის სრულიად არასაგულისხმო: ქართველთა მეფე რომ თავისთვის და თავისი შვილებისთვის ტახტის დანარჩუნებას, ჯამაგირის დანიშვნას, ფულის მოჭრის უფლებას და სხვა „მისთანებს“ ითხოვდა.

მთავარზე მთავარი სწორედ ის იყო-მეთქი, რომ საქართველოს მაშინდელი მეფე, მეფე ერეკლეს ძე და მემკვიდრე, ერეკლესეული „მფარველობითი ტრაქტატის“ ნაცვლად რუსეთის იმპერატორს „ქვეშევრდომობის ნოტას“ სთავაზობდა. მაშ, თითქოს 1783 წლის „მფარველობითი ტრაქტატი“ მოძველებულა და ქართველთა მეფე რუსთა ხელმწიფეს ეაჭება ქვეშევრდომად და ყმად მიგვიღეო წიადსა შინა შენი იმპერიისასა! ამაზე მეტი სასიამოვნო მოსასმენი რაღა უნდა მოესმინა და მოეხილა პავლე პირველის კარს „სამხრეთულ საქმეთაგან“?!

და სასწრაფოდ ამოძრავდა სანკტ-პეტერბურგის ორივე სასახლე — ზამთრისაც და ზაფხულისაც. კავკასიის „ლინიის“ უფროსს, გენერალ კნორინგს, 1800 წლის 15 ნოემბრის რიცხვით პავლე იმპერატორის საიდუმლო წერილი მოუვიდა: გიორგი მეფის ავადმყოფობა საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ იგი მალე მოკვდება და ამიტომ, როგორც კი ეს შობდება, ზომები მიიღეთ, მიცვალებული მეფის ნაცვლად ჩვენი ნებართვის გარეშე არავინ დაინიშნოსო. ხოლო, 1800 წლის 22 დეკემბერს, ისე რომ გიორგი მეფის სიკვდილისთვისაც არ დაუცდიათ, პავლე იმპერატორს უკვე მოეწერა ხელი რუსეთთან ქართლ-კახეთის შეერთების მანიფესტზე.

ეს მანიფესტიც კნორინგმა საიდუმლოდ მიიღო და ასევე საიდუმლოდ უნდა დაეცვა გიორგი მეფის სიკვდილამდე.

ხოლო, მანიფესტის ხელმოწერიდან ექვსი დღის თავზე, 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა მეფე გიორგი მეორემეტე.

და მაშინვე კნორინგმა ტფილისში ლაზარევს, „ყოველი

შემთხვევისთვის“, კიდევ ორი პოლკი და ორი ცალკე ბატონიშვილი ლიონი გაუგზავნა.

გიორგი მეფე კი იმ იმედით ჩავიდა საფლავში, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ საქართველო რუსეთის ქვეშევრდომობაში აღმოჩნდებოდა, მაგრამ ტახტზე მაინც მისი ძე დავით ბატონიშვილი დაჯდებოდა ახალ ხელმწიფედ. მას ეჭვიც არ წაპყლია, რომ რუსეთის საიმპერატორო კარი ქართველი მეფის „ნოტიდან“ მხოლოდ ქართლ-კახეთის ქვეშევრდომობას მიიღებდა, ხოლო ტახტსაც და ტახტის მემკვიდრესაც „ზედმეტ ბარგად“ მიიჩნევდა.

პეტერბურგიდან წამოსულმა ქართველმა ელჩებმა გიორგის უკვე კუბოში მწოლარეს მოუსწრეს. თუმცა დავითს ტახტის მემკვიდრეობის უფლება კი ჩამოუტანეს, მაგრამ ლაზარევმა დავით ბატონიშვილს ნება არ დართო თავი მეფედ გამოეცხადებინა, სანამ იგი საამისოდ ხელახალ დამტკიცებას არ მიიღებდა იმპერატორისგან.

დავითმაც მაშინვე გააბრუნა ელჩები რუსეთს. იგი პავლე პირველს უთვლიდა, რომ გულმხურვალედ ლებულობდა რუსეთის ქვეშევრდომობას და ითხოვდა ოდენ, მამის ანდერძისამებრ, სამეფო ტახტზე დამტკიცებას.

რუსეთიდან დასტურის მოლოდინში დავითი ქართლ-კახეთის მართვას შეუდგა არა „მეფის“, არამედ „რეგენტის“, ანუ „განმგის“ ტიტულით.

მაგრამ არც ელჩებმა და არც თვითონ დავითმა არ იცოდნენ, რომ პავლე იმპერატორს დავითის თხოვნაზე წინასწარ უკვე უარი ჰქონდა გამზადებული. ხოლო, მანამდე, 1801 წლის 16 თებერვალს, ხალხით გაჭედილ სიონის ტაძარში, პირველად სახალხოდ გამოცხადდა იმპერატორის მანიფესტი რუსეთთან ქართლ-კახეთის შეერთებისა.

ხოლო, სანამ ქართველი ხალხი, მისი ყოველი საზოგადოებრივი შრე და საფეხური გონს მოეგებოდა, 12 მარტს პეტერბურგში შეთქმულებმა მოკლეს იმპერატორი პავლე პირველი და, მაშასადამე, საქართველოს საკითხი ახლა ახალ ხელმწიფეს ალექსანდრე პირველს უნდა გადაეწყვიტა.

პავლე პირველის მკვლელობაში ფრიად აქტიურად მონაწილეობდა ქართველი თავადი ვლადიმერ იაშვილი. მან საკუთარი ხელებით დაახრჩო იმპერატორი. ახალმა ხელმწიფემ, ალექსანდრე პირველმა, რომელიც მამის დამხობაში თვითონაც მონაწილეობდა, ტახტზე ასვლისთანავე მისი კეთილისმყოფელი ვლადიმერ იაშვილი კალუგის გუბერნიაში გადაასახლა. არა ჩანს საფუძველი ასეთი უმადურობისა. თვითონ იაშვილი კი გადასახლებიდან ასე სწერდა ალექსანდრე იმპერატორს: „ხელმწიფევ, რა წუთიდან მამათქვენი ტახტზე ავიდა, მე გადავწყვიტე, თუკი ეს საჭირო იქნებოდხ, თავი შემეწირა რუსეთის კეთილდღეობისათვის, უბედური რუსეთისა, რომელიც პეტრე დიდის შემდეგ შემთხვევითი პირების სათამაშო ასპარეზად იქცა და ბოლოს მსხვერპლადაც... ჩვენს სამშობლოს თვითმპყრობელი ხელისუფლება მართავს. მილიონების ბედი დამოკიდებულია ერთი ადამიანის ჭკუასა და სულგრძელობაზე. პეტრე დიდი სახელოვნად ეზიდებოდა მძიმე ტვირთსა და მისი ბრძნული მმართველობის დროს ქვეყანა ისვენებდა; მაგრამ გენიოსები იშვიათად იბადებიან... ღმერთმა იცის, რომ ჩვენი ხელები სისხლით შეიღება არა ანგარების გამო: ნეტავ მსხვერპლი უშედეგო ნუ იქნება. შეიგნეთ თქვენი უმალღესი მოვალეობა, იყავით ტახტზე, თუ შესაძლებელია, პატიოსანი ადამიანი და რუსი მოქალაქე. გახსოვდეთ, რომ სასოწარკვეთილებისთვისაც არსებობს საშუალება და ნუ მიიყვანთ სამშობლოს დაღუპვამდე. ადამიანს, რომელიც სიცოცხლეს სწირავს რუსეთს, აქვს უფლება ეს გითხრათ... მე ახლა უფრო დიდი ვარ, ვიდრე თქვენ, რადგანაც არაფერი არ მსურს და თუ თქვენი დიდების გადასარჩენად, რომელიც ჩემთვის ძვირფასია მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი რუსეთის დიდებაა, საჭიროა ჩემი სიკვდილი, მე ამისათვის მზადა ვარ. მაგრამ ამას აზრი არა აქვს; მთელი ბრალი ჩვენ ვვაწვება. მაგრამ ამაზე მეტ დანაშაულობებსაც ფარავს სამეფო მანტია. მივდივარ ჩემს სოფელში, შევეცდები იქ გამოვიყენო სისხლიანი გაკვეთილები და ვიზრუნო ქვეშევდრომთა კეთილდღეობაზე. მეფეთა მეფე ან შემიწყალეbs ან დამსჯის, სიკვდილის წინ ვევედრები მას, რომ ჩემი მსხვერპლი უშედეგო არ აღმოჩნდეს!

მშვიდობით ხელმწიფე! მეფის წინაშე მე სამშობლოს/ მხსნელი ვარ, ხოლო შვილის წინაშე — მკვლელი...
გაქრისხული
სიზარბაზნო

ამ საოცარი წერილის ავტორი მისი დაწერიდან ათი წლის შემდეგ ისევ გამოჩნდება რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე, მაგრამ პეტერბურგის სასახლეში დატრიალებული ტრაგედიის კვალობაზე მთავარი ის იყო, რა ბედი უნდა სწვეოდა საქართველოს უბედურ საკითხს.

ახალი იმპერატორი ერთხანს თითქოს უარს ამბობდა რუსეთთან ქართლ-კახეთის შეერთებაზე, რადგან ეს ვითომ არასაკადრისი ძალადობის აქტად მიაჩნდა, მაგრამ მალე ამ ფარისევლურ პოლიტიკურ კეკლუცობას თავი დაანება და 1801 წლის 12 სექტემბერს ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომლის ძალითაც ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას უერთდებოდა ყოველგვარი „დამოუკიდებელი ტახტისა“ და „დამოუკიდებელი თუ დამოკიდებული“ მეფის გამორიცხვით.

იმპერატორი ალექსანდრე პირველი ფარისევლობას მაინც არ ელეოდა და ამ უმკაცრესი პოლიტიკური აქტით მაინც ამას იუწყებოდა: „არა ძალთა შემატებისათვის, არა ანგარებისათვის, არა მსოფლიოში ისედაც უდიდესი იმპერიის გაფართოებისათვის ვკისრულობთ ჩვენ საქართველოს სამეფოს მმართველობის ტვირთს. არამედ მხოლოდ ღირსება, პატიოსნება და ადამიანობა გვიკარნახებს ჩვენ საღვთო მოვალეობას, რათა ყური მივაპყრათ ტანჯულთა ვედრებას და მათი გლოვის გასაქარველად დავამყაროთ საქართველოში ისეთი მმართველობა, რომელიც შეძლებს განამტკიცოს მართლმსაჯულება, უზრუნველჰყოს პირადი და ქონებრივი უშიშროება და პიროვნების კანონისმიერი დაცვა“.

სიტყვადი აღთქმა სწორედ დიდებული იყო.

მაგრამ შეეძლო კი რუსეთის ახალ იმპერატორს მართლა აღესრულებინა ქართველი ხალხისათვის ის სიკეთენი, რაიც მთელი ათასი წლის მანძილზე საკუთარი რუსი ხალხისთვისაც ვერ შეუსრულებია ვერცერთ მის წინარე რომელიმე „იმპერატორს“, „ცარს“ თუ „კნიაზს“?!

არა, არ შეეძლო.

მაგრამ გადარჩენა კი შეეძლო.

რუსეთის იმპერიასთან საქართველოს „შეერთებას“ ქართველი ხალხის გადარჩენა შეეძლო — ფიზიკური მოსპობისაგან გადარჩენა.

გადარჩენა იმ ხალხისა, რომელიც მაშინ ნახევარ მილიონზე ცოტა მეტი თულა დარჩენილიყო.

და ერთხელ კიდევ მოვუსმინოთ კოლხი რიტორის ხმას შექვეყნებულ საუკუნიდან: „მე ვინატრიდი, ჩვენს ქვეყანას დაპყრობებოდა მისი ძველთაძველი სახელოვანი ძალმოსილება და უძლეველობა, რათა არასოდეს დასჭირვებოდეს შემწეობა უცხოთაგან და გარეშეთაგან, რათა ყოველ ჟამსა და ყოველ საქმეში, ომის დროსაც და მშვიდობის დროსაც, მხოლოდ საკუთარ თავს დაპყრობებოდა, მხოლოდ საკუთარ თავს ეკუთვნოდეს!.. მაგრამ რაკი ჟამთა ბრუნვით და ბედისწერის უკუღმართობით, ანდა ორივე უბედურების წყალობით, ისეთნაირ უძლეურობაში ჩავვარდნილვართ, რომ უცხოთა ქვეშევრდომობა აღარასგზით აღარ აგვცდებდა, მაშინ ისა სჯობს, იმათთან ვიყოთ, ვინც ჩვენს მიმართ უფრო კეთილსასურველად მოგვევლინება...“

...მაშ, წელიწადი სანიშანსვეტო — 1801.

საქართველო „უფრო კეთილსასურველ“ გზაზე იდგა. იგი რუსეთის იმპერიას უერთდებოდა. საისტორიო ბედ-იღბალმა ამ გზით წაიყვანა და ამ ნიშანსვეტთან მიიყვანა ქართველი ხალხი.

ეს ნიშნავდა სპარსულ-თურქული „სხვადაგადაქცევისაგან“, ანუ ეროვნული გადაშენებისაგან თავის დახსნას.

ეს ნიშნავდა „სხვათაან ყოფნის“, ანუ „თანაყოფნის“, ანუ თანაარსებობის, ანუ ეროვნული გადარჩენის სრულ გარანტიას.

მივმართოთ ანალოგიას: დიდი საბერძნეთი ქრისტეს წინარე მებუთე-მეოთხე საუკუნეთა მიჯნაზე, უძძიმესი ოცდაშვიდწლიანი ომების („პელოპონესის ომები“) შემდგომ, დანგრეული, დაშლილი და დაუძლეულებული, უეჭველი მსხვერპლი უნდა გახდეს სპარსული ექსპანსიისა, ანუ „გასპარსელებისა“, ანუ ეროვნული გადაშენებისა. საბერძნეთს არ გააჩნია შინა-

განი ძალები ხელახალი აღორძინებისა და მოსისხლე მტრის უკუგდებისა, მას არა საშველით არ შეუძლია თვითონ დაიხსნას და შეინარჩუნოს სახელმწიფოებრივი და ეროვნული დამოუკიდებლობა. ამიტომ ბუნებრივად გაჩნდა საჭიროება ასეთი „მხსნელი“ ძალებისა და გზების ძიებისა ქვეყნის გარეთ. და მიაგნეს კიდევ ძველმა ბერძენმა პროგრესისტებმა ასეთ „სასურველ გარეგან ძალას“. ეს იყო ახლად აღზევებული და გამძლავრებული მეზობელი მაკედონია, „ახლობელი“, „ერთნორწმუნე“, „ერთსულიერი“ ქვეყანა საბერძნეთისა. სპარსეთი საბერძნეთს უქადდა უეჭველ „სხვად-გადაქცევას“, მაკედონია კი — „თანაყოფნას“, ანუ „თანაარსებობას“. და საბერძნეთი შეუერთდა მაკედონიას. იქნებ ამას ისტორიაში „დაპყრობასაც“ ეძახიან, მაგრამ ფაქტი ისაა, რომ საბერძნეთი მაშინ სწორედ გადარჩა ფიზიკურ განადგურებას და ეროვნულ გადაშენებას.

ასეთივეა საქართველოს „შეერთება-დაპყრობის“ მიმართებანი შეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე. რუსეთი ისეთივე „მხსნელი“ და „გადამრჩენელი“ უნდა ყოფილიყო საქართველოსთვის, როგორც მაკედონია იყო საბერძნეთისთვის (საერთოდ ბევრი ანალოგია იძებნება საქართველოსა და საბერძნეთის ცივილიზაციათა ისტორიაში. აწ მოხსენებულის გარდა, ადრე დავით აღმაშენებლის ეპოქაზე საუბრისას ვახსენეთ ანალოგია „ელინიზმისა“ და „ქართლიზმისა“...).

მაგრამ ისევ გაისმის ჭირვეული კითხვა — აკი მეფის რუსეთი ხალხთა საპყრობილეაო?! მართლაც, აკი ითქვა ეს დიდებული განმარტება დიდებული პიროვნებისგან.

მაშ, საქართველო „ხალხთა საპყრობილეში“ შესულიყო, მაგრამ ამით მის ისტორიაში ბოლო ეღებოდა ყოველ დამაქცევარ და დამამხობელ „მოქცევას“, ყოველ „ობას“ — „ყიზილბაშობას“. „თურქ-ოსმალობას“ თუ „ლეკიანობას“.

დამდგარიყო ქრისტეს აქეთ მეცხრამეტე საუკუნე და საქართველო ახალი „მოქცევით“ იწყებდა ცხოვრებას.

1802 წლის 8 მაისს, „ყოფილი საქართველოს“ „ყოფილ დედაქალაქში“, თბილისში, საზეიმოდ გაიხსნა რუსული მმართველობა. ამას ფორმალურად დაერქვა „საქართველოს მმართველობა“, რაც სინამდვილეში ისეთივე შინაარსისა უნდა ყოფილიყო, როგორც მმართველობა რომელიმე რუსული „გუბერნიისა“ სრულიად რუსეთის იმპერიაში.

ახლად გამოცხადებული და დამკვიდრებული სამმართველო სისტემის სათავეში იდგა „მთავარმართებელი“, იგივე რუსი მთავარსარდალი, რომელიც იმოქმედებდა რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების სრული რწმუნებებით, ჭერ—ყოფილ ქართლ-კახეთში, შემდგომ — მთელს საქართველოში და ბოლოს — სრულიად ამიერ და იმიერკავკასიაში.

მთავარმართებლის თანაშემწე იყო თბილისის სამხედრო გუბერნატორი, ხოლო სამოქალაქო საქმეთა თანაშემწე — „საქართველოს მმართველი“.

მმართველობა იყოფოდა ოთხ „ექსპედიციად“: აღმასრულებელი, სამოქალაქო საქმეთა, სახაზინო-სამეურნეო საქმეთა და სისხლის სამართლის საქმეთა. საქართველოს მთელი შინა გამგეობა ამ „ექსპედიციებით“ ხორციელდებოდა. ექსპედიციების სათავეშიც რუსი მოხელეები იდგნენ. საქართველოს პირველ „მმართველად“ და აღმასრულებელი ექსპედიციის გამგებლად დაინიშნა კოვალენსკი.

ქართლ-კახეთი დაიყო მაზრებად, რომელთა სათავეში კვლავ რუსი მოხელეები ინიშნებოდნენ. ქართლში სამი მაზრა ჩამოყალიბდა — გორის, ლორეს და დუშეთის; კახეთში კი ორი—თელავის და სიღნაღის. ცალკე უბნები, ანუ „დისტანციები“ შეიქმნა თათრულ დასახლებებში—ბორჩალოს, ყაზახის, შამშადილუს, ბამბაკისა და შორაგალის „დისტანციები“.

საქართველოს რუსული გამგებლობის თავი და თავი სირთულე ენისა და ზნე-ჩვეულებათა უცოდინარობა იყო. სისხლის სამართლის საქმეები მთლიანად რუსული კანონების მიხედვით ირჩეოდა. სამოქალაქო ცხოვრებაში კი, უნდოდა თუ არ უნდოდა, რუს მოხელეს ადგილობრივი სამართლისა და

ტრადიციისათვის ანგარიში უნდა გაეწია, ამიტომ იძულებული იყვნენ, ზოგ ურთულეს შემთხვევაში მაინც, „მრჩეველებად“ ადგილობრივი ქართველი თავადაზნაურობა გამოეყენებინათ.

ქალაქების გამგებლობა ეკისრებოდათ კომენდანტებს და მათ თანაშემწე პოლიცემისტერებს...

რუსული ბიუროკრატიულ-კოლონიური რეჟიმი მტკიცედ ნაკვიდრდებოდა ქართულ მიწაზე. ქართული ფეოდალიზმი უკანმოუბრუნებლად მიჰქონდა წარსულ ისტორიას...

...საქართველოს პირველი მთავარმართებელი იყო კავკასიის „ლინიის“ მთავარსარდალი კნორინგი, რომელიც თავს სრულებითაც არ იწუხებდა ახლახან შემოერთებული ქვეყნის მოვლა-პატრონობაზე ფიქრით. ფაქტიურად, საქართველოს სამხედრო უწყებას გენერალი ლაზარევი განაგებდა, სამოქალაქოს—კოვალენსკი. ლაზარევს და კოვალენსკის თავიდანვე, საქართველოში შეხვედრის პირველი დღიდანვე, ერთმანეთი ჭირის დღესავით სძულდათ და მტრობდნენ.

ახალ რუსულ მმართველობას უწინარესად საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრთა საკითხი უნდა გადაეწყვიტა. ჯერ, რუსეთთან საქართველოს შეერთების მანიფესტით და ახალი რუსული მმართველობის გამოცხადებით ყველა დარწმუნდა, რომ ქართლ-კახეთში ადგილობრივი ქართული მეფობა საერთოდ ამოკვეთილი იყო. სანამ დავით გიორგის ძე, ლაზარევის ჯარებით ზურგგამაგრებული, „რეგენტობდა“ და „განმგებლობდა“, მანამ ტახტის მაძიებელი მისი ბიძები იულონ და ფარნაოზ ერეკლეს ძენი იმერეთს გადახვეწილიყვნენ, სოლომონ მეორესთან თავშესაფარებლად. თვითონ სოლომონი იულონის გამეფებას ემხრობოდა და ტახტზე მის ასაყვანად იმპერატორ ალექსანდრეს წინაშე შუამდგომლობდა. ხოლო, როცა ქართველ ბაგრატიონებს ჯერ კიდევ ასეთი ყმაწვილური გულუბრყვილობის ბურუსისათვის თავი ვერ დაეღწიათ, რუსთ ხელმწიფეს უკვე გადაეწყვიტა გადასაწყვეტი: მთავარმართებელ კნორინგს საიდუმლო ბრძანება მიეღო პეტერბურგიდან — ქართული სამეფო სახლეულნი, თავიანთი ცოლით, შვილით, ფესვით და ძირით — „ნებაყოფლობით“ უნდა გადასახლებულიყვნენ საქართველოდან რუსეთში. მაშინ რუსეთში იყვნენ ბატონიშვილები იოანე, ბაგ-

რატი, მირიანი და მიხეილი და ასევე „ნებაყოფილობით“ აღარ გამოუშვეს ისინი საქართველოში. ყველას პენსიები დაუნიშნეს და რუსეთში დატოვეს სამუდამოდ საცხოვრებლად. ეს შედარებით იოლად გაკეთდა, უფრო ძნელი უნდა ყოფილიყო სამეფო სახლეულთა გაყვანა თვითონ საქართველოდან.

ყველა ქართველი ბატონიშვილი უკვე შეთქმული იყო. ტახტზე დღენიადაგ ფიქრით აღზრდილ ადამიანს ტახტი სიცოცხლესავით ძნელად ეთმობოდა. იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან იმერთა და ოსმალთა ჯარით ქართლ-კახეთის ტახტისთვის საომრად იმუქრებოდნენ. შეთქმულებას თბილისიდან დარეჯან დედოფალი მეთაურობდა იდუმალ. თეიმურაზ ბატონიშვილი სურამიდან იმუქრებოდა. ვახტანგ ბატონიშვილი თუშებისა და ოსების იმედით არაგვის კარის გადაკეტვას ეპირებოდა. ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთიდან სპარსთა ძალებით ამზადებდა საქართველოში შემოჭრას და რუსთა განდევნას.

საქართველოს თავადაზნაურობაც თავისი ფეოდალური პრივილეგიების დაკარგვას ვერასგზით ვერ შეგუებოდა და კვლავ „მშობლიური მეფობის“ აღდგენისთვის ისხამდა იარაღს. ზოგი თავადი ჭარ-ბელაქანში გაქეულებიყვნენ, ლეკებთან, ზოგიც სპარსეთში, ალექსანდრე ბატონიშვილთან.

1802 წლის 25 ივლისს, კახეთში, სოფელ ქელმენჩურში, შეთქმულება მოაწყვეს ანდრონიკაშვილებმა, ვაჩნაძეებმა, ჯანდიერისშვილებმა, ჩოლოყაშვილებმა. გლეხობის მცირე ნაწილიც მიიმხრეს და რუსთ ხელმწიფესთან გასაგზავნი თხოვნა შეადგინეს. ისინი მოითხოვდნენ მეფობის აღდგენას რუსეთის ქვეშევდრომობის ქვეშ და მეფედ იულონი ბატონიშვილს ასახელებდნენ. „ჩვენი ვედრება ეს არის, ჩვენზედ მრავალგვარად გარჯილის და ღვაწლდადებულის მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმტკიცოთ და იმ ანდერძის წესით მეფე დაგვისვით და ჩვენი მეფით თქვენს მფარველობის ქვეშ გვაძყოფოთ და რაოდენ ჩვენი შეძლება იყოს, ისე გვიმსახუროთ“ — სწერდნენ შეთქმულნი რუსეთის იმპერატორს. ეს „თხოვნა“ ზოგის აზრით დარეჯან დედოფალს უნდა წაედო რუსეთში და პირადად მიერთმია იმპერატორისთვის,

ზოგიც ამ საქმეში გარსევან ჭავჭავაძის დიპლომატიური გამოცდილების მოშველიებას ვარაუდობდა. მაგრამ სანამ შეთქმულნი ასე მიაპიტურად ბკობდნენ, მანამ საგრძნობი ვახდა, რომ ლაზარევისა და კოვალენსკის ხელისუფლება უშკაცრესი ზომების მიღებას აპირებდა. მაშინ ზოგი შეთქმულნი ალექსანდრე ბატონიშვილთან გაიქცა სპარსეთს, დანარჩენები ღუშეთს მდგარ ვახტანგ ბატონიშვილს დაუკავშირდნენ და დარიალ-არაგვის გზათა გადაკეტვაში შეეთქვენენ.

რუსმა სამოხელეო მმართველობამ კი სასწრაფოდ მიიღო შეთქმულების სალიკვიდაციო ღონისძიებანი. გენერალი ლაზარევი კახეთს გაეშურა, სპარსეთს გაქცეულ თავადთა მიწები სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა, დანარჩენებს „შესარიგებლად“ მოუწოდა. ისინიც მოვიდნენ, მორჩილად. იულონის ერთგულებაზე დადებული ფიცი ლაზარევი ყველას უკანვე წააღებინა და რუსეთის ერთგულებაზე ხელახალი ფიცი „აკმარა“. ეს 10 აგვისტოს მოხდა და იმავე დღეს, ღუშეთში, ვახტანგ ბატონიშვილიც უსისხლოდ დანებდა იქ საგანგებოდ წარგზავნილ გენერალ ტუჩკოვს.

ციციანოვ-ციციშვილი

კნორინგ-ლაზარევი-კოვალენსკის მმართველობამ საქართველოში არც ერთი მხრის ინტერესები არ გაამართლა — არც ქართველებისა და არც რუსებისა. ქართველი თავადიც, აზნაურიც, გლეხიც, ერიც და ბერიც, „ერთმორწმუნე მფარველის“ მაგივრად, უსულგულო ბიუროკრატის ვიწრო შუბლისა და უხეში ჩექმის პირისპირ აღმოჩნდა. რუსეთის უზენაესი საიმპერიო ხელისუფლებაც მიხვდა, რომ საჭირო იყო ისეთი მოქნილი და მოხერხებული პოლიტიკის წარმოება, რომლითაც ახლად „შემოერთებულ“ ამაყ ქვეშევრდომს უფრო სწორედ „მფარველი“ ეგრძნო და არა „დამპყრობელი“. ამიტომ, იქნებ, აჯობებდა საქართველოს სამართავად იმპერიაში გამოენახათ იმპერიისთვის ფანატიკურად თავდადებული და თანაც ქართველებისთვის უფრო „მშობლიური“ მმართველი. იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა კნორინგი გადააყენა და, 1803 წლის 1 თებერვლის ბრძანებულებით კავ-

კასიის მთავარსარდლად და საქართველოს მთავარმართებლად დანიშნა გენერალი პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი. იგი შვილიშვილი იყო იმ პაატა ციციშვილისა, რომელიც ვახტანგ მეექვსემ, სხვა ქართველ წარჩინებულებთან ერთად, რუსეთს წაიყვანა სამუდამო საცხოვრებლად. მამამისი, დიმიტრი ციციშვილი, რუსეთის ქართულ კოლონიაში დაიბადა. თვითონაც იქვე იშვა და გაიზარდა. გაიზარდა რუსული კულტურით. ყრმობითვე იყო ნიჭიერი და მიზანსწრაფული. ყმაწვილობაში ლექსებსაც წერდა, ფრანგულიდანაც თარგმნიდა. „მამაცი გენერალიო“, — ასე ეძახდა მას სუვოროვი, რომელთან ერთად იბრძოდა ციციანოვი პოლონეთის აჯანყების ჩახშობის უამს. დიდი მხედართმთავრისგან ნაქებ სიმამაცესთან ერთად იყო მტკიცენებიანი; იყო ჯიუტიც, ქედფიცხელიც. რუსად გაზრდილი, განსწავლული და განათლებული ციციანოვი ქართველობას არც ისე იოლად ელეოდა. საქართველოსაც კარგად იცნობდა. ვალერიანე ზუბოვს აქტიურ თანამებრძოლად ახლდა ამიერკავკასიაში 1796 წლის ლაშქრობის უამს. ამიერკავკასიაში ქრისტიანული (რუსულ-ქართულ-სომხური) სახელმწიფოს შექმნის თავგამოდებული მეხოტბე იყო და ამ სახელმწიფოს „გვირგვინოსნობაზეც“ ოცნებობდა გონიერი და პატივმოყვარე გენერალი.

ერთი სიტყვით, ციციანოვ-ციციშვილი გარუსებული ქართველი იყო.

გარუსებული ქართველი კი საქართველოსთვის უფრო „ნაკლები ბოროტება“ უნდა ყოფილიყო, ვიდრე გათათრებული ქართველი...

ახალ მთავარმართებელს თანაშემწედ მისებრ გარუსებული ქართველი დაუნიშნეს — დიმიტრი ორბელიანი.

ალექსანდრე იმპერატორმა ციციანოვს სრულიად დამოუკიდებლად მოქმედების უფლებები მიანიჭა. მის დიქტატორულ გამგებლობაში შედიოდა კავკასიის ორივე მხარე და ასტრახანის გუბერნია.

ციციანოვმა მთავარმართებლობა ქართული სამეფო სახლულის რუსეთს გადასახლებით დაიწყო. ჯერ დარეჯან დე-

დოფალს მიადგენ და რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორისა და იმპერატრიცა-დედოფლის პეტერბურგს მიწვევა მიართ-
ვეს. დარეჯანი მაშინვე მიხვდა, რასაც ნიშნავდა ეს „მიწვევა“
და ავადმყოფობა მოიმიზეზა. ჯერ მოიმიზეზა და მერე მართ-
ლა გახდა ავად. ამიტომ მისი რუსეთს გაგზავნა დრომდე გა-
დაიდო.

მერე ვახტანგ ერეკლეს ძე ბატონიშვილი და ტახტის მემ-
კვიდრე დავით გიორგის ძე მოიკითხა ციციანოვმა. ყოველ-
გვარი ცერემონიის გარეშე შეიპყრო ისინი და გაგზავნა რუ-
სეთს ძლიერი მოდარაჯე რაზმის თანხლებით.

ეს რომ შეიტყო, თბილისიდან გაიქცა თეიმურაზ გიორგის
ძე ბატონიშვილი. გაიქცა ბელაქანს, სადაც მაშინ იმყოფე-
ბოდა ბიძამისი ალექსანდრე ბატონიშვილი.

ციციანოვმაც მაშინვე ჯარი გაგზავნა ჭარ-ბელაქანში, გუ-
ლიაკოვის სარდლობით. ეს ჯარი შედგებოდა 1800 რუსისა და
4500 ქართველისაგან. ქართველები სულ მოხალისედ მოსუ-
ლიყვნენ და ეს „ხალისი“ სავსებით გასაგები უნდა ყოფი-
ლიყო: ჭარ-ბელაქანი საქართველოს სისხლხორცეული ნა-
წილი იყო, ჟამთა სიავის წყალობით რომ თვითონ ქართველო-
ბისთვის განუწყვეტლივ ძარცვისა და აწიოკების ბუდედ
გადაქცეულიყო. ეს მხარე, ისტორიული კაკ-ენისელი ბოლოს
და ბოლოს უნდა დაბრუნებოდა ქართულ სამანებს.

1803 წლის 9 მარტს რუს-ქართველთა ჯარმა ლეკები გაა-
ნადგურა და ბელაქანი დაიკავა. ალექსანდრე და თეიმურაზ
ბატონიშვილები გაიქცნენ და გადაიხვეწნენ. ჭარის გადასარჩე-
ნად თავი გამოიძო შაქის ხანმა, მაგრამ გადამწყვეტი ბრძოლის
ჟამს მან მოკავშირე ჭარელები მიატოვა და გაიქცა. ჭარმა თავი
დამარცხებულად ცნო და მთვარმართებელთან მოლაპარაკება
ითხოვა. იტყვიცა ეს ციციანოვმა: „განა ბუზებს შეუძლიათ
მოლაპარაკება არწივებთან?!“ ეს ბრძანა და კვლავ ესეც დაუ-
მატა: „ვისაც ძალა ხელში უჭირავს, ის სუსტსა და უმწეოს კი
არ ევაჭრება, არამედ უბრძანებს მას!“ და ყოველი მოლაპა-
რაკებისა და „ვაჭრობის“ გარეშე ჭარ-ბელაქანს ციციანოვმა
ყოველწლიურ ხარკად 220 ფუთი აბრეშუმის გადახდა დაა-
კისრა. ამას გარდა, საქართველოზე ლეკთა თარეშის სამუდა-

მოდ დასაკეტავად ციციანოვმა ჭარ-ბელაქანის პირდაპირ, სამგან — ურდოს ფონთან, დედოფლის წყაროსთან რაღაჯთან — სამხედრო ბანაკები დაასახლა და დაამკვიდრა. ჭარ-ბელაქანის დამორჩილებას ციციანოვი საქართველოს ისტორიული საზღვრების აღდგენად ანგარიშობდა და აქცენტსაც ამაზე აკეთებდა და არა რუსეთის იმპერიის საზღვართა გაფართოებაზე.

1803 წლის 19 აპრილს, ციციანოვის ბრძანებით, გენერალი ლაზარევი ეწვია გიორგი მეფის ქვრივს დედოფალ მარიამს. პირდაპირ საწოლ ოთახში შეუხდა კაზაკებით და უბრძანა რუსეთს წასასვლელად მომზადებულიყო. დედოფალმა უარი განაცხადა. ლაზარევს თავაზიანი ცერემონიები არ უყვარდა და ხელი უხეშად წაუცდა. მარიამმა წამსვე ხანჯალი აძგერა. ლაზარევი მკვდარი დაეცა. დედოფალი შეიპყრეს და რუსეთს ძალით გადაასახლეს. რვა წელიწადი ბელგოროდის მონასტერში ამყოფეს, მერე მოსკოვში ცხოვრების ნება მისცეს. გარდაიცვალა 1851 წელს. ჩამოასვენეს და დაკრძალეს სვეტიცხოველში, მეფე-მეუღლის გვერდით.

1803 წლის 25 ოქტომბერს ციციანოვმა პეტერბურგს გაგზავნა ერეკლეს ქვრივი დარეჯან დედოფალი, რომელიც იქვე აღესრულა 1807 წლის 8 ნოემბერს.

ასე რომ, მეფის ოჯახის წევრთაგან ქართლ-კახეთში უკვე აღარავინ დარჩენილიყო. ნაწილი გადაესახლებინათ, ნაწილი თვითონ გაქცეულიყო და გადახვეწილიყო.

1804 წელს პავლე ციციანოვმა ილაშქრა განჯას. წინასწარ განჯის ბატონს ჯავათ-ხანს წერილი გაუგზავნა, განჯა თამარის ღროს საქართველოს ეკუთვნოდა და ახლაც საქართველოს უნდა დაუბრუნდესო. ჯავათ-ხანმა დანებება არ ინება და სახანო საომრად ფეხზე დააყენა. 1804 წლის 3 იანვარს ციციანოვმა განჯა აიღო. ჯავათ-ხანი და მისი ძე, მრავალ განჯელთან ერთად, მტერს შეაკვდნენ. 17000 კაცი ტყვედ აიყვანეს გამარჯვებულებმა.

„...ქართველ ხალხს საქართველოს აღდგომისათვის დიდი ბრძოლა ამიერიდან წინ ედო. ჯერ კი ქართული ქვეყნები თავს იყრიდნენ „ხალხთა საპურობილეთში“, მაგრამ საქართველოს „აღდგომა-გამოხსნის“ გზა სწორედ ამ „საპურობილეთზე“ გადიოდა და სხვა უმჯობესი გზა იმ დროს არ არსებობდა“.

ნიკო ბერძენიშვილი

იმერეთის სამეფო მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს, დიდი სოლომონ პირველის დეაწლის წყალობით, საქართველოს ყველა სხვა სამეფო-სამთავროებთან შედარებით მოძღვრებულად და მომრავლებულად შემორჩენილიყო. მეფე სოლომონ მეორეც წინაპრის მემკვიდრეობას თავგამოდებით იცავდა და ავითარებდა. მხოლოდ ეგ იყო, რომ დასავლეთი საქართველოს სამთავროები — გურია, სამეგრელო და აფხაზეთი — მეფე სოლომონ მეორეს თუმცა თავისად ეგულებოდა, მაგრამ ფაქტიურად სამივე მთავარს თავი კვლავ სავესტით დამოუკიდებლად ეჭირა.

ყველაზე მეტად იმერეთის მეფეს ეურჩებოდა და ებრძოდა სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი. ეს ბრძოლა მაინც სოლომონ მეფის უპირატესობით მიდიოდა, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოში რუსთა დამკვიდრებამ დასავლეთ საქართველოს შინაური მიმართულებანი მთლიანად აშალა და შეცვალა. ყველასათვის და განსაკუთრებით სოლომონ მეორისთვის ადვილად მისახვედრი უნდა ყოფილიყო, რომ რუსეთის საიმპერატორო კარი, რომელიც ქართლ-კახეთში მეფობის გაუქმებით გაბატონდა, ვერც დასავლეთ საქართველოში მოითმენდა ადგილობრივ სამეფო ხელისუფლებას. ეს გრიგოლ დადიანმაც კარგად შეიგნო და რუსეთის მთავრობას მფარველობა და სოლომონ მეფის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. სამეგრელოს მთავარს ის კი აღარ უფიქრია, რომ საბოლოო ანგარიშში რუსეთის მეფის „მფარველობა“ მარტო იმერეთის „მეფობას“ კი არა, აღარც მის

„დადიანობას“ (ისევე როგორც „გურიელობას“ თუ „შარვა-
შიქობას“) აღარ მოითმენდა.

1803 წელს პავლე ციციანოვმა სამეგრელოს მფარველო-
ბის ტრაქტატი შეადგინა და გრიგოლ დადიანს რუსეთის ხე-
ლისუფლებების ერთგულების ფიციც დაადებინა. ამ „ტრაქტა-
ტით“ სამეგრელოში რუსის ჯარი შედიოდა, იმ ჯარის სარ-
დალს დადიანი უყოყმანოდ უნდა დამორჩილებოდა და ჯარის
მოვლა-პატრონობაზე და ჭამა-სმაზეც თვითონ უნდა ეზრუნა.
მხოლოდ სამთავროს შინაურ საქმეებში რჩებოდა დადიანი
„დამოუკიდებელი“. მთავარი მისთვის მხოლოდ ის იყო, რომ
დადიანი ტახტს ინარჩუნებდა და იმერეთის მეფის წინააღმ-
დეგ ძლიერდებოდა. ამასთან, იმერეთის მეფესთან მუდამ სა-
დავო ლეჩხუმში ციციანოვმა დადიანს დაუმტკიცა.

რუსეთის მფარველობაში შესვლა იმერეთის სამეფო კა-
რის თავი და თავი ოცნება იყო და სოლომონ მეორეც აქეთ
შიილტვოდა, მაგრამ მას ისეთი „მფარველობა“ როდი უნდო-
და, როგორც ქართლ-კახეთმა მიიღო. სოლომონს მეფობაც
უნდოდა და მფარველობაც. მაგრამ ქართველი მეფეების ეს
სამასწლოვანი ოცნება რომ არარეალური აღმოჩნდა, ბოლოს
და ბოლოს, ამას იმერეთის უკანასკნელი (და საქართველოში
ერთადერთი!) მეფეც ხომ უნდა მიმხვდარიყო.

1804 წელს, განჯის აღების შემდეგ, ციციანოვმა უფრო
ძოიცალა იმერეთისთვის. ჯარები იმერეთის სამეფოს მიაყე-
ნა და მცირე დიპლომატიური წიაღსვლებით მეფეს დაბეჯი-
თებით აგრძნობინა, რომ მას „ჩრდილოეთიდან ქარიშხალი
ემუქრებოდა“. ბოლოს ერთმანეთს შეხვდნენ, 1804 წლის 16
აპრილს, სოფელ ელაზნაურში. მაგრამ ვერ შეთანხმდ-
ნენ. სოლომონი ლეჩხუმს არ თმობდა, ციციანოვი კი და-
დიანზე მიცემულ სიტყვას არ დალატობდა. დადიანიც რომ
არ ყოფილიყო, იმერეთთან ლეჩხუმის თუ სხვა რომელიმე
ქართული კუთხის შეერთება უკვე, სიმბოლურად მაინც, სა-
ქართველოს გაერთიანების პრინციპთა აღიარებას ნიშნავდა.
ციციანოვს კი ამნაირი „სიმბოლურობისათვის“ არ ეცალა და
მეფეს მაშინვე ასეთი სიტყვით გაეცალა: ხვალ ჩვენ ბრძოლის
ველზე ხმალამოწვდილი შევხვდებით ერთმანეთსო, — თქვა
ციციანოვმა და თავის უახლოეს ქართველ ოფიცერს, პოდ-

პოლკოვნიკ ერისთავს უბრძანა ჯარი სოფლებისათვის გაეცინა და იმპერატორის ერთგულებაზე ხალხის დაფიცებას შესდგომოდა. სოლომონი დაშინდა და 25 აპრილს „ელაზნაურის ტრაქტატზე“ ხელი მოაწერა. ამ „ტრაქტატით“ იმერეთის მეფე რუსეთის ქვეშევრდომად ცხადდებოდა, მეფობას მომავალი მემკვიდრეობით იმტკიცებდა და ტახტზე იმერეთის საზეფო რეგალიებს საგანგებო სიგელით მხოლოდ რუსეთის იმპერატორი ამტკიცებდა. იმერეთის მეფეს დამოუკიდებელ სამართავად მხოლოდ შინაური, სამოქალაქო მმართველობა რჩებოდა, სისხლის სამართლის საქმეთა წარმოება კი რუსული კანონმდებლობით ხორციელდებოდა. იმერეთში რუსის ჯარი დგებოდა და ამ ჯარის შენახვა, დაბინავება და დაპურება, საკუთარი ხალხის ხარჯზე აგრეთვე მეფეს ევალებოდა. იმერეთის წიაღისეული სიმდიდრეების ათვისებით მიღებულ სარგებელში რუსები წილს მისცემდნენ იმერეთის მეფესაც. ლეჩხუმი იმერეთის მეფეს სამეგრელოს მთავრისთვის უნდა დაებრუნებინა.

მალე ეს „ტრაქტატი“ რუსეთის იმპერატორმა დაამტკიცა და სოლომონ მეფეს ალექსანდრე ნეველის ორდენიც უბოძა.

მაგრამ „ელაზნაურის ტრაქტატით“ იმერეთის მეფე უფრო რუსეთის იმპერიის ერთ ჩვეულებრივ მოხელედ რჩებოდა, ვიდრე მეფე-გვირგვინოსნად. იგი დადიანზე ნაკლებად თუ არა, მის დონემდე მაინც „დაიყვანეს“. ერთადერთი, რაც სოლომონს ამ „შეთანხმებიდან“ სასიამოვნოდ უნდა დარჩენოდა, იყო ის, რომ ციციანოვმა გურია იმერეთის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნია და ისიც რუსეთის ქვეშევრდომობაში მოქცეულად გამოაცხადა.

ელაზნაურის ტრაქტატი ციციანოვს დიდი მიღწევა იყო, მაგრამ არც ეს კმაროდა იმპერიისთვის. აფხაზეთი და საქართველოს ზღვისპირეთი ჯერ ისევ არ ეკუთვნოდა რუსეთს. ყველაზე დიდი ქართული სანავსადგურო ქალაქები — გონიო, ბათუმი, ფოთი, ანაკლია და სოხუმი — კვლავ თურქებს ეპყრათ. რუსეთს ქართული გზებით ქართულ ზღვაზე გასვლა ეჩქარებოდა. ციციანოვმა 1804 წელს, ივნისს, დასავლეთ საქართველოში ოთხმოცამდე შეიარაღებული მეომრით გაგ-

ზაენა თავისი მოხელე ლიტვინოვი. მას ევალეობოდა ყოველიველმხრივ მოემზადებინა ნიადაგი დასავლეთ საქართველოში უფრო დიდი საომარი ძალების შეყვანისათვის, ლიხის მთიდან ზღვის ნაპირამდე. ლიტვინოვს „წონასწორობა“ უნდა დაემყარებინა იმერეთის მეფესა და მთავრებს შორის, ისევ მეფის უფრორე დაკნინებით და მთავართა, განსაკუთრებით დადიანის, „ზომიერი“ გაძლიერებით.

1804 წლის ნოემბერში რუსებმა მოახერხეს მდინარე ხობის შესართავთან, ყულევში ზღვით შესვლა და საომარი ბანაკის დამკვიდრება. ეს რუსეთისათვის პირველი საიმედო საყრდენი უნდა ყოფილიყო შავი ზღვის ქართულ სანაპიროთა დაუფლებისათვის ოსმალეთთან მომავალ კიდილში.

ყველა ამ საკითხს, ერთად ალებულთ, ბუნებრივად უკავშირდებოდა აფხაზეთის სამთავროს საკითხიც. აფხაზეთი ოსმალეთის ხელდებული ქვეყანა იყო, მაგრამ ამ კუთხის მესვეურები ამჯერადაც ძირითადად იმ საპოლიტიკო ხაზზე იდგნენ, რასაც საქართველოს სხვა მეფე-მთავრები ეძიებდნენ ამ სამასი წლის მანძილზე. ეს გზა კი ისევ რუსეთის გზა იყო. 1803 წელს აფხაზთა მთავარმა ქელაიშ-ბეი შარვაშიძემ, ოსმალთაგან ნამალევად, რუსეთის მთავრობას მფარველობა სთხოვა. იქამად რუსეთს ოსმალეთთან შეთანხმების გაწყვეტა და აშკარა განხეთქილების ჩამოგდება ხელს არ აღევა და აფხაზეთის შევრდომებისა და შეფარვის საკითხი უახლოესი მომავლისთვის დაიგულა.

1804 წლის 24 ოქტომბერს მოულოდნელად მოკვდა გრიგოლ დადიანი (ხმა გავარდა, რომ იგი მოწამლა სოლომონ მეორის ერთგულმა კაცმა პატრმა ნიკოლამ). დადიანის მემკვიდრე 12 წლის ლევანი მძევლად ჰყავდა ქელაიშ-ბეი შარვაშიძეს. ციციანოვმა ლევანის გათავისუფლება და გადადიანება მოითხოვა. შარვაშიძემ ჯერ ფული ითხოვა, მაგრამ ისევ რუსული „მფარველობა“ ამჯობინა და ლევანი გამოუშვა. აღექსანდრე იმპერატორმა ქელაიშ-ბეი შარვაშიძე აფხაზეთის მთავრად აღიარა, დროშა, ხმალი და გენერალ-მაიორობა უბოძა. სამეგრელოს „რუსულ ტახტზე“ კი რუსებმა დასვეს ლევან მეხუთე დადიანი.

სოლომონ მეფე სრულიად დამცრობილად გრძნობდა თავს. არც რუსები ერიდებოდნენ მის დამცირებას. მეფე გააქტიურდა, სამომავლოდ იმედებიც გაუჩნდა, უფრო იმიტომ, რომ რუსებს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში მდგომარეობა გაურთულდათ. ციციანოვისგან განჯის აღებამ შეარყია სპარსეთი, აზერბაიჯანი და დაღესტანი. სპარსეთის მამაცი ტახტის მემკვიდრე აბას-მირზა დიდის მხედრობით თავრიზიდან წამოვიდა და ერევნის სახანოში შემოიჭრა. ქართველი ბატონიშვილებიც, ალექსანდრე და ფარნაოზ ერეკლეს ძენი და თეიმურაზ გიორგის ძე, ბამბაკს დამდგარიყვნენ საქართველოს მკვიდრ მუსლიმთა ჯარით და როგორც კი აბას-მირზა გაიმარჯვებდა, თვითონაც მყისვე თბილისისკენ აპირებდნენ გამოლაშქრებას.

თვითონ ერევნის ხანი რუსებს მტრულად უცქერდა და სპარსეთის იმედით მაგრობდა. ციციანოვმა მას ბრძანება გაუგზავნა, რუსეთის ქვეშევრდომობაში შემოდო, ერევანში რუსული გარნიზონი შეუშვიო, რუსეთს ყოველწლიური ხარკი უხადეო, დავით სომეხთა კათალიკოსი გადააყენე, ტფილისს გამომიგზავნე და მის მაგივრად ეკმიაწინში დანიელი დასვი უმაღლეს საჭეთმპყრობელადო.

ერევნის ხანმა ამ ულტიმატუმს პასუხიც არ გასცა. სამაგიეროდ აბას-მირზამ ერევნის მიწაზე ფეხის შემოდგმისთანავე ციციანოვს თავისი მამის ბაბა-ხან შაჰის წერილი გამოუგზავნა და საქართველოდან რუსული ჯარების დაუყოვნებლივი გაყვანა მოსთხოვა. ციციანოვმაც პასუხი მყისვე შეუტრიალა და ქართველი ბატონიშვილების გაცემა მოსთხოვა. ეს შეუთვალა და მაშინვე რუსულ-ქართული ჯარით ერევნისკენ დაიძრა.

სალაშქრო გზაზე გამოსვლისთანავე ციციანოვს მოახსენეს, საქართველოს მთაში, სამხედრო გზის გასწვრივ, აჯანყება დაწყებულაო. მთავარმართებელმა აჯანყების ჩაქრობა თავის მოადგილეს გენერალ ვოლკონსკის დაავალა, თვითონ კი სამხრეთისკენ გზა განაგრძო.

ორი მცირე შეტაკება სომხეთის მიწაზე რუსების გამარჯვებით დამთავრდა. მესამე, გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მდინარე ზანგას ნაპირზე 1804 წლის 30 ივნისს. აბას-მირზა

აქ 27000 მეომარს შემოუძღვა. მაგრამ ისევ დამარცხდა, ამჯერად გაცილებით მძიმე მარცხით, ვიდრე წინარე ბრძოლებში გამარჯვებით გალაღებულმა ციციანოვმა ერევანი ალყაში მოაქცია. მაგრამ გაჭიანურდა ალყა. ამასობაში ალექსანდრე ბატონიშვილმა აბას-მირზა ხელახალ შეტევაზე წააქეზა და წამოიყვანა. ამჯერად 40000 მეომარს მოუძღოდნენ ბრძოლის ველზე სპარსი და ქართველი უფლისწულები. მოუძღვნენ და ორმხრივი დარტყმის საფრთხეში მოაქციეს ერევნის მოალყე მთავარმართებელი. საქართველოდანაც აჯანყების გამძლავრების ხმამ მოატანა და ციციანოვი უკუიქცა ერევნიდან თბილისისაკენ.

1804 წელი

თუ ვისმეს საქართველოში რუსის შემოსვლისა და რუსთა მეოხებით შინა და გარეშე მტრისგან თავის დახსნის იმედი ჰქონდა, იგი, უწინარეს ყოველთა, ქართველ გლეხს უნდა ჰქონოდა. მაგრამ რუსი ხალხის სიკეთის სანაცვლოდ, მასზე მეოცნებე ქართველი კაცი ერთბაშად რუსი მეფის ურჯუი მოხელის, უსულგულო ბიუროკრატისა და ტლანქი სალდაფონის გვერდაუქცეველ სიბოროტეს გადაეყარა და გადააწყდა. ყველა ეს ბოროტება, — რასაც დიდი ხანია შესჩვეოდა რუსი გლეხი თვითონ რუსეთში — ქართველისთვის, ვითარცა „ახალი ხილი“, ფრიად მგრძნობიარე, გამაღიაზიანებელი და სულის სიღრმემდე მტკივნეული აღმოჩნდა.

და ხალხი აჯანყდა.

დაიწყო მთიულეთში, არაგვის ხეობაში, საქართველოს სამხედრო გზის გასწვრივ, სადაც რუსული ჯარის ინტენსიური მოძრაობისა და მომსვლელ-დამხვედურის უფრო ხშირ შეხვედრათა კვალობაზე ყველაზე მკვეთრად აღიბეჭდებოდა მეფის რუსეთის კოლონიური რეჟიმის სიმძიმე — გადასახადი, ბეგარა, ძალადობა, ძარცვა, წაგლეჯა, მათრახი, როზგი, დამცირება, შეურაცხყოფა, შებილწვა. გლეხები ჩიოდნენ, მაგრამ მეფის მოხელენი ყოველ საჩივარსა და სამართლიან პროტესტს მეფის ღალატად ნათლავდნენ და როგორც „ბუნტოვ-

შჩიკებს“ დამსჯელ ექსპედიციებს უგზავნიდნენ. გამუხრებულნი
გლახები წერდნენ: „...ის (კაპიტან-ისპრავნიკი) ჯამურს მო-
ვიდა, ოსები დაიჭირა, ძაღლების სასვლელს გობში წაქი ჩა-
ასხა, კატები დახოცა და შიგ ჩაყარა... ყველაფერი ერთად ამ
ოს გლახებს აჭამა. იმავე ოსებს რვა სახლი დაუწვა, სადაც 300
კოდი ქერიც დაიღუპა“. მოხევეები ჩიოდნენ: „კაცისგან თით-
ქმის მოუთმენელს სიცივეში სტეფანწმინდიდან ანანურამდე
საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავწმინდეთ... მოვი-
და წვიმა და დადგა ტალახი. ფიჩხი გვაჭრევინეს და ტალახში
გვაყრევინეს. ფიჩხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგვდ-
გნენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოგვიკლეს... მოვიდა თო-
ვლი და აღმოვივსო ჩვენგან გაკეთებული გზა; ასეთ დროს მი-
გვაყენეს საკეთებლად, ზვავი რომ მოდიოდა და სიკვდილს არ
დაგვრიდეს. წამოვიდა ზვავი და სამი ჩვენი კაცი იქ გაიჭყლი-
ტა... მოვიდა 80 სალდათი და 12 ცხენოსანი ყაზახი; ამათ უნ-
დებოდათ—დღეში სალდათებს 10 საკლავი, ყაზახებს—2; ჭა-
თამს, ყველს, ერბოს ვინ იანგარიშებს?.. ცხენსა და ხარს ბარგის
ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და ქირაც არ მოუციათ... ორნი
დედაკაცი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათე-
ბი მათრახის ცემით მიერეკებოდნენ... ჩვენ ამ ზემოხსენებუ-
ლი მწუხარებისაგან, რომელნიც ყოვლად მოწყალის ხელმწი-
ფის უძლეველის ჯარის საქართველოში გაძლიერებას
ღმერთს ვსთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის
განსაცდელით დავინთქეთ. ჩვენ ერთობით აწ ეს ვირჩიეთ,
თუ სხვა არა მოგვევლინა რა განსაცდელი ამ მოუთმენელი
მწუხარებისაგან, ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა
მოვუქიდოთ, ცოლ-შვილი შიგ შევყაროთ, ჩვენც შიგ შევი-
დეთ და დავიწვნეთ. ამ ტანჯვას და მათრახით სიკვდილს და
ჩვენის ცოლების უწყესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევნია,
რომ ასე დავიხოცნეთ. მარტო მთიულეთში უცბად 23 მომკვ-
დარა სხვას გარდა“... და სხვა და სხვა მაგალითი მრავალი.
და აჯანყდნენ.

1804 წლის მაისში ანანურის მაზრის თავადაზნაურთა წი-
ნამძღოლმა თორნიკე ერისთავმა ციციანოვის ბრძა-
ნებით ერევანს სალაშქროდ ჯარის შეკრება დაიწყო. არაგვე-

ლებიც საომრად აღიჭურვნენ, მაგრამ ციციანოვის თანამებრძოლად კი არა, მისი ხელისუფლების წინააღმდეგ საომრად გამოვიდნენ. როგორც ითქვა, ციციანოვმა აჯანყების ჩასახშობად ვოლკონსკი გამოგზავნა, თვითონ კი ერევნისკენ გზა განაგრძო.

აჯანყებული არაგველები ჯერ კაიშაურის საგუშაგოს დაეცნენ და გაანადგურეს. იქიდან ზოგმა ანანურს მიაშურა, ზოგმა სტეფანწმინდას. აქ ყველაზე დიდი რუსული ბანაკი იდგა. აჯანყებას სტეფანწმინდელთა ნაწილი აპყვა, ნაწილმა კი რუსეთის სამსახურში შესულ გაბრიელ ყაზიბეგიშვილს (ჩოფიკაშვილს) დაუჯერა და აჯანყებაზე უარი ითქვა. მაგრამ აჯანყება მაინც გამძლავრდა, რადგან მეფის წინააღმდეგ იარაღი აიღეს ფშავ-ხევსურებმა, გუდამაყრელებმა, ჭართლელებმა, ხანდოსხეველებმა და თრუსოს ხეობის ოსებმა. აჯანყებულებმა იმერეთიდან იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები გადმოიხმეს. სანამ ისინი გადმოვიდოდნენ, აჯანყებულებმა ზედიზედ აიღეს სტეფანწმინდის და ლარსის საგუშაგოები. აიღეს და დარიალის ხეობა სრულად ჩაჰკეტეს. დიდი ბრძოლები გაიმართა ლომისას ციხეზე, არაგვისა და ქსნის ხეობათა შემაერთებელ გზატეხილზე. ორი თვის ბრძოლის შემდგომ შეამბოხებებმა ხელთ იგდეს ლომისაც და მფლობელობაც ორივე ხეობის ზემო წელზე.

ამასობაში იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებიც გამოჩნდნენ. ზოგი თავადი — თუმანიშვილნი, თარხნიშვილნი, ამირეჯიბნი — კიდევაც მიმხრობიან და შეერთებიან ბატონიშვილებს ამ ვარაუდით: ერთიც ვნახოთ, რუსნი განიდევნონ და საქართველოში ქართული მეფობა აღსდგეს, დროზე დავეუდგეთ გვერდით ხვალინდელ მეფეებსო!.. მაგრამ ეს ვარაუდიც ნაადრევი და მალე სულ უნიადაგოც გამოდგა. ბატონიშვილებმა საერთოდ ვერ მოახერხეს მთაში აჯანყებულებთან აღწევა. ვერც ბამბაკში გადავიდნენ ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილებთან. ერთხანს იხეტიალეს, იბორიალეს და ისევ იმერეთის გზაზე გაბრუნდნენ. 29 ივნისს უეცრად, უღევის ეწერში, სურამის ახლოს, მათ თავს დაეცა რუსთა ჯარი, რომელსაც შეგზურად გიორგი რაშინის ძე ამირეჯი-

ბი მოუძღოდა. იულონი შეიპყრეს. ფარნაოზმა და იულონის ძემ ლევანმა ტყვეობას გაასწრეს და ბამბაკს გადააღწიეს.

ბამბაკში ფარნაოზ ბატონიშვილმა იქ მყოფი ირანის შაჰის დავალება მიიღო — მთიულეთში უნდა ასულიყო, აჯანყებას სათავეში ჩასდგომოდა და კიდევ მეტად განევრცო და განევითარებია. ფარნაოზი კახეთის გზით წავიდა, ალავერდობაზე კახელ თავადებს ეთათბირა, ბევრი კიდევ სააჯანყოდ აიყოლია (მათ შორის 18 წლის ალექსანდრე ჭავჭავაძე) და მთიულეთს გადავიდა. აჯანყებულებს მთელი სამხედრო გზა ლომისიდან ანანურამდე საკუთარ ხელში მოექციათ. ახლა აჯანყებულთა ერთ ნაწილს თვითონ ანანურზე მიეტანა იერიში, მეორეს — დუშეთზე.

ციციანოვი სექტემბრის ბოლოს ერევნიდან მობრუნდა, გაწბილებული და გახელებული. ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები სპარსეთს გადახვეწილიყვნენ. აჯანყებას მიმხრობილმა თავადებმაც, სანამ გვიან არ იყო, ისევ თავიანთ მამულებში დაბრუნება არჩიეს და რუსეთისადმი ერთგულება „ურყევად“ დაიჩემეს. ფარნაოზ ბატონიშვილი „უთავადაზნაუროდ“ შერჩა „წვრილი ერის“ აჯანყებას. მალე აჯანყებულნი ორმხრივი დარტყმის ქვეშ უნდა მოქცეულიყვნენ: თბილისიდან ჩრდილოეთისკენ თვითონ ციციანოვი დაიძრა, ჩრდილოეთიდან თბილისისკენ კი — საგანგებოდ დანიშნული და წაშოსული გენერალი ნესვეტაევი. ნესვეტაევი ზედიზედ დაიჭირა ლარსა, დარიალი, სტეფანწმინდა და სიონთან შეება აქ გამაგრებულ ფარნაოზ ბატონიშვილს. აჯანყებულები მძიმედ დამარცხდნენ. 19 ოქტომბერს ანანურში შეერთდნენ ციციანოვი და ნესვეტაევი. დამარცხებული და ლტოლვილი ფარნაოზი, ახალგაზრდა ალექსანდრე ჭავჭავაძისთან ერთად, ერთხანს ფშავ-ხევსურეთს აფარებდა თავს, მერე სპარსეთისკენ აიღო გეზი. ქართველი თავადები — ვახტანგ სავარსამიძე, თამაზ ორბელიანი და სოლომონ ავალიშვილი — ერთმანეთს გაეჯიბრნენ ლტოლვილთა შეპყრობაში და 29 ოქტომბერს, ყაზახში, შეიპყრეს კიდევ ფარნაოზ ბატონიშვილი და ალექსანდრე ჭავჭავაძე, მათის მხლებლებით და თანალტოლვილებით.

ახლა ორივე ბატონიშვილი — იულონ და ფარნაოზ ერეკლეს ძენი — რუსთა ხელში იყვნენ. და ორივე 1805 წლის 4 აპრილს რუსეთში გადაასახლეს: იულონი — ტულაში, ფარნაოზი — ვორონეჟში.

1804 წლის აჯანყება დასრულდა — ქართველთა პირველი აჯანყება „მეფის რუსეთის ხალხთა საპყრობილეში“.

ციციანოვის დასასრული

1805 წლის მაისში რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა ყარაბაღი და მისი ბატონი იბრეიმ-ხანი. იმავე დღეებში რუსეთს ყმობა და ქვეშევრდომობა შეჰფიცეს შაქის ხანმა და შურაგალის სულთანმა.

1805 წელს ბაბა-ხანი სპარსული ჯარებით შემოიჭრა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. შაჰს ისევ თან ახლდნენ ქართველი ბატონიშვილები: ალექსანდრე ერეკლეს ძე და თეიმურაზ გიორგის ძე. გაეგება ციციანოვიც, თუმცა მტერზე გაცილებით უმცირესი ძალები ჰყავდა. ბრძოლები მოხდა შუშას, განჯას და შამქორს, მაგრამ ვერცერთგან შაჰმა ზარალის მეტი ვერაფერი ნახა და ისევ ირანისკენ უკუიქცა ხელცარიელი.

მალე ამის შემდეგ ციციანოვმა ბრძანება გაუგზავნა გენერალ ზავალიშინს: ასტრახანიდან კასპიის ზღვით ხომალდებით სამხრეთისკენ დაძრულიყო და სპარსეთის საბატონო ქალაქებს დასხმოდა თავს. ზავალიშინიც წამოვიდა ასტრახანიდან, ჯერ ენზელი აიღო, მერე რეშტს მიუახლოვდა, მაგრამ საშინელმა სიციხემ მისი მეომრები ცუდად დასცადა, სპარსულ გარნიზონთა მძაფრი წინააღმდეგობაც დახვდა და ხომალდები უკანვე გააბრუნა. გზაზე ბაქოს მიუბრუნდა და მიადგა: 1805 წლის 12 აგვისტოს. მიადგა და ბაქოს ხანს ქალაქის გასაღები მოსთხოვა ზავალიშინმა. ამის პასუხად ბაქომ მტერს ბრძოლა გაუმართა. ბაქოს ხანს ყუბისა და ყაზიყუმუხის ხანებიც მიეშველნენ და ზავალიშინი გააქციეს.

ციციანოვმა ზავალიშინის მარცხის გასწორება გადაწყვიტა და განჯის გავლით ბაქოს გზაზე გავიდა. გზად შირვანის მთავარ ქალაქში, შემახაში შეიარა და იქაური ბატონი მუს-

ტ ა ფ ა - ხ ა ნ ი რუსეთის ქვეშევრდომობაზე და ერთგულებაზე შემოიფიცა. ამ ახალი მიღწევის შემდეგ ციციანოვი უფრო გულსრულად წარემართა და 1806 წლის 30 იანვარს მიაღდა ბაქოს. მიაღდა, სააღყო სამზადისი მოითავა და ბაქოს ბატონს ჰუსეინ ყული-ხანს ე ლ ი ზ ბ ა რ ე რ ი ს თ ა ვ ი მიუგზავნა და შეუთვალა — უკეთუ სისხლის დაქცევა არა გწადია, ციხე-ქალაქის გასაღები ჩამაბარეო. ბაქოელმა თანხმობა შემოთვალა. ადრე, 1796 წლის ზუბოვის ექსპედიციის ეამს, კიდევაც შეხვედროდნენ და კიდევაც ემეგობრებოდნენ ერთმანეთს ციციანოვი და ჰუსეინ ყული-ხანი. ამიტომ, თითქოს არ გაჰკვირვებია საერთოდ ფრთხილ და უნდო ციციანოვს ჰუსეინ ყულის შემონათვალი: ერთმანეთს შეგვდეთ და ჩემის ხელით მოგართმევ ქალაქის გასაღებსო. იგი დათანხმდა და გავიდა კიდეც ქალაქის კედელთან, დათქმული შეხვედრის ადგილზე, გავიდა მხოლოდ ელიზბარ ერისთავისა და კიდეც სამი ყაზახის თანხლებით. ჰუსეინ ყული-ხანიც გამოეგება მცირე ამალით. ამაღის ერთ წევრს ერქვა ი ბ რ ა ჰ ი მ ბ ე გ ი.

ეს მოხდა 1806 წლის 8 თებერვალს. ერთმანეთს შეხვედნენ აზიური სალამ-ქალამით. ჰუსეინ ყული-ხანმა ციხე-ქალაქის გასაღებნი გადასცა ციციანოვს. მერე აზიურად მოგებულ ხალიჩებზე აზიურად მუხლი მოირთხეს და აზიურად ჩიბუხები ააბოლეს... და უცებ, ზურგიდან (ესეც აზიურად) იბრაჰიმ ბეგმა ციციანოვს შიგ კეფაში დაარტყა ტყვია. წამსვე მეორე გასროლით ელიზბარ ერისთავიც უსულოდ დასცა, სასწრაფოდ მკვდარ ციციანოვს თავი მოჰკვეთა და ციხეში შეარბენინა. ბაქოდან იმ დღესვე თავრიზს გაჭენდა და ციციანოვის თავი აბას-მირზას მიაართვა.

უმეთაუროდ დარჩენილი რუსის ჯარი ბაქოდან უკუიქცა ისე სწრაფად, რომ თავმოკვეთილი მთავარსარდლის წამოსვენებაც აღარ გახსენებია. ციციანოვის ცხედარი ბაქოს გაღავნის ძირას დაფლეს და მხოლოდ 1811 წელს გადმოასვენა იგი მთავარმართებელმა მარკიზ პაულიჩმა თბილისის სიონში.

ციციანოვის დაღუპვით რუსეთის მთავრობამ კავკასიის მრავალთარგოვან რუკაზე იშვიათად ნიჭიერი და ტაქტიკური დამპყრობელი დაკარგა. მისმა სიკვდილმა რუსეთისა და საქართველოს მტრები აღფრთოვანებაში მოიყვანა და დიდი იმედებითაც აღავსო. თავი წამოპყო ყოველმა დიდმა თუ მცირე მაჰმადიანმა ხანმა და ბეგმა. „ომის გუნებაზე დადგა სპარსეთის შაჰი“. ახალციხის ფაშამ ქართლის ასაოხრებლად ისევ აუშვა ლეკთა ხროვანი.

სოლომონ იმერთა მეფეც ამოძრავდა გაცხოველებით. იგი ელაზნაურის ტრაქტატის სრული გაუქმებით იმუქრებოდა და რუსეთთან ნორმალური ურთიერთობის დასაცავად ქუთაისიდან რუსთა ჯარის გაყვანას მოითხოვდა.

რუსეთის მთავრობამ ციციანოვის ადგილზე მთავარსარდლად და მთავარმართებლად 1806 წლის 2 ივნისს დანიშნა გენერალი გ უ დო ვ ი ჩ ი.

აბას-მირზა ისევ შემოჭრილიყო ამიერკავკასიაში დიდი სპარსული მხედრობით. იბრეიმ-ხან ყარაბაღელი რუსებს განუდგა და სპარსელებს მიემხრო. რუსებმა იბრეიმ-ხანიც მოჰკლეს, აბას-მირზაც დაამარცხეს და გააქციეს. აბას-მირზას უერთგულესმა მოკავშირემაც, მუდამ საომრად შემართულმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა, ერევნის ციხეს შეაფარა თავი.

ამის შემდეგ რუსები ზედიზედ დაეუფლნენ, ჯერ, დარუბანდს, მას უკან ბაქოს. მერე შაქში შეიჭრნენ და ეს სახანოც დაიქვემდებარეს.

1806 წლის 8 ნოემბერს გენერალი დიმიტრი ორბელიანი 2000 ქართველითა და 100 რუსით შევიდა ქარში. მაშინვე იარაღი დაყარეს ლეკებმა, რუსეთის ყმობა აღიარეს და ხარკის ძლევა განაახლეს. პირობაც დადეს, საქართველოსკენ აღარც თვითონ ილაშქრებდნენ, აღარც დალესტნელ ლეკებს ან სხვა მუსლიმანთ აღარ გაუხსნიდნენ გზას, აღარც ქარ-ბელაქანში მცხოვრებ ქართველებს შეავიწროებდნენ და გამაჰმადიანებასაც აღარ დააძალებდნენ. ორბელიანმა მძევლები აიყვანა და გამობრუნდა.

1806 წელს ახალი ომი დაიწყო თურქეთსა და რუსეთს

შორის. რუსეთს სპარსეთთან ზავის შეკვრა დასჭირდა, რათა ორივე აზიურ დიდ სახელმწიფოსთან ძალები არ დაქსაქსოვოდა. მაგრამ ვერაფერს ვახდა, რადგან, ჯერ ერთი, შაჰი საქართველოს რუსთავან დაცლას მოითხოვდა, რუსეთს კი ამაზე კრინტის დაძვრაც მიუღებლად მიაჩნდა, და მეორეც, საფრანგეთის დიდი იმპერატორი ნაპოლეონ ბონაპარტე წარმატებით ახერხებდა თავის სასარგებლო და რუსეთ-ინგლისის საწინააღმდეგო პოზიციაზე სპარსეთის „დამავრებას“. ის კი არა და, სპარსეთი იმჯერად თავის მოსისხლე ოსმალეთსაც კი შეუთანხმდა კავკასიიდან რუსეთის განდევნისათვის ერთობლივ ბრძოლაზე.

რუსეთს მისჭირდა, მაგრამ კვლავ ჩვეული გულგაუტეხლობით და გულსულობით შეება სამხრეთელ მტრებს. ჯერ სპარსეთთან თავდაცვითი პოზიცია დაიჭირა და ოსმალეთს სრულის ძალებით შეუტია. კავკასიის მთავარსარდალმა და მთავარმართებელმა გუდოვიჩმა ქუთაისს მდგარი გენერალი რიკჰოფი ფოთზე საიერიშოდ გაგზავნა, გენერალი ნესვეტაევი — ყარსზე, თვითონ წალკის გზაზე გავიდა და ახალქალაქს მიაღდა. სამივე ეს ლაშქრობა მარცხით გათავდა და რუსები უკუიქცნენ. თურქები გათამამდნენ და თვითონ წამოვიდნენ შეტევაზე. სპარსელებიც მოიჩქაროდნენ თურქებთან შესაერთებლად აბას-მირზას სარდლობით. მაგრამ აბას-მირზამ ვეღარ მოუსწრო. ბრძოლა მის მოსვლამდე გაიმართა, 1806 წლის 17 ივლისს, გუმბრთან (ლენინაკანი) და გათავდა რუსებისა და ქართველების სრული გამარჯვებით. აბას-მირზამაც გამარჯვებულებთან შებმა ვეღარ გაბედა და თვითონაც უკან გაბრუნდა.

რუსეთ-თურქეთის ომმა, დასაწყისში, იმერეთის მეფეს მის ქვეყანაში რუსული ხელისუფლების დასუსტების მეტი იმედები მისცა. იგი ქუთაისში მდგარ რუსულ გარნიზონს მტრულად უცქერდა და ტაქტი სატახტო ქალაქიდან საერთოდ გაიტანა, საჯავახოს გავიდა და იქ დამკვიდრდა.

ალექსანდრე იმპერატორმა გუდოვიჩს საიდუმლო ბრძანება გამოუგზავნა — სოლომონ მეფე თავისი ოჯახით რუსეთს უნდა გადაესახლებინათ, პენსია დაენიშნათ და სიკვდილამდე საცხოვრებლად რუსეთშივე დაემკვიდრებინათ. ხოლო, იმ-

ერეთს, სამეფო ხელისუფლების ნაცვლად, უმეტაურებდა „დროებითი მმართველობა“ რუსი ოფიცრის მეთაურობით და რუსული ორიენტაციის იმერელი თავადების შემადგენლობით. გუდოვიჩმა თავის მხრივ იმპერატორის ეს განაზრახვა ასევე იღუმალ გაანდო ქუთაისში მდგარ რიკპოფს და მასვე დაავალა იმერეთის სამეფოს ლიკვიდაცია. მაგრამ რიკპოფი ამ მეტისმეტად რთული საქმის ამაო ფიქრსა და ზრუნვაში გარდაიცვალა. მის ადგილზე გუდოვიჩმა გენერალი დიმიტრი ორბელიანი დანიშნა — ეგებ ქართველმა უკეთ მოუღოს ბოლო ქართველსო. ბევრს ეცადა დიმიტრი ორბელიანი, მაგრამ ვერ იქნა და სოლომონ მეფის ნდობა ვერ მოიპოვა. სოლომონი ახლა ერთთავად ვარდციხეში იღვა და იძახდა — ქუთაისში მანამ ფეხს არ დავადგამ, სანამ იქ ერთი რუსი ჯარისკაცი იღგომებაო; არც არასოდეს რუსის მთავრობას არ შევეუჩივდები, სანამ ლეჩხუმს არ დამიბრუნებენო.

ამასობაში, 1809 წლის 5 მარტს, იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა გუდოვიჩი გადააყენა და მის ადგილზე გენერალი ტორმასოვი დანიშნა. სოლომონმა ახალ მთავარმართველს მოციქულად თავისი სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი გაუგზავნა. მან არ იცოდა, რომ სახლთუხუცესი დალატობდა. წერეთელმა ტორმასოვს ურჩია, იმერეთის მეფის წინააღმდეგ თვითონ იმერეთის ერსა და ბერს მოუწოდებო, მეფე შეშინდება და ყველაფერში თქვენი მორჩილი გახდებაო. ტორმასოვმა ასეთი მოწოდების ანუ „პროკლამაციის“ ტექსტი მართლა შეადგინა, დიმიტრი ორბელიანს გაუგზავნა და საიდუმლოდ შეუთვალა: ეს პროკლამაცია ჯერ შენთან იქონიე და სოლომონს ჩემი წერილი გადაეციო. თავის წერილში კი მთავარმართველი სოლომონს მეგობრობას ეფიცებოდა და „მეგობრულადვე“ ურჩევდა ქუთაისში დაბრუნებულიყო, თბილისში მძევლები გაეგზავნა, ხოლო პეტერბურგს, იმპერატორთან — სამადლობელი დეპუტაცია ზურაბ წერეთლის მეთაურობით. ხოლო, უკეთუ ამ ჩემს თხოვნას მეფე არ შეიწყნარებს — ატყობინებდა ტორმასოვი დიმიტრი ორბელიანს — მაშინ გამოაქვეყნე კიდევ ჩვენი პროკლამაცია იმერელი ხალხისადმიო.

მართლაც, როგორც მოსალოდნელი იყო სოლომონმა ტო-

რმასოვის „თხოვნა“ და „რჩევა“ არ შეიწყნარა. მას ელაზნა-
ურის „ღრამოტა“ კვლავ უხეში ძალმომრეობის აქტად მიიჩნე-
ნდა და, რაღა მადლობა უნდა გავუგზავნო რუსხელმწიფესო
— იძახდა სოლომონი. — განა ეს მიეწერო: „გმადლობთ უმ-
დაბლესად, დიდო იმპერატორო, ვინაითგან დამამდაბლე მე-
ფე ერთმორწმუნე და დამაკლე სამფლობელოთა ჩემთა ყოვ-
ლად უმოწყალესითა ამით ღრამოტითა“-ო. ამას რომ ამბობ-
და — სამფლობელო დამაკელიო — ისევ წართმეულ ლეჩ-
ხუმს გულისხმობდა სოლომონ მეფე.

მაშინ დიმიტრი ორბელიანმა ტორმასოვის პროკლამაცია, ანუ მოწოდება იმერეთისადმი მისი მეფის წინააღმდეგ — გამოაქვეყნა, მაგრამ ამნაირ „გამოქვეყნებას“ თვითონ ტორ-
მასოვისთვის მოჰყვა ცუდი შედეგი. ხალხი საკუთარ მეფეს არ შეეღობა და საგანგებოდ შეყრილ საკრებულოზე ექვსი ათ-
ასმა კაცმა მის ერთგულებაზე დაიფიცა. მარტო იმერეთმა კი არა, იმერეთის მეფეს ბევრმა შეჰფიცა ერთგულება გურიიდან და სამეგრელოდან. მაშინ ტორმასოვმა, ისევ ზურაბ წერეთ-
ლის რჩევით, სოლომონის დამხობა იარაღის ძალით განიზრახა, მაგრამ სწორედ იქამად რუსეთს უარესად გაურთულდა ურთიერთობა სპარსეთთან და ოსმალეთთან და ამიტომ იმერეთის „შინაური საკითხი“ დროებით ისევ უნდა გადადებულ იყო.

1809 წლის ზაფხულში ტორმასოვმა დიმიტრი ორბელიანი ფოთის თურქულ გარნიზონთან საომრად გაგზავნა. თვითონ კი განჯა-ყარაბაღში შემოჭრილ ირანელებთან საომრად წარემართა.

ორბელიანი ფოთს ალყად შემოადგა. ხონთქარმა ფოთის გადასარჩენად ტრაპიზონელი შერიფ-ფაშა გამოგზავნა 9000 მეომრით. მდინარე სუფსაზე რომ მოვიდნენ, სოფელ გრიგოლეთთან, წინ დიმიტრი ორბელიანი გადაეღობა თურქთა არმიას, ზურგიდანაც გურულები დაესხნენ ვახტანგ ერისთავისა და სიმონ გუგუნავას სარდლობით. თურქები სასტიკად განადგურდნენ და 1809 წლის 15 ნოემბერს ფოთის კლიტენი დიმიტრი ორბელიანს ჩააბარეს.

სანამ ორბელიანი ფოთს აიღებდა, მანამ ტორმასოვმა ერთი პოლკი, პოლკოვნიკ სიმანოვიჩის მეთაურობით, კიდევ გაგზავნა იმერეთს, ვითომ ორბელიანის დასახმარებლად. მაგრამ სოლომონი უმალვე მიხვდა, რომ სიმანოვიჩი და ახალი რუსული ჯარი უფრო პირადად მის წინააღმდეგ იყო გაგზავნილი, ვიდრე ფოთის ოპერაციაში მონაწილეობისათვის. ეს უფრო აშკარა მაშინ გახდა, როცა სიმანოვიჩს ფოთის აღებულის დახვდა, მაგრამ იმერეთიდან აღარ წავიდა და რმანაც ქუთაისში დაიბანაჯა.

მალე ვარდციხეში ჩაკეტილი სოლომონის გარშემოწრე შეკრეს — სიმანოვიჩმა ქუთაისიდან, გურიელმა გურიიდან, დადიანმა სამეგრელოდან და გელოვანმა ლეჩხუმიდან. ბოლოს და ბოლოს, სოლომონმა ბრძოლა მიიღო და ზეკარისკენ წავიდა ახალციხეში გადასასვლელად. სიმანოვიჩი დაედევნა და გზები ჩაუჭრა. მეფე იძულებული შეიქნა მოლაპარაკება ეთხოვა, სიმანოვიჩი სიხარულით დათანხმდა და ერთმანეთს შეხვდნენ ფერსათის მთის ძირას. სალხინოს ეკლესიასთან. აქ სიმანოვიჩმა სოლომონს შეპფიცა, რომ მას მეფობა შერჩებოდა, ოღონდ საჭირო იყო ტორმასოვთან შეხვედრა და შერიგება. მეფე დათანხმდა და ხუთასკაციანი ამალით გაეშურა ქართლისაკენ. მთავარმართებელი სოფელ ვარიანში ელოდებოდა მოუთმენლად. ვარიანს მისვლამდე, სოფელ დირბში, მეფეს ამაღა ჩამოაცილეს და ისე მიჰგვარეს ტორმასოვს. აქედან ტორმასოვმა თვითონ წაიყვანა მეფე თბილისში. წაიყვანა და თავისი რეზიდენციის ქვედა სართულში ჩაუშვა და ჩაკეტა. ორი პირისფარეშის გარდა, მეფეს ყველა შემორჩენილი თანხლები მოაშორეს და დარაჯად გაძლიერებული დაცვა დაუნიშნეს.

1810 წლის 10 მაისს, ღამით, სოლომონმა რუსეთის იმპერატორის ნაჩუქარი ჯილდოები აიყარა, საწოლზე დაპყარა და, პირისფარეშის ტანსაცმელში გადაცმული, საპყრობილიდან გაუჩინარდა. ქალაქგარეთ ერთგული თავადები უცდიდნენ ცხენებით. მეფე ამხედრდა და 23 კაცის თანხლებით ახალციხისკენ გაქუსლა. გზაზე 300-კაციანი ლეკის ჯარი შემოე-

გება, მისი ბელადი მეფეს ეთაყვანა და ახალციხემდე მიუღ-
ღვა. ახალციხეში კი სოლომონს ფაშა ს უ ლ ე ი მ ა ნ
შ ი ა შ ვ ი ლ ი ელოდა დიდი ზარ-ზეიმით.

17 მაისს სოლომონ მეფემ იმერეთში მოწოდებანი გაგ-
ზავნა სრულიად ერის მიმართ, ხოლო ივნისში თვითონ გადა-
ვიდა თავის სამეფოში და დაბინავდა სოფელ ტყაჩირში, ერ-
თგული აგიაშვილების სასახლეში.

იმერეთი აჯანყდა.

სიმანოვიჩმა მეფის შესაპყრობად სასწრაფოდ ორი ასეუ-
ლი შაგზავნა ქუთაისიდან, მაიორ კ ა ლ ა ტ ო ზ ი შ ვ ი ლ ი ს
მეთაურობით. იმერლები დაუხვდნენ, ორივე ასეული ამოწ-
ყვიტეს და კალატოზიშვილიც მოჰკლეს.

მეორედ გაგზავნა ჯარი სიმანოვიჩმა და ამჯერად იმერლები
დამარცხდნენ. ბრძოლაში დაიღუპა მათი სარდალი ქ ა ი ხ ო -
ს რ ო ა ბ ა შ ი ძ ე სამივე შვილით.

მალე დიმიტრი ორბელიანიც წამოვიდა თბილისიდან იმე-
რეთისკენ ახალი, 3200-კაციანი ჯარით. ორბელიანს გენერა-
ლი როზენი მოჰყვა. გურიელიც და დადიანიც ფრიად აქტიუ-
რად ახორციელებდნენ თავიანთ მტრობას ღვიძლი ქვეყნის
უკანასკნელი გვირგვინოსნისადმი.

და ყოველის მხრიდან იერიშების ქვეშ მოქცეული სოლო-
მონ მეფე ერთხელ კიდევ გადაიხვეწა ახალციხეს, ერთხელ
კიდევ და უკანასკნელად...

იყო იგი ახალციხეს — ქართულ მიწაზე და მაინც „უცხო-
ეთში“, ოსმალთ წიაღში, და იქიდან ჰქონდა დაუცხრომელი
ურთიერთობა „თავის იმერეთთან“ — მიწერ-მოწერა და მი-
სვლა-მოსვლა დაუღვენელი, „სანამ პირში სული ედგა“, იბ-
რძოდა, როგორმე ისევ დაბრუნებულყო განაწამები მეფე
განაწამებ ტახტზე.

მოსვენება სულ დაეკარგა ტორმასოვს და სწერდა სიმა-
ნოვიჩს, იმერეთის მაშინდელ ხელისუფალს — ფულსა და
ჯილდოს ნუ დაიშურებ და მონახე „ერთი ვინმე თავზეხელა-
დებულები იმერელი“ და მოაკვლევინე სოლომონიო. შეუძლე-
ბელია „ასეთი იმერელის“ მონახეაო — პასუხობდა სიმანო-
ვიჩი — რადგან იმერლების ერთგულება მათი მეფისადმი
ლამის ღმერთის ერთგულების ბადალიაო; ამიტომ სოლომონ-

ის მოკვლა უფრო თათარს, თურქს ან ლეკს შეიძლება მიენდოსო, მაგრამ იმერეთში არც ესენი მოიძებნებიან და იქნებ მანდ, თქვენთან მოიძებნოს ვინმე „ყაჩაღი მკვლელი“ იმერთა მეფისაო. ასე განვლო წლებმა და სოლომონი ვერ მოკლეს.

მაგრამ თვითონ მოაკითხა სიკვდილმა კიდევ ერთ „თავის შეილს“ — საქართველოს უკანასკნელ გვირგვინოსანს.

და აღესრულა იგი 1815 წლის 7 იანვარს, ქალაქ ტრაპიზონს.

გამეფდა 17 წლისა, იმეფა 20 წელიწადი, ლტოლვილობაში გაატარა 4 წელიწადი, აღესრულა შობითგან 42 წლისა.

დაკრძალეს მისმა უკანასკნელმა ქართველმა თანამებრძოლებმა, იქვე ტრაპიზონს, წმინდა გრიგოლის სახელობის ბერძნული ეკლესიის ეზოში. საფლავის ქვაზე ეპიტაფიად ეს დაეწერა:

„განმეძარცვა მე აირველქმნილი სიკეთე და მშვენიერება
და მღებარი ვარ საფლავსა აქასა შინა.

იმერთ მეფე სოლომონ

უცხო მიწაზე დალია სული და უცხო მიწაში დამიწდა უკანასკნელი ქართველი ხელმწიფე და გვირგვინოსანი.

აქვე დასრულდა სამიათასწლოვანი ისტორია ქართული გვირგვინოსნობისა, დაწყებული ზღაპრული ქართლოსით და დასრულებული სოლომონ მეორით.

1812 წელი

სოლომონის განდევნიდან, 1810 წლიდან, იმერეთშიც რუსული საიმპერიო ხელისუფლება დამყარდა. მრავალსაუკუნოვანი „სამეფოს“ სანაცვლოდ მას დაერქვა უბრალოდ „ოლქი“ — იმერეთის ოლქი, რომელიც თავის მხრივ დანაწილდა ექვს „ოკრუგად“, ანუ „მაზრად“ — ქუთაისის, საჩხერის, ვაკის, რაჭის, ჩხარის და ბაღდათის მაზრები. იმერეთის ოლქის სათავეში იდგა ოლქის მმართველი, რუსი გენერალი, მაზრებს განაგებდნენ მაზრის უფროსნი, რუსი ოფიცერნი. იმერეთის

ოლქის მმართველთან იყო სათათბირო, „დივანი“ ოთხი მდივანბეგით“, რომლებიც უნდა ყოფილიყვნენ ადგილობრივი იმერელი თავადნი. დივანი განიხილავდა სამოქალაქო საქმეებს, სისხლის სამართლის საქმეებს კი წყვეტდა ისევ ოლქის მმართველი რუსული კანონმდებლობით.

იმავე 1810 წელს რუსულ მმართველობაში მოექცნენ გურიის, აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროები...

1811 წელს საიმპერიო კოლონიურმა ხელისუფლებამ ქართულ ეკლესიას მისი მრავალსაუკუნოვანი დამოუკიდებლობა (ავტოკეფალია) ჩამოართვა და რუსეთის უმაღლეს სინოდს დაუპირიჩილა. კათალიკოსი ანტონ მეორე გადააყენეს და ნიქნინოვგოროდს გადაასახლეს, სამუდამო საცხოვრებლად. ამიერიდან ქართულ ეკლესიას განაგებდნენ რუსი ეპარხოსები...

...1811 წელი უადრესად გართულდა რუსეთისათვის. ომი სპარსეთთან, ომი თურქეთთან და ახალი მოსალოდნელი უმძიმესი ომი „მსოფლიოს პირველ გმირთან“ — ნაპოლეონთან.

მაგრამ კვლავ დიდის წარმატებით იმძლავრა რუსულმა იარაღმა. ბალკანეთზე კუტუზოვმა ზედიზედ გაანადგურა თურქული არმიები. ვერც ამიერკავკასიაში შეძლეს თურქებმა რუსების აქტივობის უვნებელყოფა. 1811 წლის 7 დეკემბერს, რუსებმა და ქართველებმა, პოლკოვნიკ კოტლიარევსკის სარდლობით, მოულოდნელად, ღამის იერიშით აიღეს ახალქალაქი და მოსპეს იქ მდგარი თურქული გარნიზონი.

ვერც სპარსელებმა მოახერხეს წაერთმიათ რაიმე ამიერკავკასიაში დუნედ მოქმედი ტორმასოვისთვის.

1811 წლის ბოლოს იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა ტორმასოვი გადააყენა და მის ნაცვლად კავკასიის მთავარსარდლად და მთავარმართველად დანიშნა მარკიზ პაულიჩი.

დადგა ახალი, 1812 წელი და კახეთში აჯანყებამ იფეთქა. აჯანყების მიზეზები იყო: პურის მუქთად წართმევა ქარის შესანახავად, უმძიმესი და გამუდმებული საგზაო ბეგარა, ადგილობრივი პირობებისთვის უჩვეულო კანონმდებლობა და სასამართლო წარმოება, სამართალწარმოებაში მშობლიური

ქართული ენის უგულვებელყოფა, ბოროტმოქმედებანი მოხელისა და ბიუროკრატისა — მექრთამეობა, მოტყუება ფასებში, მოტყუება წონასა და ზომაში, გარყვნილება, ლოთობა, ცემა, შეურაცხყოფელი და დამამცირებელი ხელყოფა პიროვნებისა, დამსჯელი და ამწიოკებელი ეგზეკუციები ქართულ სოფლებში, ოჯახებში...

აჯანყება დაიწყო ახმეტას, 1812 წლის 31 იანვარს, როცა ახმეტელებმა პურის გაცემაზე უარი თქვეს და ამის პასუხად მათ ეგზეკუცია ჩაუყენეს. ახმეტელებს მიეშველნენ და შეურთდნენ გლეხები თიანეთიდან, მატანიდან, მარილისიდან. მოძალადე კაპიტან-ისპრავნიკი და ეგზეკუცია გამოაქციეს. აჯანყება თელავს გადავიდა და სულ მალე მთელს კახეთს მოედო.

კახეთის ოლქის უფროსმა გენერალმა პორტნიაგინმა, რომლის ადგილსამყოფელი საგარეჯოს იყო, ზედიზედ ჯარები გაგზავნა აჯანყების ჩასახშობად. მაგრამ ყველა წარგზავნილი ჯარი აჯანყებულებმა დაამარცხეს და უკუაქციეს.

აჯანყებულმა ქიზიყელებმა მეფის საეგზეკუციო ჯარები განდევნეს სიღნაღიდან, ქოდალოდან, ბოდბისხევიდან. მეამბოხეებმა გაიმარჯვეს ანაგაში, კაკაბეთში, მანაეში. ალყა შემოარტყეს თვითონ გენერალ პორტნიაგინის რეზიდენციას საგარეჯოში. თბილისიდან მას მაშველმა მოუსწრო, მაგრამ აჯანყებულთა მოგერიება მაინც ვერ შეძლო და მხოლოდ ღამით გაპარვა და თბილისში ქურდულად დაბრუნება მოახერხა.

ეტყობა, აჯანყება მხოლოდ სტიქიური ხასიათისა როდი ყოფილა. იგი მტკიცე ორგანიზებულობით და გეგმიანი გააზრებულობით მოქმედებდა. მის ხელმძღვანელობას წარმომადგენლები დაეგზავნა ქართლსა და კახეთს, მთასა და ბარს ხალხის ასაჯანყებლად. განზრახული ჰქონიათ არაგვ-დარიალის სამხედრო გზის გადაკვეთა, ბოლოს თბილისის აღება და კოლონიური რეჟიმის განდევნა...

აჯანყებას აჰყვა ფშავ-ხევსურეთი. 10 თებერვალს ათასმა ფშავ-ხევსურ-თიანელმა იოსებ სიღამონიშვილის მეთაურობით ალყაში მოაქცია ანანური. მეამბოხეებს უკვე აეღოთ ღუშეთი და ფასანაური. საომრად ამდგარიყო ხევი,

მთიულეთი, გუდამაყარი. სამხედრო გზა მთლიანად აჯანყებულებს დაეპყროთ.

კახეთ-თბილისის ხაზზე კვლავ ახალი გამარჯვებანი აეღოთ ამბოხებულებს — მარტყოფს, სართიქალას, ხაშმს, საითაც თვითონ გაეშურა მთავარმართებელი პაულიჩი. მან წინასწარ პროკლამაციით მიმართა ამბოხებულებს: იარაღის დაყრას და დამშვიდებას მოუწოდებდა, დროზე დანებებულთ პატიებას აღუთქვამდა, გაურჩებულებს სასტიკი დასჯით ემუქრებოდა.

აჯანყებულებმაც მთავარმართებლის „პროკლამაციას“ ასეთი „კონტრწერილები“ შემოაგებეს: „ჩვენ ქრისტეს არ უარვყოფთ და არც ხელმწიფის მოღალატენი ვართ, არც ფიცისმტეხელნი. რაც ყოვლად მოწყალე ხელმწიფე იმპერატორის მანიფესტით ნაბრძანები იყო, თქვენგნით არ შესრულდა. მიზეზი თქვენ მოგვეციოთ. გვხოცავდით და თოკით გვაბრჩობდით, დამნაშავესა და ერთგულის გარჩევა არ იყო, მაგრამ ამასაც ვითმენდით ხელმწიფის ერთგულებისათვის და ფიცისათვის. ეგზეკუციითა და ხიშტებით გვაიძულებდით შეუძლებელს, ცოლსა და შვილებს გვიხოცავდით. პური წაგვართვით და შიმშილით გვეწყვეტდით და გვეუბნებოდით, რომ ბალახი გვეძონა... ბეგრის გამო ხარი არ შეგვრჩია და ტყეში საურმე ხე აღარ არის. ამდენი უდიერი ველარ ავიტანეთ. კაცი, ვიდრე საკუთარ ცოლ-შვილს შიმშილით გაწყვეტდეს, უმალ სხვას მოკლავს. ჩვენ ჭეშმარიტად ვიცით, რომ ხელმწიფეს ხალხის გაწყვეტა არ ნებაგს. მიზეზი თქვენა ხართ. თქვენთან შერიგების პირი ჩვენ აღარა გვაქვს, ოჯახიცა და თავიც გავწირეთ. თქვენ კოდ პურში ექვს აბაზს გვაძლევდით, ხოლო თუ ვინმეს ჩვენთაგანს თქვენთვის მოსასყიდი პური არ ჰქონდა, მის საბადლო ფასს კოდში ოთხ მანეთს გვახდევინებდით. ჩვენ ხელმწიფისთვის არ გვიღალატენია და არ ვართ მოღალატენი. თქვენ გარდახვედით ხელმწიფის ბრძანებას და ჩვენ უსამართლობა ველარ ავიტანეთ. ჩვენი თქვენთან შერიგება აღარ იქნება, ჩვენ ისედაც მკვდრები ვართ და უნდა დავიხოცნეთ. ჩვენ არზა მოგართვით, თქვენ ის ხელმწიფეს არ მოახსენეთ. თქვენ გვატყუებდით, ხოლო ჩვენ ვითმენდით. მეტი მოთმენა შეუძლებელია. აქ დასასრულია და ჩვენ უნდა დავიხოცნეთ“.

და კიდევ: „ჩვენ ვიცით, რომ ჩვენ ცოტა ვართ რუსებთან შედარებით, არ გვაქვს იმედი მათი დამარცხებისა, მაგრამ გვირგვინი და მათ გაგველიტონ. ჩვენ რუსხელმწიფის მფარველობას ვეძებდით და ღმერთმა იგი გვიწყალობა; მაგრამ მის მსახურთა უსამართლობა და სისასტიკემ სასოწარკვეთილებაში ჩაგვაგდო. ჩვენ დიდხანს ვითმენდით, ხოლო ახლა, როდესაც უფალმა ეს საშინელი შიმშილი დაგვატეხა თავს, როდესაც თვითონ ბალახბულახს ვჭამთ, ჩვენგან პურსა და საკვებს მოითხოვენ. ჩვენ საკუთარი სახლებიდან გამოგვრეკეს, ხელებს აფათურებდნენ და სჩხრეკდნენ ჩვენს ზანღუკებს. ორმოებს, მარნებს გვიტეხავდნენ, ღვინით ილეუებოდნენ, ხოლო დანარჩენებს (რასაც ვერ მოერეოდნენ) აფუჭებდნენ, ქვევრებში სიბინძურეს გვიყრიდნენ. ბოლოს ჩვენს თვალწინვე ჩვენს ცოლებსა და შვილებს შეურაცხყოფდნენ. განა ოჯახის ამისთანა შერცხვენის შემდეგ სიცოცხლეს ჩვენთვის ფასილა ექნება? ჩვენ ცოდვილნი ვართ ღვთისა და რუსხელმწიფის წინაშე, რომ ქრისტიანთა სისხლში ხელი გავისვარეთ, მაგრამ ღმერთია მოწამე, რომ რუსთა ღალატი არასოდეს ფიქრად არა გვექონია. ჩვენ ეს ძალდატანებამ გვაიძულა და გადავწყვიტეთ აქვე დავიხოცოთ. შენდობის იმედი არა გვაქვს: ვინ ამცნობს ხელმწიფეს ჩვენს მდგომარეობას? განა დაგვევიწყებია, თუ რას გვიპასუხებდნენ ხოლმე თქვენებური უფროსები, როდესაც ხელმწიფეს ვახსენებდით: — „ღმერთი მეტად მაღლაა, ხოლო ხელმწიფე მეტად შორსაა“. წადით ისევ მათთან: ვერც თქვენ, ვერც ისინი ველარ მოგვატყუებთ“.

პაულიჩი შეტევაზე გადავიდა. ხაშმში აჯანყებულნი დამარცხდნენ. მთავარმართებელმა ტყვედაყვანილნი ჩამოახრჩო. ხაშმიდან საგარეჯო გაიარა და იქაც აღადგინა „წესრიგი“. საგარეჯოდან სიღნაღისკენ გაემართა. სიღნაღიც და მთელი ქიზიყი ხელახლა დაიმორჩილა. თელავის გზაზე გავიდა. ჩუმლაცთან დიდი ბრძოლის გადახდა დასჭირდა. აქ 4000 მეამბოხე შემოეგება ბატონიშვილ გრიგოლიოანეს ძის მეთაურობით. ბევრი მეომარი დაეღუპა პაულიჩს. დაჭრეს მისი ადიუტანტი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, მოკლეს მის მხარეზე მებრძოლი ვახტანგ ორბელიანი, ერეკლე მეფის სიძე, მაშინ არტილერია დაუშინა მთავარმართებელმა მოწინააღმდეგეს. მეამბოხენი დამარცხდნენ და უკუიქცნენ.

ისევ მძიმე ბრძოლებისა და დიდი მსხვერპლის მთავარმართებელმა კახეთსა და არაგვის ხეობაში, როგორც იქნა, მოახერხა აჯანყების ჩაქრობა და, ასე თუ ისე, მშვიდობიანობის ჩამოგდება.

1812 წლის აპრილში მარკიზი პაულიჩი მთავარმართებლის პოსტზე გენერალმა რტიშჩევმა შეცვალა.

რტიშჩევი მთავარმართებლის რეზიდენციაში შესულიც არ იყო, რომ კახეთში აჯანყება ისევ განახლდა. აჯანყდნენ ენი-სელი, შილდა, საბუე. აჯანყებულებმა დაამარცხეს და დაჭრეს თელავის ოლქის უფროსი შმატოვი. ისევ აისხა საომარი იარაღი ქიზიყმა. რტიშჩევმა აჯანყების ჩაქრობა მიანდო გენერალ-მაიორ სტალს. მაგრამ სტალი ვერაფერს გახდა. მაშინ მთავარმართებელმა ისევ ქართველს უბრძანა ქართველთა „მოვლა“ — გენერალ-მაიორ დიმიტრი ორბელიანს.

და დიმიტრი ორბელიანმა ჩააქრო აჯანყება, ჩააქრო და აღადგინა „მშვიდობა ქვეყანასა ზედა“, რისთვისაც მას ებოძა გენერალ-ლეიტენანტობა.

(აქი არაგვის ისე იოლად და მწარედ არ შეეძლო ქართველის დამარცხება, როგორც ქართველს!)...

...რუსეთს კი ნაპოლეონის შემოსევა ადგა კარს. ამიტომ მას აღარც ქართველ მემბოხეებთან და აღარც სპარსეთ-თურქეთთან ომების გაჭიანურება აღარ შეეძლო მოეთმინა. 1812 წლის 16 მაისს, ბუქარესტში, დაიდო ზავი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. რუსეთმა ოსმალეთს დაუბრუნა თითქმის ყველაფერი, რაც რამ ამ ომში წაართვა ბალკანეთზე თუ ამიერკავკასიაში. ფოთი და ახალქალაქი ისევ თურქეთის მბრძანებლობის ქვეშ მოექცა. უფრო გაუჯანჯლდა ზავის ჩამოგდება რუსეთის მთავრობას სპარსეთთან. სპარსეთი კვლავ ამიერკავკასიის სრულ დაცლას მოითხოვდა რუსეთისაგან. რუსეთს კი ამის დაშვება ვერც წარმოედგინა.

არც აჯანყება ეგულებოდა რტიშჩევს სრულად ჩამქრალი საქართველოში. აჯანყებულთა დიდი ნაწილი მთასა და ტყეში გახიზნულიყო და, სპარსეთიდან ალექსანდრე ბატონიშვილის მოლოდინში, ისევ საომრად ლესავდა მახვილს. ალექსანდრე ბატონიშვილს კი ისევ დაეგზავნა თავისი შათირები კახეთს, ხევსურეთს, ფშავს და მთიულეთს. ალექსანდრე აუ-

წყებდა ქართლ-კახეთის სოფლებს, თემებს, ქალაქებს, სალოცავებს, ცალკე გვარებს და ცალკე პირებს — დამდევნიკებს. ვინც საომრად ფეხზე, ჰქონოდათ რწმენა უეჭველი გამარჯვებისა, მეც მოვდივარო, აბას-მირზაც მოდის, თურქეთის სერასკერიც ჩვენთან ერთად იომებსო.

რტიშჩევს აჯანყების შეკავებისა და ალექსანდრე ბატონიშვილის შემოჭრის აღკვეთის საქმე ისევ გენერალ დიმიტრი ორბელიანისთვის დაევალებინა. მაგრამ ალექსანდრემ მაინც შოახერხა 100-კაციანი ამალით საქართველოში შემოსვლა და თიანეთს აღწევა. მას ახლა, როცა ნაპოლეონი მოსკოვში შესულიყო, დიდი იმედი ჰქონდა საქართველოდან რუსეთის განდევნისა. ნაპოლეონიც სპარსეთის შაჰს რუსეთის წინააღმდეგ უფრო აქტიურად ამხედრებისაკენ მოუწოდებდა და სამაგიეროდ საქართველოს მირთმევას აღუთქვამდა.

ალექსანდრემ თიანეთიდან შათირები გაგზავნა ქართლ-კახეთში, მთასა და ბარში, და დანიშნა დღე საომრად გამოსვლისა.

და ისევ, მესამედ დაიწყო აჯანყება, იმავე 1812 წლის სექტემბერს. ალექსანდრემ რამდენიმე ნაწილად დაჰყო აჯანყებულნი, მეთაურები დაუნიშნა და სამოქმედო გეგმა დაგეზი ჩამოურიგა. ერთს, გარეკახელებს, საგარეჯოს მოურავის თაღია ჩოლოყაშვილის მეთაურობით თბილისიდან კახეთისკენ მიმავალი გზის გადაკეტვა დაავალა. თიანეთელნი, ფშავ-ხევსურნი, ქსანელნი და ოსნი ომან ჩოლოყაშვილის სარდლობით, თიანეთ-თელავის მაერთებელ გზებს იცავდნენ. დიდ სამხედრო გზაზე მოქმედება კრწანისის გმირს გორჯასპინათალიშვილსა და პაპუაბელიშვილს ებრძანათ. თვითონ ალექსანდრე ბატონიშვილი, აჯანყებულთა დიდი ნაწილით, შიდა კახეთსა და ქიზიყში ტრიალებდა. ხმა გავარდა, რომ 14 სექტემბერს, ალავერდობის დღესასწაულს, ალავერდის ტაძარში, აჯანყებულებს ალექსანდრე საქართველოს მეფედ უნდა ეკურთხებინათ.

ფეხზე დადგა მთელი საქართველოს კოლონიური რეჟიმის საომარი ძალები. აჯანყების ჩაქრობის მეთაურობა რტიშჩევმა ისევ დიმიტრი ორბელიანს დაავალა (ქართველი უფრო იოლად და მწარედ მოახერხებდა ქართველების განადგურებას).

„ლინიიდან“ ახალი ჯარები გადმოისროლეს. იმერეთს, შიმში-
ლობისა და უამიანობისგან დაცემულს, აჯანყების თავი აღ-
არ ჰქონდა და იქიდან ორბელიანმა სიმანოვიჩიც გადმოიწვია
რუსული ჯარებით. რუსეთის ერთგული თავადნი გიორგი
ამილახვარი და კონსტანტინე მუხრანბატონ-
ნი ბორჩალოელთა ლაშქრით ლართისკარში ჩააყენა ორბე-
ლიანმა. ალავერდის საყარაულოდ ტიხანოვსკი აფრინა
1000 ჯარისაკაცით და სამი ზარბაზნით. თვითონ მთავარმარ-
თებელმა რტიშჩევმა ალექსანდრეს მოკვლისათვის ჯილდოდ
2000 ჩერვონეცი გამოაცხადა.

უძიმესი ომების დრო განახლდა აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოში. კახეთი სისხლით დაიტბორა. ბალ-ვენახები გაიჩეხა.
სოფლები გადაიწვა და გადაიბუგა. მემამბოხეებს უღეტდნენ
დაუნდობლად. გენერალი დიმიტრი ორბელიანი „თავის სიმა-
ღლებზე“ იღვა.

თვითონ ალექსანდრე ბატონიშვილის მოკვლისა და ამის-
თვის ოქროსა და ჩინ-მედლების მოსურნე ხალხში არავინ
გამოჩნდა. სამაგიეროდ გამოჩნდა თავადთა შორის — და ეს იყო
აბელ ქაიხოსროს ძე ჩოლოყაშვილი, რომელიც
გაემართა კიდევ ალექსანდრე ბატონიშვილის დასატყვევებ-
ლად. მაგრამ ალექსანდრემ თვითონ დაატყვევა მისი დატ-
ყვევების სურვილით „ნერწყვმორეული“ თანამემამულე. და-
ატყვევა, მაგრამ მაინც აპატია მამამისის, ქაიხოსრო ჩოლოყა-
შვილის ხათრით: ქაიხოსროს „ერთგული ნამსახური“ ჰქონდა
ალექსანდრეს მბრძანებელი მამის ერეკლე მეფის წინაშე.

1812 წლის სახალხო ომი საქართველოში დიდი მარცხით
დამთავრდა.

1812 წლის სამამულო ომი რუსეთში დიდი გამარჯვებით
დამთავრდა.

იქ ქართველებმაც ისახელეს თავი რუსთა მიწა-წყლის გა-
დასარჩენად და რუსული იარაღის ძსამაღლებლად. აი ისინი:
დიდი მხედართმთავარი, ინფანტერის გენერალი პეტრე ბა-
გრატიონი, მისი ძმა გენერალი რომან ბაგრატიონი, ილია ბა-
ტონიშვილი (მეფე გიორგი მეთორმეტის ძე), კონსტანტინე
ბატონიშვილი (დავით იმერთა მეფის ძე, იმპერატორის ფლი-
გელ-ადიუტანტი), ძმები გენერლები ვლადიმერ და ლევან ია-

შვილები, ძმები გენერლები ივანე და სიმონ ფანჩულიძეები, გენერალი პავლე ბიბილოვი, გენერალი ივანე ჯავახიშვილი, გენერალი ესტატე ჯავახიშვილი, მისი ძე გენერალი სპირდონ ჯავახიშვილი, ძმები გენერლები სიმონ და ფილიპე ჯავახიშვილები, გენერალი ნიკოლოზ ჯავახიშვილი, გენერალი სიმონ განგებლიშვილი, გენერალი ანტონ შალიკაშვილი, შტაბს-კაპიტანი მიხეილ ბარათაშვილი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ფლორე ჩოლოყაშვილი, ძმები იორამ და ნიკოლოზ თარხნიშვილები, ასპან ამირეჯიბი, თეიმურაზ მაჩაბელი, ზაქარია იოსელიანი, ზაქარია ქართველიშვილი, იოსებ გაბაშვილი, ალექსი ტუსიშვილი, ეგნატე ფეტვიაშვილი, ივანე თაყინაშვილი, ზაალ ალაპაპაშვილი, რომანოზ ლაღანიძე, ბეჟან გამყრელიძე, სვიმონიკა რაჭველი, გრიგოლ კაპანაძე, იოსებ ჩიქორიძე, თომა მალაკელაშვილი, ალექსი ბაზლიძე, ძმები კვანჭახიძეები, გამსახურდია, ფანიაშვილი, ხმალაძე, თულაშვილი, ბეჟანიშვილი, მაჭავარიანი, შენგელია, ოთხი მურადაშვილი, ოთხი გედევანიშვილი, ოთხი გრუზინცევი, და სხვანი და სხვანი...

...1812 წლის ბოლოს რუსებმა და ქართველებმა მამაცი გენერლის კოტლიარევსკის სარდლობით, ასლანდუშთან და ლენქორანთან, სასტიკად დაამარცხეს სპარსთა არმიები და სპარსეთმა ზავი ითხოვა.

ზავი დაიდო გულისტანს, 1813 წლის ოქტომბერში — ზავი, რუსეთის სრული გამარჯვების მაუწყებელი. გარდა ნახიჭევანისა და ერევნისა, ყოველი ქვეყანა, და პირველ რიგში საქართველო, სპარსეთმა რუსეთის განუყოფელ საკუთრებად სცნო.

1819—1820 წლები

1816 წელს თბილისში ახალი მთავარმართებელი მოვიდა, გენერალი ერმოლოვი. მოვიდა და მოიტანა კავკასიის სრული დამორჩილების ახალი „თეზისი“: „კავკასია უზარმაზარი ბასტიონია, რომელსაც იცავს ნახევარმილიონიანი გარნიზონი. მაშ, ვაწარმოთ ალყა!“ და დაიწყო „კავკასიური ალყა“, ხანგრძლივი და სისხლდამდინარი.

და სანამ ერმოლოვი დაღესტნის, ჩეჩნეთის, ყაბარდოს და

ჩერქეზეთის დაპყრობით იყო გართული, დასავლეთ თველოში აჯანყებამ იფეთქა.

იმერეთის აჯანყება დაიწყო 1819 წლის ზაფხულში. იგი გამოიწვია რუსულმა საეკლესიო რეფორმებმა. თეოფილაქტე ეგზარხოსმა, ყოველგვარი წინასწარი „შემზადების“ გარეშე, დაიწყო ქართული ეკლესიების დახურვა, სამრევლოების შემცირება, ნატურალურის ნაცვლად ახალი ფულადი საეკლესიო გადასახადების გაწერა, ადგილობრივი სამწყსოების შევიწროება და აბუჩად აგდება. ხალხი ამას არ შეურიგდა და საომრად შეიმართა. აჯანყებამ მოიცვა იმერეთი და რაჭა. იმერეთის მმართველმა გენერალმა კურნატოვსკიმ აჯანყებულებს მოწოდებით მიმართა — დაშლილიყვნენ და დაწყნარებულიყვნენ. აჯანყებულებმა საპასუხოდ მოითხოვეს საგადასახადო სიების მოსპობა და თეოფილაქტე ეგზარხოსის გაძევება. კურნატოვსკიმ ეს არ ინება და მაშველი ჯარები სთხოვა საქართველოს სამოქალაქო მმართველს გენერალ ველიამინოვს.

ველიამინოვმა დატუქსა კურნატოვსკი — წინდაუხედავად მოქცეულხართო, როგორც კი ხალხში უკმაყოფილება დაიწყო, საგადასახადო აღწერები უნდა შეგეწყვიტათო, წინასწარ უნდა „შეგებარებინათო“ და სხვ. მისთ., თან იმერეთში საგანგებო პროკლამაცია გამოაქვეყნა აჯანყებული ხალხისთვის ველიამინოვმა: ჩვენ თქვენთვის სიკეთე გვინდაო, თქვენ კი „თავზე ხელადებულთაგან“ ცდუნებას აპყოლიხართ და ასეთმა ცდუნებებმა ორჯერ დაღუპვის პირამდე მიგიყვანათო. მაინც რაის იმედი გაქვთო, უმწუო იმერეთი კი არა, რუსეთმა ოცდაათმილიონიანი საფრანგეთი დააწვინა ბეჭებზეო! მაგრამ ამ „პროკლამაციამაც“ არ გასჭრა და მაინც საჭირო შეიქნა გადასახადების შეწყვეტაც და თეოფილაქტე ეგზარხოსის გაწვევაც.

თეოფილაქტე ველიამინოვს შეხვდა და იმერეთის აჯანყება ადგილობრივი მიტროპოლიტების — ქუთათელისა და გენათელის ბრალად დასახა. ველიამინოვმა ყოველივე ერმოლოვს აცნობა. ერმოლოვმა აჯანყების მოთავეთა დასჯა ბრძანა. მაშინ ისევე განახლდა აჯანყება იმერეთსა და რაჭას. მთავ-

რობამ გადამჭრელ ზომებს მიმართა. კურნატოვსკი იმერეთის მმართველობიდან მოხსნა და მის ნაცვლად, ახალი ^{ქართული} ^{სამხრეთი} ბითა და არტილერიით, გაგზავნა უფრო სასტიკი პოლკოვნიკი პუზირევსკი.

პუზირევსკი იმერეთს მივიდა და აჯანყების მეთაურთა დაპატიმრება დაიწყო. შეიპყრეს დოსითეოს ქუთათელი და ექვთიმე გენათელი მიტროპოლიტნი, სეხნია წულუკიძე და სოლომონ მეფის ასული დარეჯანი. ყველას ხელ-ფეხი შეუკრეს, თავზე ტომრები ჩამოაცვეს და თბილისის გზას გაუყენეს. გზაზე, სურამსა და გორს შუა დოსითეოს ქუთათელი, საშინლად ნაცემი და ტომარაში სუნთქვადახშული, გარდაიცვალა.

მეთაურების დაპატიმრებამ აჯანყება არამც თუ არ დააშინა და დააკნინა, არამედ უფრო გაამძაფრა და გაახელა. ახლა აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა ივანე აბაშიძე, ძე ტყვედ წაყვანილი დარეჯან ბატონიშვილისა. იგი გურიას გაქცეულიყო და ქაიხოსრო გურიელის დახმარებით ახალ ლაშქრობას ამზადებდა მთავრობის სამხედრო ძალების წინააღმდეგ.

პუზირევსკი თვითონ შევიდა გურიაში. ჯარი ჩოხატაურში დააყენა და რამდენიმე კაზაკით შემოქმედში წავიდა ქაიხოსრო გურიელთან შესახვედრად. მაგრამ ქაიხოსრო იქ არ დახვდა და უკანგამობრუნებულს წინ სამი გურული გლეხი შემოეყარა. პუზირევსკის ეგონა, რომ გლეხის, ანუ „მუჟიკის“ გამათრახება, ანუ „გაროზგვა“ ისეთი ჩვეულებრივი გასართობი თუ გულმოსაფხანი ქმედებაა, რომელსაც საპასუხოდ არავითარი რეაქცია არ უნდა მოჰყვეს, მაგრამ გურული გლეხები სრულიად „უცნაური მუჟიკები“ აღმოჩნდნენ. პუზირევსკიმ მათრახი უჭირა ერთ გურულს და წამსვე სამივე დაეძგერა მას, ცხენიდან გადმოიღეს, დაიგდეს და მიწაზე დააკლეს. ერთი კაზაკიც მიაყოლეს, ორიც ხელფეხშეკრული მიაგდეს.

ასე „უაზროდ მოკლული“ პუზირევსკის ადგილი დაიჭირა მისმა მოადგილემ სგორელსკიმ, რომელიც მაშინვე შეტევაზე გადავიდა. გურიაც, თითქოს ამას ელოდა, საომრად ფეხზე წამოიშალა. აჯანყებულებმა ჩოხატაურში დაბანაკებულ ჯარს შეუტიეს. სგორელსკი უკუიქცა. გურულები სამეგრელოსკენ წარემართნენ და ჭალადიდს მივიდნენ. სამეგრელოც

აპყვა აჯანყებას. ივანე აბაშიძე იმერეთს მივიდა აჯანყების უშუალო სახელმძღვანელოდ. მისი მეთაურობით აჯანყებულ ებმა მდინარე ჭალაბურთან გაანადგურეს კაზაკთა პოსტი. უფრო გამძლავრდა ჯანყი რაჭაში.

ერმოლოვმა რისხვიანი ბრძანება გამოუგზავნა ველიამინოვს, — ყველა აშკარა მეამბოხეს ადგილზე გაუსწორდითო, ჩამოახრჩეთ, სასამართლოსთვის მხოლოდ ეჭვმიტანილები იკმარეთო.

ველიამინოვი და იმერეთის ახალი მმართველი გორჩაკოვი ცეცხლითა და მახვილით მოედნენ დასავლეთ საქართველოს აჯანყებულ სოფელ-ქალაქებს. მეამბოხენი იბრძოდნენ უკიდურესი თავგანწირვით.

ბოლოს, როგორც მოსალოდნელი იყო, თავისი უნდა გაეტანა უპირატეს სამხედრო ორგანიზაციას, საომარ გაწრთვნილობას, „ყოჩაღ ხიშტსა“ და არტილერიას.

1820 წელი მიიწურა. თავისუფლებისათვის ნაომარი და ამოწყვეტილი ქვეყანა ერთხელ კიდევ მინებდა გამარჯვებულ და გამძვინვარებულ მოპირდაპირეს.

ქართველები და რუსეთ-ირანის ომი

ირანს არ სურდა გულისტანის დამამცირებელ ზავს ბოლომდე შერიგებოდა. განსაკუთრებით, მას საქართველო არ ეთმობოდა და ახალი ომისათვის, რაც ძალა ჰქონდა, გაცხოველებით ემზადებოდა.

არც რუსეთი აპირებდა ერევნისა და ნახიჭევანის სამუდამოდ დატოვებას ირანის სამანებში და თვითონაც დინჯად გვგმავდა ახალ სამხრეთულ ომს.

სამხრეთისკენ რუსეთის წინსვლა დროებით გადასდო თვითონ იმპერიის გულში დატრიალებულმა დიდად საშფოთარმა ამბებმა. ეს იყო 1825 წლის 14 დეკემბრის აჯანყება. „დეკაბრისტული მოძრაობის“ სულს მოეცვა მთელი ქვეყანა.

მომდევნო წელს კი რუსეთმა და მისი ახალი იმპერატორის, ნიკოლოზ პირველის კარმა მაინც მოახერხა სამხრეთულ საქმეთა გააქტიურება.

ირანის სასახლის კარს კი ეგონა, რომ დეკაბრისტების რევოლუციონარული გამოსვლა უაღრესად ხელსაყრელ ამბობდა ქმნიდა რუსეთის ცარიზმის გასანადგურებლად ამიერკავკასიის საომარ ასპარეზზე.

და 1826 წლის ივლისში ირანელთა 60000-იანი არმია აბას-მირზას სარდლობით ომის გამოუცხადებლად შემოიჭრა რუსეთის ქვეშევრდომ ყარაბაღში.

და ალექსანდრე ბატონიშვილიც შემოჭრილიყო სპარსული კავალერიით შამქორის მთებში.

ასე დაიწყო ახალი რუსეთ-ირანის ომი.

აბას-მირზამ განჯა აიღო და შეტევები გზაბოძალად გაშალა: მარჯვნივ — ბაქოსკენ, მარცხნივ — თბილისისკენ.

რუსთა სარდლობამ მტერთან შესახვედრად გამოუშვა ქართული მილიცია, სახალხო ლაშქარი პოლკოვნიკ ვახტანგ სავარსამიძის სარდლობით. თბილისის გზები ჩაუჭრეს და შეუტრეს მტერს ქართველებმა.

1826 წლის 2 სექტემბერს რუსებმა და ქართველებმა შამქორის ახლოს სასტიკად გაანადგურეს შაჰის 10000-იანი ნარჩევი გვარდია. დამარცხებული ალექსანდრე ბატონიშვილი კახეთისკენ გაიჭრა. რუსებმა ქართველს ქართველები გამოადევნეს გრიგოლ ორბელიანის, ზურაბ ანდრონიკაშვილის, გიორგი ესეს ძე ერისთავის წინამძღოლობით. წამოეწივნენ და დაამარცხეს ქართველმა თავადებმა ქართველი ბატონიშვილი. ძლივს გაასწრო სიკვდილს ალექსანდრემ.

13 სექტემბერს, განჯასთან, აბას-მირზამ თავი მოუყარა 40000 მეომარს. რუსთა სარდლობამ წინაკერძით ისევ ქართველები მიუშვა მტერზე (რამდენი ხნის წინათ ითქვა პირველად — „წესადმცა არს წინამბრძოლობა ქართველთა“!). და შეიჭრნენ ქართველები ირანელთა შუაგულში, მიჰყვნენ რუსები, ირანელთა უმრავლესობა დააწვინეს და დარეცეს. არაქსისკენ გაიქცა აბას-მირზა. რუსთა და ქართველთა ჯარები განჯაში შევიდნენ. 1826 წლის მიწურულს აზერბაიჯანი გაწმენდილი იყო შაჰის ჯარებისაგან.

1827 წელს იმპერატორმა ნიკოლოზ პირველმა კავკასიის მთავარსარდლისა და მთავარმართებლის პოსტზე მისთვის სა-

ეჭვო გენერალი ერმოლოვი უფრო სანდო და საყვარელი გენერალით — პასკევიჩით შეცვალა.

პასკევიჩმა უპირველესად ნახიჭევანი გაწმინდა ირანელთაგან. მერე მიადგა ერევანს და გაათრეხული იერიშების შემდეგ, 1827 წლის 1 ოქტომბერს აიღო კიდეც. რუს მეომრებთან ერთად ერევანისათვის ბრძოლაში თავი გამოიჩინა 600 ქართველმა ცხენოსანმა, რომელთაც სარდლობდა გენერალი რომან ბაგრატიონი, სახელოვანი პეტრე ბაგრატიონის ძმა, თვითონაც ბოროდინოს ბრძოლის გმირი.

1827 წელს რუსებმა და ქართველებმა გადალახეს საკუთრივ ირანის საზღვრები. პირველი დიდი უძველესი სპარსული ქალაქი იყო თავრიზი, რომელსაც 61000-იანი ირანული გარნიზონი იცავდა. პასკევიჩი ამ ქალაქის აღების გეგმას ჩაღრმავებოდა, როცა მოულოდნელად, 1827 წლის 1 ნოემბერს, თავრიზი უეცარი დაცემით აიღო გენერალმა გიორგი ერისთავმა. ეს ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი გამარჯვება იყო მთელს საომარ კამპანიაში და სწორედ ამიტომაც იმპერატორმა ამ მეომარული ოპერაციის მთავარი გმირი გიორგი ერისთავს ძე ერისთავი დააჯილდოვა ალექსანდრე ნეველის ორდენით. ქართველი გენერლისაგან თავრიზის აღება აღამაჰმადხანის მიერ თბილისში დატრიალებული ტრაგედიის საზღაური იყო, — ამბობდნენ მაშინ მტერთა და მოყვარეთა შორის: „სპარსელებთან შურისმგებლად 30 წლის შემდეგ ბედმა გაგზავნა ისევ ქართველი, ოღონდ რუსეთის არმიის სათავეში“.

თავრიზის დაუფლების შემდგომ რუსებს და ქართველებს გზა გახსნილი ჰქონდათ თეირანისკენ. დაიძრნენ და მიუახლოვდნენ კიდეც ირანის სატახტოს. და ირანელებიც სასწრაფოდ ზავს ჩააფრინდნენ.

და დაიღო ზავი თურქმანჩაიში 1828 წლის 10 თებერვალს. ეს ზავიც რუსეთის სრული მონაპოვრებით აღინიშნა. რუსეთის სამფლობელოებს შეუერთდა ნახიჭევანისა და ერევანის ყოფილი სახანოები, კასპიის ზღვაც მთლიანად რუსეთის სანაოსნო-საბატონოდ გამოცხადდა და, პოლოს, ირანს რუსეთისთვის სამხედრო კონტრიბუციად უნდა გადაეხადა 20 მილიონი მანეთი.

თურქმანჩაის ზავის შემდგენელი და განმახორციელებელი

იყო სახელოვანი პოეტი და დიპლომატი ალექსანდრე გრიბოედოვი, რომელიც დაინიშნა რუსეთის სრულუფლებიან ელჩად ირანში.

ასევე გრიბოედოვის პროექტით ნახიჭევნისა და ერევნის ყოფილი სახანოებისაგან შეიქმნა სომხეთის ოლქი, რომელსაც პირველ მმართველად და გამგებლად დაენიშნა სახელოვანი ქართველი პოეტი და გენერალი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, სიმამრი ალექსანდრე გრიბოედოვისა.

ისევე გრიბოედოვის თავგამოდებით, ახალ სომხურ ოლქში ირანიდან გადმოსახლდა და დაემკვიდრა 40000 სული სომეხი.

ინგლისის დიპლომატთა წაქეზებით, ირანის ხელისუფლებამ ცდილობდა თურქმანჩაის დამამცირებელი ზავის გადასინჯვას, მაგრამ რუსეთის ელჩი მტკიცედ მოითხოვდა უკვე დადგენილ სახელშეკრულებო პირობათა დაცვას. მაშინ, 1829 წლის 30 იანვარს, ისევე ინგლისელთა წაქეზებით, გახლებულმა ბრბომ თეირანში თავდასხმა მოაწყო რუსულ საელჩოზე. მთელი დიპლომატური კორპუსი ამოწყვიტეს. მოკლეს თვითონ ალექსანდრე გრიბოედოვი. მისი ვვამი ქართველებმა, ალექსანდრე ჭავჭავაძის მოთავეობით, თბილისს გადმოასვენეს და მთაწმინდაზე დაკრძალეს.

რუსეთის მეფემ ამ ბარბაროსული აქტის სანაცვლოდ სპარსეთის ხელისუფლებისაგან ბოდიშის მოხლა და მდიდარი ქონების იკმარა.

ქართველები და რუსეთ-თურქეთის ომი

„ჩვენი სამშობლოს წრეში მოქცეულ ყველა ხალხთაგან, არსად არ მოიძებნება რუსი ადამიანისადმი ისეთი წრფელი და ძმური შეგობრობა, როგორც ქართველის ვაჟ-კაცურ გულში“.

ვ ა ს ი ლ პ ო ტ ო ჲ

აგერ, სამასი წელიწადი გასულიყო, რაც უმძიმესი ოსმალური უღელი ჩაჰკირვოდა სამცხე-ჯავახეთს, სრულიად მესხეთს, აჭარას. იყო მხოლოდ მარადიული ფიქრი, წუხილი და

ოცნება გათიშულ ღვიძლ ძმათა ხელახალი გაერთიანებისა და გამთლიანებისა.

და 1829 წლის 14 აპრილს ახალი ომი გამოცხადდა რუსეთსა და თურქეთს შორის. მაისში ბალკანეთის მიმართულებით შეუტეეს რუსებმა. ივნისში ამიერკავკასიაში, სამხრეთ საქართველოში გაიხსნა ფრონტი.

ყარსის ციხისკენ მიეშურებოდნენ რუსული ლეგიონები. მეწინავეთა რიგებში კვლავ ქართველი მხედრები იყვნენ. სამღლიანი მძაფრი იერიშების შემდეგ, 1829 წლის 23 ივნისს, რუსებმა და ქართველებმა ყარსი აიღეს. ციხე-ქალაქის დამცველი ემინ-ფაშა, თავისი შტაბით, ტყვედ აიყვანეს გამარჯვებულებმა.

ამის შემდეგ, 15 ივლისს, რუსებმა და ქართველებმა ისევ აიღეს ფოთი, ხოლო 24 ივლისს დაეუფლნენ ახალქალაქს. აქედან კი ახალციხისკენ წარემართნენ გამარჯვებულნი.

ახალციხის უმაღლეს მეჩეთზე ნახევარმთვარე აღმართულ იყო — ქრისტიანთათვის ოსმალური წყვილიადის სიმბოლო. 40000-იანი თურქული გარნიზონი იცავდა ამ „სიკბოლოს“... და საიერიშოდ მისულ რუსთა და ქართველთა მოთხოვნაზე — ციხე-ქალაქი დასცალეთო — თურქული ციხიონის მეთაურმა საპასუხოდ ეს გადმოსძახათ: „ჯერ ციდან მთვარე ჩამოხსენით და მერე ახალციხის მეჩეთიდან ნახევარმთვარეო“.

მაშინ მივიდნენ რუსები და ქართველები იერიშით ახალციხეზე, მივიდნენ და 16 აგვისტოს კიდევაც აიღეს, ნახევარმთვარეც ჩამოაგდეს და მის სანაცვლოდ გამარჯვებულმა ქრისტიანებმა ქრისტიანული ჯვარიც აღმართეს. დიდი იყო ზეიმი და სიხარული, განსაკუთრებით ქართველთა გულში...

ახალციხიდან დაიძრნენ გამარჯვებულნი და ზედიზედ გაათავისუფლეს არტანი და აწყური.

28 აგვისტოს ალექსანდრე ჭავჭავაძემ აიღო ბაიაზეთი და ბაიაზეთის მთელი საფაშო.

თეირანში გრიბოედოვის მოკვლამ და რუსეთ-სპარსეთის ურთიერთობათა გართულებამ ოსმალეთს იმედი ჩაუხერგა და გაათამამა. ხონთქარმა 1829 წლის თებერვალში ახალი ჯარები დასძრა ახალციხისა და ქობულეთისკენ. მაშინ ქართველებმა საკუთარი ენთუზიაზმით ახალი ლაშქარი შემოიყარეს და

მტერს გაეგებნენ. ორგან, ქობულეთის ახლოს — ლიმანთან და კინტრიშთან, გურულებმა გმირობის სასწაულები აჩვენეს ლიმანთან, 5 მარტს, 12000 რუსის გვერდით 1300 ქართველი იბრძოდა. ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს. 6 აგვისტოს კი მუხაესტატესთან ქართველებმა და რუსებმა სრულად განადგურეს თურქთა უმრავლესი მხედრობა. ახალციხისკენ წამოსული 20000-იანი თურქული არმიაც განადგურდა.

1829 წლის 27 ივნისს, თვითონ პასკევიჩის სარდლობით, რუსებმა და ქართველებმა აიღეს მცირე აზიის აღმოსავლეთი კარიბჭე — დიდი და ძველი ციხე-ქალაქი არზრუმი. არზრუმს მოჰყვა დაცემა ბაიბურთისა, გიუმშიშანესი და უკვე ტრაპიზონისკენ სალაშქრო გზაზე შემდგარიყვნენ გამარჯვებულნი.

ამასობაში, ტრაპიზონისკენ წინ გაჰრილთა ზურგში გენერალმა გესემ ილაშქრა ბათუმსა და აჭარაში ჩარჩენილ თურქთა წინააღმდეგ, მაგრამ მისი ეს „დამოუკიდებელი წილსვლა“ უშედეგოდ დამთავრდა და იმჯერად აჭარა კვლავ ოსმალეთის ხელში ჩარჩა. გესეს ისიც კერ შეეცყო, რომ ზავი უკვე შეკრული იყო და ციხისძირთან გამართულ ბრძოლაში, 15 სექტემბერს, 650 მებრძოლი ტყუილ-უბრალოდ შეაკლა მტერს.

ზავი კი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო 1829 წლის 14 სექტემბერს ქალაქ ადრიანოპოლში. ამ ზავით საქართველოს (ანუ რუსეთის იმპერიას) დაუბრუნდა მისი სისხლხორცეული ქალაქები და მიწები: ფოთი, ახალციხე, ახალქალაქი და ერთ საიმპერიო „ახალციხის ოლქად“ გაერთიანდა — ახალციხე, ასპინძა, აწყური, ხერთვისი, ქვაბლიანი, აბასთუმანი და ჭაჭარაქი.

ომის მსვლელობის ქამს აქ ჩამოთვლილ „სანჯაყთა“ გამაჰმადიანებული მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი აიყარა (ან აპყარეს) და თურქეთში გადასახლდა (ან გადაასახლეს). ხოლო ახლა, სამართლიანობა მოითხოვდა, რომ საქართველოში მობრუნებულ, ქართველობისგან დაცლილ ქართულ მაწებზე კვლავ ქართველები ჩასახლებულიყვნენ. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა.

და ასი წლის შემდეგ დაწერს ამის შესახებ ივანე ჯავახიშვილი: „1828 წლითგან მოყოლებული, როდესაც ქართველი

მაჰმადიანებით დასახლებული სამცხე, ჯავახეთი, ერუშეთი და პალაკალიო რუსეთმა ოსმალეთს წაართვა და მცხოვრებნი ისეთ სულიერ განწყობილებაში ჩააგდო, რომ ქართველმა მაჰმადიანებმა თავიანთი მამაბაბეული სამოსახლოთაგან აყრა და ოსმალეთში გადასახლება ირჩიეს, გრაფმა პასკევიჩმა ქართველებს ლიხთიმერეთიდგან იქ გადასახლების ნება არ მისცა და მათ მაგიერ ოსმალეთიდან გამოსახლებულ სომეხთაგან 30000 მცხოვრები ჩაასახლა... მესხეთში, სადაც 1823 წლამდე ქართველთა მოსახლეობა 90%-ს აღემატებოდა, 1830 წელს უკვე, რუს მოხელეთა წყალობით, უმრავლესობად სხვა ერისანი იქცნენ“.

1832 წელი

დგებოდა მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლები. რუსეთმა, კავკასიიდან სპარსეთისა და თურქეთის განდევნის შემდეგ, იმპერიასთან საბოლოოდ შემოერთებულად გამოაცხადა გურია და ქარ-ბელაქანი. იმხანად საიმპერიო კარმა განკერძოებული და „განსაკუთრებული“ სვანეთისთვისაც მოიკალა. სვანეთი დადეშქილიანებს გაეყოთ: თ ა თ ც რ ყ ა ნ ი : — 30 სოფელი, თ ე ნ გ ი ზ ს და ც ი ო ყ თ ე ნ გ ი ზ ის ძეს—21 სოფელი, რუსეთის იმპერატორმა „ორივე სვანეთი“ თავის „მფარველობაში“ აიყვანა...

...საუკუნის 20-30-იანი წლების მიჯნაზე საქართველოს ისტორიაში მაინც უმნიშვნელოვანესი მოვლენა საზოგადოებრივ და ეროვნულ გააზრებათა სიახლე და სიმაღლე იყო. მეწინავე ქართველის ყოველივე აზრი, ფიქრი და საზრუნავი კვლავ მისი მშობლიური ქვეყნისა და ხალხის სამომავლო ბედს უტრიალებდა.

ვიქნებით თუ არა ჩვენ, ვითარცა ერი, ხვალ, ზეგ, მერმისს?!

ხოლო, უკეთუ ვიქნებით, ვითარ ვიქნებით?!

ჩვენ ჩვენთვის, ჩვენი საკუთარი თავის კუთვნილებით თუ სხვის კუთვნილებად, სხვის ქვეშევრდომად, მარად სხვისი „მფარველობის“ ან „თავზედგომის“ (ვითომ „თანადგომის“) იმედად?!

ნუთუ საქართველოს ისტორია, მცირე ბედნიერ გამონაკლისთა გარდა, ათასეულ წელთა სარბიელზე მხოლოდ მსგავსა, უფრო ძლიერთა ქვეშევრდომული „მოქცევების“ ციკლთა ჯამია და სხვა არაფერი?!

აი, მარადიული საფიქრალნი და „საკითხავნი“ ქართველი კაცისა...

ოციანი წლებიდან, რუსეთთან ურთიერთობით, ფრიად გაცხოველდა ინტელექტუალური ცხოვრება ქართველთა შორის. ქართველი არისტოკრატები სწავლობდნენ პეტერბურგსა და მოსკოვში, ეუფლებოდნენ რუსეთისა და ევროპის კულტურულ-საისტორიო გამოცდილებას, რუს პროგრესისტებთან ერთად ითვისებდნენ და იწაფებოდნენ მოწინავე, განმანათლებლური და განმათავისუფლებელი იდეებით. თავისუფლებისათვის ბრძოლის უკეთილშობილესი სუნთქვით ივსებოდა მეწინავე ქართველთა სული. ეწაფებოდნენ ვოლტერს, რუსოს, მონტესკიეს.

გამორჩეული გავლენა იქონია ქართულ ინტელიგენციაზე რუსეთის დეკაბრისტულმა მოძრაობამ. მეფე ნიკოლოზ პირველმა დამარცხებული დეკაბრისტებიდან ზოგი კავკასიაში („თბილ ციმბირში“) გადმოასახლა. ასე მოხვდნენ მაშინ საქართველოში დეკაბრისტები: რ ა ე ვ ს კ ი, ო დ ო ე ვ ს კ ი, ს უ ხ ო რ უ კ ო ვ ი, ბ ე ს ტ უ ყ ე ვ - მ ა რ ლ ი ნ ს კ ი და სხვანი. მათ ცხოველი სიახლოვე ჰქონდათ ქართველ პოეტებთან, მოაზროვნეებთან, მოღვაწეებთან, განსაკუთრებით — ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან და გრიგოლ ორბელიანთან. რუსი და ქართველი მოაზროვნენი ხშირად თავს იყრიდნენ გაზეთ „ტიფლისსკიე ვედომოსტის“ რედაქციაში. ეს გაზეთი ქართული ვარიანტით „თბილისის უწყებათა“ სახელით გამოდიოდა, ცნობილი ფილოსოფოსის ს ო ლ ო მ ო ნ დ ო - დ ა შ ვ ი ლ ი ს რედაქტორობით. აქვე თანამშრომლობდნენ გ ი ო რ გ ი ე რ ი ს თ ა ვ ი, დ ი მ ი ტ რ ი ყ ი ფ ი ა ნ ი, ა ლ ე - ქ ს ა ნ დ რ ე ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი. რუს და ქართველ მოღვაწეთა დაახლოებას ხელი შეუწყო აგრეთვე ორი დიდი პოეტისა და მოღვაწის — ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და ალექსანდრე გრიბოედოვის — დამოყვრებამ (გრიბოედოვმა ცოლად შეირთო ჭავჭავაძის უმშვენიერესი ასული ნ ი ნ ო).

და მწიფდებოდა, ღვივდებოდა, ცხოველდებოდა ქართველ მოაზროვნეთა სულში იღეა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა. თავს იყრიდნენ მსჯელობისთვის საგანგებოდ დათქმულ საპაემნო ადგილებზე. იკრიბებოდნენ ჯგუფებად, „წრეებად“, „დასებად“. იყრებოდნენ ფარულად, მალულად.

ხოლო, საქართველოში, როგორც ყველგან და ყოველთვის, კვლავ ჰყვავოდა და ბარტყობდა ლალატი. და სწორედ ლალატის წყალობით გამჟღავნდა სამზადისი აჯანყებისა, რომელსაც საისტორიო სახელად დაერქვა „1832 წლის შეთქმულება“.

შეთქმულნი აღმოჩნდნენ: თამარ იულონის ასული ბატონიშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ვახტანგ ორბელიანი, გიორგი დავითის ძე ერისთავი (დრამატურგი), გიორგი რევაზის ძე ერისთავი, დიმიტრი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი, ფილადელფოს კიკნაძე, იასე ფალავანდიშვილი, ზაქარია ჩოლოყაშვილი, ლუარსაბ ორბელიანი, სოლომონ რაზმაძე, სოლომონ დოდაშვილი, ელიზბარ ერისთავი, მამუკა ორბელიანი, იაგორ ჭილაშვილი და სხვანი.

შეთქმულების მიზანი იყო საქართველოს გათავისუფლება და მისი დამოუკიდებლობის აღდგენა. მაგრამ რა სახის უნდა ყოფილიყო ეს „დამოუკიდებელი საქართველო“, ან რა გზებითა და საშუალებებით უნდა „დაეხსნათ“ და „შექმნათ“ იგი, ამ საკითხებზე ერთაზროვნება და ერთხმეობა არა ყოფილა. ერთნი ფიქრობდნენ მეფობა აღედგინათ და მეფედ ალექსანდრე ბატონიშვილი დაესვათ, მეორენი კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების შექმნას ქადაგებდნენ, მესამენი საერთოდ რესპუბლიკური ტიპის სახელმწიფოს შექმნაზე ოცნებობდნენ. ზოგი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ბედ-იღბალს ევროპის სახელმწიფოთა დახმარებაზე ამყარებდა, ზოგიც საქართველოს ძალებით, ქართველი ხალხის აჯანყებით აპირებდა დამოუკიდებლობის მოპოვებას.

1830 წელს პასკევიჩი ნიკოლოზ პირველმა პოლონეთის აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა და მის ნაცვლად კავკასიის მთავარმართებლად ბარონი როზენი დანიშნა. ქართველ შე-

თქმულებს პოლონეთის აჯანყების დიდი იმედიც ჰქონდათ. მაგრამ პოლონეთის აჯანყება 1831 წელს პასკევიჩმა ჩაახშო და ქართველ შეთქმულთა დიდმა ნაწილმა თავისი განაზრახვი წაგებულად ჩათვალა. შეთქმულებმა იმედი ისევ მოიცეს, როცა მთავარმართებელი როზენი ძირითადი საომარი ძალებით საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში გადავიდა საომრად. გადამწყვეტ სამოქმედო აქტს შეთქმულებმა სახელად დაარქვეს „პირველი ღამის განკარგულება“, რაც ითვალისწინებდა, 1832 წლის 20 დეკემბერს საზეიმო ვახშამზე ამოეწყვიტათ საგანგებოდ მოწვეული უმაღლესი საიმპერიო მოხელენი. მაგრამ შეთქმულებმა, როგორც ითქვა, გამცემლობის წყალობით ჩაიფუშა. გამცემი აღმოჩნდა იასეფალავანდიშვილი.

მეფის სასამართლომ 38 შეთქმული გაასამართლა და სხვადასხვა ვადით გადაასახლა რუსეთის შორეულ გუბერნიებში.

შეთქმულების უთვალსაჩინოესი მეთაური იყო სოლომონ დოდაშვილი, წარმომავლობით ქიზიყელი გლეხობის წრიდან. 1827 წელს მან დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტი და იმავე წელს რუსულად გამოსცა „ფილოსოფიის კურსის“ პირველი ნაწილი — „ლოგიკა“. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ იგი მასწავლებლობდა. დაწერა ქართული ენის გრამატიკა. რედაქტორობდა „თბილისის უწყებებს“. მან დააარსა პირველი ქართული ჟურნალი. სასამართლომ დოდაშვილი სამუდამო საცხოვრებლად გადაასახლა ვიატკაში, სადაც ის შეხვდა იქვე გადასახლებულ დიდ რუს რევოლუციონერ-დემოკრატს — გერცენს.

ორმოციანი წლები

1841 წელს უეცრად გლეხთა აჯანყება დაიწყო გურიაში. აჯანყების მიზეზები — ისევ უმძიმესი გადასახადნი, ბეგარა, საოკუპაციო ჯარის რჩენა, სამოხელეო აპარატის თავგასულობა, ეროვნული ჩაგვრა და დამცირება.

აჯანყება სწრაფად გავრცელდა („გურული სისწრაფით“). აჯანყებულები ერთბაშად დაეუფლნენ გურიის მთავარ სტრატეგიულ პუნქტებს. 9 აგვისტოს, სოფელ გოგორეთთან, დი-

დი ბრძოლა მოიგეს პოლკოვნიკ ბ რ უ ს ი ლ ო ვ თ ა ნ <sup>შეტაკე-
ნა</sup> ბისას. მეორე დღეს დაამარცხეს და იარაღი დააყრდენეს. ზაკ ცხენოსანთა და ქვეითი ჯარის ნაწილებს. მერე ოზურგეთისკენ დაიძრნენ მემამბოხენი. სამჯერ მიიტანეს გააფთრებული იერიში გურიის მთავარ ქალაქზე, მაგრამ ჯერ საშინელი უამინდობის გამო, მერე მტრის ბანაკის გაძლიერების გამო სამივე იერიში უშედეგოდ დამთავრდა. საქართველოს უმაღლესმა რუსულმა მმართველობამ საგანგებო ზომები მიიღო და გურიის აჯანყება ჩახშობილ იქნა.

მაგრამ ახალ აჯანყებათა კვლავ აფეთქების საფუძვლები საქართველოში, ისევე როგორც იმპერიის სხვა კუთხეებშიც, არამც თუ არ იშლებოდა და ისპობოდა, არამედ კიდევ უფრო იზრდებოდა და მტკიცდებოდა. საუკუნის 40-იან წლებში სახალხო უკმაყოფილებისა და ამბოხებათა ატმოსფერო უარესად გაამძაფრა ახალმა სამმართველო რეფორმებმა. ახალი, ე. წ. „ამიერკავკასიის მმართველობის დებულებით“, მთელი ამიერკავკასია იყოფოდა ორ გუბერნიად: „საქართველო-იმერეთის გუბერნია“ და „კასპიის ოლქი“. პირველში შედიოდა თბილისის, გორის, თელავის, გურჯაანის, ქუთაისის, ელიზავეტპოლის, ალექსანდროპოლის, ერევნის, ნახიჭევნის, ახალციხისა და გურიის მაზრები, ხოლო მეორეში — შირვანის, ყარაბაღის, შაქის, თალიშის, ბაქოს, დარუბანდისა და ყუბის მაზრები (თითქოს ზედმეტი გამხდარიყო და სამუდამო დავიწყებას უნდა მისცემოდა ძველი ეროვნული სახელწოდებანი — „საქართველო“, „სომხეთი“ და სხვ. მისთ-!). სრულიად ამიერკავკასიის მთავარმართველობა იდგა თბილისში — ამიერკავკასიის მთავარმართველის, თბილისის სამხედრო გუბერნატორისა და მთავარმმართველობის საბჭოს შემადგენლობით. მთავარმართველი, ბუნებრივია, უმაღლესი ხელისუფალი იყო როგორც სამხედრო, ასევე სამოქალაქო უზენაესი რწმუნებებით. ცალკე საქართველო-იმერეთის გუბერნიასა და კასპიის ოლქს სათავეში ედგათ გუბერნატორები, თავთავიანთი სამოქალაქო უწყებებით. ხოლო, მმართველობის ბოლო, მესამე საფეხური, იყო სამაზრო სამმართველო, სათავეში მაზრის უფროსით, შემდეგ მისი თანაშემწით, პოლიციით, მსაჯულთა, პროკურორით, სასამართლოთი და ხაზინადართ.

მონღელებითა და ბიუროკრატებით დამძიმდა ქვეყანა. გაუქმდა და უგულვებელყოფილ იქნა ყოველგვარი ადგილობრივ-გრაფიკული კანონი, ტრადიციული ზნე და ადათი. გაუთავებელმა და გულისგამაწყალებელმა ბიუროკრატიულმა ქალაქდომანი-ამ მოშალა ადამიანის მოთმინების საზღვრები.

1844 წლიდან, იმპერატორ ნიკოლოზ პირველის ბრძანებით, ამიერკავკასიის მთავარმართებლის თანამდებობა შეიცვალა ახალი სახელის მაგისტრატურით — მეფისნაცვალ ი.

და მაშინვე დაინიშნა პირველი მეფისნაცვალიც — მიხეილ ვორონცოვი.

კავკასიის ახალ უზენაეს მაგისტრატს სასტიკი კოლონიზატორის სული არ აკლდა, მაგრამ იგი დიდ ანგარიშს უწევდა და პატივისცემით ეპყრობოდა ქართველი ხალხის საისტორიო და კულტურულ ტრადიციებს. ბევრს ზრუნავდა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ასაღორძინებლად და გასავითარებლად. მისი აქტიური დახმარებითა და მფარველობით აღდგენილ იქნა ქართული თეატრი, დაარსდა საჯარო ბიბლიოთეკა, გამოსვლა იწყო ქართულმა გაზეთმა. ვორონცოვი პეტერბურგ-მოსკოვის სასწავლებლებში სისტემატურად აგზავნიდა ქართველ თავადაზნაურთა შვილებს. მან თავადისა და აზნაურის წოდებრივ ხარისხში დაამტკიცა ოცდაათი ათასი კაცი.

ვორონცოვმა ახალი ადმინისტრაციული რეფორმა გაატარა ამიერკავკასიაში. 1846 წლის 14 დეკემბრის ბრძანებულებით დაარსდა ოთხი გუბერნია, ორი საქართველოში და ორი აზერბაიჯანში — თბილისის, ქუთაისის, შემახისა და დარუბანდის, რომელთაც სამი წლის შემდეგ მიემატა კიდევ მეხუთე — ერევნის გუბერნია.

ქართველები და ყირიმის ომი

1853 წელს ახალი საომარი ჭიდილი დაიწყო რუსეთსა და თურქეთს შორის. ეს იყო ცნობილი „ყირიმის ომი“, ანუ „აღმოსავლეთის ომი“, სწორედ „აღმოსავლეთის საკითხთა“ ერ-

თხელ და სამუდამოდ გადასაჭრელად. რუსეთის საიმპერიო კარს ჩრდილოეთ ბალკანეთზე ფეხის ჩადგმა საკმარისად არ მიაჩნდა და კვლავ კონსტანტინოპოლისა და მისი სრუტეების ჩასაგდებად მიილტვოდა, ოსმალეთის სასულთნო სერალს კი ისევ შავი ზღვის აუზისა და ამიერკავკასიის კვლავ დაუფლება სწყუროდა. თურქეთს ამ ომში მოკავშირეებად ედგნენ ინგლისი და საფრანგეთი, რომელთაც მათი საბატონო აღმოსავლეთის ქვეყნებისკენ მიმავალ გზებზე არ შეეძლოთ დაეშვათ რუსეთის გაბატონება.

და ისევ — ორი აქლემის ჩხუბი კოზაკს გატყულებით ემუქრებოდა.

საქართველოს ამ ომშიც თავისი სისხლი უნდა გაედო. ყოველთვის ასე იყო. რუსეთ-თურქეთის ომებში, „ტრადიციულად“, ორი ფრონტი იხსნებოდა — ბალკანეთისა და ამიერკავკასიისა, ანუ საქართველოსი.

და ომის დაწყებამდე თურქეთს საქართველოს საზღვრებზე უკვე მოეყენებია უზარმაზარი საომარი ძალები — 60000 მეომარი, დიდძალი მძიმე და მსუბუქი არტილერიით. ოსმალთა ყველაზე მძლავრი რაზმები იდგნენ არდაგანთან, ბაიაზეთან, ბათუმთან. აქედან დაწყებული იერიშებით თურქეთის სარდლობა ითვალისწინებდა უწინარესად ხელში ჩაეგდო ალექსანდროპოლი (ლენინაკანი), ახალციხე, ქუთაისი და ამის შემდგომ სრულის ძალებით დაძრულიყვნენ საომარი კამპანიის მთავარი მიზნისაკენ, თბილისისაკენ. რუსეთის საიმპერიო სარდლობა კავკასიის ფრონტს ამ ომში მეორეხარისხოვან როლს ანიჭებდა და მთავარ საომარ ძალებს ბალკანეთის ფრონტზე აგზავნიდა. ნიკოლოზ იმპერატორმა მეფისნაცვალ ვორონცოვს მხოლოდ ერთი დივიზია გამოუგზავნა და თან ყარსისა და არდაგანის დაუყოვნებლივი აღებაც მოსთხოვა. იმპერატორს წარმოდგენაც არ ჰქონდა, რომ ამიერკავკასიაში მაშინ თავმოყრილი რუსული ჯარი და ქართული ლაშქარი არამც თუ შეტევითი ომისათვის, არამედ საგანგებოდ გამძლავრებული მტრის პირისპირ საზღვრების დასაცავადაც არ უნდა ყოფილიყო საკმარისი.

ომი თურქებმა ომის გამოცხადებამდე დაიწყეს. 1853 წლის 15 ოქტომბერს, ღამით, ძლიერმა ოსმალურმა რაზმებ-

მა მოულოდნელი თავდასხმა მოაწყვეს გურიის სასაზღვრო ხაზზე, სოფელ შეკვეთილთან დაბანაკებულ მცირერიცხოვან რუსულ-ქართულ საგუშაგოზე. ქართულ სახალხო ლაშქარს გიორგი გურიელი მეთაურობდა. სასტიკი და უთანასწორო ბრძოლა მთელი ღამე გაგრძელდა და მხოლოდ მაშინ გათავდა, როცა საზღვრის დამცველებს საომარი საშუალებანი სრულად ამოეწურათ. ბრძოლაში დაიღუპა ყველა რუსი და ქართველი მებრძოლი, მათ შორის გიორგი გურიელიც.

გურიაში ოსმალთა შემოჭრის უამსვე. აღმოსავლეთ საქართველოში, საინგილოში, ასევე უეცრად, ძლიერი მხედრობით შემოიჭრა სახელოვანი შამილი. იგი მოილტვოდა ბელაქნისა და ზაქათალის ციხეთა დასაუფლებლად. მაგრამ სასწრაფოდ გაუხტა გენერალი (და პოეტი) გრიგოლ ორბელიანი ქართველთა და რუსთა რაზმებით და ალაზანზე გამართულ ბრძოლაში კიდევაც გაიმარჯვა. შამილი ხელცარიელი და სისხლდადენილი უკუიქცა დაღესტნისაკენ.

2 ნოემბერს სოფელ ბაინდურთან, ალექსანდროპოლის ახლოს, კიდევ ერთი ბრძოლა მოხდა „ომის გამოუცხადებლად“. აქ დასაზვერავად გამოსულ რუსთა ჯარს, რომელსაც გენერალი ილია ორბელიანი (გრიგოლის ძმა) მეთაურობდა, სრულიად მოულოდნელად თავს დაესხა ანატოლიის მთელი ოსმალური კორპუსი. უთანასწორო ბრძოლა გაგრძელდა მთელი დღე. ორბელიანმა და მისმა ჯარმა უკუაქციეს მტერი. გენერალმა ბებუთოვმა მოუსწრო მაშველი ჯარით; თურქებს არფაჩაიმდე მისდიეს. ამ ბრძოლიდან ორი დღის შემდეგ, 1853 წლის 4 ნოემბერს ოფიციალურად გამოცხადდა „ყირიმის ომი“.

ნოემბერსვე ახალციხისკენ დასძრეს მთავარი ძალები ოსმალებმა. ახალციხე-ბორჯომი-სურამი-თბილისი — ასეთი იყო თურქული სტრატეგიის მთავარი გეზი. ძალზე მისჭირდა ახალციხის რუსულ გარნიზონს, რომელსაც გენერალი კოვალენსკი მეთაურობდა. ქალაქი დღე-დღეზე უნდა დაცემულიყო. მაშინ კოვალენსკიმ მუდარის წერილი მისწერა იმჟამინდელ კავკასიაში სახელგანთქმულ გენერალს ივანე მალხაზის ძე ანდრონიკაშვილს — მომეშველე და მომაცილე ახალციხეზე ალყად მომდგარი ოსმალური

ჯარებიო. სასწრაფოდ გასწია ანდრონიკაშვილმა ახალციხის-
კენ, 14 ნოემბერს მივიდა, მტერი დაზვერა, რაოდენობა
ჭურვილობა და პოზიციება გაუსინჯა. თვითონ 800-კაციანი
რუსულ-ქართული რაზმი ჰყავდა, მოწინააღმდეგეს კი —
20000-იანი არმია. დაზვერვიდან ორი დღის შემდგომ, 16
ნოემბერს, ანდრონიკაშვილმა მტრის განლაგებებს არტილერ-
იის ცეცხლი გაუხსნა, მაგრამ როცა დიდი ვერაფერი შედე-
გი მიიღო, უეცრად — მრავალრიცხოვნობით და მაგარი პოზი-
ციებით გულდამშვიდებული მტრის განსაცვიფრებლად —
თავისი ჯარი ხიშტით და ხმლით შეტევაზე გადაიყვანა. თურ-
ქები დააბნია მტრის ეგზომ ანაზღუღულმა და თავზეხელაღებ-
ულმა იერიშმა. რუსები და ქართველები პირველ კვეთების-
თანვე მიღებულ საომარ ინიციატივას აღარ შეეღივნენ და
ოთხსაათიანი ზოცვა-ჟღერა სრული გამარჯვებით განასრუ-
ლეს. დამარცხებული თურქული არმია ახალციხის მისადგო-
მებს მოწყდა და არდაგანისკენ გაიქცა. ბრძოლის ველზე
მრავალი თურქი დაეცა, უფრო მეტი დაიჭრა და ტყვედ ჩავა-
რდა. გამარჯვებულებს დარჩათ მდიდარი ნადავლი, მტრის
საომარი საჭურველი. ამ ბრძოლაში ქართველთაგან გამორჩე-
ულად თავი ისახელეს გორელმა მეომრებმა.

თბილისი დიდის ზეიმით შეხვდა გენერალ ანდრონიკა-
შვილს და მის თანამებრძოლებს. მათ შეეგება მეფისნაცვლის
ამალა, ქართველი თავადაზნაურობა, ქალაქის მთელი მოსახ-
ლეობა ზურნით, საზანდრით, დოლით, ბარბითით. ახალციხის
ბრძოლის გამირთავან ბევრი დააჯალდოვეს, მათ შორის ას
ორმოცდაათამდე ქართველი.

ახალციხის ძღვევამოსილი ბრძოლის შემდეგ, 19 ნოემბერს,
ყარსიდან 35 კილომეტრის მანძილზე, სოფელ ბაშკადიკლარ-
თან, ახალი დიდი ბრძოლა გაიმართა თურქებსა და რუსებს
შორის. უთანასწორო ბრძოლა (36000 თურქი და 10000 რუს-
ქართველი) ისევ თურქთა მარცხით გათავდა. დაიღუპა 6000
თურქი და 1500 რუს-ქართველი. ქართველთაგან აქ გამორჩე-
ულად ისახელეს თავი გენერალმა ივანე ჭავჭავაძემ,
ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ და ილია ორ-
ბელიანმა. ეს უკანასკნელი ბრძოლაში სასიკვდილოდ
დაიჭრა.

ბაშკადიკლარის ბრძოლა „ყირიმის ომში“ დიდი სანმე-
ლეთო გამარჯვება იყო წინა დღის, 18 ნოემბრის დიდი სანმე-
ლეთო გამარჯვების შემდეგ: ამ დღეს სინოპთან რუსებმა, ად-
მირალ ნახიმოვის სარდლობით, სრულად მოსპეს თურ-
ქეთის ფლოტი.

ზღვაზე და ხმელზე თურქეთის ზედიზედ დამარცხებამ
გაააქტიურა მისი მოკავშირენი და მომდევნო 1854 წლის დამ-
დეგს ინგლის-საფრანგეთის ფლოტი შავ ზღვაში შემოვიდა.
მთავარი მიზანი ამ „შემოსვლისა“ ყირიმის რუსეთისაგან წა-
რთმევა და თურქეთის მფლობელობაში მისი დაბრუნება იყო.
რუსეთს არა მარტო ყირიმის, არამედ საქართველოს დაკარ-
გვაც რეალურად ემუქრებოდა. ვორონცოვი ამოდ სთხოვდა
იმპერატორ ნიკოლოზს, ინგლის-საფრანგეთის როგორმე შერი-
გებოდა და მათთან საქმე არ გაემწვავებინა, თორემ არავითა-
რი იმედი არ არსებობდა გამძლავრებული მტრის იერიშთა-
გან კავკასიის ზღვისპირეთის გადარჩენისა. მაგრამ არაფერი
გამოვიდა. რუსეთის საიმპერატორო კარმა არაფერი დათმო
და 1854 წლის მარტში ინგლისმა და საფრანგეთმა რუსეთს
ომი გამოუცხადეს. ვორონცოვმა მაშინვე, ავადმყოფობისა
და ხანდაზმულობის მომიზეზებით, გადადგომა ითხოვა. მის
მაგივრად მეფისნაცვლის მოვალეობის დროებით შემსრულ-
ებლად დაინიშნა გენერალი რეადი, რომელმაც აფხაზეთის
ზღვის სანაპირო ხაზიდან რუსული ციხიონები გენერალ-ად-
იუტანტ მიხეილ შარვაშიძეს სამეგრელოში გადმოა-
ყვანიდა. ასეთი ოპერაციით ზღვიდან მტრის შემოჭრის საფ-
რთხემ საგრძნობლად იმატა, ხოლო სახმელეთო ბანაკების
სიმძლავრე სრულებითაც ვერ გაიზარდა. საქმე ის იყო, რომ
სწორედ ამ დროს ყარსთან, საქართველოში შემოსაჭრელად,
თავი მოიყარა 60000-იანმა თურქულმა არმიამ, რომელიც
ალექსანდროპოლისკენ უნდა დაძრულიყო, მერე — თბილისის
კენ. ბათუმის მიმართულებითაც ახალი არმიის გამოგზავნას
აპირებდნენ თურქნი. ხოლო საქართველოში მდგარი მცირე-
რიცხოვანი ძალების შესავსებად და გასაძლიერებლად არსაი-
დან არავითარი საჯარისო ნაწილი არ იგზავნებოდა. მაგალი-
თად, გურიაში სულ 10 ბატალიონი, ანუ 42 ასეული იდგა. აქ-

ედან 2 ასეული რუსი და 40 ასეული ქართველი მონალინი /
„მილიციელი“.

საქართველოს
საბჭოთაო მთავრობის

მალე მეფისნაცვლად დაინიშნა გენერალ-ადიუტანტი მ უ-
რ ა ვ ი ო ვ ი. მან მაშინვე მტრის შემოსევის უკუსაგდებად და
საიმპერიო საზღვართა დაცვის მეთაურად დაინიშნა ისევ გე-
ნერალი ივანე ანდრონიკაშვილი, რომელმაც მისვლისთანავე
საქიროდ მიიჩნია ერთიმეორისგან მოწყვეტილ სტრატეგიულ
პუნქტთა ერთმანეთთან დაკავშირება. საგანგებოდ გაწვეულ
მცხოვრებლებს გურია-იმერეთ-ახალციხის გზები გააწმენდი-
ნა და მათზე მეთვალყურე საგუშაგოები გამართა. ეს ღონის-
ძიებანი დროული გამოდგა, რადგან გურიაში შემოსაჭრელად
ბათუმს უკვე მოსულიყო 34000-იანი თურქული არმია ს ე-
ლ ი მ ფ ა შ ა ს მეთაურობით.

ბათუმიდან ქობულეთში გადმოვიდნენ თურქები. მთელი
გურია საომრად დადგა ფეხზე. სახალხო ლაშქარს მ ა ლ ა ქ-
ი ა გ უ რ ი ე ლ ი მიუძღოდა, შეკვეთილთან დალუპული გმი-
რის გიორგი გურიელის ძმა. მალაქიას ადრევე გაეთქვა სახე-
ლი ვაჟკაცობით და გარეგნული სიმშვენიერით („გურული ხალ-
ხის მშვენება“ — ასე ეძახდა მას მეფისნაცვალ მურავიოვი).

თვითონ გენერალი ივანე ანდრონიკაშვილი მტერთან შე-
სახვედრად თავისი სუსტი ძალებით ოზურგეთს იდგა, მაგ-
რამ თუ აქვე დარჩებოდა, ვარაუდობდა, რომ რიცხვმრავალი
მტერი რიონ-ქუთაისის მაგისტრალზე გაიჭრებოდა შემოვლი-
თი მანევრით. ამიტომ მან მტრის საცდურად ხმა გაავრცელა,
თითქოს რუსები დასავლეთი საქართველოდან საერთოდ აპი-
რებენ ჯარების გაყვანას და ფრონტის ხაზის თბილისთან
გადატანას. ეს ხმა დაავდო ანდრონიკაშვილმა, გურიის დაცვა
დრომდე მალაქია გურიელს და მის რაზმებს მიანდო, თვითონ
თავისი ჯარით ოზურგეთიდან ვავიდა და, სოფელ აკეთის გა-
სწვრივ, მდინარე რიონზე დაბანაკდა.

სელიმ ფაშამ რუსების „წასვლა“ წასვლად იქეშმარიტა,
ჩოლოქი გადმოლახა, ოზურგეთში შემოვიდა და ბანაკად და-
დგა. დადგა, მაგრამ მალაქია გურიელმა და მისმა პარტიზანე-
ბმა მტერს ბანაკიდან ცხვირი აღარ გამოაყოფინეს. მოულო-
დნელი თავდასხმებით აწუხებდნენ და ათხელებდნენ. თან
მტრის ყოველ მოქმედებას და მოძრაობას სარდლობას აც-

ნობებდნენ. ასე შეიტყო ანდრონიკაშვილმა, რომ მტრის
 იანი ჯარი შოლალატე ჰასან-ბეი თავდგირიძის
 დლობით ლანჩხუთის ხეობას შემოჰყოლოდა და სოფელ ნი-
 გოითისკენ მოეშურებოდა. ანდრონიკაშვილმა მტრს ნიკო-
 ლოზერის თავი შეახვედრა თავისი რაზმით. ნიგოითთან
 გამართულ ბრძოლაში ერისთავმა და მისმა ქართველ-რუსულ-
 მა ჯარმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვა. გაქცეულ ჰასან-ბეი თავ-
 დგირიძეს ერასტი ჭყონია წამოეწია, ხმლით თავი გაა-
 გდებინა და ანდრონიკაშვილს მოართვა.

ანდრონიკაშვილმა მაშინ დრო მოწეულად მიიჩნია, თავს
 დასცემოდა ოზურგეთში დაბანაკებულ თურქთა მთავარ ძა-
 ლებს. მაგრამ ოზურგეთს მტერი აღარ დახვდა ქართველ
 გენერალს — გაესწრო სელიმ ფაშას, ჩოლოქზე უკანვე გადასუ-
 ლიყო და იქვე დაბანაკებულიყო თავისი ჯარებით.

მთავარსარდალმა თანამებრძოლი გენერლები შემოიყარა
 და თათბირი გამართა. ურჩიეს, შეტევა რამდენიმე დღით გა-
 დაედოთ, მანამ, სანამ მტერს კარგად დაზვერავდნენ და მის
 სიძლიერე-სისუსტეებს დაადგენდნენ. ანდრონიკაშვილმა ეს
 რჩევა არ მიიღო და სანამ მტერი ბოლო მარცხის სიმწარეს
 თავს დააღწევდა, მანამ მასთან შებმა და შეტევა ამჯობინა.

შაშ, გენერალმა ივანე ანდრონიკაშვილმა ბრძანა და ჯარი
 საომრად დალაგდა:

რუსები: ქვეითი 11 ბატალიონი; კაზაკ ცხენოსანთა 4
 ასეული.

ქართველები: გურიის 6 ქვეითი ასეული მაჭავა-
 რიანისა და თავდგირიძის მეთაურობით; იმერეთის
 6 ქვეითი და 5 ცხენოსანი ათეული, ამათში — მიქელაძეების
 ასეული, მხცოვანი ქაიხოსრო მიქელაძის მეთაურო-
 ბით.

მთავარ ძალად იდგა ქართველთა ცხენოსანი ლაშქარი,
 რომელიც ახლახან, ამ წელსვე შეეკრიბათ და გაეწვრთნა,
 საგანგებოდ დარჩეული ვაჟკაცებისგან.

ლაშქარს სათავეში ედგა გიორგი ჯანდიერი, სწო-
 რუპოვარი სიმამაცისთვის „დროშა-გიორგის“ სახელით გან-
 თქმული ვაჟკაცი.

ლაშქრის წინ იდგა მედროშე, თეთრ ცხენზე ამხედრებული ბოდბისხვევლი გოლიათი, გვარად ნატროშვილი, ხელში შავი დროშით.

ლაშქარი იყოფოდა ასეულებად, საკუთარი გამოსარჩევი ფერით და ნიშნით:

პირველი ასეული — ოსები, წითელი ნიშნით და წითელი ფაფახებით. მეთაური თავადი გიორგი მაჩაბელი;

მეორე ასეული — ქიზიყელნი, სიღნაღის მაზრისანი, თეთრი ნიშნებით და თეთრი ფაფახებით. მეთაური ზაქარია ანდრონიკაშვილი;

მესამე ასეული — თელავის მაზრისანი, ყვითელი, ოქროსფერი ნიშნებით. მეთაური თავადი ნიკო ჭავჭავაძე;

მეოთხე ასეული — თბილისისა და გორის მაზრისანი, ცისფერი ნიშნებით. მეთაური თავადი დავით ვახვახიშვილი;

მეხუთე ასეული — თუშ-ფშავ-ხევსურნი, შავი ნიშნით და შავი ქუდებით, მეთაური გულადობით, მკლავდონიერობით და ბრძოლებში მიღებულ ჭრილობათა სიმრავლით განთქმული ელისაბერიძე;

მეექვსე ასეული — აღმოსავლეთ საქართველოს უძველესი თავადაზნაურთაგანნი, მწვანე ფერისანი. მეთაური თავადი გიორგი ერისთავი.

და სანახავადაც ბრწყინვალე იყო ამ ლაშქრის ხილვა.

სულ, ერთად ნაკრებნი, რუსნი და ქართველნი, მოითვლებოდნენ 10000-მდე.

ხოლო, ჩოლოქს გაღმა სელიმ ფაშას 35000 თურქი ედგა ნახევარმთვაროსანი დროშების ქვეშ.

მაშ, 1854 წლის 4 ივნისი. ბრძოლა მდინარე ჩოლოქსე.

ბრძოლა ხანმოკლე საარტილერიო სროლით გაიხსნა და უმალვე ანდრონიკაშვილმა იერიში ბრძანა. პირველნი მტერს ეკვეთნენ გურულები, ეკვეთნენ და დააწვინეს თურქთა ჟეწინავენნი. მაშინვე გურულებს რუსული კოლონები მიჰყვნენ გენერალ მეიდელისა და გენერალ ბრუნერის წინამძღოლობით. მეიდელმა მარცხენა კერძზე წარმატებით წაიწია

წინ, მაგრამ იმავდროულად ბრუნერმა, მარჯვნივ, გურუდ
 მოლაშქრეებს ველარ მისდია და შეტევაც ველარ განავითარა.
 ამით სელიმ ფაშამ ისარგებლა და წინ გაჭრილი მეიდელი და
 მისი ბატალიონი მოპირდაპირის დანარჩენი სხეულისაგან
 ჩამოჭრა და სრული განადგურების საფრთხეში მოაქცია.
 გათამამებული თურქები უკვე მთელის ფრონტით იწყებდნენ
 კონტრშეტევას. მაშინ ანდრონიკაშვილმა ბრძოლად მიუშვა
 კავალერია. ცხენოსანთა შეტევა კი ისეთი სწრაფი; წყობაგან-
 ურღვეველი და შეუკავებელი აღმოჩნდა, რომ ყველაზე წინ
 მიმჭროლავი დავით ვახვახიშვილი და ზაქარია ანდრონიკაშვილი
 მჭიდროდ მდგარ მტრის ხიშტებს შეეძგერნენ და შეაკვდნენ.
 იმავე უამს ფართო გარღვევით დაწინაურდნენ გვერდიგვერდ
 მებრძოლი იმერელი ცხენოსნები და დონელ კაზაკთა ასეუ-
 ლები ქაიხოსრო მიქელაძისა და ხარიტონოვის სარდ-
 ლობით. გადამწყვეტ უამს, როცა თურქულ დროშათა უმრავ-
 ლესობა დაცემულიყო, ანდრონიკაშვილმა სიკვდილის ხაზზე
 მიუშვა თადარიგად შემოტოვებული ჯარის ნაწილი. თურქე-
 ბი საბოლოოდ გატყდნენ და გაიქცნენ. გამოედევნენ ქართვე-
 ლები და რუსები, ცემით და ჩეხვით. მდინარე ლელვამდე
 სდიეს და გადარეკეს. პირველთაგან გაქცეულიყო და გადა-
 ხვეწილიყო თვითონ ფაშა სელიმი.

ჩოლოქის გამარჯვება ქართველთა და რუსთა დიდი ძლე-
 ვამოსილება იყო. განადგურდა მტრის უზარმაზარი არმია. გა-
 მარჯვებულებს ხელთ ჩაუვარდათ მტრის საჭურველი, საომარ-
 ი დროშები, ალაღ-ფორანი. გამარჯვებულთა მსხვერპლი
 მცირე იყო. ბრძოლის ველზე დაცემულთა შორის, ზაქარია
 ანდრონიკაშვილისა და დავით ვახვახიშვილის გარდა, იყვნენ კი-
 დეგ ოთხი ძმა ვახვახიშვილი, მხცოვანი ქაიხოსრო მიქელაძე
 და კაზაკთა მეთაური ხარიტონოვი. ჩოლოქთან მიღებულმა
 მძიმე მარცხმა თურქეთს მეორე დიდი ლაშქრობის გეგმაც ჩა-
 უშალა — ახალციხე-ახალქალაქის მიმართულებით...

...იმავე 1854 წლის ივლისში შამილი შემოიჭრა კახეთში
 12000 მეომრით. შემოიჭრა, აიღო შილდა და ალაზნის დასა-
 რბევად მიუშვა ჯარი. ერთი რაზმი წინანდალს მიიჭრა, და-
 ვით ჭავჭავაძის უკაცოდ დატოვებულ სახლ-კარს დაეცა და

ტყვედ წაიყვანა ქალები და ბავშვები, მათ შორის მეუღლენი
რვითონ დავით ჭავჭავაძისა და ბაშკადიკლარის ბრძოლაში
დაცემული ილია ორბელიანისა. ეს იყო და ეს. მომხდურებმა
ნადავლი იკმარეს და უკანვე, დაღესტნისკენ გაქუსლეს. დი-
დი, „მსოფლიო სახელის“ მქონე შამილი ასეთი „ლოკალური
ხასიათის“, დამამცირებელ შარაგზის ყაჩაღობასაც არ ერი-
დებოდა...

ყირიმის ომი კი თავის გზით ვიღოდა. 1854 წლის 17 ივ-
ლისს რუსებმა, გენერალ ვრანგელის სარდლობით, ბაი-
აზეთთან გაანადგურეს თურქთა ჯარი და ორი დღის შემდეგ
აიღეს თვითონ ბაიაზეთი. იმავე წლის 24 ივლისს რუს-ქართ-
ველთა ჯარებმა გენერალ ბებუთოვის მეთაურობით სო-
ფელ კიურეკ-დართან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხეს რი-
ცხვით უპირატესი თურქული არმია. მაგრამ არც ერთ ამ გა-
მარჯვებას ყირიმის ომის საერთო მსვლელობაში რაიმე გადამ-
წყვეტი როლი არ უთამაშნია.

მომდევნო 1855 წლის ივნისის დამდეგს მეფისნაცვალს მუ-
რავიოვი 25000-იანი არმიით მიადგა ყარსს და ალყაში მოაქ-
ცია იგი. თურქეთი დაფრთხა და ინგლის-საფრანგეთს ყარსის
დახსნისთვის გადაუდებელი დახმარება სთხოვა. ინგლისე-
ლები და ფრანგები მაშინ ყირიმში სევასტოპოლს უტევდნენ
გაალმასებით და ყარსისთვის ვერ მოიცილიდნენ. თურქეთის
უმაღლესმა სამხედრო ხელისუფლებამ ჯარების გადმოსხმა
დაიწყო დასავლეთ საქართველოში. ასეთი მანევრით ყარსის
მოალყენი უნდა დაშინებულიყვნენ და ქალაქისთვის ალყა მო-
ეხსნათ. სევასტოპოლიც იმ დღეებში დაეცა და თურქეთ-ინგ-
ლის-საფრანგეთის პოზიციები კიდევ უფრო განმტკიცდა. ჯა-
რების გადმოსხმა დასავლეთ საქართველოში მთელი სექტემ-
ბერი გრძელდებოდა. თურქთა ჯარებს ენერგიული ფაშა ომ-
ერი უძღოდა და თან ხმას ავრცელებდა, რომ როგორც კი
ჯარების გადმოსხმას დაასრულებდა, მაშინვე ყარსის გადასა-
რჩენად გაეშურებოდა. ყარსის თურქულ ციხიონს სევასტო-
პოლის დაცემამ და საქართველოში თურქული ჯარების გად-
მოსხმამ ფრთები გამოასხა, ხოლო მის მოალყეებს ფრთები
ჩამოაყრევინა. კაზაკთა სარდალი გენერალი ბაკლანოვი

ურჩევდა მურავიოვს, სანამ გვიან არ იყო, ყარსის ალყა მოეხსნა, და უკან გაბრუნებულიყო. მაგრამ მეფისნაცვალმა ირწმუნა, ყარსის აღებასაც მოასწრებდა და ომერ ფაშასაც ყარსთან გამოჩენამდე გაანადგურებდა. ამიტომ დაუყოვნებლივ იერიში წამოიწყო, სრულის ძალებით და უკიდურესი გააფთრებით. რუსები და ქართველები იბრძოდნენ დიდი გმირობით, მაგრამ დიდი მსხვერპლიც გაიღეს. ქალაქი კი ვერ აიღეს. მურავიოვი ყარსს მაინც არ მოეშვა და ალყა განაგრძო.

ამასობაში ომერ ფაშა დასავლეთ საქართველოში ჯარების გადმოსხმას მორჩა და ყველას ერთად, სულ 36000 თურქ მეომარს, თავი მოუყარა აფხაზეთში. ამასთან გამოირკვა, რომ თურქთა სერასქერი გენერალურ ლაშქრობას სინამდვილეში აპირებდა არა ყარსისკენ, არამედ სამეგრელოსკენ. ასეც მოხდა. ომერ ფაშა სრულის ძალებით სამეგრელოში შემოიჭრა, ენგურამდე მოვიდა, ენგურზე მას ქართველები და რუსები დაუხვდნენ. ბრძოლა რამდენიმე დღე გაგრძელდა და თურქთა გამარჯვებით გათავდა. მაგრამ თვითონ სამეგრელოს მოსახლეობა ოსმალთა დამკვიდრებას არ შეურიგდა და დაუცხრომელი პარტიზანული ომის გზას დაადგა. სამეგრელოს მაშინ რუსეთის ერთგული ქვეშევრდომი, დავით დადიანის ქვრივი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული ეკატერინე განაგებდა. ზოლო თურქთა წინააღმდეგ მეგრელთა პარტიზანულ მოძრაობას სათავეში ჩასდგომოდა ეკატერინეს მაზლი გრიგოლ დადიანი.

თურქთა მდგომარეობა თანდათან მძიმდებოდა. 1855 წლის 14 ნოემბერს რუსებმა და ქართველებმა აიღეს ყარსი. ამ გამარჯვებამ ყირიმის ომის სასწორი ორივე ფრონტზე — ყირიმშიც და საქართველოშიც — ისევ რუსეთისკენ გადასწონა. ომერ ფაშამაც სასწრაფოდ უკანდახევა იწყო სამეგრელოდან.

1856 წლის 18 მარტს ყირიმის ომი დასრულდა. ზავი ორივე მხარეს ავალებდა, დაპყრობილი ტერიტორიები ერთმანეთისთვის დაებრუნებინათ. ასედაც მოხდა: ყარსი რუსებმა დატოვეს, სამაგიეროდ სევასტოპოლი, ყირიმი, აფხაზეთი და ყულევი კვლავ დაიბრუნეს.

ყირიმის ომმა ერთხელ კიდევ უფრო აშკარად და უფრო მკაცრად დაადასტურა რუსეთის იმპერიის ბატონყმური სისტემის სრული დრომოჭმულობა და მისი გაუქმების გარდუვალობა. მეცხრამეტე საუკუნის 60-იანი წლები შემოდის, ფეოდალიზმი იხრწნებოდა, კაპიტალიზმი მუხლს იმაგრებდა და მძლავრდებოდა. რუსეთი ახალ, პროგრესულ, რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეებს მოეცვა. ქვეყანას პირზე ეკერა სახელები — რადიშჩევისა, გერცენისა, ბელინსკისა, ჩერნიშევსკისა, დობროლიუბოვისა.

სამოციან წლებში ქართველი ახალგაზრდობაც მიდიოდა რუსეთს, თერგზე გადავლით და „თერგის დაღვეით“. და სწავლობდნენ ქართველი „თერგდაღვეულები“, ანუ „სამოციანელები“ რუსეთის კულტურულ ცენტრებში, უმეტესწილად პეტერბურგისა და მოსკოვის უმაღლეს სასწავლებლებში. ცხოველ ურთიერთობაში ებმებოდნენ იქაურ პროგრესულად მოაზროვნე და რევოლუციური სულისკვეთებით აღსავსე ახალგაზრდობასთან. ერთმანეთს უდარებდნენ ევროპის, რუსეთისა და საქართველოს საისტორიო-პრაქტიკულ გამოცდილებებს და საბავდნენ, ეძიებდნენ ქვეყნის სამომავლო, იდეალური ცხოვრების გზებსა და საშუალებებს. საერთო-საკაცობრიო ჰუმანიზმი და სოციალური კეთილდღეობა, ეროვნული თვითმყოფობა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა, ბატონყმობის გაუქმება და პიროვნების ემანსიპაცია, მეფის თვითმპყრობელობის დამხობა და დემოკრატიზმის აყვავება, საზოგადოებრივი წინსვლის შემაფერხებელი კონსერვატიზმის მსხვერვეა და პროგრესის მაუწყებელი რევოლუციონიზმის დამკვიდრება — აი, პრობლემები, რომელთა შესწავლასა, კვლევასა და ათვისებაში იწრთობოდა და ყალიბდებოდა ქართველ „სამოციანელთა“ მრწამსი, იდეოლოგია, მსოფლმხედველობა.

ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, დანიელ ჭონჭაძე, რაფიელ ერისთავი, იაკობ გოგებაშვილი, სერგი მესხი, ბესარიონ ლოლობერიძე, კირილე ლორთქიფანიძე — აი, ისინი, სამოციანი წლების ქართული

ეროვნული აზროვნების მესაქენი და მათგან უპირველესი და უსაჩინოესი მოძღვარი-მოაზროვნე — ილია ჭავჭავაძე.

სამოციანი წლები რუსეთშიც და საქართველოშიც ბატონყმური სისტემის მოშლისათვის ბრძოლის წლები იყო. „სამოციანელთაგან“ ბატონყმობის მკაცრი მხილება პირველად დაიწყო პოეტმა რაფიელ ერისთავმა ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებული ლექსებით — „მთხოვნელი მსაჯულისადმი“ და „მთხოვარა გლახაკი“. ამის შემდგომ ყველაზე მწვავედ და სრულად ბატონყმობის წინააღმდეგ პროტესტის ხმა გაისმა დანიელ ჭონქაძის მოთხრობაში — „სურამის ციხე“, რომელიც დაიბეჭდა „ცისკარში“ 1859 წელს. ამავე ჟურნალში აქვეყნებდნენ რევოლუციურ-დემოკრატიული სულისკვეთებით გამსჭვალულ ლექსებს, მოთხრობებს, პუბლიცისტურ და პოლემისტურ წერილებს დანარჩენი თერგდალეულნი ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის მეთაურობით.

1863 წელს ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით დაარსდა სამოციანელთა ახალი საბრძოლო და სააზროვნო ორგანო, ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“:

მაინც ბატონყმური სისტემის სიმახინჯეთა და ბოროტებათა მიმართ დაუცხრომელი ბრძოლის მედროშე იყო ისევ ილია ჭავჭავაძე თავისი ლექსებით, პოემებით, მოთხრობებით — „გუთნის დედა“, „აჩრდილი“, „კაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნამბობი“, „კაცია-ადამიანი?!“ ბატონყმობის საწინააღმდეგო იდეოლოგიის ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ასრულებდა აგრეთვე ილიას პუბლიცისტური და პოლემისტური შემოქმედება.

ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის მკაცრი და მწვავე გამკიცხველი იყო აკაკი წერეთელიც. ასეთი ანტიბატონყმური პათოსითაა დაწერილი მისი ლექსები — „მუშური“, „გლეხის აღსარება“ და სხვანი.

1861 წელს რუსეთში ბატონყმობა გაუქმდა. ყმებმა პირადი თავისუფლება მიიღეს. ეკონომიკური და პოლიტიკური პრივილეგიები ისევ თავადაზნაურობას დარჩა. საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკურ და იდეოლოგიურ ცხოვრებას მიჰყვებოდა და საქართველოშიც დაიწყო საგლეხო რეფორმის გატარება. ბატონყმობის

წლი-
ნაჩინებელი
გინ-ლიქონი
დაიწყო

გაუქმების პროცესი საქართველოში გაგრძელდა 1864 წლიდან 1871 წლამდე.

ისევ რუსეთის კვალდაკვალ, საქართველოში ბურჟუაზიულ რეფორმათა გატარება. 1864 წელს რუსეთში შეიქმნა ადგილობრივი, სამაზრო და საგუბერნიო სამმართველო ორგანოები — „ერობები“. საქართველოში ერობათა ფუნქციებს ასრულებდა „სოფლის საზოგადოებანი“ მამასახლისთა მეთაურობით. ასევე რუსეთის შემდგომ, საქართველოშიც გატარდა საქალაქო და სამოსამართლო რეფორმები.

კაპიტალიზმმა საქართველოშიც სწრაფი ტემპით დაიწყო აღმავლობა. მარტო თბილისში, სამოციან წლებში, უკვე არსებობდა 450-მდე მანუფაქტურული საწარმო 5000-ზე მეტი დაქირავებული მუშით. სამოცდაათიანი წლებიდან კი სწრაფად ვითარდება მანქანური, საფაბრიკო და საქარხნო წარმოებანი. საფუძველი ეყრება ინდუსტრიალიზაციას. განსაკუთრებით გაცხოველდა სარკინიგზო მშენებლობა.

ქართველები და 1877-1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომი

1877 წელს ერთხელ კიდევ ატყდა ომი რუსეთსა და თურქეთს შორის. საომარი ასპარეზი, „როგორც წესი“ რუსეთ-თურქეთის ომებისა, ისევ ბალკანეთზე და ამიერკავკასიაზე უნდა გაშლილიყო. კვლავ ერთად უნდა ყოფილიყვნენ რუსები და ქართველები, ერთიანი სულისკვეთებით და ინტერესთა თანადამთხვევით — რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებას იმპერიის კვლავ გაფართოება ეწადა, ქართველობას კი თურქეთაგან მიტაცებული ქართული მიწების გამოხსნა და დედა-სამშობლოსთან შემოერთება.

რუსეთის ხელისუფლება, როგორც მანამდე ყოველთვის, ახლაც დიდად იმედოვნებდა ქართველი ხალხის ერთგულებაზე, მეომრულ თანადგომასა და თანაძმობაზე. მართლაც, როგორც კი საომარი გაწვევა გამოცხადდა, ბრძოლისუნარიანი ქართველობა უმაღვე დიდის ენთუზიაზმით შეუდგა იარაღის ასხმას. სწრაფად და ჭარბად ივსებოდა მოხალისე მილიციელთა რაზმები. გამოცხადებული იყო, კენჭის ამოღებით, ას

გლეხზე ორი გლეხის გაწვევა, მაგრამ ბრძოლაში გასვლის
მოსურნე დადგენილზე ათჯერ მეტი აღმოჩნდა. განსაკუთრებით
რებული ენთუზიაზმი და საბრძოლო ალტყინება გამოჩნდა
გურიაში, თურქებთან ომების „დიდი გამოცდილების“ ქვე-
ყანაში. ომის დასაწყისშივე შეიქმნა 102 ქართული ასეული —
63 ასეული ქვეითი და 39 ასეული ცხენოსანი. მაგრამ მოხა-
ლისეთა რიცხვი კვლავ იზრდებოდა და თურქეთთან იმჟამი-
ნდელი ომის მონაწილე, საბოლოო ანგარიშით, გახდა 30000
ქართველი. ამას გარდა, ძალზე სანიშნეულო იყო ისიც, რომ
თურქთა უღლის ქვეშ მოქცეულმა აჭარამ ხონთქრის საომარ
გაწვევაზე უარი განაცხადა და მისი ქართული მოსახლეობა
მხსნელად მომავალ თანამომხმეებთან შესაერთებლად შეუდგა
იარაღის ასხმას. მღელვარედ წერდა მაშინ ილია ჭავჭავაძე:
„არ გვაშინებს ჩვენ ის გარემოება, რომ ჩვენს ძმებს, ოსმალ-
ოს საქართველოში მცხოვრებთა დღეს მაჰმადიანის სარწმუ-
ნობა უჭირავთ. ოღონდ მოვიდეს კვლავ ის ბედნიერი დღე,
რომ ჩვენ ერთმანეთს კიდევ შევუერთდეთ და ქართველი
დიდის ხნის განწორებულს ძმას ძმურადვე შეითვისებს, თვის
პატიოსანს და ლმობიერს გულზედ ძმას ძმურადვე მიიყრ-
დენს... და თუ საჭიროა, რომ სიყვარულის ცრემლის უწინა-
რეს ჯერ ჩვენი სისხლი დაიღვაროს, ნუ-თუ ქართველი უკუ-
დრკება და თავს არ შესწირავს მას, რისთვისაც ორი ათასი
წელიწადი თავი უწირავთ ჩვენთა დიდებულთა მამაპა-
პათა“.

კავკასიის სარდლობა ოთხი მიმართულებით წარმართავდა
საომარ ოპერაციებს: ოზურგეთ-ბათუმი, ახალციხე-არტაანი,
ალექსანდროპოლ-ყარსი და ერევან-ბაიაზეთი. ომის დასაწყის
დღეებში დიდი გამარჯვებანი მოიპოვეს რუსთა და ამიერკავ-
კასიელთა ჯარებმა. 1877 წლის 20 აპრილს აიღეს ბაიაზეთი,
17 მაისს — არტაანი. არტაანისთვის გამართულ ბრძოლაში
გამორჩეული სიმამაცით და საზრიანობით თავი ისახელეს —
ელიზავეტოპოლის, ლეგიონის უფროსმა მიხეილ ამირე-
ჯიბმა და საარტილერიო დივიზიონის მეთაურმა მუსხე-
ლიშვილმა.

არტაანიდან ყარსისკენ დაიძრა რუსთა მხედრობა, იერი-
შიც სცადეს, ალყაც შემოართვეს, მაგრამ ვერ აიღეს ყარსი.

ამ დროს ძლიერ კონტრშეტევაზე გადმოვიდა თურქთა ანატოლიური კორპუსი მუხთარ ფაშას სარდლობით. მოცულობისა და ცვალებადშედეგიანი შეტაკებების შემდეგ, 25 ივნისს, ზივინთან გამართულ დიდ ბრძოლაში თურქებმა გაიმარჯვეს. რუსები უკუიქცნენ და ომის პირველ დღეთა მონაპოვრებზეც ხელი აიღეს.

იმავდროულად ოზურგეთ-ბათუმის ხაზზე რუსებს და ქართველებს დასაწყისში თითქოს წარმატება ჰქონდათ. გურულმა მოხალისეებმა თურქებს მუხაესტატე და ხუცუბანი გამოჰგლიჯეს. მაგრამ შემდგომ ფრიად გასჭირდა წინსვლა აჭარის მიმართულებით. ივნისში ციხისძირთან მოხდა დიდი ბრძოლა. აქ, 35000 თურქი და 25000 რუს-ქართველი შეებნენ ერთმანეთს. თურქებმა ციხისძირი დაინარჩუნეს. რუს-ქართველნი ხელცარიელი გამობრუნდნენ.

ომის ამ თეატრზე მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ რუსებს ფლოტა არ ჰყავდათ და ზღვისა და მის სანაპიროთა ბატონ-პატრონნი თურქები იყვნენ. ზღვიდან ზარბაზნებს უშენდნენ რუს-ქართველთა სანაპირო ციხე-ქალაქებს ოსმალნი. ზღვიდან ხმელეთზე დესანტებს სვამდნენ და მოიწევდნენ ქვეყნის სიღრმეში. ასე გადმოიჭრნენ თურქები, 11 მაისს გულაუთას და სოხუმისკენ გამოეშურნენ. სოხუმის გარნიზონი, რომელსაც გენერალი კრავჩენკო სარდლობდა, ვერაფერს გახდა და ქალაქი მტერს დაანება. თურქები გათამამდნენ და ლამის ნახევარზე მეტი აფხაზეთი დაიხელთავეს. მაშინ კავკასიის მთავარსარდლობამ აფხაზეთს სასწრაფოდ გაგზავნა გენერალი იაკობ ალხაზიშვილი, რომელმაც 1877 წლის 13 ივნისს სოფელ ოქუშთან, გურულთა, იმერთა და ენგურის ხეობელთა ჯარით, სასტიკად დაამარცხა თურქთა ჭარბრიცხოვანი მხედრობა. თურქები ოჩამჩირისკენ გაიქცნენ და შიგ ჩაიკეტნენ. მისდია ალხაზიშვილმა, ოჩამჩირესთან ერთხელ კიდევ დაამარცხა თურქთა დესანტი და 1 აგვისტოს დააგდებინა კიდევ მტერს ეს ქალაქი. ხოლო 2 სექტემბერს რუსებმა და ქართველებმა, ისევ იაკობ ალხაზიშვილის სარდლობით, აიღეს სოხუმი და თურქ-ოსმალონი სრულად განდევნეს აფხაზეთიდან.

რუსებმა და მათმა თანამებრძოლმა კავკასიელებმა კვლავ გაამძაფრეს შეტევები ყარსის მიმართულებით. თურქებიც დაუხვდნენ ახალი ჯარებით გამძლავრებულნი. გადამწყვეტი ბრძოლები გაიმართა ალაჯის მთების მიდამოებში, სადაც რუსეთის 50000-იანი და თურქეთის 37000-იანი არმიები თითქმის მთელი ოქტომბერი გააფთრებით ერკინებოდნენ ერთმანეთს და, ბოლოს და ბოლოს, იგი დამთავრდა რუსთა და მის კავკასიელ თანამებრძოლთა გამარჯვებით. ალიჯის ბრძოლებში სულ მოისრა 13000 თურქი, ტყვედ ჩავარდა 7 ფაშა, 250 სხვა მაღალი მეთაური და 7000 ჯარისკაცი. რუსებმა კი დაჰკარგეს 2000-მდე კაცი. ამ ბრძოლის შემდეგ ისევ დაიძრნენ გამარჯვებულნი ყარსისაკენ, მიაღწენ და მიიტანეს ძლიერი იერიშები. 18 ნოემბერის რიყრაჟზე გენერალი იაკობ ალხაზიშვილი, ქუთაისის ქვეითი ათასეულით, პირველი შეიჭრა ქალაქში. მიჰყვნენ რუსნი, ქართველნი, სომეხნი. ყარსის დამცველ თურქთაგან 2500 გაწყდა, 17000 ტყვედ ჩავარდა, მათ შორის 5 ფაშა და 800 სხვა მეთაური. ყარსი, ეს დიდმნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი, რუსთა მბრძანებლობაში მოექცა.

ყარსის შემდგომ, არტაანს მდგარმა რუს-ქართველთა ჯარმაც შეტევები განავითარა შავშეთისაკენ. 14 დეკემბერს ზედინზედ აიღეს ხევი და ხერთვისი, 16 დეკემბერს კი — არტანუჯი. ყველა ბრძოლა და გამარჯვება ხდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური მხარდაჭერით და დახმარებით. შავშეთმა, ამ უძველესმა ქართულმა ქვეყანამ, მთლიანად დაიხსნა თავი ოსმალური უღლისაგან.

გამარჯვებული რუს-ქართველთა ჯარი 1878 წლის დამდეგისათვის შავშეთიდან ბათუმის გზაზე გავიდა. აჭარის მიმართველ ბეგთაგან ყველაზე ძლიერი და თვალსაჩინო შერიფ ბეგ ხიმშიაშვილი მაშინვე მოსულთა მხარეზე დადგა. თურქები ისევ დამარცხდნენ. დღე-დღეზე ბათუმს უნდა მისდგომოდნენ გამარჯვებულნი. არზრუმიც უკვე ალყაში მოექცია რუსთა და ქართველთა მხედრობას. მაგრამ ბალკანეთის ფრონტებზე მიმდინარე ბრძოლათა შედეგებმა, განსაკუთრებით რუსთაგან ადრიანოპოლის აღებამ, თურქეთის ხელისუფლება აიძულა ზავი ეთხოვა.

და დაიდო ზავი, 1878 წლის 3 მარტს სან-სტეფანოში. ხოლო, სან-სტეფანოს ზავი გადასინჯეს და თავის ინტერესთა თარგზე მიასწორ-მოასწორეს ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა ბერლინში საგანგებოდ მოწვეულ კონგრესზე იმავე 1878 წლის ივნისში.

ბერლინის კონგრესზე მიღებული ტრაქტატით, თურქეთის უღლისაგან გათავისუფლდა და საქართველოს დაუბრუნდა შავშეთი, კლარჯეთი, იმერხევი, კოლა, არტაანი, ოლთისი, აჭარა. განსაკუთრებით აჭარაში ითრევედა ფეხს თურქეთი. ოსმალთ პოლიტიკოსები ყოველნაირად ცდილობდნენ გადაევაღებინათ იქიდან გასვლა, მანამდე მაინც, ვიდრე მოსახლეობას, დარწმუნებით თუ დაშინებით, აჭარის მიწიდან აპყრიდნენ და თურქეთის სიღრმეებში გადარეკავდნენ. მაგრამ რუსეთის ხელისუფლების მკაცრი მოთხოვნით, თურქეთმა აჭარა დატოვა და 1878 წლის 25 აგვისტოს რუსთა და ქართველთა საომარი ნაწილები დიდის ზემოთ შევიდნენ ბათუმში...

კიდევ ერთმა რუსეთ-თურქეთის ომმა ამჯერადაც დაადასტურა მანამდეც უთვალავჯერ დადასტურებული ქართველი კაცის გმირობა და თავდადება სამშობლო ქვეყნისათვის ბრძოლაში, ერთგულება და უღალატობა მოკავშირესთან მოკავშირეობაში, მეგობართან მეგობრობაში, ჭირისა და ლხინის უანგარო თანაზიარობაში. ამ ომის მონაწილე რუსი გენერლები და მეთაურები აღფრთოვანებით აღწერენ ქართველთა საომარ შემმართველობას, გონებამახვილ ხერხიანობას და რაინდულ სიქველეს. ამ ომში, უკვე დასახელებულთა გარდა, გმირობის მაგალითები უჩვენებიათ ახალციხისა და თიანელ თუშთა რაზმებს, გურიის პირველ ქვეით რაზმს იასე გურიელის მეთაურობით, გმირულად დაცემულ 16 გურულ გლეხს სოფელ ლიხაურიდან, ქუთაისის პირველ და მეორე ქვეით რაზმებს და ცხენოსან პოლკს, ცხენოსანი ჯარის სარდალს ზაქარია ჭავჭავაძეს, დარუბანდის პოლკის მეთაურს ალექსი ქავთარაძეს, ამილახვარს, მიქელაძეს, კვინიტაძეს, იოსელიანს, კიდევ ჭავჭავაძეს, ორბელიანს, ფანჩულიძეს.

მეცხრამეტე საუკუნე ქართული მხატვრული ლიტერატურის აყვავების ხანა იყო. სიტყვაკაზმულობის პირველი მძლავრი ნაკადი რომანტიზმის სახით მოგვევლინა. რომანტიზმის მამამთავარი გახდა პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786-1846). იგი თავისი სევდიანი ლირიკით მისტირის საქართველოს გარდასულ დიდებას და ილაშქრებს მეფის კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

რომანტიზმის კლასიკოსია დიდებული პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე გრიგოლ ორბელიანი (1804-1883). საქართველოს აპოლოგიას წარმოადგენს მისი შესანიშნავი პოემა — „სადღეგრძელო“. ასევე პატრიოტული მოტივით და სამშობლოს სამომავლო ფიქრებით არის გამსჭვალული უმრავლესი მისი ლირიკული ქმნილება.

ქართული რომანტიზმის მწვერვალზე დგას ნიკოლოზ ბარათაშვილი (1817-1845). მისი პოემა „ბედი ქართლისა“ და „საფლავი მეფის ირაკლისა“ ეძღვნება რუსეთთან საქართველოს შეერთების პრობლემებს. პოეტს მიაჩნია, რომ ქართველი ხალხისთვის დიდ რუსეთთან შეერთება პროგრესული მოვლენა იყო. თანამედროვე ცხოვრებით, სამშობლოს დამონებით და საზოგადოებრივი დახვეწებულობით სულზეხუთული პოეტი უჩივის „სულიერ ობლობას“, პროტესტს უცხადებს „ბოროტ სულს“, სიცოცხლეს განიხილავს როგორც „აღუვსებელ საწყაულს“ და „მერანზე“ ამხედრებული ცდილობს გაარღვიოს და გაშორდეს ავ ბედისწერად გარშემორტყმულ უსულგულო ადამიანურ სამყაროს.

მეცხრამეტე საუკუნის შუა ხანაში ქართულ ლიტერატურაში მკვიდრდება რეალიზმი, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა გიორგი ერისთავმა (1811-1864), მის დრამატურგიულ ნაწარმოებებში, კომედიებში („გაყრა“, „დავა“, „ძუნწი“) ნაჩვენებია რეალური თანამედროვე სოციალური მოვლენები — ქართველი თავადაზნაურობის დაქვეითება და ვაჭრული საზოგადოებრივი ფენის აღზევება.

რეალისტური პროზის წარმომადგენლები იყვნენ დანიელ ჭონჭაძე (1830-1860) და ლავრენტი არდაზია-

ნი (1815-1870). პირველმა (როგორც ზემოთაც ითქვა) თავის მოთხრობაში — „სურამის ციხე“ — აჩვენა ბატონყმობის სიმახინჯე და დრომოჭმულობა. მეორემ, მოთხრობაში — „სოლომონ ისაკიძე მეჯღანუაშვილი“ — ასახა ფულადი ურთიერთობით გამოწვეული სოციალური კონფლიქტები არისტოკრატისა და პლუტოკრატის შორის.

ქართული ლიტერატურა განსაკუთრებით მაღალმხატვრული და მრავალფეროვანი გახდა სამოციანი წლებიდან. გამოჩენილი მდგომარეობა დაიჭირა ქართული ლიტერატურისა და აზროვნების ორმა კორიფეესმა — ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა. ორივემ, თავიანთი დიდი მემკვიდრეობით, ლექსებით, პოემებით, მოთხრობებით, პუბლიცისტიკით — უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნულ, საზოგადოებრივ და ზნეობრივ ცხოვრებაში. ისინი, — ვითარცა ერის ჭეშმარიტი მოძღვარნი, მათ სიცოცხლეშივე მაღლიერი ხალხისგან „საქართველოს“ უგვირგვინო მეფეებად“ მოინათლნენ.

პატრიოტული და სოციალური მოტივებით არის გამსჭვალული შესანიშნავი პოეტის რაფიელ ერისთავის (1824-1901) ლექსები, რომელსააგან ჭეშმარიტი შედეგია „სამშობლო ხევსურისა“.

რეალისტური ლიტერატურის კლასიკოსია აგრეთვე გიორგი წერეთელი, რომელმაც შთამბეჭდავად ასახა დაცემის გზით მიმავალი ქართული არისტოკრატისა და ახლად ფეხმომავარებული ფულადი სოციალური ძალის სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა (რომანი „პირველი ნაბიჯი“).

საუკუნის 80-90-იან წლებში ქართულ ლიტერატურაში ორი ახალი მწვერვალი გამოჩნდა, ორივე საქართველოს მთიდან — პოეტი ვაჟა-ფშაველა და ბელეტრისტი ალექსანდრე ყაზბეგი. ვაჟა-ფშაველას საარაკო ღირსებებით შემკობილი ლექსები, პოემები და მოთხრობები წარმოადგენენ სამშობლოს ჭირ-ვარამის, ასევე ზოგადკაცობრიულ პრობლემათა მაღალმხატვრულ გაშუქებას, ადამიანთა შორის კაცთმოყვარეობისა და გარებუნების ჭეშმარიტ საგალობლებს. ალექსანდრე ყაზბეგმა თავის მოთხრობებში და რომანებში ძლიერი კოლიზიებითა და შთამბეჭდაობით დახატა

მთიელი ხალხის ბრძოლა სამშობლოს დაცვისათვის, ოჯახური სიწმინდისათვის, უმშვენიერესი სიყვარულისათვის

ცალკე, სოციალური გააზრებით, განსაკუთრებულ ადგილს იჭერენ ხალხოსანი მწერლები: ნიკო ლომოური, სოფრომ მგალობლიშვილი, ანტონ ფურცელაძე და ეკატერინე გაბაშვილი.

საუკუნის ბოლო ათწლეულში კიდევ ახალი, ფრიად ნიჭიერი თაობა შემოვიდა ქართულ მხატვრულ აზროვნებაში: ეგნატე ნინოშვილი, დავით კლდიაშვილი, იროდიონ ევდოშვილი, ვასილ ბარნოვი, შიო არაგვისპირელი.

ლიტერატურის გვერდით აღმავლობის გზას ადგა ხელოვნების დარგებიც. 1850 წელს, გიორგი ერისთავის მეთაურობით, ძველ საუკუნეთა ტრადიციებზე, აღსდგა ქართული თეატრი. მაგრამ მეფის სამოხელეო ბიუროკრატია და ცენზურა იმდენს ეცადა, რომ ექვსი წლის შემდეგ თეატრალური დასი დაიშალა. 1879 წელს ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის თავგამოდებული ბრძოლის შედეგად კვლავ დაარსდა პროფესიული ქართული თეატრი თბილისში, ხოლო ერთი წლის შემდეგ — ქუთაისში. ეს იყო დიდი მოვლენა საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში, რამდენადაც დიდი ენთუზიაზმით გაშლილმა თეატრალურმა ცხოვრებამ ჭეშმარიტად დაუფასებელი სამსახური გაუწია ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას. ამ მხრივ გამორჩეული როლი შეასრულა უაღრესად პატრიოტული გზნების პიესებმა — დავით ერისთავის „სამშობლომ“ და ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინის „ღალატმა“.

სახვითი ხელოვნების ფერწერული დარგი 60-70-იან წლებში საინტერესოდ წარმოადგინა მხატვარმა გრიგოლ მაისურაძემ. შემდეგ, 80-იანი წლებიდან შემოქმედებით სარბიელზე შემოდინან შესანიშნავი მხატვრები: რომანოზ გველეშიანი და ალექსანდრე ბერიძე, შემდეგ — ქართული რეალისტური მხატვრობის ფუძემდებელი გიგო გაბაშვილი, უფრო გვიან — დიდებული მხატვარი-რეალისტი ალექსანდრე მრეველიშვილი.

საუკუნის ბოლო ათწლეულში მოღვაწეობას იწყებს ქარ-

თული სკულპტურის დიდი წარმომადგენელი იაკობ ნიკოლაძე
(1876—1951).

ქართული
სკულპტურა

ქართული ხალხური მუსიკა უმდიდრესი და უმშვენიერესია მსოფლიო მუსიკალურ საგანძურში. ქართული პროფესიული მუსიკა ფეოდალიზმის საუკუნეთა გასწვრივ ეკლესიის საუფლოსა და სამსახურში იყო. 1851 წელს კი თბილისში გაიხსნა საოპერო თეატრი. 1873 წელს შესანიშნავმა მომღერალმა და პოლვაწემ ხარლამპი სავანელმა (1845—1890) დააარსა საგუნდო კურსები, რომელიც 1885 წელს მუსიკალურ სასწავლებლად გადაკეთდა (ამ სასწავლებლის საფუძველზე შეიქმნა დღეისათვის ცნობილი საქართველოს სახელმწიფო კონსერვატორია).

80-იან წლებში მოღვაწეობდნენ ხალხური და პროფესიული საგუნდო სიმღერებისა და საეთნოგრაფიო კონცერტების შესანიშნავი ორგანიზატორები, ხალხური მუსიკის პოპულარიზატორები, კომპოზიტორები: ლადო აღნიაშვილი, ფილიმონ ქორიძე, მელიტონ ბალანჩივაძე, ია კარგარეთელი, ანდრია ყარაშვილი, ზაქარია ჩხიკვაძე.

მეცხრამეტე საუკუნეში თვალსაჩინო მიღწევები აღინიშნა ქართულ სამეცნიერო დარგებშიც. ფრიად ორიგინალური და ვრცელი ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომი — „კალმასობა“ დაგვიტოვა რუსეთში მცხოვრებმა იოანე ზაგრატიონმა, ერეკლე მეფის შეილიშვილმა და კრწანისის ომის გმირმა. აქ წარმოდგენილია არა მარტო საქართველოს სინამდვილე, არამედ ფართო ცოდნა თითქმის ყველა სამეცნიერო დარგისა. იოანეს ძეგბმა — დავით და თეიმურაზ ზაგრატიონებმა მაღალი მეცნიერული გააზრებანი გვიჩვენეს საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. რუსეთში დიდის მოწონებით სარგებლობდა სოლომონ დოდაშვილის ფილოსოფიური ნაშრომი „ლოგიკა“. ქართველმა მეცნიერმა ფიზიკოსმა პეტრე რომანიძემ ზაგრატიონმა ახალი გაღვანური ელემენტი აღმოაჩინა და ამით ფიზიკის კვლევის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. „შემოკლებული ფიზიკის“ სახელმძღვანელო დაწერა დავით ზაგრატიონმა.

ქართული ფილოსოფიური აზროვნება ახალ სიმაღლეზე

აიღა ილია ჭავჭავაძის, გიორგი წერეთლისა და ნიკო ნიკოლაძის შრომებში.

საისტორიო მეცნიერებათა დარგში დიდი დეაწლი დაიდეს დიმიტრი ბაქრაძემ და მოსე ჯანაშვილმა, ლინგვისტიკისა და ფილოლოგიის დარგში — პეტერბურგისა და მოსკოვის უნივერსიტეტთა პროფესორებმა: დავით ჩუბინაშვილმა, ალექსანდრე ხახანაშვილმა, ალექსანდრე ცაგარელმა, ნიკო მარმა.

ამავე საუკუნეში მოღვაწეობდნენ — დიდი ფიზიოლოგი ივანე თარხნიშვილი და ქიმიკოსები — ვასილ პეტრიაშვილი და პეტრე მელიქიშვილი.

„დასებნი“

აკვიუოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ზელმა.

ილია ჭავჭავაძე

ბრძოლის ველზე ყველანი ნამდვილი თანამებრძოლნი, თანამეგობარნი, ჭირისა და ლხინის წრფელად თანაზიარნი იყვნენ — რუსიც, ქართველიც, სომეხიც და აზერბაიჯანელიც — მაგრამ ყველა ერთად მაინც „ხალხთა საპყრობილეში“ ცხოვრობდა. რომანოვების საიმპერატორო დინასტია და მისი თანამოსაგრე სამოხელეო-ბიუროკრატიული ოლიგარქია ერთნაირად მოსისხლე მტერი იყო „საპყრობილის“ ყოველი პყრობილისადმი, განურჩევლად მისი ეროვნული წარმომავლობისა. მაგრამ არარუსი ერები ცარიზმმა მაინც გამორჩეული ჩაგვრის, შევიწროებისა და დამცირების პირობებში ჩააყენა. და ყველაზე ბოროტი განაზრახი რუსეთის ცარიზმისა მაინც ამ ხალხთა ეროვნული ასიმილაციისა და გადაგვარების დაჟინებითი ცდა იყო.

საქართველოში მეფის ასიმილატორებმა უწინარეს ყოვლისა მიზანში ამოიღეს ქართული ენა, რომელიც თავადანვე უგულვებელჰყვეს, შეავიწროვეს და, ბოლოს, სასკოლო სწავლებიდანაც სრულიად განდევნეს. ოფიციალური მიმოწერი-

დან განიღვევნა და საჯარო სახსენებლადაც აიკრძალა სახელი „საქართველო“, რომლის მაგივრად იხსენიებოდა მხოლოდ „თბილისის გუბერნია“ და „ქუთაისის გუბერნია“.

პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაკარგვა, ეკონომიკური ექსპლოატაციის სიმძიმე, მშობლიური ენისა და ტრადიციულ ზნე-ჩვეულებათა შევიწროება და შეგინება ქართველ ხალხსაც ისევე აწუხებდა და სააჯანყოდ განაწყობდა, როგორც ყოველ სხვა თავისუფლებაწართმეულ ხალხს, ყოველ დროსა და მსოფლიოს ყოველ ადგილას. უკვე მოხსენიებული მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ამბები ნათლად მეტყველებდნენ, რომ ქართველი ხალხის სულში მუდამ ჩაუმქარალად ენთო თავისუფლებისათვის ბრძოლის ნაპერწკალი.

და, როგორც ყოველთვის, ახლაც თავისი სიტყვა და საქმე უნდა წარმოეჩინათ ერის სულიერ მოძვალრთ. ხოლო, ქართველი ერის იმჟამინდელი სულიერი მოძღვარნი „თერგდალეულები“ უნდა ყოფილიყვნენ.

და, მეცხრამეტე საუკუნის 60-70-იან წლებში განსაკუთრებით გამოიკვეთა აზრთა ჭიდილი დროის უმთავრესი საკითხის— ე რ ო ვ ნ უ ლ-გ ა ნ მ ა თ ა ვ ი ს უ ფ ლ ე ბ ე ლ ი ბ რ ძ ო ლ ი ს გ არ შ ე მ ო. ამავე დროსა და ეროვნულ საკითხთა წრეს უკავშირდება „ხალხოსნობა“. ქართული ინტელიგენციის ნაწილმა დაიწყო „ხალხში გასვლა“, გლეხობის როგორც „ერთადერთი რევოლუციური კლასის“ ამოძრავება მეფის ხელისუფლების დასამხობად, თავისუფლებისა და მიწის მოსაპოვებლად. „ხალხოსნობა“ თავისი მცდარი ტაქტიკით, ისევე როგორც რუსეთში, უპერსპექტივო და დასაღუპავად განწირული მოძრაობა იყო და მეფის ხელისუფლება საქართველოშიც იოლად გაუსწორდა არალეგალურ ხალხოსნურ ორგანიზაციებს.

სამოცდაათიანი წლების შუა ხანაში თერგდალეულთა ორგანიზაციაც დაიშალა. უთანხმოება ერის ბელადობისა და მეთაურობის, ერის გათავისუფლების მამოძრავებელ ძალთა, პროგრესულ გზათა და საშუალებათა განსაზღვრებაში მღავენდებოდა. და ამ საკითხთა გადაწყვეტაში გამოიკვეთა ორი მთავარი მიმდინარეობა, ანუ ორი „დასი“.

„პ ი რ ვ ე ლ დ ა ს ს“ შეადგენდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკა-

კი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, უფრო გვიან — ალექსანდრე ყაზბეგი და ვაჟა-ფშაველა. ეს იყო ჰუმანისტურ-დემოკრატიული მიმდინარეობა, რომელიც ერის ხელმძღვანელ ძალად პროგრესულ თავადაზნაურობას მიიჩნევდა. ისინი ერის შიგნით სოციალურ და წოდებრივ უსწორობასაც ჰხედავდნენ და კიდევაც გამოვლენ, მაგრამ მაინც ყველა სოციალური შრე ერის ერთიან, სისხლხორცეულ ნაწილად მიაჩნდათ და მათ შორის უფრო თანხმობასა და ერთიანობას ქადაგებდნენ, ვიდრე სოციალური და კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას. მათთვის მთავარი ერის განთავისუფლება და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის მოპოვება იყო, და ამ საერთო ეროვნულ ბრძოლაში ერთნაირი თავგამოდებით უნდა ებრძოლა ყოველ სოციალურ და „კლასობრივ“ წრეს.

„მეორე დასში“ შედიოდნენ ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგი მესხი და სხვანი. ეს იყო რადიკალურ-დემოკრატიული მიმდინარეობა, რომელიც ერის ხელმძღვანელ და წარმმართველ ძალად მიიჩნევდა არა თავადაზნაურობას, არამედ ბურჟუაზიას. მეორედასელები პროგრესს კაპიტალიზმის განვითარებაში ჰხედავდნენ და იმედსაც კაპიტალიზმის პირმშო კლასზე, ბურჟუაზიაზე ამყარებდნენ.

კაპიტალიზმი კი უკვე სწრაფად იღვამდა ფეხს საქართველოში. ყალიბდებოდა მუშათა კლასი და ბურჟუაზია. საზოგადოებრივი და კლასობრივი დაპირისპირებულობანი ახალ ფორმებსა და შინაარსს ღებულობდა. 1872 წელს თბილისში, ბამბის ქსოვილთა ფაბრიკაში პირველი დიდი მუშათა გაფიცვა მოხდა. ერთი კვირის თავზე გაფიცვა დამარცხდა. უფრო ორგანიზებული იყო გაფიცვა 1878 წელს ავეჯის ფაბრიკაში. ადმინისტრაცია იძულებული გახდა გაფიცულთა ყველა მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინა. განსაკუთრებული აქტივობით იბრძოდნენ რკინიგზელი მუშები. საერთოდ, საქართველოს მუშათა კლასი ხასიათდებოდა ინტერნაციონალური ბრძოლის პათოსით. ერთიმეორის გვერდით თანადგომით იბრძოდნენ ქართველი, რუსი, სომეხი და აზერბაიჯანელი მუშები. საუკუნის მიწურულს ეკონომიკური ხასიათისა და სტიქიურად მიმდინარე გაფიცვები მუშებმა შეგნებული პოლიტიკური გამოსვლებით შეცვალეს.

და ახალმა სოციალურ-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ წარმოშვა ახალი, „მესამე დასი“, რომელშიც თავს იყრიდნენ: ეგნატე ნინოშვილი, მიხა ცხაკაია, ფილიპე მახარაძე, ნოე ჟორდანიას, სილიბისტრო ჯიბლაძე, კარლო ჩხეიძე, ისიდორე რამიშვილი, იოსებ კაკაბაძე, დიმიტრი კალანდარიშვილი, ელიზბარ ვაწაძე, რაჟდენ კალაძე, ალექსანდრე წითლიძე, ისიდორე კვიციანიძე და აქვე ყველაზე ძლიერი რევოლუციური სამეული — სოსო ჯულაშვილი (შემდგომში სტალინი), ლადო კეცხოველი, ალექსანდრე (საშა) წულუკიძე. „მესამე დასი“ ეს იყო სოციალ-დემოკრატი პარტია, რომელიც ცალკე ერისათვის ბრძოლას უფრო კამერულ, არაძირითადი მიზანდასახულობის საკითხად თვლიდა და უფრო ვრცელი და მასშტაბური, ზოგადსაკაცობრიო სოციალურ-კლასობრივი უთანასწორობის მოსასპობად რევოლუციური ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა ყოველი ეროვნების ხალხს. ხოლო, ასეთი რევოლუციური ბრძოლის წამყვან ძალად და ბელადად „მესამე დასი“, განსაკუთრებით მისი მარქსისტული ნაწილი, აცხადებდა მუშათა კლასს.

პირველი და მეორე დასი, მიუხედავად მათ შორის ზოგიერთ პრინციპულ საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობისა, მაინც ერთ ბანაკში იყვნენ — ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ბანაკში. მათთვის, ორივესთვის, მთავარიც სწორედ ეს იყო — ჯერ ერის დახსნა და შემდეგ მისგან გამომდინარე ყოველგვარი სოციალური სიკეთე და კეთილდღეობა. ამიტომ იყვნენ ერთ ბანაკში პირველი და მეორე დასი.

ხოლო, „მესამე დასი“ ორივესგან გამიჯნული იყო, რადგან მისთვის სოციალური კი არ გამომდინარეობდა ეროვნულისაგან, არამედ პირიქით — საერთო-საკაცობრიო სოციალური რევოლუციიდან გამომდინარე მრავალ საკითხთა შორის გადაწყდებოდა „ეროვნული საკითხიც“. ამიტომ ემიჯნებოდა რადიკალურად „მესამე დასი“ წინარე ორ დასს.

თუ გავარდებოდა, საქართველოში „ეროვნული თოფი“ უნდა გავარდნილიყო — ასე ფიქრობდნენ პირველ-მეორედ-დასელნი.

თუ გავარდებოდა, საქართველოში „სოციალური თოფი“ უნდა გავარდნილიყო — ასე ფიქრობდნენ მესამედასელნი.

ხოლო, საერთოდ, „თოფის გავარდნაში“ მესამედასელნა გაცილებით უფრო აქტიურნი, კმედითნი და პრაქტიკულნი იყვნენ, ვიდრე წინარედასელნი.

პირველ-მეორედასელნი თოფისა თუ ხმლის (მათთვის — „ეროვნულ-ნაციონალური თოფისა და ხმლის“) აღებას ჯერ ნაადრევად მიიჩნევდნენ და სამომავლო ბრძოლისათვის ხალხს სიტყვით და კალმით ამზადებდნენ. იმავე საუკუნეში თითქოს ამ აოდ ნაქცევი ეროვნული სისხლიც უკარნახებდა ილია ჭავჭავაძეს, მისი თანამედროვე ქართველობა ახალი სისხლისღვრისაგან შეეჩერებინა და თავისი გრძნეული სიტყვით მომავალი ქართველობის სწორედ აქტიური, პრაქტიკული გამოსვლისათვის უტყუარი ნაყოფის მომტანი ნიადაგი მოემზადებინა.

ამდენად, ილიას მოძრაობა უფრო ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი „ხ მ ის ა მ ო დ ე ბ ა“ იყო, ვიდრე „ხ მ ლ ის ა მ ო დ ე ბ ა“ და ამ მოძრაობის სათავეში იდგა არა საომარ უნაგირზე აღმჯდარი და ხმალამართული გარიბალდი ან კოშუტი, ან ლევსკი, ან ბოლივარი, არამედ — ილია ჭავჭავაძე, ერის სულიერი მამა, გმირი სიტყვისა, აზრისა და კალმისა.

ამრიგად, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რასაც ილია და სხვა სამოციანელები წარმართავდნენ, იყო ბრძოლა ქართველი ერის სულიერი და ნივთიერი აღორძინება-ამაღლებისათვის (ახალი ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა, ეროვნული ისტორიისა და კულტურის დაცვა და ამაღლება, ბანკისა და წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება), რომელშიც ილია ჭავჭავაძე თავის სამშობლოს ჭეშმარიტი მოქმედების გმირად მოეკლინა.

მაშ, ისევ ლაპარაკია ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ „ხმლის აღმოხდენაზე“, ანუ „ნაციონალური თოფის“ გავარდნაზე...

ილიას ბუმბერაზ პიროვნებას, დიახაც, შესწევდა მალე მისი ხალხისთვის ერთდროულად ეტვირთა ორთქული: ის, რაც უკვე იტვირთა (შინაეროვნული სულიერ-ნივთიერი აღორძინება და გარდასახვა) და ის, რაც სამომავლოდ სატვირთავად რჩებოდა (ეროვნული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოპოვება). მაგრამ ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ გმირს („ქართველ გარიბალდს“ თუ „ქართველ კოშუტს“) იგი თავის თავში კი არა, მხოლოდ სამომავლოდ ვერაუდობდა პოეტური სიმბოლიკით — „ბაზალეთისა ტბის ძირას, ოქროს აკვანში“...

სამოციანელთა შორის მაინც სამი იყო უძლიერესი, ვითარცა მძლავრი ტრიუმფირატი, ანუ სამება სამი სიკეთისა:

აზრი და გრძნობა — ილია ჭავჭავაძე
გრძნობა და აზრი — აკაკი წერეთელი
საქმე და აზრი — ნიკო ნიკოლაძე.

მაგრამ გამოჩნდნენ მოქმედების გმირები — აზრისა და მოქმედების მთლიანობით.

და ესენი იყვნენ სწორედ მესამედსეულნი — ძლიერნი, ორგანიზებულნი, მიზნისთვის შეუპოვარნი და ფანატიკურად პრინციპულნი, გმირები 1905 წლის რევოლუციისა.

თვითონ ილია კი თითქმის სრულიად მარტო იყო.

და — „ნაციონალური თოფი“ უქმად იდო საქართველოში. ხოლო „სოციალური თოფი“ უკვე დატენილიყო...

„მშვიდობით, მეფობაო ისრაელისაო, რა-
 მეთუ უგუნურებით მოპკალით, უბადრუკ-
 ნო და წარწყმედილნო, უფალი და მაცხო-
 ვარი ყოველთა, და იქმენით ბოროტად
 მკვლელნი შემოქმედისა თქვენისა!“

გოდება ელიოზ მცხეთელის
 დედისა

ეროვნული თავისუფლება!

ეროვნული დამოუკიდებლობა!

არიან დედამიწაზე ბედნიერი ერები, რომელთაც ეს „უც-
 ნაური საფიქრალი“ არ ეფიქრებათ.

ხოლო, ქართველმა ხალხმა მთელი თავისი ისტორია სწო-
 რედ ეროვნული გადარჩენის, ეროვნული თავისუფლებისა და
 ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავგანწირულ ბრძო-
 ლაში გამოატარა.

„ვიქნები თუ არ ვიქნები ვითარცა ერი ხვალ, ზეგ, მერ-
 მისს? გადავრჩები თუ ვერ გადავრჩები, ვიარსებებ თუ ვერ
 ვიარსებებ?!“ — აი, მარადიულ შემარყვეველი საფიქრალი და
 „საკითხავი“ მცირერიცხოვანი ერებისა.

მაგრამ დანასისხლად გადამტერებული საისტორიო ბე-
 დისწერისაგან ქართველ ერს მაინც დასდევდა ეს „იღბალი“:
 ყოველ უმძიმეს, ეროვნული ყოფნა-არყოფნის მდგომარეო-
 ბათა შექმნის უამს უნდა გამოჩენილიყო ვინმე „ეროვნული
 წინამძღოლი“, „მოძღვარი“, „ერისმთავარი“, „მესაქე“, „ბე-
 ლადი“, გვირგვინოსანი თუ უგვირგვინო „მეფე“, რომელიც
 „ზეგარდმო ნიჭით“, უტყუარი ალღოთი და გერშით, ვითარ-
 ცა მოსე, უწინამძღვრებდა და გამოიყვანდა მშობელ ხალხს
 უეჭველი დაღუპვის მარგუნებელი სამყაროდან.

მაგრამ მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეთა მიჯნაზე ძნელი იყო
 „ერისმთავრობა“, „ერისმოძღვრობა“, „ერისმწყემსობა“, —
 ძნელი იყო, რადგან უამრავი „ი ზ მ ი თ“ ავსებულებიყო აზრო-
 ვნების ბედისწერით ატანილი ეს დრო-უამი: კაპიტალიზმი,
 იმპერიალიზმი, კოლონიალიზმი, მილიტარიზმი, ანარქიზმი,

ცარიზმი, შოვინიზმი, ნაციონალიზმი, მონარქიზმი, პარლამენტარიზმი, ანტაგონიზმი...

და ვინ მოთვლის კიდევ — რამდენი „იზმი“?!

ხოლო, ყოველი — „იზმი“ თავის საკუთარ, თავის სასისხლოს მოითხოვდა. დიახ, სისხლს! კაციშვილის სისხლს!

მცირერიცხოვანი ერები კი განსაკუთრებით ზარალდებინან მსოფლიო „იზმებისათვის“ უზღვავე სისხლის გაღებით.

მცირერიცხოვანი და აქტიური ერები!..

საქართველოს კი არასოდეს, მთელი მისი ხანგრძლივი ისტორიის გასწვრივ, არ დაუთმია „მსოფლიო აქტიურობა“. არასოდეს იგი არ ყოფილა ოდენ გულგრილი მეთვალყურე და „გამოწყვეტილი“ მაჩანჩალა რაიმე და რომელიმე მსოფლიო მოვლენისა, მსოფლიო მოძღვრებისა, იდეისა, ნოვატორული თუ რენესანსული მსოფლიო ინტელექტუალური მიღწევისა. გამოწყვეტილა კი არა, უბრალო „მიმდევრობას“, თუნდაც კეთილშობილურ ეპიგონობასაც არ კმარისობდა და არ „კადრულობდა“ ქართველი კაცი. იგი მთელი არსებით, სულისა და ხორცის სრული შეწირვით უნდა მისცემოდა ყოველ მსოფლიო მოვლენას და, რაც მთავარია, უნდა მისცემოდა საკუთარი ეროვნული სულის განფენილობით, გამორჩეული „კაზუსის“ დონეზე აყვანილი ეროვნული „ნოვატორობით“ და „თვითმყოფობით“.

ასეთი იყო ქართველი კაცი — მუდამ „მსოფლიო აქტიურობით“ და ყოველ მსოფლიო „მოძრაობაში“ უაღრესი ეროვნული „ნოვატორიზმით“. ასეთი იყო იგი ძველ საუკუნეებში, ასეთი იყო შუა საუკუნეებში, ასეთად დარჩა ახალ საუკუნეშიც.

მეცხრამეტე საუკუნე მსოფლიო „იზმების“ ციებ-ცხელებას მოეცვა და საქართველოც, — ვითარცა მსოფლიო-გლობალურ მოვლენათა უაღრესად აქტიური ნაწილი („ცხელი წერტილი“) — იმავე ციებ-ცხელებით იყო შეპყრობილი.

ძნელი იყო მაშინდელ საქართველოში „ერისმთავრობა“ და „მწყემსმთავრობა“, ძნელი იყო, ვინათგან ბევრი იჩემებდა „ერისმთავრობას“, „მწყემსმთავრობას“, „ბელადობას“, „მესაჭეობას“ და სხვათა მისთანათა.

და ყოველ მათგანს ცალკეულად აეჩემებინა, რომ მას ერ-

თადერთს ეპყრა ხელში მოსეს კვერთხიც, დავითის ქნარიც და სოლომონის ბეჭედიც.

მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველო თითქოს მიჰგავდა ქრისტესდროინდელ პალესტინას, სადაც ბატონობდა „პირველი რომი“ და რომაელი იმპერატორის ულლის ქვეშ მოქცეული მცირე ქვეყანა ავსებულისო უამრავი „წინასწარმეტყველით“, „მესიით“, „ღმერთით“. მაგრამ ერთადერთი „ღმერთი ჭეშმარიტი“ მათ შორის აღმოჩნდა ოდენ იეშუა ნაზარეველი!

ასევე საქართველო — „მესამე რომის“, ანუ რუსი იმპერატორის ულლის ქვეშ მოქცეული მცირე ქვეყანა, ავსებულისო უამრავი „ლიდერთ“, „ბელადით“, „მესაჭით“. მაგრამ ნამდვილი და ჭეშმარიტი მესაჭე მათ შორის აღმოჩნდა ოდენ ილია ჭავჭავაძე!

ორივე გმობდა სისხლის დაქცევას — ნაზარეველიც, ჭავჭავაძეც.

ორივე იყო გმირისიტყვისა, მხოლოდ სიტყვისა. მაგრამ სიტყვა მათი იყო „სიტყვა ღმერთისათანა“.

და სწორედ „ღმრთისა-თანობა“ არ აპატიეს — არც ნაზარეველს, არც ჭავჭავაძეს...

...და დამდგარიყო ქრისტეს აქეთ წელი — 1907.

თვე აგვისტო, რიცხვი 30, დღე ხუთშაბათი. ერთი საათი ილია ჭავჭავაძის მკვლელობამდე.

მწვანე სუფრა და შავ გულთა ძგერა წიწამურის ტყეში. სუფრის გარშემო შავგულიანი თორმეტი კაცი.

მათ შორის ხუთი „რჩეული“ — გიგლა ბერბიჭაშვილი, ლომა (გიორგი) ხიზანიშვილი, პავლე აფციაური (ფშავლი-შვილი), ივანე ინაშვილი და კიდევ „ვიღაც“...

სუფრიდან ხუთ ნაბიჯზე ხუთი შავგულიანი ბერდანა-თოფი წევს, მძიმე ღუმლით დატენილი და დამძიმებული.

შავი ღვინით სავსე შავი რქა მებხუთედ ჩამოატარეს.

და წარმოიშალნენ, სისხლგამძვინვარებულნი და საფეთქელ-გახელებულნი.

დრო იხელთეს შავმა ბუზებმა და გაალმასებით დააცხრნენ გუდის ყველისა და ცხვრის ღუმის ნამუსრევთ.

ხუთი გაქონილი, შავფრჩხილიანი მარჯვენა დასწვდვანით ბერდანას.

შავბერდანიანი ხუთეული ტყის პირას ჩანაპირდა და ჩასაფრდა...

დგანან და ელიან სიკვდილით დატენილი თოფებით, გულუძვრელნი და გულჯაგრიანნი, უდიდესი თვისტომის მკვლელობაზე ნერწყვმორეულნი.

უფლის მკვლელობით ისტორიაში შესასვლელად ემზადებიან საკუთარი სულის მესაფლავენი.

(ერთხელ ჰერმოლოაოსმა ჰკითხა კალისტენეს: როგორ შეიძლება ადამიანმა უკვდავი სახელი მოიპოვოსო. — როგორ და, დიდი ადამიანის მოკვლითო, — უპასუხა კალისტენემ. იგი ალექსანდრე მაკედონელის მოკვლას მიაანიშნებდა).

მზე საშუაღლეოზე დაეყუდა — მძვინვარე, ცხელდობლიანი.

ილიას მკვლელობამდე — 45 წუთი...

...თბილისიდან წამოსული ეტლი ავჭალას გასცდა.

საგურამოდან მოუტრავს შემოუთვლია თბილისში, ბატონი სასწრაფოდ უნდა მობრძანდესო.

და მიდიან ახლა საგურამოში.

უკან ილია და მისი მეუღლე, ოღდა გურამიშვილის ქალი, სხედან; წინ კოფოზე — მეეტლე თედო ლაბაური და ილიას მსახური იაკობ თარაშვილი...

...2000 ნაბიჯი — წიწამურის ტყემდე.

40 წუთი — წიწამურის თოფის გავარდნამდე.

ჯვრის მონასტრის ხილვაზე ჯვარი ისახა ოღდამ.

ილია კი ღრმად ჩაჰყოლოდა ფიქრთმეტყველებას.

„ერი, როგორც კრებული ისტორიით შედულაბებულ ერთ-სულ და ერთ-ხორც მკვიდრთა“... ერთ-სულ და ერთ-ხორც.

ერი ჩვენი, ერი ქართველი, გონებით საკვირველი, სინდისით...

გონება, სინდისი... მეთერთმეტე საუკუნემდე ორივე ერთ ცნებაში ჰქონდა მოქცეული ქართველ კაცს და ორივეს ერთად გონება ერქვა. „გონება ამხელდა“, „გონება კარნახობდა“, „გონება ქენჯინდა“, „გონება აწუხებდა“. დასაბამო... გაგან

იგულისხმებოდა ესეც: გონება არის ადამიანი და რაკი შექმნილხარ ადამიანად, გონება არის შენი ზნეობაც. ხოლო, შემდგომ, ვინ იცის რა საზოგადოებრივმა წვა-დავებამ გახლიჩა გონება იგი ცალკე „წმინდა გონებად“ და ცალკე კადევ შინა-ზნეობრივ „მი-მო-ქცევად“...

...1500 ნაბიჯი — წიწამურის ტყემდე.
30 წუთი — წიწამურის თოფის გავარდნამდე.

სვეტიცხოვლის ხილვაზე პირჯვარი ისახა და ილიას გარდასახა ოლღამ.

ილია კი ისევ ღრმად ჩაძირულიყო ილიაში.

„აგერა მცხეთა — სავანე გმირთა,
დიდი აკლდამა დიდის ცხოვრების,
სად პირველ ქართველის მორჭმულთა შვილთა
ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების...
სადაც ჰყვაოდა ხე ცხოვრებისა
ქართველის გულიდან აღმოცენილი...“
„ქართველის დედაო, ძუძუ ქართველისა...“

იმსხვრეოდნენ და იძირებოდნენ ილიას ლოგოსნი ილიას სულში.

„ქართლის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო!“
„წამხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება,
მტვრად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება...“
„მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა...“

...1000 ნაბიჯი — წიწამურის ტყემდე.
20 წუთი — წიწამურის თოფის გავარდნამდე.

და ილიას სულში ერთბაშად გაიხსნა ელიოზ მცხეთელის დედის გოდება: მოჰკალით, მოჰკალით ღმერთი, უფალი მოჰკალით, თქვენ უგუნურნო!...

ფიქრი ფიქრს ათოვდა ილიას სულში.

.....

ხშირად ადამიანებს უფრო ეწადნიერებათ და ეხერხებათ მოკვლა საკუთარი ღმერთისა.

ცოცხალ ღმერთს ვერ იტანენ.

მკვდარი ღმერთი კი უყვართ, — თვითონვე
ლავენ და თვითონვე გაღმერთებენ.

და მოჰკლეს ღმერთი ჰებრაელთა.. ხელი შეიგინეს სამა-
რადუამოდ...

ანდა... რომ არ მოეკლათ, იქნებ ღმერთი არც იქნებოდა?
(ათოვდა ფიქრი ფიქრს ილიას სულში)...

500 ნაბიჯი — წიწამურის ტყემდე.

10 წუთი — წიწამურის თოფის გავარდნამდე, ანუ — ვიდრე
„ფიქრის თოვა“ გათავდებოდეს...

„ჩვენო არაგვო, რარიგ მივეარხარ!

ქართლის ცხოვრების მოწამედ შენ ხარ...“

„და წმინდა სისხლი ქართველებისა

შენს კიდეებზე გადასხმულია...“

„და წმინდა სისხლი ქართველისა, ქართველის ხელაჲ

დაქცეულია“...

...„გაი თქვენ უგუნურნო და უბადრუკნო, რამეთუ თქვენ
თვითონ მოჰკალით შემოჭმედი ღმერთი თქვენი!“...

...10 ნაბიჯი — წიწამურის ტყის პირიდან.

1 წუთი...

მეეტლემ უცებ ეტლი დააყენა და დააქვავა.

უმალ ტყემ ხუთი თოფი გამოიშვირა.

ეტლიდან გადახტა იაკობ თარაშვილი.

„კაცნო, ვინა ხართ, არ გვესრ...“

სიტყვა ჩაუჭრა თოფის გრიალმა და თარაშვილი თავღამ-
ხედ დაენარცხა მიწას.

ილია უკვე ფეხზე იდგა, ჰაბუკუზურად გაფიცებული.

„შესდექით, უბედურნო, ილია ვარ!!!“

და წამსვე ოთხი თოფი გავარდა ერთად.

გათრთოლება უკანასკნელი ფიქრისა.

მკვდარი ესვენა თავადი აზრი და სინდისი საქართველოსი.

საქართველოს უგვირგვინო მეფე მაინც გვირგვინით აღ-
სრულებულიყო — წამების, ვნების, ეკლის გვირგვინით.

იქნებ, მაინც უკანასკნელად ეს სიტყვა გაფითრდა და
გაშრა მის გრძნეულ ბაგეზე:

„სა-ქართ-ველო...“

დრო გაჩერდა...

ბოლო ბჭე

როცა საქართველოს ილია მოუკლეს, მას შემდეგ უთვა-
ლავი სიტყვა ითქვა — სიტყვანი დიდნი თუ მცირენი, მაგრამ
სამი რამ ლოგოსი მაინც უსაჩინოესი ითქვა, წმიდა სამება-
სავით და თვითონ ილიასავით დაუვიწყარნი და სანიშანსვე-
ტონი:

ა კ ა კ ი :

„ნუ მიწამლავთ მოხუცს გრძნობას
და ნუ ამბობთ, რაც არ მჯერა!
ნუთუ მართლა დღეს გადაწყდა
საქართველოს ბედისწერა?“

ვ ა ქ ა :

„საძირკვლად აზრი ჩააგდე,
ზედ დასდგი გრძნობის ტაძარი.
...მოგკალით ჩვენისვე ხელით,
მოდმეთთვის ნაჭირმაგარი.
..ვერაფერს ვიტყვი. ენა სდუმს.
თავზე დაგვჩხავის ყორანი;
გაღმა გასვლისა მსურველთა
უკულმა მიგვეყავს ბორანი;
გაგვიბატონდა, მგოსანო,
სირეგვნე შეუწონარი.“

გ ა ლ ა კ ტ ი ო ნ ი :

„წიწამურში რომ მოჰკლეს ილია,
მაშინ ეპოქა გათავდა დიდი“...

ქეშმარიტად — ილია (ვითარცა ოდესლაც დანტე) — დიდ
ეპოქათა მიჯნაზე აღესრულა.

აღესრულა მამა ქვეყნისა და ერისა, რომლისთვისაც
— სწორედ ვითარცა ქეშმარიტი მამისათვის — ერთნაირად
საყვარელი, ფასდაუდებელი და სიცოცხლით შეუღლებ-
ნელი იყო ყველა შვილი: უფროსიც („თავადაზნაურო-
ბა“), შუათანაც („გლეხობა“) და ნაბოლარაც („ბურჟუაზია“).

იგი — კვლავ ვითარცა ქეშმარიტი მამა — თავგანწირვით
იბრძოდა შეერიგებინა ერთმანეთზე სამტროდ შემართული
შვილები: „თავადიც“, „აზნაურიც“, „გლეხიც“, „ბურჟუ-
აც“, „პროლეტარიც“, — რამეთუ მისთვის ყველა ერთნაირად
იყო შვილი და იყო ქართველი; შეერიგებინა
და, ძმანი ერთი სისხლისა და ძვალობორცისანი, ერთი საერთო
მტრის წინააღმდეგ მიექცია, ერთიანი გააზრებითა
და ძალისხმევით.

მაგრამ დიადი მამის ბრძოლა მისივე შეწირვით გა-
თავდა.

.....
გზა იერუსალიმიდან გოლგოთამდე — ქრისტეს უკანასკნე-
ლი გზა, ანუ — *via dolorosa* („გზაი გლოვისაი“) საქრისტიანო
მსოფლიოსათვის.

გზა თბილისიდან წიწამურამდე — ილიას უკანასკნელი გზა,
ანუ — „ვია დოლოროზა“ საქართველოსთვის.

ყოველ ამ დღეს — 30 აგვისტოს (ახ. სტ. 12 სექტემბერს)
— ყოველმა ქართველმა საკუთარი ფეხით უნდა გაიაროს ეს
გზა — გზა თბილისიდან წიწამურამდე, „ვია დოლოროზა“ სა-
ქართველოსი; გაიაროს, რათა თვითონაც მარად განეცდებო-
დეს: გრძნობა ილიასი (ანუ საქართველოსი), აზრი ილიასი
(ანუ საქართველოსი), სასოება ილიასი (ანუ საქართველოსი),
წამება ილიასი (ანუ საქართველოსი) და ისიც, რომ ამ დღიდან
საქართველო ახალი საისტორიო სამანიდან
იწყებდა ცხოვრებას.

იწყებდა — უ-ი-ლ-ი-ა-ოდ.

შ ა ვ ი ბ მ ვ ბ

საქართველოს
დასავლეთი

ქართული ენის
სამეცნიერო ცენტრი

საბერძნეთის IV-VI საუკუნეებისათვის

პროვინციის აღნიშვნები

- — ძველი IV საუკუნის შენაღები
- - - - - ადრინ IV საუკუნის შერეული სახეობისა და V საუკუნის პირველი სახეობის
- · — · — ძველი V საუკუნის შერეული სახეობისა და VI საუკუნის დასაწყისის
- ადრინ VI ს-ში

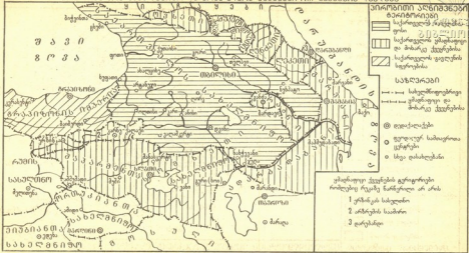
- ქალაქები
- ✦ საეპისკოპოსოები
- ციხეები

სომხურ-ქართული
აღნიშვნები

1	მთიანეთი	7	ფრიგია
2	არგოლი	8	სილიციის
3	ფიფია	9	ბიტიკის
4	სამოსია		
5	სოკოტრი		
6	კარია		

საქართველოს სახელმწიფო და მრეწველ-ეკონომიკური XIII საპროექტო ოფისი

პროექტის პარამეტრები

- საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი
- საქართველოს ეკონომიკური და მრეწველ-ეკონომიკური საზღვარი
- საქართველოს ადგილობრივი საზღვარი

სახელმწიფო

- სახელმწიფო საზღვარი
- სახელმწიფო საზღვარი და მრეწველ-ეკონომიკური საზღვარი
- მუნიციპალიტეტი
- ეკონომიკური საზღვარი
- სოფ. დასახლებები

ეკონომიკური საზღვრების განმარტება

- 1 ქალაქის საზღვარი
- 2 მხარეების საზღვარი
- 3 დასახლებები

საპარტიზო XVII საუკუნის პირველი ნახევარი

პარტიზოთა პერიზონების საზღვრები

- სახელმწიფოს საზღვრები
- - - სამთავროს საზღვრები
- მთავარი ქალაქები
- აღმოსავლური ცენტრები
- სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები
- † საეპისკოპოსოები

ფორმები აღნიშნულია:

1 ცაგინი	4 ცულთი	23 სერგის
2 ტარბიდი	5 კახი	24 აფეილი
3 სეორინბეი	6 მარა	25 ჩხიკაძე
	7 სკრა	26 სარასი
	8 ცხობეჯარი	27 სეგორი
	9 დავისი	28 ალავეჯი
	10 სერა	29 თელავი
	11 ურბისი	30 ვარა
	12 თაყვი	31 სინინბეი
	13 სოკრი	32 სეგრა
	14 სანაყისი	
	15 სეგინბეი	
	16 სეგრა	
	17 შებანი	
	18 შაქარისი	
	19 კოკრი	
	20 სამკარე	
	21 სოფისი	
	22 ლაქი	

საქართველოს XVIII საუკუნის გეოგრაფიკული რუკა

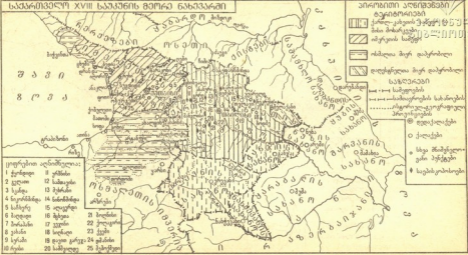

- ზოგადი აღწერა
- ქართლ-კახეთის შემოღობვა
 - მთის რაიონები
 - მდინარეების დელტები
 - მდინარეების ხეობები

- სახლიანობა
- სასოფლო-სამეურნეო რაიონები
 - მთის რაიონები
 - ქალაქები
 - სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები
 - სანაოსნო პუნქტები

ქვემოთ აღნიშნულია:

1 ქუთაისი	8 კახეთი	21 სურამი
2 ჯორჯთაბაძე	12 სამცხე	22 ქვემო ქართლი
3 სვანეთი	13 იმერეთი	23 ჯავახეთი
4 სომხეთი	14 აფხაზეთი	24 გურია
5 სსრკ	15 აჭარა	25 სეზონური
6 ზღვა	16 მთები	
7 სანაოსნო	17 სოფლები	
8 მდინარე	18 სანაოსნო	
9 სანაოსნო	19 სანაოსნო	
10 მდინარე	20 სანაოსნო	

ქართველ მეფეთა ნუსხები

1. იბერია-ქართლის მეფენი

ფარნავაზ I, IV-III სს. ძვ. წ.	ვაჩე, VII სს. ახ. წ.
საურმაგ I, III	ბაკური, III
მირიან I, III	მირდატ IV, III
ფარნაქომი, II	ასფარუგი, III
არსოკ I, II	რეგ II, IV
არტაგი, I	მირიან III, IV
ფარნავაზ II, I	ბაქარი, IV
მირსან II, I	მირდატ V, IV
არსოკ II, I	საურმაგ II, IV
მირდატ I (ადერკი) I ს. ახ. წ.	ვარაზბაკური, IV
ფარსმან I, I	ფარსმან IV, V
მირდატ II, I	ბუზმარი, V
ჭართამი, I	არჩილი, V
მირდატ III, II	მირდატ VI, V
ფარსმან II (ქველი), II	ვახტანგ გორგასალი, V
ქსეფარნუგი, II	დაჩი, VI
ლაღამი, II—III	ბაკური, VI
ფარსმან III, III	გურგენი, VI
ამაზასპი, II	ძამანარსე, VI
რეგ I (მართალი), III	

2. ქართლის ერისმთავრნი

გუარამი, VI ს.	მირი, VIII ს.
სტეფანოზ I, VII	არჩილი, VIII
ადარნასე, VII	ჯუანშერი, VIII
სტეფანოზ II, VII	ნერსე II, VIII
ნერსე I, VII	სტეფანოზ IV, VIII
სტეფანოზ III, VIII	აშოტ I დიდი, VIII—IX

3. ტაო-კლარჯეთის მეფენი

აშოტ I დიდი, 813-826 წწ.
ბაგრატ I, 826-876
დავით I, 876-881
გურგენი, 881-891
ადარნასე II, 888-923

დავით II, 923-937 წწ.
ბაგრატ II, 937-945
სუმბატი, 945-958
ადარნასე III, 958-961
დავით III, მეფეთა მეფე, 961-1001

4. ეგრის-აფხაზეთის მეფენი

ლეონ II, 756-801 წწ.
თეოდოს I, 801-828
დემეტრე, 828-864
გიორგი I, 864-871
ბაგრატი, 871-883
კონსტანტინე, 883-922

გიორგი II, 922-957 წწ.
ლეონ III, 957-967
დიმიტრი, 967-975
თეოდოსი II, 975-978
ბაგრატ III, 978-1001

5. ერთიანი საქართველოს მეფენი

ბაგრატ III, 1001-1014 წწ.
გიორგი I, 1014-1027
ბაგრატ IV, 1027-1072
გიორგი II, 1072-1089
დავით აღმაშენებელი, 1089-1125
დემეტრე I, 1125-1156
დავით V, 1155
გიორგი III, 1156-1184
თამარი, 1184-1210 (?)
გიორგი IV ლაშა, 1210-1222
რუსუდანი, 1222-1245
დავით VI ნარინი, 1230-1293
დავით VII ულუ, 1247-1270
დემეტრე II თავდადებული, 1271-1289
ვახტანგ II, 1289-1292

დავით VIII, 1293-1313 წწ.
ვახტანგ III, 1302-1308
გიორგი V ბრწყინვალე, 1299
გიორგი VI მცირე, 1311-1313
გიორგი V ბრწყინვალე (მეორედ) 1314-1346
დავით IX, 1346-1360
ბაგრატ V, 1360-1393
გიორგი VII, 1393-1407
კონსტანტინე I, 1407-1411
ალექსანდრე I დიდი, 1412-1442
ვახტანგ IV, 1442-1446
გიორგი VIII, 1446-1466
ბაგრატ VI იმერეთ-ქართლის მეფე, 1466-1478
კონსტანტინე II, 1479-1505

6. ქართლის მეფენი

დავით X, 1505-1525 წწ.
გიორგი IX, 1525-1534
ლუარსაბ I, 1534-1556

სვიმონ I, 1556-1600 წწ.
გიორგი X, 1601-1606
ლუარსაბ II, 1606-1614

ბაგრატ VII, 1615-1619 წწ.
 სვიმონ II, 1619-1631
 როსტომი, 1632-1658
 ვახტანგ V, 1658-1675
 გიორგი XI, 1676-1688
 ერეკლე I, 1688-1703
 გიორგი XI (შეორედ), 1703-1709

ქაიხოსრო, 1709-1711
 ვახტანგ ჭანიშინი, 1703-1711
 იესე, 1714-1716
 ვახტანგ VI, 1716-1724
 იესე (შეორედ), 1724-1727
 * * * *
 თეიმურაზ II, 1744-1762

7. კახეთის მეფენი

გიორგი VIII (I), 1466-1476 წწ.
 ალექსანდრე I, 1476-1511
 გიორგი II (ავგიორგი), 1511-1513
 ლევანი, 1520-1574
 ალექსანდრე II, 1574-1605
 დავით I, 1601
 თეიმურაზ I, 1606-1648
 არჩილი, 1664-1675

ერეკლე I
 ნაზარალიხანი, 1703-1709 წწ.
 დავით II
 იმამყულიხანი, 1709-1722
 კონსტანტინე,
 მაჰმადყულიხანი, 1722-1733
 თეიმურაზ II, 1733-1744
 ერეკლე II, 1744-1762

8. ქართლ-კახეთის მეფენი

თეიმურაზ I, 1625-1632 წწ.
 * * * *
 ერეკლე II, 1762-1798

გიორგი XII, 1798-1800
 დავით XII „განმგე“, 1800-1801

9. იმერეთის მეფენი

დავით ნარინი, 1258-1293 წწ.
 კონსტანტინე, 1293-1327
 მიქელი, 1327-1329
 * * * *
 ბაგრატ VI იმერეთ-ქართლის მეფე
 1466-1478
 კონსტანტინე II, 1479-1488
 ალექსანდრე II, 1484-1510
 ბაგრატ III, 1510-1565
 გიორგი II, 1565-1586
 ლევანი, 1586-1590
 როსტომი, 1590
 ბაგრატი, 1590

როსტომი (შეორედ), 1590-1605 წწ.
 გიორგი III, 1605-1639
 ალექსანდრე III, 1639-1660
 ბაგრატ IV, 1660-1661
 ვახტანგ ჭუჭუნაშვილი, 1661
 არჩილი, 1661-1663
 ბაგრატ IV (შეორედ), 1663-1665
 ვახტანგ ჭუჭუნაშვილი (შეორედ), 1666
 დემეტრე გურიელი, 1667
 გიორგი გურიელი, 1668
 ბაგრატ IV (მესამედ), 1668-1678
 არჩილი (შეორედ), 1678-1679
 ბაგრატ IV (მეოთხედ), 1679-1681

გიორგი გურიელი (მეორედ),
1681-1683 წწ.

ალექსანდრე IV, 1683-1690

არჩილი (მესამედ), 1690-1691

ალექსანდრე IV (მეორედ), 1691—1695

არჩილი (მეოთხედ), 1695-1696

გიორგი IV გოჩია, 1696-1697

არჩილი (მეხუთედ), 1698

სვიმონი, 1698

გიორგი V აბაშიძე, 1698-1701

მამია გურიელი, 1701

გიორგი V აბაშიძე (მეორედ), 1701-1703

გიორგი VI, 1703-1711 წწ.
მამია გურიელი (მეორედ),
1711-1712

გიორგი VI (მეორედ), 1712

მამია გურიელი (მესამედ), 1712-1714

გიორგი VI (მესამედ), 1714-1716

გიორგი გურიელი, 1716

გიორგი VI (მეოთხედ), 1718-1720

ალექსანდრე V, 1721-1752

სოლომონ I დიდი, 1752-1784

დავით II, 1784-1789

სოლომონ II, 1789-1810

ქრონოლოგიური ნუსხა

- ძვ. წ. XIII ს. — დიოხხი.
 ძვ. წ. VIII ს. — კოლხა.
 ძვ. წ. VII ს. — სპერია.
 ძვ. წ. VII ს. — ბერძნული კოლონიზაცია საქართველოს ზღვისპირეთზე.
 ძვ. წ. VI ს. — კოლხეთი (ეგრისი) და იბერია (ქართლი).
 ძვ. წ. IV—III საუკუნეთა მიჯნა — ზეობა ფარნავაზისა.
 ძვ. წ. 65 წ. — რომაელების მოსვლა საქართველოში.
 ახ. წ. 69 წ. — ანიკეტის აჯანყება.
 I—II სს. — იბერია-ქართლის გაძლიერება.
 დაახლ. 330 წ. — ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება.
 IV ს. — ფასისის (ფოთის) — „მუზათა ტაძარი“.
 V საუკუნის მეორე ნახევარი — ზეობა ვახტანგ გორგასალისა.
 523 წ. — სპარსელთაგან მეფობის გაუქმება ქართლში.
 542-562 — ლაზეთის ომი.
 554 — მკვლელობა გუბაზ მეფისა.
 627 — თბილისის აღება ხაზართა მიერ.
 554 — არაბთა შემოსვლა.
 735-737 — მურვან ყრუს ლაშქრობანი ამიერკავკასიაში.
 764 — ხაზართა შემოსევა ბლუჩანის სარდლობით.
 853 — ბულა თურქის შემოსევა.
 914 — აბულ ყასიმის შემოსევა.
 961-1001 — ზეობა დავით III მეფეთამეფისა.
 979 — ბარდა სკლიაროსის განადგურება ქართველთა მიერ თორნიკე ერის-
 თავის სარდლობით.
 998 — მამლანისა და მისი არაბული მხედრობის განადგურება.
 1001-1014 — ზეობა ბაგრატ III-ისა.
 1010 — კახეთ-ჰერეთის შემოერთება.
 1011 — რანის დალაშქვრა ქართველთა და სომეხთა მიერ.
 1014-1027 — ზეობა გიორგი I-ისა.
 1018 — შირიმნის ბრძოლა.
 1020-1023 — ომი ბიზანტიასთან.
 1027-1072 — ზეობა ბაგრატ IV-ისა.
 1028 — ბიზანტიელების შემოსევა სამხრეთ საქართველოში.
 1045 — ქართველთა შესვლა ანისში.

- 1046 წ. — ბაგრატ IV-ის შესვლა თბილისში.
- 1060 — გიორგი ათონელის წვევა საქართველოში.
- 1065 — მართა (მარიამი) ბიზანტიის დედოფლის ტახტზე.
- 1065 — თურქ-სელჩუკთა პირველი შემოსევა.
- 1068 — თურქ-სელჩუკთა მეორე შემოსევა.
- 1070 — ლაშქრობა განძას, ფადლონ ამირას განადგურება.
- 1072-1089 — ზეობა გიორგი II-ისა.
- 1073 — დაბადება დავით აღმაშენებლისა.
- 1073 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება სოფელ ფარცხისთან.
- 1079 — აჰმად ამირას შემოსევა.
- 1080 — „დიდი თურქობა“.
- 1089-1125 — ზეობა დავით აღმაშენებლისა.
- 1103 — რუს-უბნისის საეკლესიო კრება.
- 1104 — ერწუხის ბრძოლა.
- 1106-1125 — გელათის მშენებლობა.
- 1110 — სამშვილდისა და ძერნას გათავისუფლება.
- 1111 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება თრიალეთს.
- 1115 — რუსთავის გათავისუფლება.
- 1116 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება ბასიანს.
- 1117 — გიშის შემოერთება.
- 1117 — ქალაქობის აღება.
- 1118 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება არეზზე.
- 1118 — ლორესა და აგარანის გათავისუფლება.
- 1118 — ყივჩაყთა ჩამოყვანა და ჯარის რეორგანიზაცია.
- 1118 — სიკვდილი გიორგი ჭყონდიდელისა.
- 1120 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება ბორტიასთან.
- 1120 — დაპყრობა ყაბალისა, ლიზანისა, ქურდევანისა, ხიშტალანთისა.
- 1120 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება სომხეთსა და ირანში.
- 1120 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება აშორნიასთან.
- 1120 — ლაშქრობა სირიაში.
- 1120 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება სეველმეჯთან.
- 1121 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება ალგეთ-მტკვრის შესაყარს.
- 1121 — თურქ-სელჩუკთა განადგურება ბარდავს.
- 1121, 12 აგვისტო — დიდგორის ბრძოლა.
- 1122 — თბილისის გათავისუფლება.
- 1123 — დმანისის გათავისუფლება.
- 1123 — შაჰმუდ სულთანის განადგურება შირვანს.
- 1123 — დარუბანდის აღება.
- 1123 — სომხეთის გათავისუფლება და შემოერთება.
- 1123 — ანისის გათავისუფლება.
- 1125-1156 — ზეობა დემეტრე I-ისა.
- 1138 — დემეტრე I-ის ლაშქრობა განძას.
- 1153 — სალდუხ ამირას განადგურება ანისთან.

- 1155 წ. — ექვსთვიანი ზეობა დავით V-ისა.
- 1156-1184 — ზეობა გიორგი III-ისა.
- 1156 — ლაშქრობა კალზევანს და შაჰ-არმენის განადგურება.
- 1161 — ანისის ხელახალი გათავისუფლება და შემომტკიცება.
- 1161 — არზრუმს ლაშქრობა და ამირა სალიკ-სალტუხის დატყვევება.
- 1162 — დვინის შემოერთება.
- 1162 — შირვანიდან ხაზარ-ყივჩაყთა განდევნა და შაბურან-დარუბანდის ხელახალი შემომტკიცება.
- 1163 — ხვარანის, ერაყისა და ირანის ერთიან ძალთა განადგურება გაგისათვის ბრძოლაში.
- 1166 — დაიბადა თამარი.
- 1177 — დემნა ბატონიშვილის ამბოხი.
- 1178 — თამარის გამოცხადება თანამოსაყდრედ.
- 1184-1210 (?) — ზეობა თამარ მეფისა.
- 1185 — ყუთლუ-არსლანის „მოძრაობა“.
- 1186 — თურქთა განადგურება კარს, კარნიფორას და ბასიანს.
- 1186 — ლაშქრობა პართიაში.
- 1193 — დაბადება გიორგი ლაშასი.
- 1195, 16 ივნისი — შაშქორის ბრძოლა.
- 1202 — თამარი ამარცხებს თურქებს დვინთან, დავით სოსლანი — განძასთან.
- 1203 — შაჰ-არმენთა სასულთნოს დალაშქვრა და ხელახალი შემოერთება არტეშისა, შანასკერტისა და ატ-ტინისა.
- 1203 — ორი მარცხი ხლათის სულთნისა და არზრუმის ამირასგან (მხარგრძელთა მიზეზით).
- 1204 — დავით სოსლანის ლაშქრობა და ხლათისა და კარის ხელახალი შემოერთება.
- 1204 — პონტოს საქართველოს შემოერთება და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.
- 1204 — ბასიანის ბრძოლა.
- 1210 — ლაშქრობა ირანს.
- 1210-1222 — ზეობა გიორგი IV ლაშასი.
- 1211 — ლაშქრობა განძას და მისი ხელახალი დამორჩილება.
- 1212 — გიორგი ლაშამ ხელახლა აიღო და შემოიერთა ნახიჭევანი, ოროტნი, ხლათი, არზრუმი, შალვა ახალციხელმა დაიპყრო კეჩროლი.
- 1220 — პირველი შეხვედრა და შეტაკება მონღოლებთან.
- 1222-1245 — ზეობა რუსუდან მეფისა.
- 1225 — მარცხი გარნისთან.
- 1226 — ჯალალ ად-დინი თბილისში.
- 1235 — მონღოლ-თათართა შემოსვლა და დამკვიდრება საქართველოში.
- 1247 — დავით ნარინისა და დავით ულუს ორმეფობის დასაწყისი.
- 1254 — მონღოლური აღწერა.

- 1258 წ. — მონღოლებმა და ქართველებმა აიღეს ბაღდადი.
- 1259 — დავით ნარინის აჯანყება და ორტახტიანობის დასაწყისი
- 1260 — დავით ულუს აჯანყება.
- 1266 — სამცხის განკვეთა საქართველოსგან.
- 1271-1289 — ზეობა დემეტრე II თავდადებულისა.
- 1277 — მონღოლები და ქართველები მესოპოტამიაში ებრძვიან ეგვიპტელებს.
- 1278 — მონღოლები და ქართველები ლაშქრობენ გილანს.
- 1280 — მონღოლები და ქართველები ლაშქრობენ დარბუჯაკს, სირიაში.
- 1281 — მონღოლები და ქართველები ამასიასთან დაამარცხეს ეგვიპტელებმა.
- 1282 — ტრაპიზონ-პონტოს ხელახალი შემოერთება დავით ნარინის მიერ.
- 1289-1292 — ზეობა ვახტანგ II-ისა.
- 1292-1311 — ზეობა დავით VIII-ისა.
- 1302 — მესხები ანადგურებენ აზატ-მოსეს და მის თურქულ ურდოს.
- 1302-1308 — ზეობა ვახტანგ III-ისა.
- 1314-1346 — ზეობა გიორგი V ბრწყინვალისა.
- 1327 — დასავლეთ საქართველოს შემოერთება.
- 1334 — მესხეთის შემოერთება.
- 1334 — განძასთან მონღოლთა განადგურება.
- 1335 — მონღოლთა უღლის დამხობა.
- 1335 — სულთან ორხანისა და მისი თურქულ-ოსმალური ჯარების განადგურება კლარჯეთს.
- 1341 — ტრაპიზონ-პონტოს ხელახალი შემოერთება.
- 1360-1393 — ზეობა ბაგრატ V-ისა.
- 1386 — თემურლენგის პირველი შემოსევა.
- 1387 — თემურლენგის მეორე შემოსევა.
- 1393 — თემურლენგის მესამე შემოსევა.
- 1393-1407 — ზეობა გიორგი VII-ისა.
- 1394 — თემურლენგის მეოთხე შემოსევა.
- 1399 — თემურლენგის მეხუთე შემოსევა.
- 1400 — თემურლენგის მეექვსე შემოსევა.
- 1401 — თემურლენგის მეშვიდე შემოსევა.
- 1403 — თემურლენგის მერვე შემოსევა.
- 1407 — „შაებატკინიანების“ შემოსევა და გიორგი VII-ის დაღუპვა.
- 1407-1411 — ზეობა კონსტანტინე I-ისა.
- 1411 — ბრძოლა ჩალალანთან და კონსტანტინე I-ის დაღუპვა.
- 1412-1443 — ზეობა ალექსანდრე I-ისა.
- 1431 — ლორეს ხელახალი გათავისუფლება.
- 1442-1446 — ზეობა ვახტანგ IV-ისა.
- 1446-1466 — ზეობა გიორგი VIII-ისი.
- 1453, 29 მაისი — დაცემა კონსტანტინოპოლისა.
- 1459-1460 — გიორგი VIII-ის ურთიერთობა ევროპის ქვეყნებთან, თურ-

- ქების წინააღმდეგ ერთობლივი ძალებით გამოსვლის თაობაზე.
- 1510 წ. — თურქ-ოსმალთა პირველი შემოსევა დასავლეთ საქართველოში.
- 1534-1556 — ზეობა ლუარსაბ I-ისა.
- 1541-1553 — შაჰ თამაზის შემოსევები.
- 1543 — ბრძოლა ქარაღაქთან.
- 1545 — ბრძოლა სოხოისტასთან.
- 1549 — თურქთა შემოსევა და თორთუმის დაცემა. თურქები იპყრობენ კანეთს.
- 1555 — ამასიის ზავი; სპარსეთი და თურქეთი იყოფენ საქართველოს.
- 1556 — გარისის ბრძოლა.
- 1556-1569; 1578-1600 — ზეობა სვიმონ I-ისა.
- 1569 — ბრძოლა ფარცხისთან. სვიმონის დატყვევება.
- 1578 — ბრძოლა ჩილდირის ველზე.
- 1584 — ბრძოლა ხატისოფელთან.
- 1599 — ბრძოლა ნახიდურთან. სვიმონ მეფის მეორე ტყვეობა.
- 1603 — სპარსელები და ქართველები იღებენ ერევანს.
- 1605 — მკვლელობა ძაგემს.
- 1606 — გამეფება თეიმურაზ I-ისა კახეთს და ლუარსაბ II-ისა — ქართლს.
- 1609, 27 ივნისი — ბრძოლა ტაშისკარს.
- 1612 — გიორგი სააკაძის აკლება და გაქცევა სპარსეთს.
- 1614 — ბრძოლა ჟაღეთს.
- 1614 — შაჰ აბასის დიდი შემოსევა კახეთს.
- 1614, 15 სექტემბერი — კახეთის აჯანყება.
- 1616 — შაჰ აბასის ახალი შემოსევა.
- 1617 — შაჰ აბასის მესამე შემოსევა.
- 1622 — სიკვდილი ლუარსაბ II-ისა.
- 1623 — სპარსელებმა და ქართველებმა (გიორგი სააკაძემ) აიღეს ყანდაპარი.
- 1623 — სპარსელებმა და ქართველებმა (გიორგი სააკაძემ) აიღეს ბაღდადი.
- 1624, 13 სექტემბერი — წამება ქეთევან დედოფლისა.
- 1625, 25 მარტი — მარტყოფის ბრძოლა.
- 1625, 1 ივლისი — მარაბდის ბრძოლა.
- 1626 — ბაზალეთის ბრძოლა.
- 1626 — თეიმურაზ I ევროპაში ელჩად აგზავნის ნიკიფორე ჩოლოყაშვილს.
- 1627 — გიორგი სააკაძის გაქცევა თურქეთს.
- 1629, 3 ოქტომბერი — გიორგი სააკაძისა და მისი თანამებრძოლების დახოცვა თურქეთში.
- 1629 — ქართული სტამბის დაარსება რომში.
- 1630 — სვიმონ II-ის მკვლელობა სხვილოს, ზურაბ ერისთავისაგან.
- 1630 — ზურაბ ერისთავის მკვლელობა საფურცლეს, თეიმურაზ I-ისაგან.
- 1632-1658 — ზეობა როსტომ მეფისა.
- 1634 — კახეთის აჯანყება.
- 1642 — ომი თეიმურაზ I-სა და როსტომ მეფეს შორის.
- 1648 — კვლავ ომი თეიმურაზ I-სა და როსტომს შორის.

- 1649 წ. — ელჩობა რუსეთს (ივანე გრიგოლაშვილი, არქიმანდრიტი მახოში, მღვდელი დავითი და ბერი ვასილი).
- 1650 — ტოლოჩანოვისა და იველიევის ელჩობა საქართველოში.
- 1652 — უფლისწულ ნიკოლოზის (ერეკლე) გამგზავრება რუსეთს.
- 1658 — თეიმურაზ I მოსკოვში.
- 1658-1675 — ზეობა ვახტანგ V-ისა.
- 1659 — ბატრიონის ომი.
- 1661 — თეიმურაზ I-ის გამგზავრება სპარსეთს.
- 1663 — სიკვდილი მეფე თეიმურაზ I-ისა.
- 1676-1688 — ზეობა გიორგი XI-ისა.
- 1688-1703 — ზეობა ერეკლე I-ისა (ქართლში).
- 1696 — გიორგი XI-ის გამგზავრება სპარსეთს.
- 1698 — არჩილის გამგზავრება რუსეთს.
- 1703-1709 — ზეობა ერეკლე I-ისა (კახეთში).
- 1703-1709 — მეორე ზეობა გიორგი XI-ისა.
- 1704-1709 — გიორგი XI ავღანისტანში.
- 1709, 21 აპრილი — გიორგი XI-ის მკვლელობა.
- 1709-1711 — ზეობა ქაიხოსროსი.
- 1703 — არჩილი აარსებს ქართულ სტამბას მოსკოვში.
- 1703-1711 — ვახტანგ ჭანიშინის კულტურული მოღვაწეობა.
- 1713, 16 აპრილი — არჩილის გარდაცვალება მოსკოვს.
- 1713-1715 — სულხან-საბა ორბელიანი ევროპაში.
- 1716-1724 — ზეობა ვახტანგ VI-ისა.
- 1720, 7 ნოემბერი — დაიბადა ერეკლე, „პატარა კახი“.
- 1724, ივლისი — ვახტანგ VI რჩეული ქართველობის თანხლებით მიემგზავრება რუსეთს.
- 1725, 26 იანვარი — სულხან-საბა ორბელიანის გარდაცვალება რუსეთს.
- 1735 — ნეიშნის ბრძოლა.
- 1737, 26 მარტი — ვახტანგ VI-ის გარდაცვალება ასტრახანს.
- 1733-1744 — ზეობა თეიმურაზ II-ისა (კახეთს).
- 1744 — მეფედკურთხევა თეიმურაზ II-ისა (ქართლში) და ერეკლე II-ისა (კახეთში).
- 1749 — მაჰმად-ხანის განადგურება ერევანთან.
- 1750 — ფანა-ხანის განადგურება ყარაბაღში.
- 1750, 28 ოქტომბერი — ბრძოლა დანლისთან (ერეკლემ გაანადგურა ლეკები).
- 1751, 15 თებერვალი — ბრძოლა აგრი-ჩაიზე (ერეკლე დაამარცხეს ლეკებმა).
- 1751, 26-27 ივლისი — ბრძოლა ყირ-ბულახთან (აზატ-ხანის განადგურება).
- 1752, 1 სექტემბერი — ბრძოლა თულქითაფასთან (ალა-ქიშის განადგურება).
- 1752-1784 — ზეობა სოლომონ I დიდისა.
- 1754, 16 აგვისტო — ბრძოლა მჭადისკვართან.

- 1755 წ. — ბრძოლა ყვარელთან.
- 1757, 14 დეკემბერი — ხრესილის ბრძოლა.
- 1758 — დიდი სამეულის (თეიმურაზი, ერეკლე, სოლომონი) შეთანხმება გორში.
- 1760 — თეიმურაზ II-ის გამგზავრება რუსეთს.
- 1762, 8 იანვარი — თეიმურაზის გარდაცვალება რუსეთს.
- 1762-1798 — ქართლ-კახეთში ერთხელმწიფობა ერეკლე მეორისა.
- 1769, 21 მაისი — რუსეთის, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის შეთანხმება.
- 1769 — ტოტლებენის შემოსევა.
- 1770, 18 აპრილი — ბრძოლა აწყურთან.
- 1770, 20 აპრილი — ბრძოლა ასპინძასთან.
- 1772 — ბრძოლა ჩხერის ხეობაში.
- 1773 — ერეკლესა და სოლომონის ერთობლივი ლაშქრობა ჭავჭავთს.
- 1783, 24 ივლისი — გეორგიევსკის ტრაქტატი.
- 1783, 1 ნოემბერი — თურქეთის ელჩობა იმერეთს.
- 1784 — სოლომონის ლაშქრობა აჭარას.
- 1784, 9 მარტი — ბრძოლა ნაჭიშკრევთან.
- 1784, 23 აპრილი — სიკვდილი სოლომონ I-ისა.
- 1785 — ომარ-ხანის შემოსევა.
- 1790, 25 ივლისი — იმერთა ელჩობა ერეკლე II-ის წინაშე აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებისათვის.
- 1795, 8-11 სექტემბერი — კრწანისის ბრძოლა.
- 1798, 11 იანვარი — სიკვდილი ერეკლე II-ისა.
- 1798-1800 — ზეობა გიორგი XII-ისა.
- 1800, 7 ნოემბერი — ნიახურას ბრძოლა.
- 1800, 28 დეკემბერი — სიკვდილი გიორგი XII-ისა.
- 1800-1801 — „განმგებლობა“ დავით XII-ისა.
- 1801, 12 სექტემბერი — მანიფესტი რუსეთთან საქართველოს შეერთებისა.
- 1802, 8 მაისი — რუსული მმართველობის საზეიმო გახსნა თბილისში.
- 1802, 25 ივლისი — შეთქმულება ქელმენჩურში.
- 1802, 8 სექტემბერი — მთავარმართებლად ციციანოვის დანიშვნა.
- 1803 — დალაშქვრა ჭარ-ბელაქნისა.
- 1804, 3 იანვარი — ციციანოვმა აიღო განჯა.
- 1804, 20 აპრილი — ელაზნაურის ხელშეკრულება.
- 1804, 30 ივნისი — ბრძოლა მდინარე ზანგასთან.
- 1804 — მთიულეთის აჯანყება.
- 1806, 8 თებერვალი — ციციანოვის დაღუპვა.
- 1806, 2 ივნისი — მთავარმართებლად გუდოვიჩის დანიშვნა.
- 1806, 8 ნოემბერი — დიმიტრი ორბელიანის ლაშქრობა ჭარში.
- 1806, 17 ივლისი — ბრძოლა გუმბრთან.
- 1809, 5 მარტი — მთავარმართებლად ტორმასოვის დანიშვნა.
- 1809, ნოემბერი — ბრძოლა სოფელ გრიგოლეთთან. თურქთა მარცხი და ფოთის გათავისუფლება.

- 1810 წ. — იმერეთის აჯანყება.
- 1810 — დასავლეთ საქართველოს შეერთება რუსეთთან.
- 1811 — ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება.
- 1811, 7 დეკემბერი — რუსებმა და ქართველებმა გაათავისუფლეს ახალქალაქი.
- 1811, დეკემბერი — მთავარმართებლად პაულიჩის დანიშვნა.
- 1812 — სამამულლო ომი რუსეთში.
- 1812 — აჯანყება კახეთში.
- 1812, აპრილი — მთავარმართებლად რტიშჩევის დანიშვნა.
- 1812, 16 მაისი — ბუქარესტის ზავი და ფოთისა და ახალქალაქის ისევ დაბრუნება თურქეთის მფლობელობაში.
- 1812, დეკემბერი — ასლანდუზისა და ლენქორანის ბრძოლები.
- 1815, 7 იანვარი — სიკვდილი მეფე სოლომონ II-ისა ტრაპიზონს.
- 1816 — მთავარმართებლად ერმოლოვის დანიშვნა.
- 1819-1820 — იმერეთის აჯანყება.
- 1826, 2 სექტემბერი — ბრძოლა შამქორთან.
- 1826, 13 სექტემბერი — ბრძოლა განჯასთან და განჯის ხელახალი აღება.
- 1827 — მთავარმართებლად პასკევიჩის დანიშვნა.
- 1827, 1 ოქტომბერი — ერევნის აღება.
- 1827, 1 ნოემბერი — გენერალი გიორგი ერისთავი იღებს თაქრიზს.
- 1829, 5 მარტი — ბრძოლა ლიმანთან.
- 1829, 23 ივნისი — რუსებმა და ქართველებმა აიღეს ყარსი.
- 1829, 27 ივნისი — არზრუმის აღება.
- 1829, 15 ივლისი — ფოთის ხელახალი გაათავისუფლება.
- 1829, 24 ივლისი — ახალქალაქის ხელახალი გაათავისუფლება.
- 1829, 6 აგვისტო — ბრძოლა სოფელ მუხაესტატესთან.
- 1829, 16 აგვისტო — ახალციხის გაათავისუფლება.
- 1829, 28 აგვისტო — ალექსანდრე ჭავჭავაძე იღებს ბაიაზეთს.
- 1829, 14 სექტემბერი — ადრიანოპოლის ზავი — საქართველოს დაუბრუნდა ფოთი, ახალციხე, ახალქალაქი.
- 1830 — მთავარმართებლად როზენის დანიშვნა.
- 1832 — შეთქმულება საქართველოს დამოუკიდებლობისა.
- 1841 — გურიის აჯანყება.
- 1844 — მეფისნაცვლად ვორონცოვის დანიშვნა.
- 1853-1856 — ყირიმის ომი.
- 1853, 15 ოქტომბერი — ბრძოლა სოფელ შეკვეთილთან.
- 1853, სექტემბერი — ბრძოლა საინგილოში (გრიგოლ ორბელიანი ამარცხებს შამილს).
- 1853, 2 ნოემბერი — ბრძოლა ბაინდურთან.
- 1853, 16 ნოემბერი — ბრძოლა ახალციხესთან (გენერალ ივანე ანდრონიკაშვილის გამირობა).
- 1853, 19 ნოემბერი — ბრძოლა ბაშკადიკლართან.
- 1854 — მეფისნაცვლად მურავიოვის დანიშვნა.

- 1854, 20 მაისი — ბრძოლა სოფელ ნიგოთთან.
- 1854, 4 ივნისი — ბრძოლა მდინარე ჩოლოქზე.
- 1854. ივლისი — შამილის შემოჭრა და დავით ჭავჭავაძის ოჯახის დატყვევება.

გება.

- 1854, 17 ივლისი — ბაიაზეთის ხელახალი აღება.
- 1854, 24 ივლისი — ბრძოლა სოფელ კიურეკ-დართან.
- 1854, 14 ნოემბერი — ყარსის ხელახალი აღება.
- 1877-1878 — რუსეთ-თურქეთის ომი.
- 1877, 20 აპრილი — კვლავ ბაიაზეთის აღება.
- 1877, 17 მაისი — არტაანის აღება.
- 1877, 13 ივნისი — ბრძოლა სოფელ ოქუმთან.
- 1877, 25 ივნისი — ბრძოლა ზივინთან.
- 1877, 1 აგვისტო — ოჩამჩირის გათავისუფლება.
- 1877, 2 სექტემბერი — სოხუმის გათავისუფლება.
- 1877, ოქტომბერი — ბრძოლები ალაჯის მთებთან.
- 1877, 18 ნოემბერი — ისევ ყარსის აღება.
- 1877, 14 დეკემბერი — ხერთვისის აღება.
- 1877, 16 დეკემბერი — არტანუჯის აღება.
- 1878, 5 აგვისტო — აჭარის სრული გათავისუფლება.
- 1907, 30 აგვისტო — მკვლელობა წიწამურის ტყესთან.

ბიბლიოგრაფიული ნუსხა

- აბღალაძე ა., „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველო-სომხეთის ურთიერთობა, 1982.
- აბრამიშვილი გ., ალექსიძე ზ., დავათის სტელები, გაზ. „კომუნისტი“, 19. V. 1985.
- ავალიანი გ., რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, 1967.
- აკოფაშვილი გ., ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან XI—XII სს. საქართველოში, 1984.
- ალექსიძე ზ., ეპისტოლეთა წიგნი, 1968.
- ანთელავა ილ., საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI—XIII სს., 1983.
- ანთელავა ირ., ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში, 1984.
- არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი ალ. ჭყონიასი, 1937.
- ასათიანი ნ., მასალები XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის, 1937.
- აფაქიძე ა., ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, 1963.
- ბაგრატიონი თეიმურაზ, ახალი ისტორია, გამოცემა ლელა მიქიაშვილისა, 1983.
- ბადრიძე შ., საქართველოს ურთიერთობები ბიზანტიასა და დასავლეთ ევროპასთან, 1984.
- ბაქრაძე ა., ილია ჭავჭავაძე, 1984.
- ბენდიანიშვილი ალ., ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ., 1980.
- ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, 1964-1979.
- ბერძენიშვილი ნ., ჯავახიშვილი ივ., ჯანაშიასა, საქართველოს ისტორია, რედ. ს. ჯანაშია, 1946.
- ბერძენიშვილი მ., საქართველოს სახელმწიფო საზღვრები XIII საუკუნის დამდეგს, საქართველო რუსთაველის ხანაში, 1966.
- ბერძენიშვილი მ., საქართველო XI—XII საუკუნეებში, 1970.
- ბურჭულაძე ე., ყირიმის ომი და საქართველო, 1960.
- ბურჯანაძე შ., ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და

- გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770), I, 1958.
- ბურჯანაძე შ., სოლომონ I-ის მეფობის პირველი პერიოდი, შრომები, XII, 1950.
- გაბაშვილი ვ., მონღოლები, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, 1957.
- გაბაშვილი ვ., თურქ-სელჩუკთა შემოსევები და ბატონობა, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, 1957.
- გამრეკელი ვ., XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან, მრავალთავი, V, 1975.
- გაფრინდაშვილი მ., ნარკვევები ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან, I, 1959; II, 1976.
- გაფრინდაშვილი მ., ქართული განმანათლებლობა, 1966—1977.
- გვრიტიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, I, II, III, 1963-1968.
- გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, თარგმნა და გამოსცა გ. გელაშვილი. I, II, 1962-1964.
- გოზალიშვილი გ., 1832 წლის შეთქმულება, 1935.
- გონიკაშვილი მ., იმერეთი XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე, 1979.
- გორგილაძე ლ., ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან მარქსიზმის გავრცელება საქართველოში, 1961.
- გორგილაძე ლ., მეცნიერული სოციალიზმის სათავეებთან საქართველოში, 1975.
- გორგიჯანიძე ფარსადან, ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, 1925.
- გრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, თარგმანი და გამოცემა ნოდარ შოშიაშვილისა, 1961.
- დიდიანი ნ., ქართველთ ცხოვრება, შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1962.
- დონ ქუზნეც ქუდიჩე მილანელი, წერილები საქართველოზე, თარგმანი და გამოცემა ბ. გიორგაძისა, 1964.
- დუმბაძე მ., დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, 1957.
- დუმბაძე მ., აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ისტორიიდან, 1953.
- ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თარგმანი და გამოცემა გიორგი ფუთურიძისა, 1971.
- ერევანცი აბრაამ, ომების ისტორია, თარგმანი და გამოცემა ლიანა დავლიანიძისა, 1976.
- ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება IV, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, 1973.
- ვეშაპელი გ., საქართველო და რუსეთი, 1919.
- თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 1902.
- თაყაიშვილი ე., საქართველოს სიძველენი, I, II, III, 1899-1910.
- თოდუა მ., ქართულ-სპარსული ეტიუდები, II, 1975.
- თოფური ა., აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის პოლიტიკური ერთეულები XI—XII საუკუნეებში, 1975.

ინაძე მ., აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, 1982.

ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, 1954.

ინგოროყვა პ., თხზულებათა კრებული, ტ. IV, 1978.

იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, 1936, ტ. II, 1948.

იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, თარგმანი და გამოცემა ე. ცაგარეიშვილისა, 1965.

იობაშვილი გ., დასავლეთ საქართველოს ქალაქები XIX საუკუნის რეფორმამდელ პერიოდში, 1983.

იოსელიანი პლ., ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1978.

ისტანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი და გამოცემა ვლ. ფუთურიძისა, 1969.

აკაბაძე ს., საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810), 1922.

კანდელაკი ნ., ქართული შპევრმეტყველება, 1968.

კაციტაძე დ., საქართველო XIV—XV საუკუნეთა მიჯნაზე, 1975.

კაჭარავა ი., სოციალისტური კულტურისა და ინტელიგენციის ისტორიის ნარკვევები, 1977.

კახაძე მ., ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურ და კულტურულ სარბიელზე, 1954.

კიკვიძე ა., საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), 1954.

კიკნაძე რ., საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის მეორე ნახევარში, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VII, 1964.

კიკნაძე რ., საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, I, 1984.

კოპალიანი ე., საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970-1070 წლებში, 1969.

კუცია კ., ისფაჰანის ქართველი ტარულეები (1618-1722), მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, 1972.

ლომინაძე ბ., ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, სენიორიები, I, 1966.

ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, 1968.

ლომოური ნ., ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან, 1975.

ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი, 1975.

ლომსაძე შ., გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები, 1979.

ლორთქიფანიძე მ., ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, 1963.

ლორთქიფანიძე ო., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, 1967.

მაისურაძე გ., ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII—XVIII საუკუნეებში, 1982.

- მამისთვალის შვილი ე., საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნეში (ევროპული წყაროების მიხედვით), 1981.
- მაჭარაძე ვ., ასპინძის ბრძოლა, 1957.
- მეგრელიძე შ., საქართველო აღმოსავლეთის ომებში.
- მელიქიშვილი გ., საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, 1965.
- მელიქიშვილი გ., ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიის ქრონოლოგიის საკითხისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, ნაკვ. I, 1958.
- მელიქიშვილი გ., ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, 1973.
- მესხია შ., ძლევა და ბაკურველი, 1972.
- მესხია შ., საისტორიო ძიებანი, ტ. I, 1982; ტ. II, 1983.
- მესხია შ., საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, 1979.
- მეტრეველი რ., დავით აღმაშენებელი, 1965.
- მეტრეველი რ., შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში, 1973.
- მეშველძე რაშიდის ცნობები საქართველოსა და ზოგიერთი მეზობელი ქვეყნის შესახებ, თარგმანი და გამოცემა ვიტალი ჩოჩიევისა, 1976.
- ნაკაშიძე ნ., საქართველო-რუსეთ-ირანის ურთიერთობა და ბახტრიონის აჯანყება, ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, 1970.
- ორბელიანი პაპუნა, ამბავნი ქართლისანი, გამოცემა ელენე ცაგარეიშვილისა, 1981.
- ორჯონიძე ე., ახალციხის მხარის შემოერთების ისტორიიდან (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VI, I, 1961).
- პაიჭაძე გ., ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური ურთიერთობა რუსეთთან XVIII ს-ის 50-60-იან წლებში, ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, II, 1973.
- პაიჭაძე გ., ერეკლე II-ისა და ტოტლებენის პირველი შეხვედრა, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, 1976.
- პაპუაშვილი თ., რანთა და კახთა სამეფო (VIII—XI სს), 1983.
- პაპუაშვილი თ., პერეთის ისტორიის საკითხები, 1970.
- პოლიტოვსკი მ., საარქივო მასალები 1832 წლის შეთქმულების ისტორიისათვის საქართველოში, საქართველოს სახელმწიფო არქივი, II.
- ჟან შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, 1935.
- ჟორდანიას თ., ქრონიკები, I, 1892; II, 1897; III, 1967.
- რატოიანი პ., ილია ჭავჭავაძე, 1965.

- ს ა მ ს ო ნ ა ძ ე მ., ამიერკავკასიის სახანოებთან ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVIII საუკუნის 80-იან წლებში, თული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, II, 1973.
- ს ა ნ ი კ ი ძ ე ლ., ტატიტუსი ქართული უმაღლესი განათლების შესახებ, ჟურნ. „ცისკარი“, № 2, 1972.
- ს ა ნ ი კ ი ძ ე ლ., სამას-სამასი, 1971.
- ს ა ნ ი კ ი ძ ე ლ., უქარქაშო ხმლები, I, II, III, IV, 1976-1981.
- საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, 1958.
- საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. 2, 1962.
- საქართველოს ისტორია, სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის უფროსი კლასებისთვის, 1967.
- საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი, შემდგენილი აკად. ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით გამოქვეყნებული სახელმძღვანელოების მიხედვით, შემდგენელი და რედაქტორი აკად. გ. მელიქიშვილი, 1980.
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, II, III, IV, V, VI, 1970-1979.
- ს ვ ა ნ ი ძ ე მ., საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVIII სს., 1971.
- ს ვ ა ნ ი ძ ე მ., ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობა ამიერკავკასიაში, თსუ შრომები, ტ. 116, 1965.
- ს ი ლ ა გ ა ძ ე ბ., მასალები საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, 1949.
- ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე ი., ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, 1967.
- ს ო ს ე ლ ი ა ო., ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, I, 1973; II, 1981.
- ს ტ ე ფ ნ ა ძ ე ჯ., საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა კავკასიის ხალხებთან XII საუკუნეში, 1974.
- ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე ა., ქართული საზოგადოებრივი აზრი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, 1973.
- ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე ა., საქართველოს შეერთება რუსეთთან, 1977.
- ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე ა., ნარკვევები ქართული ინტელიგენციის ისტორიიდან, 1980.
- ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე ა., ერის ცნებისა და რევოლუციამდელ საქართველოში განმათავისუფლებელი მოძრაობის ეტაპების შესახებ, 1970.
- ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე კ., ამიერკავკასიის ქვეყნები და სეფევიდების სახელმწიფო, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის ნარკვევები, 1957.
- ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე კ., ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV—XV საუკუნეების მიჯნაზე, 1974.
- ტ ა ბ ა ლ უ ა ი., მასალები XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიისათვის, 1982.

ბაბალუა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, 1984.

ბაბალუა ი., ახალი ცნობები ქეთევან დედოფლის წაშების შესახებ, „მაცნე“, 1974, № 1.

ბატიშვილი ვლ., ქართველები მოსკოვში, 1947.

ბივაძე თ., საქართველო და რუსეთ-ირანის პოლიტიკური ურთიერთობა XVII საუკუნის მეორე ნახევარში, 1977.

ბოგონიძე ვ., ქართლის მთიანეთის აჯანყება 1804 წელს, 1951.

ბუხაშვილი ლ., ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში, საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, 1972.

ბუხაშვილი ლ., რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, 1983.

ურუშაძე ა., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებებში, 1964.

ფრონელი ა., მთიულეთი 1804 წ., 1896.

ფრონელი პ. ა. ამბოხება კახეთისა, 1907.

ფურცელაძე ა., ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1911.

ჭავთარია მ., ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის გენეალოგია და ქრონოლოგია (XVII—XVIII სს.), მრავალთავი, V, 1975; VI, 1978.

ქართლის ცხოვრება, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, I, 1955; II, 1959.

ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შუადგინეს და გამოსცეს თ. ენუქიძემ, ფ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, 1984.

ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, I, 1961; II, 1964.

ქიქოძე გ., ერეკლე II, 1983.

ქორთუა ნ., საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში, 1964.

ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, 1957.

ყაუხჩიშვილი თ., ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, 1969.

ყაუხჩიშვილი ს., ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან, 1949.

ყაუხჩიშვილი ს., გეორგია, I, II, III, IV, V, 1934-1967.

შაიშმელაშვილი ი., კრწანისის ომი, 1965.

შარაშენიძე ზ., ირანი XVIII საუკუნის II ნახევარში, 1970.

შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.), 1961.

შენგელია ნ., სელჩუკები და საქართველო XI საუკუნეში, 1968.

შენგელია ნ., XV—XIX საუკუნეების საქართველოს ოსმალური წყაროები, 1974.

ჩხატარაიშვილი ქ., საქართველოს საგარეო ურთიერთობათა ისტორიიდან (XVIII ს. პირველი მეოთხედი), საქართველოს ფეოდალურ

- რი ხანის ისტორიის საკითხები, 1972.
- ჩხატარაიშვილი ქ., გურიის სამთავროს პოლიტიკური ისტორია იდან, „მაგნი“, № 4, 1964.
- ჩხატარაიშვილი ქ., შაიშმელაშვილი ი., დიდგორის ბრძოლა, 1973.
- ჩხეიძე სენია, ცხოვრება მეფეთა, საქართველოს ცხოვრება, II, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 1913.
- ცინცაძე ი., ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, 1957.
- ცინცაძე ი., ალა-შაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, 1969.
- ცინცაძე ი., ბასიანის ბრძოლა 1205 წ., 1971.
- ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ილია აბულაძის გამოცემა, II, 1964.
- ქანტუარიშვილი ს., ყოფა და კულტურა IV—XII საუკუნეების საქართველოში, 1984.
- ჭყონია ა., პიეტრო დელა ვალეს მოხსენება საქართველოს შესახებ, 1627, 1984.
- ჭყონია ა., ტავერნიეს მოგზაურობიდან XVII საუკუნეში „მონაზე“, 14-ბ, 1898.
- ხანთაძე შ., მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისთვის (ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XXII—B, 1961).
- ხაზარაძე ნ., საქართველოს ძველი ისტორიის ეთნო-პოლიტიკური პრობლემები, 1984.
- ხაჭაპურიძე გ., გლეხთა მოძრაობანი საქართველოში XIX საუკუნეში, 1933.
- ხერხეულიძე ომან, მეფობა ირაკლი მეორისა მეფისა თეიმურაზის ძისა, საქართველოს ცხოვრება, II, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 1913.
- ხუბუა მ., ქართულ-ირანული ურთიერთობანი, ენიმესის მოამბე, 1940.
- ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, I, II, III, IV, V, 1953-1966.
- ჯავახიშვილი ივ., ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945.
- ჯამბაქურ-ორბელიანი ა., ალა-შაჰმად-ხანის შემოსვლა ქალაქ ტფილისში, - 1895.
- ჯამბურია გ., ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, 1955.
- ჯამბურია გ., გიორგი სააკაძე, 1964.
- ჯანაშვილი მ., საქართველოს ისტორია, 1906.
- ჯანაშვილი მ., გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1914.
- ჯანაშია ს., შრომები, I, II, III, 1949-1959.
- ჯაოშვილი ვ., საქართველოს მოსახლეობა XVIII—XX საუკუნეებში, 1984.

Авалов Д., Присоединение Грузии к России, СПб, 1906.

Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Тифл., 1866—1904.

Белокуров С., Сношения России с Кавказом, вып. I, 1578—1613 гг., М., 1889.

Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, ч. I, II, III, СПб, 1869.

Дубровин Н., История войны и владычества русских на Кавказе, тт. I—VI, СПб, 1871—1888.

Дубровин Н., Георгий XII — последний царь Грузии и присоединение ее к России, СПб, 1897.

Иоселиани П., Исторический взгляд на состояние древней Грузии, СПб, 1843.

Его же, Жизнь Великого моурава кн. Георгия Саакадзе, Тифл., 1848.

Меликишвили Г., К истории древней Грузии, Тб., 1959.

Потто В., Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, СПб, тт. I—IV, 1885—1888.

Смирнов Н., Политика России на Кавказе в XVI—XIX вв., 1958.

Фадеев А., Россия и Кавказ в первой трети XIX в., М., 1960.

Цагарели А., Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. I—II, СПб, 1891—1902.

სახელთა სპიობლები

ა) პირთა საძიებელი

- აბას-მირზა 209, 232, 233, 238-240,
 251, 257
 აბაშიშვილი გორჯასპი 19
 აბაშიძე ვახუშტი 77, 111, 112
 აბაშიძე ივანე 255, 256
 აბაშიძე იოანე 171
 აბაშიძე ლევან 151, 152
 აბაშიძე მაქსიმე 153
 აბაშიძე ქაიხოსრო 244
 აბდულ-ბეგი 126
 აბდულ-ჰამიდ პირველი 168
 აბელიშვილი პაპუა 251
 აბესალამაშვილი იოსებ 89
 აბდალაძე ა. 316
 აბრამიშვილი გ. 316
 აბულ ყასიმი 307
 აგიაშვილი იოანე 171
 აგიაშვილი ქაიხოსრო 169
 აღარნასე II 304
 აღარნასე III 304
 აღილ შაჰი 125, 126
 ავალიანი გ. 316
 ავალიშვილი ვიორგი 207
 ავალიშვილი სოლომონ 236
 ავალოვი დ. 323
 აზატ-ხანი 135-138, 147, 203
 აკოფაშვილი გ. 316
 ალადაშვილი 80
 ალავერდელი 27
 ალავერდი-ხან უნდილაძე 26, 58
 ალაპაბაშვილი ზაალ 253
 ალექსი რომანოვი 21, 22, 40, 45,
 50
 ალექსიძე ზ. 316
 ალექსანდრე I 216-218
 ალექსანდრე III 21
 ალექსანდრე ბატონიშვილი (ერეკ-
 ლე II ძე) 175, 177
 ალექსანდრე მაკედონელი 109
 ალექსანდრე ნეველი 258
 ალი-ბეგ ფაშა 152
 ალი-ყული-ხან 26, 29, 114*
 ალხაზიშვილი იაკობ 282, 283
 ამასასპი 303
 ამბრასაძე დიმიტრი 99
 ამბრასაძე მოსე 99
 ამბრასაძე პეტრე 99
 ამილახვარი ვიორგი 252
 ამილახორი გარსევან 193
 ამილახორი გივი 38, 39, 111, 112
 114, 115-119, 121-123, 125,
 129
 ამილახორი ოთარ 82, 184
 ამირეჯიბი ასპან 253
 ამირეჯიბი გიორგი 235
 ამირეჯიბი მიხეილ 281
 ანა ივანეს ასული 106
 ანდრონიკაშვილი ადამ სულთან 58
 ანდრონიკაშვილი დუმია 55
 ანდრონიკაშვილი ზაქარია 172,
 173, 182, 188, 274, 275
 ანდრონიკაშვილი ზურაბ 257 *
 ანდრონიკაშვილი თამაზ 112, 133,
 140

* შეადგინა მ. ჩხაიძემ.

ანდრონიკაშვილი ივანე 269, 270,
272, 273
ანთელავა ილ. 316
ანთელავა ირ. 316
ანთიმოზ ივერიელი 74
ანჟე დე გარდანი 90
ანტონ კათალიკოსი 127, 172, 173,
206, 246
ანუკა ბატონიშვილი 77
არაგვისპირელი შიო 283
არღაზიანი ლავრენტი 285
არსოკ I 303
არსოკ II 303
არტაგი 303
არტანბეგ ბექირბეგი 159, 160
არტემ არარატიანცი 183
არჩილ II 37, 44, 45, 47, 49, 59,
77—80, 105, 108, 146
ასადულა 93
ასათიანი ნ. 316
ასფარუგი 303
აფაქიძე ა. 316
აფციური პავლე (ფშაველიშვილი)
297
აღა-მაჰმად-ხანი 176—185, 193—
195, 198—200
აღა-ქიში 139, 140, 143
აღნიაშვილი ლადო 288
აშოტ I დიდი 303
აჰმედ III 101

ბაბა-ხანი 200, 208, 209, 214, 237
ბაგრატიანი მოვსეს 164
ბაგრატ I 304
ბაგრატ II 304
ბაგრატ III, 148, 304
ბაგრატ IV 45, 304
ბაგრატ V 304
ბაგრატ VII (ბაგრატ-მირზა) 58,
305
ბაგრატიონი დავით 288
ბაგრატიონი თეიმურაზ 288, 316
ბაგრატიონი პეტრე 258, 288

ბაგრატიონი რომან 252, 258
ბადრიძე შ. 316
ბაზლიძე ალ. 253
ბაკლანოვი 277
ბაკური 303
ბალანჩივაძე მელიტონ 288
ბარათაშვილი იოსებ 172, 173
ბარათაშვილი მიხეილ 253
ბარათაშვილი ნიკოლოზ 285
ბარდა სკლიაროსი 307
ბარნოვი ვასილ 287
ბარძიმ არაგვის ერისთავი 55, 112
ბაქარ ვახტანგის ძე (ჯანიშინი) 82,
90, 98
ბაქრაძე ა. 316
ბაქრაძე დიმიტრი 289
ბალაშვილი თამაზ 140
ბებუთოვი იაკობ 179, 181
ბებუთოვი იოსებ 183
ბელინსკი 178
ბელოკუროვი 323
ბენდიანიშვილი ალ. 316
ბეჟან არაგვის ერისთავი 115
ბეჟანიშვილი 80, 253
ბერბიჭაშვილი გიგლა 297
ბერიძე ალ. 287
ბერიძე ელისა 274
ბერძენიშვილი ნიკო 228, 316
ბერძენიშვილი მ. 316
ბესტუჟევ-მარლინსკი 263
ბიბილური პავლე 253
ბირონი 106
ბოსტაშვილი დათუნა 135
ბრამანტე 87
ბრუნერი 274, 275
ბრუსილოვი 266
ბუზმარი 303
ბურჭულაძე ე. 316
ბუტკოვი პ. 323
ბულა თურქი 302

გაბაშვილი ბესიკ 207
გაბაშვილი გიგო 287

გაბაშვილი ვ. 317
 გაბაშვილი იოსებ 253
 გამრეკელი ვ. 317
 გამყრელიძე ბექან 253
 განგებლიშვილი სიმონ 253
 გაფრინდაული ზეზვა 27, 28, 33
 გაფრინდაშვილი მ. 317
 გაპრაი (ყუმუხის ბატონიშვილი)
 159
 გედევანიშვილი 253
 გელაშვილი გ. 317
 გერცენი 265, 278
 გესე 261
 გველესიანი რომანოზ 287
 გერიტიშვილი დ. 317
 გიორგი I 304
 გიორგი II 304
 გიორგი III 69, 304
 გიორგი IV ლაშა 69, 148, 304
 გიორგი V ბრწყინვალე 7, 8, 43,
 69, 205, 304
 გიორგი VI მცირე 304
 გიორგი VII 304
 გიორგი VIII 304
 გიორგი IX 304
 გიორგი X 14, 304
 გიორგი XI (შაჰ-ნავაზ II, გურ-
 გინ-ხანი) 53—56, 59—63, 65—
 73, 305
 გიორგი XII 160, 175, 178, 201,
 207—209, 213—216, 227, 305
 გიორგი ათონელი (მთაწმიდელი)
 69, 308
 გიორგი-ბეგი 59
 გიორგი გურიელი 168, 269
 გიორგი ჰყონდიდელი 69, 205
 გიულდენშტედტი 317
 გობრონი 32
 გოგებაშვილი იაკობ 278, 291
 გოგოლაური 27, 33
 გოდერო მარტინი 59
 გოზალიშვილი გ. 317
 გოლა ფაშა 159, 160

გონიკაშვილი მ. 317
 გორგილაძე ლ. 317
 გორგიჯანიძე ფარსადან 57, 58, 317
 გორდონი პატრიკ 45
 გორჩაკოვი 256
 გოშკა იან 78
 გრანდუკა 88, 89
 გრიბოედოვი ალ. 259
 გრიგოლ აკანელი 317
 გრიგოლაშვილი ივანე 21, 312
 გრიგორი (მელექენის მიტროპო-
 ლიტი) 81
 გრუზინცევი 253
 გუარამი 303
 გუგუნავა სიმონ 242
 გუდოვიჩი 177, 197, 240, 241
 გულიაკოვი 210, 211
 გულჩარა 59
 გურამიშვილი გიორგი 184, 188
 გურამიშვილი დავით 104, 108, 206
 გურგენი 303

დაღეშქელიანი თათარყან 262
 დაღეშქელიანი თენგიზ 262
 დაღეშქელიანი ციოყ 262
 დადიანი გიორგი 99
 დადიანი გრიგოლ 228, 231, 277
 დადიანი კაკია 150, 151
 დავით I 304
 დავით II (იმამ-ყული-ხანი) 61,
 304
 დავით III მეფეთა მეფე 304
 დავით IV აღმაშენებელი 7, 8, 43,
 94, 205, 304
 დავით V 304
 დავით VI ნარინი 147, 148, 304
 დავით VII ულუ 304
 დავით VIII 304
 დავით IX 304
 დავით X 304
 დავით XI (დაუდ-ხანი) 14
 დავით XII „განმგებ“ 305
 დავით (დაუდ-ხან უნდილაძე) 58

დავით (მღვდელი) 21
 დავითაშვილი 80
 დარეჯან დედოფალი 174, 175, 225
 დარეჯან (დარია) ბატონიშვილი
 79, 81, 99, 105
 დაუღ-ბეგი გურჯი 58
 დაჩი 303
 დეზალური 84
 დემეტრე I 304
 დემეტრე II თავდადებული 304
 დე ტორსი ეან ბატისტ 84
 დიმიტრი დონელი 80
 დობროლიუბოვი 278
 დოდაშვილი სოლომონ 263—265,
 288
 დოსითოეს ქუთათელი 171, 255
 დუბროვინი ნ. 323
 დუმბაძე მ. 317

დგნატაშვილი ბერი 74
 დგნატე (პოდოლსკის ეპისკოპოსი)
 81
 დვდოშვილი იროდიონ 287
 ეკატერინე I 105
 ეკატერინე II 153, 154, 167, 168,
 196, 197, 199
 ელენე დედოფალი 79
 ელიზბარ ქსნის ერისთავი 24, 27,
 28, 31, 238
 ელიოზ მცხეთელი 295
 ელისაბედ პეტრეს ასული 145
 ემინ-ფაშა 260
 ენუქიძე თ. 321
 ერეკლე I (ნაზარ-ალი-ხანი) 40,
 41, 45, 51, 53, 54, 56, 60, 305
 ერეკლე II 92, 109—111, 114,
 118, 121, 126, 127, 129, 130,
 133—147, 154, 157—165, 167,
 168, 175—177, 179, 180, 182,
 183, 187, 188, 193, 196—198,
 200—204, 210
 ერისთავი გიორგი (დრამატ.) 263,
 264, 285, 287

ერისთავი გიორგი (გენერ.) 257
 258
 ერისთავი დავით 287
 ერისთავი დიმიტრი 264
 ერისთავი ვახტანგ 242
 ერისთავი რაფიელ 278, 279, 286
 ერმოლოვი 253, 254, 256
 ექვთიმე გენათელი 255

ვაჟა-ფშაველა 24, 33, 286, 291,
 301
 ვარაზ ბაკური 303
 ვასილი ბერი 21
 ვაჩე 303
 ვაჩნაძე ბარძიმ 57
 ვაჩნაძე ლუარსაბ 157
 ვაწაძე ელიზბარ 292
 ვახვახიშვილი დავით 274, 275
 ვახტანგ I გორგასალი 7, 8, 205,
 303
 ვახტანგ II 304
 ვახტანგ III 304
 ვახტანგ IV 304
 ვახტანგ V (შაჰ-ნავაზი) 23, 24,
 29—31, 37, 44—49, 51—53,
 305
 ვახტანგ VI 62, 70, 72—77, 81—87,
 89—107, 111, 112, 128, 146,
 206, 225, 305
 ვახტანგ სავარსამის ძე 236, 257
 ვახუშტი ბაგრატიონი 206
 ველიამინოვი 254, 256
 ვეშაპელი გ. 317
 ვოლინსკი ანტონ 98
 ვოლინსკი არტემ 59, 96
 ვოლკონსკი 232
 ვოლტერი 79, 263
 ვორონცოვი მიხეილ 267, 268, 271
 ვრანგელი 276

ჯაალ არაგვის ერისთავი 24, 25,
 29, 30
 ზავალიშინი 237
 ზეინალ-ბეგი 59

ზოსიმე ბერი 105
 ზუბოვი ვალ. 198, 199, 225
 ზურაბ-ბეგი 59
 ზურაბ არაგვის ერისთავი 9—12, 28

თავაქალაშვილი მამუკა 57
 თამაზ ყული-ხანი 58, 61
 თამარ დედოფალი (თეიმურაზ II მეუღლე) 92
 თამარ მეფე 8, 54, 94, 148, 205, 304

თამარაშვილი მ. 317
 თანიაშვილი ბეგთაბეგ 57
 თანიაშვილი სულხან 57
 თარაშვილი დავით 179
 თარხნიშვილი ივანე 289
 თარხნიშვილი იორამ 253
 თარხნიშვილი ნიკოლოზ 253
 თაყაიშვილი ექ. 317
 თაყინაშვილი ივ. 253

თეზაიდელი (პალესტ. შიტროპო-ლიტი) 81

თევდორაძე გეგელა 152
 თევდორე მღვდელი 32
 თეიმურაზ I 10—14, 20—23, 37, 38, 40—44, 54, 57, 58, 113, 146
 თეიმურაზ II 92, 112, 117, 118, 120—122, 124—127, 129, 130, 133, 134, 140, 145, 146, 206, 305

თემურლენგი 310
 თეოდოს I 304
 თეოფილაქტე ეგზარხოსი 254
 თოდუა მ. 317
 თორნიკე ერისთავი 234
 თოფურია პ. 317
 თოდუმეშვილი ელუმ 11, 12
 თულაშვილი 253
 თურქესტანიშვილი ბაადურ (ბორის) 99, 101

თასე გურიელი 284
 თაშვილი ვლადიმერ 217, 252

თაშვილი ლევან 252
 თბრაპიმ ბეგი 238
 თბრაპიმ-შაპი 126—128
 თბრემ-ხანი 177, 178, 212, 237, 239

თეგლიევი ალექსი 21, 22, 312
 თესე ლევანის ძე (ისა-ხან) 58, 62—64, 67, 72, 82

თეშუა ნაზარეველი 297
 თვანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი 270
 თნაშვილი თვანე 297
 თნაძე მ. 318
 თნგროყვა პ, 318,
 თოაკიმე (სერბიის არქიმანდრიტი) 81

თოანე ბატონიშვილი (გიორგი XII ძე) 181, 288, 318

თოანე დრასხანაკერტელი 318
 თოანე მუხრანბატონი 166, 172, 174, 182, 187, 188

თობაშვილი გ. 318
 თოთამ სულთან გურჯი 58
 თოსებ ემინი 164

თოსებ ტფილელი 57
 თოსელიანი ზაქარია 253
 თოსელიანი პლ. 318, 323

თსრაელ ორი 66, 96
 თსუდენი პიერ 73, 81
 თსქანდერ მუნში 318
 თსლონ ბატონიშვილი 175, 209

თაკაბაძე თოსებ 292, 318
 თალანდარიშვილი დიმიტრი 292
 თალაძე რაქდენ 292

თანდელაკი ნ. 318
 თაბანაძე გრიგოლ 253
 თარგარეთელი ია 288

თარლოს XII 79
 თაკიტაძე დ. 318
 თაჭარავა ი. 318

თახაძე მ. 318
 თაქერაშვილი 128
 თაქხოველი ლადო 292

თაქნუახიძე 253

კვიცარიძე ისიდორე 292
 კიკვაძე ა. 318
 კიკნაძე რ. 318
 კლდიაშვილი დავით 287
 კლიმენტი XI 87
 კნორინგი 215, 222
 კოვალენსკი 205, 210, 221, 222, 269
 კონსტანტი კახი 32
 კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანი 102
 კონსტანტინე-მირზა 58
 კონსტანტინე მუხრან-ბატონი 141, 252
 კოპალიანი ვ. 318
 კოტლიარევესკი 246, 253
 კობტა-მალაჩილა 145, 159—161
 კრავეჩენკო 282
 კურნატოვსკი 254, 256
 კუცია კ. 318
 ლავრენტი არქიმანდრიტი 80
 ლაზარევი 209, 211, 215, 216, 222, 227
 ლამბერტი არქანჯელო 316
 ლევან ბატონიშვილი 165, 175
 ლევან IV დადიანი 99
 ლევან V დადიანი 231
 ლევაშოვი პ. 56
 ლეო (ისტორიკოსი) 100
 ლეონ II 304
 ლესინგი 163
 ლიონიძე სოლომონ 172, 173, 205
 ლომინაძე ბ. 318
 ლომოური ნ. 318
 ლომსაძე შ. 318
 ლორთქიფანიძე კირილე 278
 ლორთქიფანიძე მ. 318
 ლორთქიფანიძე ო. 318
 ლუარსაბ I 14
 ლუარსაბ II 14, 113, 121
 ლუარსაბ თარხანი 111, 112
 ლუი XIV 85—89
 22. ლ. სანიკიძე

ზაისურაძე გრიგოლ 287, 318
 ზალაქია გურიელი 272
 ზალაჩი 119
 ზამია გურიელი 150—152
 ზამისთვალისშვილი ე. 319
 ზანსურ-ხანი 58
 ზანუჩარ-ბეგი 58
 ზარი ნიკო 289
 ზარიაშ დედოფალი 57
 ზალაკელაშვილი თომა 253
 ზაჩაბელი გიორგი 274
 ზაჩაბელი დავით 184, 186
 ზაჩაბელი თეიმურაზ 253
 მაჭავარიანი 253
 მაჭარაძე ვ. 319
 მაჰმად-ხანი 129, 135, 136
 მეგრელიძე შ. 319
 მეიდელი 274
 მელიქიშვილი გ. 319
 მელიქიშვილი პეტრე 289
 მელიქ-მეჩნუმი 181, 182, 185
 მერაბ-ხანი 58
 მესხი სერგო 278, 291
 მესხია შ. 319
 მეტრეველი რ. 319
 მეჰმედ-გურჯი 59
 მეჰმედ-რაშიდი 319
 მეჰმედ-ფაშა 59
 მინასიანი ტიგრან 96
 მირდატ I 303
 მირდატ II 303
 მირდატ III 303
 მირდატ IV 303
 მირდატ V 303
 მირდატ VI 303
 მირ-ვეისი 64—69, 71—73, 93
 მირზა მოჰამედ თაჰერ ნასრაბადი 58
 მირი 303
 მირიან ბატონიშვილი 175
 მირიან I 303
 მირიან II 303
 მირიან III 303

მირ-შაჰმუდი 93
 მიქელანჯელო 87
 მიქელაძე პაატა 171
 მიქელაძე ქაიხოსრო 273, 275
 მონტესკიე 263
 მრეკლიშვილი ალექსანდრე 278
 მურად IV 5, 6
 მურადაშვილი 253
 მურავეივი 272, 277
 მურვან ყრუ 307
 მურთაზ ფაშა 59
 მურთუზ-ყული-ხანი 26, 29, 31
 მუსინ-პუშკინი 214
 მუსლიმ-ბეგი 58
 მუსტაფა III 159
 მუსტაფა-ხანი 238
 მუსხელიშვილი 281
 მუხთარ-ფაშა 282
 მხეიძე დავით 32
 მხეიძე კონსტანტინე 32

 ნადირ-შაჰი 100, 106, 108—111,
 113—118, 120—126, 129, 134,
 135, 147, 203
 ნათალიშვილი გორჯასპი 179, 251
 ნაკაშიძე ნ. 319
 ნაპოლეონ ბონაპარტე 109, 240,
 246, 250, 251
 ნარიშკინა ნატალია 50
 ნახიშვილი 271
 ნერსე I 303
 ნერსე II 303
 ნესვეტაევი 236, 240
 ნიკოლა პატრი 231
 ნიკოლაძე იაკობ 288
 ნიკოლაძე ნიკო 278, 289, 291, 294
 ნიკოლოზ I 256, 257, 263, 264,
 267, 271
 ნიკონი 50
 ნინოშვილი ეგნ. 287, 292
 ნომან-ფაშა 159
 ნურსალ-ბეგი 141—145, 176

ოლოვესკი 263
 ოთარ-ხანი 58
 ომარ-ხანი 176, 177, 210—212
 ომერ-ფაშა 276, 277
 ორბელიანი ალ. 263, 264
 ორბელიანი გრიგოლ 200, 257,
 263, 264, 269, 285
 ორბელიანი დავით 160, 172—174
 ორბელიანი დიმიტრი 105, 126,
 225, 239, 242, 250, 313
 ორბელიანი ვახტანგ 249
 ორბელიანი თამაზ 236
 ორბელიანი ილია 270, 276
 ორბელიანი პაპუნა 206, 319
 ორბელიანი ჭაბუა 172, 173
 ორბელიანიშვილი ვახტანგ 183
 ორჯონიკიძე ე. 319

 პაატა-ბეგი 58
 პაველ I 198, 200, 210, 214—217
 პაიჭაძე გ. 319
 პაპუაშვილი თ. 319
 პასკევიჩი 258, 261, 262, 265
 პატკანოვი 100
 პაულინი 246, 249
 პახომი (არქიმანდრიტი) 21, 312
 პეტრე I 77—81, 96, 98—105
 პეტრიაშვილი ვასილ 289
 პოლიევქტოვი მ. 319
 პორტნიაგინი 247
 პოტიომკინი გრიგოლ 166, 168
 პოტიომკინი პაველ 166
 პოტო ვასილ 259, 323
 პუზირევსკი 255

 ყორდანია თ. 319
 ყორდანია ნოე 292

 რადიშჩევი 278
 რაევსკი 263
 რაზმაძე სოლომონ 264
 რამაზ-ბეგი 58
 რამიშვილი ისიდორე 292

რატინი პ. 319
 რაფელი 87
 რელი 271
 რევ I 303
 რევ II 303
 რენშილდი 79
 რიკპოფი 240, 241
 რიმსკი-კორსაკოვი 198
 რიშარი ჟან 84, 85
 როდამ დედოფალი 83
 როზენი 244, 264
 რომანოვი მიხეილ 20
 როსტომ მეფე (როსტომ-ხანი)
 13—25, 30, 46, 52, 58
 როსტომ რაჭის ერისთავი 150
 რტიშჩევი 250, 252
 რუსო 263

 სააკაძე აეთანდილ 6
 სააკაძე ალი-ყული ბეგ 58
 სააკაძე ბეჟან (ყარა-ბეჟან ბეგი)
 15, 55
 სააკაძე გიორგი 5—9, 23, 58, 69
 სააკაძე პაატა 8, 32
 სააკაძე როსტომ (როსტომ-ხან) 15,
 16, 58
 საგინაშვილი ბარამ 12
 სადილა 200
 სავანელი ხარლამპი 288
 სალდუხ ამირა 308
 სალიკ-სალტუხი 309
 სამსონაძე მ. 320
 სანიკიძე ლ. 320
 საურმაგ I 303
 საურმაგ II 303
 საღირიშვილი 27
 საყვარელიძე 80
 სგორელსკი 255
 სელიმ-ფაშა 272, 273, 275
 სელიმ-ხანი 14, 20, 25, 26
 სეფი-ხანი 112, 113
 სვანიძე მ. 320

სვიმონ II (სვიმონ-ხანი) 8—11
 58
 სვიმონიკა რაჭველი 253
 სიომ-ხანი 58
 სიღამონიშვილი იოსებ 247
 სილაგაძე ბ. 320
 სილოგაია ფ. 321
 სიმანოვიჩი 243, 244
 სიროხნევი 197, 198
 სიხარულიძე 320
 სპირნოვი 323
 სოლომონ I 145, 147, 149—153,
 162, 168—171, 228
 სოლომონ II 168, 178, 184, 188,
 222, 228—232, 239, 240, 245
 სოლოლაშვილი (სოლოლოვი) 80
 სოსელია ო. 320
 სოფოკლე 5
 სუგოროვი 225
 სულეიმან შაჰი 48, 51—55
 სულთან ჰუსეინ შაჰი 59, 64, 65,
 81
 სულხან-საბა ორბელიანი 57, 75,
 83—89, 104, 105, 206
 სუმბათაშვილი-იუციინი ალ. 287
 სუმბატი 304
 სურგულაძე ა. 320
 სურხაი-ხანი 93, 98, 143
 სუხორუკოვი 263
 სუხოტინი 162
 სტალი 250
 სტეფანოზ I 303
 სტეფანოზ II 303
 სტეფანოზ III 303
 სტეფანოზ IV 303
 სტეფნაძე გ. 320

 ტაბატაძე კ. 320
 ტაბალუა ი. 320
 ტაბიძე ვალაქტონ 302
 ტამარა 166
 ტატიშვილი ვლ. 321

ტერ-ფილიბე 164
 ტივაძე თ. 321
 ტიხანოვსკი 252
 ტოგონიძე ვ. 321
 ტოლოჩანოვი ნიკიფორე 21, 22,
 312
 ტოლსტოი 102
 ტორმასოვი 241, 242
 ტოტლებენი 157, 162, 313
 ტუხაშვილი ლ. 321
 ტუხიშვილი ალექსანდრე 253

ურუშაძე ა. 321
 უსუფ ბელადი 159

ფადეევი ა. 323
 ფადლონ ამირა 308
 ფაზალ-ალი-ბეგი 59
 ფათჰ-ალი-ხანი 65, 66
 ფალავანდიშვილი ელიზბარ 214
 ფალავანდიშვილი იასე 264, 265
 ფანა-ხანი 130, 312
 ფანიაშვილი 253
 ფანჭულიძე ივანე 253
 ფანჭულიძე სიმონ 253
 ფარნავაზ I 303
 ფარნავაზ II 303
 ფარნაოზ ბატონიშვილი 175
 ფარსმან I 303
 ფარსმან II 303
 ფარსმან III 303
 ფარსმან IV 303

ფერვაზიანი მინას ვარდაპეტ 100
 ფერალ ფაშა 59
 ფეროხ-სულთანი 58
 ფეტვიაშვილი ეგნატე 253
 ფრიდრიხ II 163
 ფრონელი ა. 321
 ფუნჩაიშვილი 27
 ფურცელაძე 321

ქავთარაძე ალექსი 284
 ქავთარაძე ზაქარია 284
 ქავთარაძე მ. 321

ქაიხოსრო გურიელი 255
 ქაიხოსრო შუფე 61, 72, 73, 81
 ქაიხოსრო-ხანი 194, 195
 ქართველიშვილი ზაქარია 253
 ქეთევან დედოფალი 205
 ქეთევანი (გორჯასპი აბაშიშვილის
 ასული) 19
 ქეთევანი (თეიმურაზ II ასული)
 114, 126
 ქენან ფაშა 59
 ქერიმ-ხან-ზენდი 146, 147, 165
 ქვარიანი 80
 ქიქოძე გ. 321
 ქორიძე ფილიმონ 288
 ქსენოფონტი 59

ლადამი 303
 ლაღანიძე რომანოზ 253
 ლოღობერიძე ბესარიონ 278

ყაზბეგი ალ. 286, 291
 ყაზიბეგი გაბრიელ 235
 ყარა-ბეყან-ბეგ 58
 ყარაშვილი ანდრია 288
 ყაუხჩიშვილი თ. 321
 ყაუხჩიშვილი სიმ. 321
 ყიფიანი დიმიტრი 263
 ყუთლუ-არსლანი 309

შავერდ-ხანი 130, 143
 შაიშმელაშვილი ი. 321
 შალვა ახალციხელი 32
 შალვა ქსნის ერისთავი 27, 28
 შალიკაშვილი ანტონ 253
 შამილი 269, 275, 276
 შანშე ქსნის ერისთავი 111,
 113—115, 122, 123
 შარაშენიძე ზ. 321
 შარაშიძე 321
 შარდენი ყან 46, 47, 319
 შარვაშიძე მიხეილ 271
 შარვაშიძე ქელაიშ-ბეი 231
 შაჰ-აბას I 8, 3, 15, 17, 25

შპ-აბას II 21, 23, 26, 30, 31,
38, 40, 44
შპ-თამაზი 311
შპ-როპი 128, 134
შპ-სეფი 8, 11, 13, 14, 16, 21
შენგელია ნ. 321
შერვაშიძე ხუტუნია 150, 151
შერვაზან-ბეგი 59
შველიძე 27
შოშიაშვილი ნ. 321
შტნეიტნერ ფონ შტერნფელდი 77

ჩერნიშევსკი 278
ჩერქეზიშვილი ქაიხოსრო 112
ჩიქორიძე იოსებ 253
ჩიჯავაძე ქაიხოსრო 171
ჩოლოყაშვილი აბელ 252
ჩოლოყაშვილი ბიძინა 27, 28,
30—32
ჩოლოყაშვილი გივი 112
ჩოლოყაშვილი დავით 207
ჩოლოყაშვილი ზაქარია 264
ჩოლოყაშვილი თადია 251
ჩოლოყაშვილი-ირუბაქიძე ნიკიფო-
რე (ირბახი) 13, 58
ჩოლოყაშვილი ფლორე 253
ჩოლოყაშვილი ჯარდან 172, 173
ჩონჩოლ-მუსა 145
ჩუბენაშვილი დავით 289
ჩხატარაიშვილი ქ. 321
ჩხეიძე კარლო 292
ჩხეიძე სენნია 95, 206, 322
ჩხიკვაძე ზაქარია 288

ცაგარელი ალ. 288, 323
ცინცაძე ი. 322
ციციანოვი პავლე 225—227, 229,
230, 234, 235, 239
ციციშვილი დავით 172
ციციშვილი დიმიტრი 225
ციციშვილი პაატა 225
ციციშვილი ფარსადან 15, 16
ცხაკაია მიხა 292

ძამანარსე 303

წერეთელი აკაკი 33, 278, 279,
286, 287, 291, 294, 301
წერეთელი გიორგი 278, 289, 291
წერეთელი ზურაბ 171, 182, 188,
241, 242
წერეთელი პაპუნა 150
წერეთელი ქაიხოსრო 169, 171,
173
წითლიძე ალექს. 292
წულუკიძე ბერი 150, 151
წულუკიძე საშა 292
წულუკიძე სენნია 171, 255

ჭავჭავაძე ალ. 236, 249, 253, 259,
260, 263, 264, 277, 285, 314
ჭავჭავაძე გარსევან 166, 199, 208,
214, 223
ჭავჭავაძე დავით 276
ჭავჭავაძე ეკატერინე 277
ჭავჭავაძე ზაქარია 284
ჭავჭავაძე ივანე 270
ჭავჭავაძე ილია 210, 278, 279,
286, 287, 289, 290, 294, 297,
302
ჭავჭავაძე ნინო 263
ჭანტურიშვილი ს. 322
ჭილაშვილი იაგორ 264
ჭინჭარაული გურგენ 27
ჭონქაძე დანიელ 278, 279, 285
ჭყონია ი. 322
ჭყონია ერასტი 273

ხაზარაძე ნ. 322
ხალილ-ფაშა 5, 6
ხანთაძე შ. 322
ხარიტონოვი 275
ხაჭაპურიძე გ. 322
ხახანაშვილი ალექსანდრე 289
ხერხეულიძე ომან 206, 322
ხვამელიანი (ქობულაშვილი) 154
ხიზანიშვილი ლომა 297

ხიმშიაშვილი სულეიმან 244
 ხიმშიაშვილი შერიფ-ბეგ 283
 ხმალაძე 253
 ხორეშანი 9
 ხოშარაული ნადია 27, 33
 ხოჯასთა-ბეგი 58
 ხუბუა მ. 322
 ხუსრევ-ფაშა 6

ჯავახიშვილი ესტატე 253
 ჯავახიშვილი ივ. 253, 261, 316, 322
 ჯავახიშვილი ნიკოლოზ 253
 ჯავახიშვილი სიმონ 253
 ჯავახიშვილი სპირიდონ 253
 ჯავახიშვილი ფილიპე 253
 ჯავათ-ხანი 177, 179, 181, 193, 197, 198, 227
 ჯალალ-ად-დინი 309
 ჯალალიანი ესაია ჰასან 96, 100

ჯამბაკურ-ორბელიანი 322
 ჯამბურია ვ. 322
 ჯანაშვილი მოსე 289, 322
 ჯანაშია ს. 316, 322
 ჯანდიერი გიორგი 273
 ჯაოშვილი ვ. 322
 ჯაფარიძე 60
 ჯიბლაძე სილიბისტრო 292
 ჯუანშერი 303
 ჯულაშვილი სოსო 292
 ჰანვეი 82, 97
 ჰანიბალი 109
 ჰასან-ბეი თავდგირიძე 273
 ჰაჯი-დაული 93, 98
 ჰაჯი მამედ ბელადი 159
 ჰაჯი ჩალაბი 134, 139, 143
 ჰოფმანი 78
 ჰუსეინ შაჰ სულთანი 60, 62, 67, 71, 72, 82, 92, 93, 95, 97
 ჰუსეინ ყული-ხანი 238

ბ) გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

აბასთუმანი 261
 აგარანი 308
 აგრი-ჩაი 134 312
 აღრიანოპოლი 261, 283
 ავღანისტანი 62, 73, 113
 აზერბაიჯანი 25, 93, 98
 აზია 56, 100, 203
 ალავერდი 26, 27, 44, 57
 ალაზანი 44, 134, 135, 144, 269
 ალექსანდროპოლი (ლენინაკანი) 266, 268, 269, 271, 281
 ალვანის ველი 27
 ალი 47
 ამიერკავკასია 91, 100, 106, 140, 146, 165, 198, 225, 250, 257, 267, 268, 280
 ანაგა 247
 ანაკლია 230
 ანანური 141, 194, 234—236, 247

ანატოლია 269
 ანისი 308
 არაგვი 117
 არაგვის საერისთავო 116
 არაგვის ზეობა 250
 არარატი 79
 არდაგანი 268
 არღეზილი 177, 268
 არგზი 52, 130, 138, 198
 არზრუმის 5, 6, 261, 309,
 არტაანი 260, 281, 283, 285
 არტანუჯი 283, 315
 არფაჩაი 269
 ასლანდუზი 253, 314
 ასპინძა 158, 159, 161—163, 313
 ასტრახანი 22, 107, 111, 146, 25, 237
 ატენი 47

აფხაზეთი 148, 228, 246, 271, 277
აშორნია 308
აჩაბეთი 118
აწყური 157, 158, 260, 261, 313
აკარა 261, 283, 284, 313, 315
ახალდაბა 47
ახალქალაქი 47, 158, 163, 176,
250, 260, 261, 275, 314
ახალციხე 44, 51, 150, 157, 165,
176, 239, 243, 244, 260, 261,
266, 268—270, 272, 275, 281,
314
ახმეტა 26, 247
ახპატი 100
ახტალა 176

ბაზალეთი 5, 9, 12, 56
ბათუმი 168, 169, 230, 261, 268,
271, 281—284
ბაიანეთი 260, 268, 281, 314, 315
ბაიბურთი 261
ბადარი 139
ბაინდური 269, 314
ბილკანეთი 246, 250, 260, 268,
280
ბაშბაკი 221, 232
ბარდა 72, 94
ბასიანი 308, 309
ბაქო 98, 198, 237, 238, 257, 266
ბაღდადი 11, 12, 15, 310
ბაშკადიკლარი 270, 271, 314
ბაჩკარიონი 26, 312

ბა 57
ბაქანი 97, 108, 226, 262, 269
ბაქორი 80, 227
ბაქინი 284
ბაქტია 307
ბაბისხევი 242
ბანისი 47
ბანდინო 258
ბატიკა 308
ბორჩალო 128, 201, 221

ბორჯომი 269
ბუქარესტი 250

განძა 308, 309
განჯა 94, 101, 130, 131, 134, 135,
139, 140, 146, 177, 197, 227,
229, 232, 257, 314
გარნისი 309
გელათი 57
გენუა 87
გეორგიევსკი 165, 166
ვირიშკი 60, 69, 71, 72
გიუმიშხანე 261
გიში 308
გოგორეთი 265
გონიო 230
გორი 15, 47, 145, 195, 221, 266
გრემი 45, 57, 58
გრიგოლეთი 242, 313
გულამყარი 248
გულისტანი 253, 256
გუმბრი (ლენინაკანი) 240
გურია 168, 169, 172, 228, 230,
242, 246, 255, 265, 266, 269,
271, 272,
გურჯაანი 266

დავით-გარეჯა 57
დანღისი 134, 312
დარუბანდი 239, 266, 267, 284,
308
დაღესტანი 92, 98, 102, 115, 133,
142—144, 159, 176, 177, 210,
253, 269
დერბენდი 115, 198
ღვინი 309
დიდგორი 308
ღირბი 243
ღუშეთი 27, 195, 221, 236, 247
ფეროპა 13, 77, 78, 84, 163, 262,
278, 283

ეკატერინოსერდი 198
 ელაზნაური 229, 230, 313
 ელიზავეტპოლი 266, 281
 ენგური 277
 ენზელი 237
 ენისელი 108, 250
 ერაყი 134
 ერევანი 91, 129—131, 135, 136,
 138, 146, 178, 232, 253, 258,
 266, 281, 314
 ერუშეთი 262
 ესპანეთი 13
 ეჭმიაწინი 232

ჯარდციხე 243
 ვარიანი 243
 ვახანი 112
 ვორონეჟი 237
 ვსესვიატსკოე 79, 99, 104

ჯანგა 232, 313
 ზაქათალა 269
 ზეკარის უღელტეხილი 150
 ზივინი 315

თავრიზი 72, 73, 135, 177, 232,
 238, 258
 თალიში 266
 თედოწმინდა 119
 თეირანი 258, 260
 თელავი 45, 46, 57, 109, 143, 164,
 183, 200, 202, 205, 221,
 249—251, 266
 თერგი 40, 52
 თიანეთი 247, 251
 თრიალეთი 157, 308
 თულქითაფა 139, 312
 თურქეთი 5, 44, 91, 101—103,
 118, 140, 153, 154, 159, 163,
 168, 198, 239, 250, 251,
 260—262, 267, 268, 271, 276,
 280, 283, 284

თურქმანჩი 258
 თუშეთი 40, 54

იაღლუჯას მთა 179
 იბერია 307
 იერუსალიმი 67
 იკონია (ყარამანიის ვილაიეთი) 5
 იკორთა 32, 57, 112
 იმერეთი 15, 20—22, 37, 45, 76,
 77, 81, 112, 148, 150, 153,
 154, 162, 168, 170—172, 178,
 228, 230, 241, 242, 245, 254,
 272, 314
 ინგლისი 78, 259, 271, 276
 ინდოეთი 62, 114, 164
 იორი 134, 211
 ირანი 10, 11, 17, 20, 21, 25, 26,
 30, 37, 44, 48—52, 54, 59—62,
 65, 70, 72, 82, 92, 93, 97,
 100—112, 117, 120, 125, 126,
 129, 134, 145, 146, 154, 165,
 166, 177, 198—200, 214, 237,
 256—258
 ისნის ციხე 18
 ისფაპანი 14, 17, 24, 38, 59, 62,
 64, 65, 69, 72, 81, 85, 90, 97,
 124
 იტალია 87

კავკასია 49, 79, 103, 153, 166,
 257, 262, 264, 281, 282
 კავკასიონი 79
 კაიშაური 235
 კაკაბეთი 211, 247
 კაკ-ენისელი 94
 კალუგა 217
 კარდნახი 94
 კარი 309
 კასპიის ზღვა 101, 237
 კალზევანი 309
 კახეთი 9, 11, 12, 25, 26, 40, 45, 46,
 49, 50, 52, 54, 60, 61, 76, 77,
 81, 111, 118, 121, 126, 131,

135, 140, 141, 167, 173,
 75, 178, 213, 221, 250
 გსბერგი 77
 ჰიში 261
 იკ-დარი 276
 ჯეთი 284
 284
 გა 157
 ითი 307
 ანტინოპოლი 268
 იი 183
 ისი 130, 183, 187, 189, 200,
 201, 313
 იკოვოს ველი 80
 იასყანა 195
 იახუთი 273
 იგვისი 57
 იისი 235
 იქორანი 314
 იქხუმი 229, 230
 იახვის ხეობა 115
 ივორნო 89
 იიზანი 308
 იიშანი 261
 იისკოვი 80
 იიხაური 284
 ილომისი 115
 ილონდონი 164
 ილორე 221, 308, 310
 ილოსიათხევი 174
 იადრასი 164
 იაზანდარანი 129
 იაკედონია 220
 იალტა 89
 იანავი 135, 247
 იარილისი 247
 იარსელი 84, 85
 იარტვილი 57
 იარტყოფი 9, 175, 248
 იატანი 247
 იესხეთი 157, 161 262

მთიულეთი 233, 236, 248, 250
 მონტე-კარლო 87
 მოსკოვი 21, 22,, 39, 40, 45, 49,
 50, 77, 80, 99, 104—106, 227,
 251, 267, 278
 მტკვარი 19, 48, 157, 158, 161,
 180—184, 198
 მუხაესტატე 261, 314
 მუხრანი 9, 57, 141, 195
 მცირე აზია 261
 მცხეთა 18, 57, 195, 205
 მძოვრეთი 57
 მჰაიდისჯვარი 140, 141, 143, 312
 ნაბახტევი 47
 ნარვა 79
 ნაპიშკრევი 169, 170, 313
 ნახიჟევანი 131, 135, 146, 253,
 256, 258, 259, 266, 309
 ნიგოთი 273, 315
 ნიკორწმინდა 57
 ნიენინოვგოროლი 246
 ნუნისი 112
 ნუხა 140
 ოდიში 20, 37
 ოზურგეთი 272, 273, 281, 282
 ოლთისი 284
 ოსმალეთი 5, 50, 79, 98, 109, 145,
 150, 162, 166, 240, 250,
 260—262, 268
 ოქუმი 282, 315
 ოჩამჩირე 282, 315
 ოხრაბევი 182
 პალერმო 89
 პართია 309
 პარიზი 85, 89
 პახრა 80
 პეტერბურგი 105, 106, 146, 162,
 208, 227, 267, 278
 პიზა 89
 პოკროვსკოე 39
 პოლონეთი 22, 225, 264, 265

პონტო 309
 პრუსია 203
 შალეთი 311
 უინვალი 195
 — რაქა 245, 254, 256
 რეშტი 237
 რიონი 272
 რომი 84, 87, 88, 89
 რუმინეთი 74
 რუსეთი 20—22, 40, 50, 51, 54,
 66, 77—79, 91, 95, 97—99,
 101, 105, 112, 145, 146, 153,
 154, 163, 186—168, 176—178,
 197, 199, 208, 210, 232, 257,
 261, 262, 267, 268, 277—280,
 289
 რუსთავი 308
 ხაბუე 250
 საგარეჯო 247, 249
 საგურამო 135
 სავოია 87
 საინგილო 314
 სამეგრელო 99, 148, 172, 228,
 229, 246, 255, 277
 სამთავისი 57
 სამშვილდე 308
 სამცხე 5, 259, 262, 310
 სან-სტეფანო 284
 სართიჭალა 248
 საფრანგეთი 84, 89, 240, 254,
 268, 271, 276
 საქართველო 6, 8, 12, 13, 15, 17,
 20—22, 30, 38—40, 43, 49, 50,
 52, 54, 57, 67, 70, 75, 76, 79,
 87, 90, 94, 98, 99, 102—106,
 110—117, 119—122, 124
 126—129, 143, 145—147, 151,
 152, 154, 158, 161—167, 170,
 172—175, 178, 193, 194, 197,
 202, 204, 209, 218—220, 250,
 251, 253, 262, 264, 268, 271,

272, 276—280, 284, 289, 290
 301, 308
 საჩხერე 245
 სეველმეჯი 308
 სესენცკა 105
 სვანეთი 262
 სინოპი 271
 სირია 308
 სიღნაღი 221, 247, 249
 სომხეთი 129, 183
 სოხუმი 230, 282, 315
 სპარსეთი 9—11, 15—17, 19, 24,
 26, 29, 38, 39, 41, 45, 49—51,
 53, 56, 61, 66, 69, 81, 84—86,
 90—92, 100, 122, 123, 125,
 128, 140, 223, 250, 253, 267
 სტამბოლი 84, 89, 150, 169
 სტეფანწმინდე 234—236
 სურამი 47, 112, 118, 121,
 223, 269
 სუფსა 242
 ტაბახმელა 181
 ტანძია 57, 83
 ტერიუშევი 80
 ტიბრი 87
 ტრაპიზონი 169, 245, 261, 309
 ტულა 237
 ტფილისი (თბილისი) 10—12, 17,
 37, 47, 56, 57, 92, 97, 100,,
 103, 111, 117, 121, 127, 136,
 154, 159, 161, 171, 172,
 177—179, 181, 193, 194, 196,
 197, 201, 211, 266—270, 280
 ტყაჩირო 244
 უშგული 57
 უტრეხტი 77
 ფარცხისი 308, 311
 ფერსათის მთა 243
 ფლორენცია 88, 89
 ფოთი 162, 230, 242, 243, 250,
 260, 261, 313

ვინიკალა 178, 179, 185, 193, 196
ფშავი 39, 109, 250

ჭაბული 62
ჭალაძორი 308
ჭართლი 6, 10, 11—14, 17, 20, 30, 46, 49, 51—54, 56, 57, 60, 61, 72, 73, 81, 82, 91, 93, 99, 103, 107, 114, 116—121, 126, 131, 133, 135, 140, 141, 169, 173, 174, 221

ქელმენჩური 223
ქვაბლიანი 261
ქვათახევი 57
ქიზიყი 54, 133, 249—251
შირმანი 59, 60, 62, 67, 69, 72, 82, 83, 90

ბულეთი 168, 260, 261
ბოღალო 247
ბანი 115, 117
ანის საერისთავო 118
ჩხნის ხეობა 175, 235
ლთაისი 37, 150, 170, 241, 245, 266—268, 272, 283, 284, 308

ჯაბალი 308
ჯაბარდო 253
ჯაზახი 128, 131, 133—135, 140, 146, 178, 201, 209, 221, 236
ჯაზიყუმუხი 143, 237
ჯაზმინი 51

ჯანდაპარი 60—64, 67, 69, 71, 72, 113
ჯარაბალი 91, 100, 130, 131, 135, 146, 177, 183, 197, 266, 312
ჯარალაჯი 26, 27
ჯარსი 260, 276, 277, 281, 283, 315

ჯვარელი 143—145, 313,
ჯირ-ბულახი 137, 138
ჯირიმი 276, 277

ყუბა 198, 237, 266
ყულევი 231, 277
ყუმი 24

შავი ზღვა 79, 154, 268
შავნაბადა 179, 181
შავშეთი 283, 284
შამქორი 94, 257, 309, 314
შამშადილუ 139, 140
შაქი 139, 143, 239, 266
შემახა 91, 98, 100, 232, 267
შემოქმედი 57
შეეცია 22, 78, 98, 99
შილდა 141, 181, 182, 250
შირვანი 91, 98, 102, 177, 237, 266, 308 /
შორაგალი 221
შუშა 177, 178, 200

ჩერქეზეთი 254
ჩეჩნეთი 253
ჩოლოქი 273—275, 315
ჩოხატაური 255
ჩრდილი 112
ჩუმლაყი 249

ცაიში 57
ცარიცინი 104
ციხისძირი 112, 168, 169, 261, 282
ციხნვალი 195

ჭაგემი 94
ჭერნა 308

წალკა 240
წილკანი 57
წინწყარო 47
წიწამური 295, 299, 315

ჭალა 195
ჭალადიდი 255

კარი 92, 94, 97, 108, 133, 139,
226

კაქარაქი 261

ხაშვი 248, 249

ხეცსურეთი 250

ხერთვისი 158, 261, 283, 315

ხიშტალანთი 308

ხლათი 309

ხოზი 170

ხორასანი 116, 197

ხრესილი 149—153, 313

ხუნანი 94

ხუნძახი 140, 141, 143

ჯივახეთი 157, 163, 259, 262, 317

ჯრუჭი 57

ჭაიგა 77

ჭალაბი (ალეპო) 6

ჭამღანი 15

ჭელე 15

ჭოლანდია 77

შინაარსი

კარი მეექვსე — ბაზალეთიდან ბაზტრიონამდე	
ველადაცემა სააკაძისა	5
საკაძის სიკვდილის შემდეგ	8
ზეობა როსტომ მეფისა	13
ბაზტრიონული	24
კარი მეშვიდე — ბაზტრიონიდან ასპინძამდე	35
თეიმურაზის საწუთროს დასასრული	37
მამა-შვილის „სიმფონია“	44
ოსკოველი ქართველი უფლისწული	48
ალტურის კატალოგი	56
ქანასკნელი დიდი გიორგი	59
გიორგიდან ვახტანგამდე	71
ვახტანგ ჯანიშინი	73
„საქართველოს მამა“ ევროპაში	83
ზეობა ვახტანგ მეექვსისა	89
მოსვლა „პატარა კახისა“	108
ქართველები და ნადირ შაჰი	110
ალუკუნის შუაგულს	125
„გარდამოსვლა ყოველი ლეკისა“	131
ბორ-ბულაბი	135
თულქითაფა	139
ჭადისჭვარი	140
გვარელი	143
ბრთხელმწიფობა ქართლ-კახეთისა	145
ზეობა სოლომონ პირველისა	147
არგსილი	149
რუსული სულით და ქართული ხორციით	153
კარი მერვე — ასპინძიდან კრწანისამდე	155
ქური და ასპინძა	157
ნაბიდან გეორგიევსკამდე	162
გეიგესკი	165
დასასრული სოლომონ მეფისა	168

„ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობას“	171
კრწანისი	176
კარი მეცხრე — კრწანისიდან წიწამურამდე	191
ლა-მაჰმად-ხანი ტფილისში	193
ისევ სამასნი	194
ნაგვიანევი წყალობით	197
დასასრული ერეკლეს წუთისოფლისა	200
კულტურის კატალოგი	205
ზეობა გიორგი მეთორმეტისა	207
ნიახურა	210
„შეერთება“ ამერეთისა	213
ჩასახლება-გადასახლება	221
ციციანოვ-ციციშვილი	224
„შეერთება“ იმერეთისა	228
1804 წელი	233
ციციანოვის დასასრული	237
ციციანოვის. შემდგომ	239
უკანასკნელი მეფის უკანასკნელი წლები	243
1812 წელი	245
1819-1820 წლები	250
ქართველები და რუსეთ-ირანის ომი	256
ქართველები და რუსეთ-თურქეთის ომი	259
1832 წელი	262
ორმოციანი წლები	265
ქართველები და ყირიმის ომი	26
„სამოციანელობა“	27
ქართველები და 1877-1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომი	280
კულტურის კატალოგი	285
„დასები“	289
Via dolorosa	295
ბოლობჭე	30
ქართველ მეფეთა ნუსხები	31
ქრონოლოგიური ნუსხა	315
ბიბლიოგრაფიული ნუსხა	32
სახელთა საძიებლები	331

511

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ჩხაიძე
მხატვარი დ. ჯაბუა
სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ი. ხუციშვილი
კორექტორები: ე. ხურცია, ე. წერეთელი

სბ 1279

გადაეცა წარმოებას 6. 09. 85. ხელმოწერილია დასაბუქდად 14. 08. 85.
უც 10278. საბუქდი ქაღალდი 84×108¹/₃₂. პირობითი ნაბუქდი თაბახი 21,3.
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 16,67.

ტირაჟი 150.000. შეკვეთის № 2071

ახი 1 მან. 67 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

საქართველოს კვ ტკ-ის გამომცემლობის შრომის წითელი
ღროშის ორდენოსანი სტამბა, თბილისი, ლენინის, 14

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Грузии, г. Тбилиси, ул. Ленина, 14.

Саникидзе Леван Давидович

МАТЬ-ИСТОРИЯ

Часть II

(На грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1986